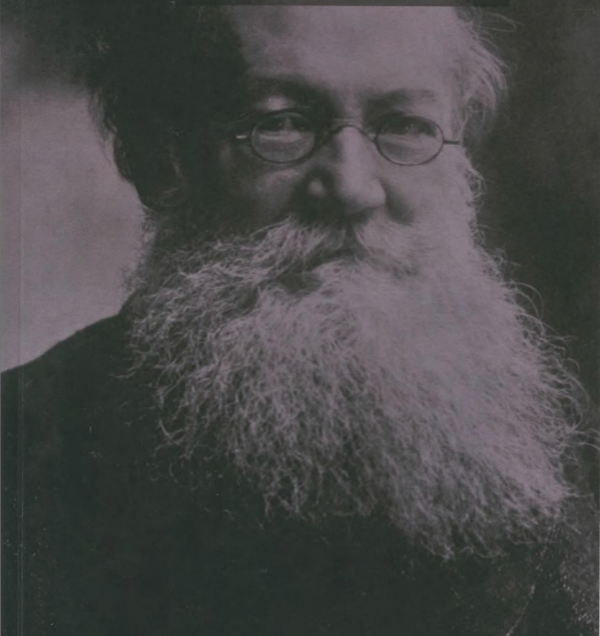

ΠΙΟΤΡ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

Λόγια ενός επαναστατημένου

ΝΗΣΙΔΕΣ

ΠΙΟΤΡ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ
ΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟΥ

Τα περισσότερα από τα κείμενα αυτό είχαν κυκλοφορήσει σε μετάφρασή μου κερωρισμένα. Τα συγκέντρωσα, διόρθωσα την παλιά, προ εικοσιπενταετίας μετάφρασή μου, μετέφρασα και τα υπόλοιπα κείμενα της γαλλικής έκδοσης και τα εκδίδω στις «Νησιδες», μαζί με τα άλλα βιβλία του Κραπότκιν:

Αναμνήσεις ενός επαναστάτη

Αγροί, εργοστάσιο, εργαστήρια

Ηθική

Π. Κραπότκιν, *Λόγια ενός επαναστατημένου*

Τίτλος πρωτατύπου: P. Krapotkine, *Paroles d'un revolté*

Πρώτη πλήρης έκδοση στα ελληνικά: 2013

Μετάφραση: Βασίλης Τομανάς

Εξώφυλλα: Ελεανόρα Χαραλάμπους

Copyright για την παρούσα μετάφραση: εκδ. Νησιδες,

Δεσπερέ 3, 54621 Θεσσαλονίκη

τηλ. 2310-236575

www.nissides.gr

I.S.B.N.: 978-960-9488-43-3

ΠΙΟΤΡ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ
ΛΟΓΙΑ ΕΝΟΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΜΕΝΟΥ

ΝΗΣΙΔΕΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του Ελιζέ Ρεκλύ	9
Η κατάσταση	12
Η αποσύνθεση των κρατών	17
Η ανογκαιότητα της επανάστασης	22
Η επανάσταση που έρχεται	27
Τα πολιτικά δικαιώματα	32
Στους νέους	37
Ο πόλεμος	56
Οι επαναστατικές μειονότητες	62
Η τάξη [ευτοξία]	68
Η Κομόνα	73
Η Κομόνα του Παρισιού	82
Το αγροτικό ζήτημα	95
Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση	108
Νόμος και εξουσία	135
Η επαναστατική κυβέρνηση	154
Όλοι σοσιαλιστές	166
Το εξεγερσιακό πνεύμα	170
Θεωρία και πράξη	190
Η οπαλλοτρίωση	195
Παρορτήματα	213
I. Πρόλογος στην ιταλική έκδοση	213
II. Πρόλογος στη ρωσική έκδοση	220
III. Επίλογος στη ρωσική έκδοση	222

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Εδώ και δύομισια χρόνια ο Κροπότκιν είναι στη φυλακή, αποκομμένος από τη συντροφιά των ομοίων του. Η ποινή του είναι σκληρή, αλλά η σιωπή που του επιβάλλουν για ζητήματα που αγαπά πολύ είναι και αλλιώς επώδυνη: η φυλάκισή του θα ήταν λιγότερο βωριδιά, αν δεν ήταν φημωμένος. Θα περάσουν πιθανόν μήνες, χρόνια, πριν του δοθεί πάλι το δικαίωμα να μιλάει και να μπορέσει να συνεχίσει με τους συντρόφους του τις συζητήσεις που διακόπηκαν.

Ο χρόνος αναγκαστικής περισυλλογής που οφείλει να περάσει ο φίλος μας δεν θα πάει χαμένος, αλλά μας φαίνεται πολύ μακρύς! Η ζωή κυλάει γρήγορα, και βλέπουμε με λύπη μας να περνούν οι βδομάδες και οι μήνες χωρίς να ακούμε την τίμια και περήφανη φωνή του. Απεναντίας, πόσες κοινοτοπίες μάς βομβαρδίζουν, πόσα ψεύτικα λόγια, πόσες μισές αλήθειες βουίζουν στ' αυτά μας! Δυσκολευόμαστε ν' ακούσουμε μία ειλικρινή και τολμηρή φωνή που να διακηρύσσει το δίκαιο.

Αλλά αν ο φυλακισμένος στο Κλαιρβώ δεν έχει πια την ελευθερία να συνομιλεί από το βάθος του κελιού του με τους συντρόφους του, τουλάχιστον αυτοί μπορούν ν' αναθυμούνται τον φίλο τους και να συγκεντρώνουν τα όσα είχε πει παλαιότερα. Αυτό είναι ένα χρέος που κατόρθωσα να ξεπληρώσω και στο οποίο αφοσιώθηκα ευχαρίστως. Τα άρθρα που έγραψε ο Κροπότκιν, από το 1879 έως το 1882, στην «αναρχική» εφημερίδα *Le Révolté* φρονώ ότι μπορούν να δημοσιευθούν σ' ένα τομίδιο, αφού επιπλέον δεν είναι επικαιρικά (δεν αναφέρονται στα τυχαία συμβάντα) αλλά ακολουθούν το ένα το άλλο σε μία λογική σειρά. Η φλογερή του σκέψη τούς έχει δώσει την αναγκαία ενότητα. Πιστός στην επιστημονική μέθοδο, ο συγγραφέας εκθέτει πρώτα τη γενική κατάσταση της κοινωνίας, με τις ντροπιστικές της καταστάσεις, τα ελαττώματά της, τα στοιχεία αταξίας και πολέμου· μελετά τα φαινόμενα γήρανσης που παρουσιάζουν τα κράτη και μας δείχνει τις ρωγμές που ανοίγονται, τα ερείπια που συσσωρεύονται. Έπειτα αναπτύσσει τα εμπειρικά γεγονότα που μας προσφέρει η σύγχρονη ιστορία προς την κατεύθυνση της αναρχικής εξέλιξης, μας δείχνει την ακριβή τους σημασία και αντλεί τα διδάγματα που περικλείουν. Τέλος, στο κείμενο «Η απαλλοτρίωση», ανακεφαλαιώνει τις απόψεις του, όπως διαμορφώθηκαν από την παρατήρηση και την πείρα, και καλεί τους ανθρώπους καλής θέλησης να μην αρκούνται να ξέρουν αλλά και να ενεργούν.

Δεν θα πλέξω εδώ το εγκώμιο του συγγραφέα. Είναι φίλος μου και αν έλεγα πόσο καλή γνώμη έχω γι' αυτόν, θα μπορούσατε να υποψιαστείτε πως εί-

μαι τυφλωμένος ή θα με κατηγορούσατε για μεροληψία. Μου είναι αρκετό ν' αναφέρω τη γνώμη των δικαστών του και των δεσμοφυλάκων του. Από όσους από κοντά ή από μακριά έχουν παρατηρήσει τη ζωή του, δεν υπάρχει κανένας που να μην τον σέβεται, που να μην αναγνωρίζει τη μεγόλη του ευφυία και τη γεμάτη καλοσύνη καρδιά του, κανένας που να μην τον παραδέχεται ως αληθινά ευγενή και καθαρό άνθρωπο. Άλλωστε, μήπως χάρη σ' αυτές του τις ιδιότητες, δεν αναγκάστηκε να γνωρίσει την εξορία και τη φυλακή; Το έγκλημά του είναι ότι αγαπά τους φτωχούς και τους αδύναμους· το έγκλημά του είναι ότι υποστήριξε την υπόθεσή τους. Η κοινή γνώμη ομόφωνα σέβεται αυτόν τον άνθρωπο, και εν τούτοις καθόλου δεν ξαφνιάζεται που βλέπει τις πόρτες της φυλακής να κλείνουν πεισματικά μπροστά του, τόσο φαίνεται φυσικό να πληρώνονται η ανωτερότητα και η αφοσίωση με βόσσανα. Είναι αδύνατον να δεις τον Κροπότκιν στη φυλακή και να τον χαιρετήσεις χωρίς συνόμα να αναρωτηθείς: «Κι εγώ, γιατί είμαι ελεύθερος; Μήπως δεν το αξίζω;»

Πάντως, οι αναγνώστες αυτού του βιβλίου καλά θα κάνουν ν' ασχοληθούν λιγότερο με το πρόσωπο του συγγραφέα και περισσότερο με τις πολύτιμες ιδέες που εκθέτει. Τις ιδέες αυτές τις εμπιστεύομαι στους σωστούς ανθρώπους που δεν διατυπώνουν την κρίση τους για ένα βιβλίο πριν το ανοίξουν, για μία άποψη πριν την ακούσουν. Διώξτε τις προκαταλήψεις σας, μύθετε ν' απομακρύνετε για λίγο από τα συμφέροντά σας και διαβάστε τις σελίδες που ακολουθούν αναζητώντας απλώς την αλήθεια χωρίς να σας απασχολεί η εφαρμογή των ιδεών του. Ο συγγραφέας σάς ζητά μόνον ένα πράγμα: να μοιραστείτε για λίγο το ιδανικό του, την ευτυχία όλων, όχι μόνον ορισμένων προνομιούχων. Αν η επιθυμία αυτή, όσα φευγαλέα και αν είναι, είναι αληθινά ειλικρινής και δεν είναι μια σκέτη ιδιοτροπία της φαντασίας σας, μια εικόνα που περνά μπροστά απ' τα μάτια σας, είναι πιθανόν ότι θα συμφωνήσετε αμέσως με τον συγγραφέα. Αν συμμερίζεστε τις επιθυμίες του, θα καταλάβετε τα λόγια του. Αλλά να ξέρετε εκ των προτέρων ότι οι ιδέες αυτές δεν θα κάνουν τον κόσμο να σας τιμήσει· ποτέ δεν θα ανταμειφθούν με μια θέση με υψηλές απολαβές· πιθανόν θα σας φέρουν μάλλον την περιφρόνηση των παλιών σας φίλων ή ένα κτηνώδες πλήγμα από τους επάνω. Αν επιζητάτε τη δικαιοσύνη, να περιμένετε να υποστείτε την αδικία.

Τώρα που εκδίδω αυτό το έργο, η Γαλλία βρίσκεται εν μέσω μίας εκλογικής κρίσης. Δεν έχω την αφέλεια να συστήσω αυτό το βιβλίο στους υποψήφιους –έχουν να εκπληρώσουν άλλα «καθήκοντα»– αλλά ζητώ από τους εκλογείς να πάρουν στα χέρια το βιβλίο και να διαβάσουν το κεφάλαιο «Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση». Θα δουν εκεί πόσο δικαιολογημένη θα είναι η εμπιστοσύνη τους σ' αυτούς τους ανθρώπους που ξεφυτρώνουν από παντού για ν' αποκτήσουν την τιμή ν' αντιπροσωπεύσουν τους συμπολίτες τους στο κοινο-

βούλιο. Τώρα όλοι οι υποψήφιοι δείχνουν τον καλύτερο εαυτό τους. Είναι παντογνώστες και αλάθητοι· αλλά τι θα είναι ως εκλεγμένοι εντολοδόχοι; Όταν θα έχουν επιτέλους το μεριδίό τους σε εξουσία, δεν θα τους πιάσει μοιραία ο ίλιγγος της εξουσίας κοι, όπως οι βασιλιάδες, δεν θα χάσουν κάθε σύνεση και κάθε αρετή; Αν είναι αποφασισμένοι να τηρήσουν τις υποσχέσεις που τόσο απλόχερα έδωσαν, πώς θα διατηρήσουν την αξιοπρέπεια τους μέσα στην τύρβη των πολιτικών και των συμβούλων; Αν υποθέσουμε ότι εισήλθαν ενάρτεοι στο κοινοβούλιο, πώς ολλιώς θα μπορούσαν να βγουν οπ' αυτό αν όχι γεμάτοι ελαττώματα; Υπό την επιρροή αυτού του χώρου δολοπλοκιών, τους βλέπουμε να στρέφονται δεξιά και αριστερά σαν νο τους έσερνε ένας μοιραίος μηχανισμός: μηχανικά ανθρωπόκια που φαίνονται υπέροχο και χτυπούν με θόρυβο το καντρόν του ρολογιού, κι αμέσως μετά γυρνάν την πλάτη και βλέπουν αξιολύπητα το τοίχωμα.

Η σωτηρία δεν βρίσκεται στην εκλογή καινούργιων αφεντικών, καινούργιων κυριών. Πρέπει, εμείς οι οναρχικοί, οι εχθροί του χριστιανισμού, να θυμίσουμε σ' ολόκληρη την κοινωνία που ισχυρίζεται πως είναι χριστιανική τα σκόλουθα λόγια ενός ονθρώπου που οι χριστιανοί τον έχουν κάνει Θεό: «Μη λέτε σε κανέναν: Κύριε, Κύριε!» Ας είναι ο καθένας κύριος του εαυτού του. Μη στρέφεστε καθόλου προς τις επίσημες καρέκλες, ούτε προς το θορυβώδες βήμα των ομιλητών, αναμένοντας μάταια μια κουβέντα ελευθερίας. Ακούστε, καλύτερα, τις φωνές που υψώνονται από κάτω, έστω και αν χρειάζεται να περάσουν πρώτο μέσα απ' το κάγκελα ενός κελιού.

Ελιζέ Ρεκλύ, Κλαρόνς (Ελβετία), 1.10.1885

Η ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ

Ασφαλώς βαδίζουμε με μεγάλα βήματα προς την επανάσταση, προς μια κοινή κίνηση που, ξεσπώντας σε μια χώρα, θα διαδοθεί, όπως το 1848, σε όλες τις γειτονικές χώρες και, τραντάζοντας συθέμελα την υπάρχουσα κοινωνία, θ' ανανεώσει τις πηγές της ζωής.

Για να επιβεβαιώσουμε την άποψή μας, δεν έχουμε καν ανάγκη να επικαλεστούμε τις μαρτυρίες ενός διάσημου γερμανού ιστορικού (Gervinus, *Εισαγωγή στην ιστορία του 19ου αιώνα*) ή ενός πολύ γνωστού ιταλού φιλοσόφου (Ferrari, *Ο λόγος κρατικού συμφέροντος*), που και οι δυο τους, αφού μελέτησαν σε βάθος τη σύγχρονη ιστορία, συμπέραναν πως είναι αναπόφευκτη μια μεγάλη επανάσταση περί τα τέλη του 19ου αι. Αρκεί να κοιτάξουμε καλά τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν μπροστά στα μάτια μας την περασμένη εικοσαετία και να δούμε τι συμβαίνει τώρα γύρω μας.

Θα διαπιστώσουμε τότε ότι από το γκριζωπά φόντο του πίνακα προβάλλουν δυο δεσπάζοντα γεγονότα: η αφύπνιση των λαών, δίπλα στην ηθική, πνευματική και οικονομική χρεοκοπία των αρχουσών τάξεων, και οι ανίσχυρες, εναντίον της προσπάθειας των εύπορων τάξεων να εμποδίσουν αυτή την αφύπνιση.

Ναι, η αφύπνιση των λαών.

Στο αποπνικτικό εργοστάσιο και στη σκοτεινή καλύβα, κάτω απ' τη στέγη της σιταποθήκης και στην υγρή γαλαρία του ορυχείου οι εργάτες επεξεργάζονται σήμερα έναν ολόκληρο καινούργιο κόσμο. Μέσα σ' αυτές τις σκοτεινές μάζες, που η αστική τάξη τις περιφρονεί και συνάμα τις φοβάται –αλλά που απ' τα στήθη τους έβγαίνει πάντα η πνοή που ενέπνεε τους μεγάλους μεταρρυθμιστές– τίθενται το ένα μετά το άλλο τα πιο περίπλοκα προβλήματα της κοινωνικής οικονομίας και της πολιτικής οργάνωσης, συζητούνται και τους δίδονται νέες λύσεις, που τις υπαγορεύει το αίσθημα του δικαίου. Ανοίγουν με το νυστέρι τις πληγές της σημερινής κοινωνίας. Νέα οράματα παράγονται, νέες συλλήψεις σκιαγραφούνται.

Οι απόψεις συντίθενται, δίνουν νέες σε άπειρη ποικιλία: αλλά δύο πρώτες ιδέες ακούγονται ολοένα πιο καθαρά μέσα σ' αυτό το μπέρδεμα των φωνών: η κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, η κοινοκτημοσύνη (κομμουνισμός) αφ' ενός, και η κατάργηση του κράτους, η ελεύθερη κοινότητα (κομμούνα), η διεθνής ένωση των εργαζόμενων λαών. Δυο φωνές συγκλίνουν προς τον ίδιο στόχο: την *Ισότητα*. Όχι την υποκριτική φάρμουλα ισότητας που έχει εγγράψει η αστική τάξη στις σημαίες και στους κώδικές της για να υποδουλώνει κα-

λύτερα τον παραγωγό, αλλά η πραγματική Ισότητα: στη γη, στα κεφάλαιο, στην εργασία για όλους.

Οι ιθύνουσες τάξεις μάταια πολεμούν να πνίξουν αυτά τα οράματα. Μάταια έχουν φυλακίσει τους ανθρώπους, έχουν κατασχέσει «επικίνδυνα» γραπτά. Η νέα ιδέα εισδύει στα πνεύματα, κυριεύει τις καρδιές όπως άλλοτε το όνειρο της πλούσιας και αδέσποτης γης στην Ανατολή κυριεύει τις καρδιές των δουλοπαροίκων, όταν πύκνωναν τις τάξεις των Σταυροφόρων. Η ιδέα μπορεί να κοιμάται για μια στιγμή. Αν την εμποδίσουν να βγει στην επιφάνεια, μπορεί να σκάβει το έδαφος. Αλλά σύντομα θα επανεμφανιστεί, πιο δυνατή από κάθε άλλη φορά. Δέστε μόνο το ξύπνημα του σοσιαλισμού στη Γαλλία, αυτό το δεύτερο ξύπνημα μέσα στο σύντομο χρονικό διάστημα των δεκαπέντε χρόνων. Το κύμα, παυ υποχώρησε για μια στιγμή, φουσκώνει πιο πολύ. Και από τη στιγμή που θα γίνει μια πρώτη απόπειρα να υλοποιηθεί στην πράξη η νέα ιδέα, θα παρουσιαστεί στα μάτια όλων με την απλότητα και με τη θέλγητρά της. Μια μόνον επιτυχημένη απόπειρα και η συνειδηση της δύναμής τους θα δώσει στους ανθρώπους του λαού μια ηρωική ορμή.

Η στιγμή αυτή δεν μπορεί να είναι μακρινή. Όλα την φέρνουν πιο κοντά: η αθλιότητα, που αναγκάζει τον δυστυχισμένο να σκεφτεί καλά, και μέχρι η επιβεβλημένη ανεργία, που αρπάζει τον άνθρωπο που σκέφτεται στον στενό χώρο του εργαστηρίου και τον πετάει στον δρόμο, όπου μαθαίνει να γνωρίζει συγχρόνως τα ελαττώματα και την αδυναμία των κυρίαρχων τάξεων.

Και τον ίδιο καιρό, τι κάνουν οι κυρίαρχες τάξεις;

Ενώ οι φυσικές επιστήμες έχουν σήμερα μιαν ορμή που μας θυμίζει τα τέλη του 18ο αι., τον καιρό που πλησίαζε η μεγάλη [Γαλλική] Επανάσταση, ενώ οι τολμηροί εφευρέτες ανοίγουν καθημερινά νέους ορίζοντες στον αγώνα του ανθρώπου ενάντια στις εχθρικές δυνάμεις της φύσης, η αστική κοινωνική επιτήμη μένει βουβή: αναμασά τις παλιές θεωρίες της.

Μήπως κάνουν πρόοδο οι κυρίαρχες τάξεις στην πρακτική ζωή; Όχι, κάθε άλλο. Με πείσμα σείουν τις κουρελιασμένες σημαίες τους, υπερασπίζονται τον εγωιστικό ατομικισμό, τον ανταγωνισμό ανθρώπου με άνθρωπο και έθνους με έθνος, την παντοδυναμία του συγκεντρωτικού κράτους.

Μεταβαίνουν από τον προστατευτισμό στην ελεύθερη ανταλλαγή και από την ελεύθερη ανταλλαγή στον προστατευτισμό, από τον φιλελευθερισμό στην αντίδραση και από την αντίδραση στον φιλελευθερισμό, από τον αθεισμό στη θεοσέβεια και από τη θεοσέβεια στον αθεισμό. Πάντα φοβισμένες, πάντα με τα μάτια στραμμένα στο παρελθόν, ολαένα πιο ανίκανες να πραγματοποιήσουν το παραμικρό που να έχει διάρκεια.

Όλα όσα έχουν κάνει ήταν μια τυπική διάψευση αυτών που είχαν υποσχεθεί.

Μας είχαν υποσχεθεί, αυτές οι κυρίαρχες τάξεις, ότι μας εγγυώνται την ελευθερία της εργασίας, και μας έχουν κάνει δούλους του εργαστασίου, του αφεντικού, του επιστάτη. Έχουν αναλάβει να οργανώσουν τη βιομηχανία, να μας εγγυηθούν την ευζωία, και μας έχουν δώσει στελευτήτες οικονομικές κρίσεις και αθλιότητα. Έχουν υποσχεθεί εκπαίδευση, παιδεία, και μας έχουν καταστήσει ανίκανους να μορφωθούμε. Έχουν υποσχεθεί την παλιτική ελευθερία, και μας έχουν σύρει από τη μιαν αντιδραστική κίνηση στην άλλη. Έχουν υποσχεθεί την ειρήνη, κι έχουν φέρει τον πόλεμο, στελευτήτους πολέμαυς.

Δεν έχουν υλοποιήσει καμία υπόσχεσή τους.

Αλλά ο λαός έχει κουραστεί. Αναρωτιέται πού βρίσκεται, αφάυ άφησε για πάρα πολύ καιρό να τον ξεγελά και να ταν κυβερνά η αστική τάξη.

Η απάντηση βρίσκεται στην τωρινή οικονομική κατάσταση της Ευρώπης.

Η κρίση, άλλοτε παροδική συμφορά, έχει γίνει χρόνια. Η κρίση του βαμβακιού, η κρίση στη μεταλλουργία, η κρίση στην ωραολογοποιία, όλες οι κρίσεις εκτυλίσσονται σήμερα συγχρόνως και εγκαθίστανται μόνιμα στη ζωή μας.

Υπολαγίζονται σε πολλά εκατομμύρια οι άνεργοι εργάτες σήμερα στην Ευρώπη. Σε δεκάδες χιλιάδες αυτοί που τριγυρνούν από πάλη σε πάλη ζητιανεύοντας ή διαδηλώνουν στους δρόμους απαιτώντας απειλητικά *δουλειά ή ψωμί!* Όπως οι χωρικοί του 1787 κυκλοφορούσαν στους δρόμους κατά χιλιάδες, χωρίς να βρίσκουν στα πλαύσια εδάφη της Γαλλίας ένα καμμάτι γης για να το καλλιεργήσουν και μια τσάπα για να το σκάψουν, έτσι και σήμερα ο εργάτης μένει με σταυρωμένα χέρια, χωρίς να βρίσκει τις πρώτες ύλες και τα εργαλεία τα απαραίτητα για την παραγωγή, που όμως τα κατέχουν μια χούφτα χασομέρηδες.

Μεγάλα εργαστάσια έχουν κλείσει, μεγάλες πόλεις, όπως το Σέφληντ, έχουν ερημώσει. Αθλιότητα στην Αγγλία, κυρίως στην Αγγλία, γιατί εκεί ακριβώς οι «οικονομολόγοι» έχουν εφαρμόσει με ταν καλύτερο τρόπο τις αρχές τους. Αθλιότητα στην Αλαστία. Πείνα στην Ισπανία, στην Ιταλία. Παντού ανεργία. Και μαζί με την ανεργία οι οικονομικές δυσκολίες ή μάλλον η αθλιότητα: τα παιδιά πελιδιά, η γυναίκα γερνάει κατά πέντε χρόνια μέσα σ' ένα χειμώνα, οι αρρώστιες χτυπαύν γερά τις τάξεις των εργατών - να που βρισκόμαστε με το καθεστώς τους.

Και μας μιλούν για υπερπαραγωγή! Υπερπαραγωγή; Όταν ο ανθρακωρύχος που εξορύσσει ολόκληρα βουνά κάρβουνο δεν έχει να πληρώσει για ν' αγοράσει κάρβουνα να ζεσταθεί στον δριμύτατο χειμώνα; Όταν ο υφαντής που παράγει χιλιόμετρα ύφασμα δεν έχει ν' αγοράσει ούτε ένα πουκάμισο για τα ρακένδυτα παιδιά του; Όταν ο οικοδόμος που χτίζει παλάτια μένει σε μια τρώγλη, και η εργάτρια που κατασκευάζει αριστουργηματικές ντυμένες κούκλες

δεν έχει ένα τρύπιο σάλι για να προφυλαχτεί από την κακοκαιρία;

Αυτό ονομάζουν οργάνωση της βιομηχανίας; Θα λέγαμε μάλλον πως πρόκειται για τη μυστική συμμαχία των κεφαλαίων για να δαμάσουν τον εργάτη με την πείνα.

Το κεφάλαιο, αυτό το προϊόν της εργασίας του ανθρώπου, συσσωρευμένο στα χέρια λίγων, φεύγει, μας λένε, από τη γεωργία και από τη βιομηχανία λόγω ανασφάλειας.

Μα πού πάει να φυλαχτεί, όταν βγαίνει απ' τα χρηματοκιβώτια;

Μα το ναί! Υπάρχουν πιο πλεονεκτικές τοποθετήσεις! Θα πάει να επιπλώσει τα χαρέμια του σουλτάνου. Θα πάει να ταΐσει τους παλέμους, να υποστηρίξει τον Ρώσο ενάντια στον Τούρκο και, συγχρόνως, τον Τούρκο ενάντια στον Ρώσο.

Ή πάλι, θα πάει μια μέρα να ιδρύσει μια μετοχική εταιρεία, όχι για να παράγει οτιδήποτε, αλλά απλώς για να την οδηγήσει μέσα σε δυο χρόνια σε σκανδαλώδη χρεοκοπία, όταν οι μεγαλομέτοχοι ιδρυτές της θα έχουν αποσυρθεί παίρνοντας μαζί τους εκατομμύρια που αντιπροσωπεύουν «το όφελος απ' την ιδέα».

Ή το κεφάλαιο αυτό θα πάει να κατασκευάσει περιττούς σιδηροδρόμους, στο Γκοτάρ, στην Ιαπωνία, στη Σαχάρα αν χρειάζεται, φτάνει να κερδίσουν μερικά εκατομμύρια οι Ρότσιλντ, ο υπεύθυνος μηχανικός και ο εργολάβος.

Αλλά το κεφάλαιο θα ριχτεί κυρίως στις μετοχές: στο μεγάλο παιχνίδι του Χρηματιστηρίου. Ο καπιταλιστής θα σπεκουλάρει στην εικονική ύψωση της τιμής του σιταριού ή του βαμβακιού, θα σπεκουλάρει στην πολιτική, στην άνοδο που θα έρθει έπειτα από τη φήμη για μεταρρύθμιση ή από ένα διπλωματικό διάβημα. Και πολύ συχνά, πράγμα που βλέπουμε καθημερινά, οι ίδιοι οι κυβερνητικοί παράγοντες εμπλέκονται σ' αυτές τις σπέκουλες.

Το παιχνίδι των μετοχών που σκατώνει τη βιομηχανία, αυτό ονομάζουν έξυπνη διαχείριση των οικονομικών υποθέσεων! Γι' αυτό, λένε, πρέπει να διαστηρούμε αυτό το οικονομικό σύστημα!

Καντολογίς, το οικονομικό χάος στα αποκορύφωμά του.

Εν τούτοις, αυτό το χάος δεν μπορεί να διαρκέσει πολύ. Ο λαός έχει κουραστεί να υφίσταται τις οικονομικές κρίσεις που προκαλεί η απληστία των κυρίαρχων τάξεων: θέλει να ζει δουλεύοντας, και όχι να υφίσταται χρόνια αθλιότητας, που τα μετριάζουν ταπεινωτικές ελεημοσύνες, για δυο, τρία χρόνια εξοντωτικής δουλειάς, που είναι ενίοτε λίγο-πολύ εξασφαλισμένη αλλά που πάντα αμείβεται πολύ κακά.

Ο εργαζόμενος αντιλαμβάνεται την ανικανότητα των αρχουσών τάξεων: ανικανότητα να καταλάβουν τα νέα οράματά του, ανικανότητα να διαχειριστούν την οικονομία, ανικανότητα να οργανώσουν την παραγωγή και την ανταλλαγή.

Ο λαός θ' αναγγείλει σύντομα την έκπτωση της αστικής τάξης. Θα πάρει τις υποθέσεις του στα χέρια του, μόλις παρουσιαστεί η κατάλληλη στιγμή.

Η στιγμή αυτή δεν μπορεί ν' αργήσει, εξ αιτίας των δεινών που κατατρύχουν τη βιομηχανία, και η έλευσή της θα επιταχυνθεί από την αποσύνθεση των κρατών, τη ραγδαία απασύνθεση που ζούμε σήμερα.

Η ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Αν η οικονομική κατάσταση της Ευρώπης συνοψίζεται στο βιομηχανικό και εμπορικό χάος, και στη χρεοκοπία της βιομηχανικής παραγωγής – η πολιτική κατάσταση χαρακτηρίζεται από τη ραγδαία αποσύνθεση και την προσεχή έκπτωση των κρατών.

Δέστε όλα τα κράτη, από την αστυνομική απολυταρχία της Ρωσίας μέχρι την αστική ολιγαρχία της Ελβετίας, δεν θα βρείτε ούτε ένα (με πιθανή εξαίρεση τη Σουηδία και τη Νορβηγία [που έπαψαν πια ν' αποτελούν εξαίρεση, Π.Κρ.]) που να μη βαδίζει με ολοένα πιο επιταχυνόμενο ρυθμό προς την αποσύνθεση και, κατόπιν, προς την επανάσταση.

Ανίκανα από τα γηραιά, με ρυτιδωμένο δέρμα και ασταθή πόδια, που τα κατατρώγουν συνταγματικές ασθένειες, ανίκανα ν' αφομοιώσουν τις πάμπολλες νέες ιδέες, σπαταλούν τις λιγοστές δυνάμεις που τους απομένουν, ζουν σε βάρος των ήδη μετρημένων χρόνων που τους απομένουν και επιταχύνουν ακόμη πιο πολύ την πτώση τους αλληλοκατασπαρασσόμενα σαν γκρινιάρες γριές.

Μια αγιάτρευτη αρρώστια τα κατατρώγει όλα: η αρρώστια του γήρατος, της παρακμής. Το κράτος, αυτός ο οργανισμός στον οποίο αναθέτουν οι άνθρωποι τη συνολική διαχείριση όλων των ζητημάτων που αφορούν όλους, αυτή η μορφή ανθρώπινης οργάνωσης έχει φάει τα ψωμιά της. Η ανθρωπότητα ήδη επεξεργάζεται νέους τρόπους συλλογικής οργάνωσης.

Αφού έφτασαν στο ζενίθ τους τον 18ο αι., τα γηραιά κράτη της Ευρώπης έχουν εισέλθει σήμερα στη φάση της παρακμής τους. Παρακμόζουν από γηραιατιά. Οι λαοί, ιδίως οι λατινικοί, αποβλέπουν ήδη στην κατεδάφιση αυτής της εξουσίας που απλώς εμποδίζει την ελεύθερη ανάπτυξη τους. Θέλουν την αυτονομία των επαρχιών, των κοινοτήτων, των εργατικών ενώσεων που θα συνδέονται μεταξύ τους όχι πια με μίαν εξουσία που τους επιβάλλεται, αλλά με δεσμούς αμοιβαιότητας, αλληλοβοήθειας, που θα συνάπτονται ελεύθερα.

Σ' αυτήν την ιστορική φάση εισερχόμαστε. Τίποτε δεν θα μπορέσει να εμποδίσει την πραγμάτωσή της.

Αν οι ιθύνουσες τάξεις είχαν συναίσθηση της θέσης τους, ασφαλώς θα έσπευδαν να προκαταλάβουν αυτές τις εξελίξεις. Αλλά, έχοντας γεράσει με στις παραδόσεις, χωρίς άλλη κουλτούρα από του Χρηματιστηρίου, εναντιώνονται με όλες τους τις δυνάμεις σ' αυτό το καινούργιο ρεύμα ιδεών. Και, μοιραία, μας οδηγούν προς μια βίαιη σύγκρουση. Τα οράματα της ανθρωπότητας θα βγουν στο φως, αλλά με τις βροντές των κανονιών, τα κροταλισματα των

μυδραλιοβόλων, τη λάμψη των πυρκογιών.

Όταν, μετά την πτώση των θεσμών του Μεσοίωνα, τα γεννώμενα κράτη εμφανίζονταν στην Ευρώπη και σταθεροποιούντον και μεγάλωναν με τις κατακτήσεις, τον δόλο και τις δολοφονίες, εμπλέκοντον μόνο σ' ένα μικρό κύκλο των ανθρώπινων υποθέσεων.

Σήμερα, το κράτος έχει φτάσει να μπλέκεται σ' όλες τις εκδηλώσεις της ζωής μας. Από την κούνια μέχρι τον τάφο, μας έχει σφιχτά αγκαλιασμένους. Άλλοτε ως κεντρικό κράτος, άλλοτε ως κράτος-επορχίο ή κοντόνι, άλλοτε ως κράτος-κοινότητα (ή δήμος), μας κυνηγά σε κάθε βήμα, εμφανίζεται σε κάθε γωνιά του δρόμου, μας επιβάλλει κάτι, μας κρατά, μας παρενοχλεί.

Νομοθετεί για όλες μας τις ενέργειες. Συσσωρεύει βουνά νόμων και διαταγμάτων μες στα οποίο αδυνοτεί να βρει άκρη ως και ο πιο πονούργος δικηγόρος. Δημιουργεί καθημερινά νέα γρανάζια που τα προσαρμόζει αδέξια στον παλιό μηχανισμό και φτάνει να δημιουργήσει έναν μηχανισμό τόσο πολύπλοκο, τόσο νόθο, τόσο πορεμποδιστικό, ώστε κάνει να εξεγείρονται κι αυτοί που είναι επιφορτισμένοι με τη λειτουργία του.

Δημιουργεί μιο στρατιά υπαλλήλων, οροχών με γομπά νύχια, που γνωρίζουν το σύμπαν μόνο μέσο από τα βρόμικο παράθυρα των γραφείων τους ή από το χαρτομάνι με το ποράλογα οκατολαβιστικό γροπτά τους. Μια μαύρη συμμορία που έχει μόνο μιο θρησκειό, του χρήματος, και μια έγνοια, να γαντζωθεί από ένα οποιοδήποτε κόμμα, μούρο, μωβ ή άσπρο, για να της εγγυηθεί τις μέγιστες απολοβές για την ελάχιστη δουλειά.

Γνωρίζουμε πάρα πολύ καλά τα αποτελέσματα. Υπάρχει, άρογε, έστω ένας κλάδος της δροστηριότητας του κράτους που να μην ογανακτεί εκείνους που δυστυχώς έχουν να κάνουν μ' αυτόν; Έστω ένας κλάδος στον οποίο το κράτος, έπειτα από ολόκληρων αιώνων ύπαρξη και επιδιορθώσεις, να μην έχει αποδείξει την πλήρη ανικανότητά του;

Τα τεράστια και ολοένο αυξανόμενο ποσά που παίρνουν τα κράτη από τους λαούς δεν τους είναι ποτέ αρκετά. Το κράτος υπάρχει πάντα σε βάρος των μελλοντικών γενεών. Χρεώνεται και παντού οδεύει προς την καταστροφή.

Τα δημόσια χρέη των ευρωπαϊκών κρατών έχουν ήδη φτάσει στον τεράστιο, απίστευτο αριθμό των εκατό δισεκατομμυρίων, εκοτό χιλιάδων εκατομμυρίων φράγκων! Αν όλες οι εισπράξεις των κρατών είχαν δοθεί, μέχρι δεκάρας, για την κάλυψη αυτών των χρεών, δεν θα έφταναν για να τα κολύψουν μέσα στα επόμενο δεκαπέντε χρόνια. Αλλά, αντί να μειώνονται, τα χρέη οατά κοθημερινά αυξάνονται. Η δύναμη των πραγμάτων κάνει τις ανάγκες των κρατών να υπερβοίνουν στοθερά τα μέσα τους, τις δυνατότητές τους. Το κράτος υποχρεώνεται να προσφέρει ολοένα περισσότερα. Κάθε κόμμα στην

εξουσία είναι υποχρεωμένο να δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας για την πελατεία του: είναι μοιραίο.

Άρα τα ελλείμματα και τα δημόσια χρέη αυξάνουν και θ' αυξάνουν και στο μέλλον, ακόμη και σε καιρό ειρήνης. Αλλά έρχεται ένας πόλεμος, κι αμέσως τα χρέη των κρατών αυξάνουν ακόμη πιο ραγδαία. Κι αυτό δεν τελειώνει, είναι αδύνατον να βγούμε απ' αυτόν τον λαβύρινθο.

Τα κράτη πορεύονται πλησιόστια προς την καταστροφή, τη χρεοκοπία. Και δεν είναι μακριά η μέρα που οι λαοί, που έχουν κουραστεί να πληρώνουν κάθε χρόνο δισεκατομμύρια για τόκους στους τραπεζίτες, θα κηρύξουν χρεοκοπία των κρατών και θα στείλουν τους τραπεζίτες να καλλιεργούν τη γη άμα πεινάνε.

Όποιος λέει «κράτος» λέει αναγκαστικά «πόλεμος». Το κράτος επιδιώκει, και οφείλει να επιδιώκει, να είναι ισχυρό, πιο ισχυρό από τους γείτονές του, γιατί αλλιώς θα είναι άθυρμα στα χέρια τους. Επιδιώκει αναγκαστικά να εξασθενήσει, να φτωχύνει τα άλλα κράτη επιβάλλοντάς τους τον νόμο του, την πολιτική του, τους εμπορικούς όρους του, για να πλουτίσει σε βάρος τους. Ο αγώνας για την επικράτηση, που είναι η βάση της αστικής οικονομικής οργάνωσης, είναι και η βάση της πολιτικής οργάνωσης. Γι' αυτό ο πόλεμος έχει γίνει σήμερα η φυσιολογική κατάσταση της Ευρώπης. Πρωσο-δανικός, πρωσο-αυστριακός, γαλλο-πρωσικός πόλεμος, πόλεμος στην Ανατολή, πόλεμος στο Αφγανιστάν διαδέχονται ακατάπαυτα ο ένας τον άλλο. Και ετοιμάζονται νέοι πόλεμοι. Η Ρωσία, η Αγγλία, η Πρωσία, η Δανία είναι έτοιμες να εξαπολύσουν τον στρατό τους και, σε λιγάκι, θα συγκρουστούν. Έχουμε ήδη αιτίες πολέμων για τριάντα χρόνια.

Ε λοιπόν, ο πόλεμος είναι ανεργία, κρίση, αυξανόμενοι φόροι, συσσωρευόμενα χρέη. Και κάτι παραπάνω. Κάθε πόλεμος είναι μια ηθική αποτυχία για τα κράτη. Έπειτα από κάθε πόλεμο, οι λαοί αντιλαμβάνονται ότι το κράτος επέδειξε ανικανότητα ως και στο κυριότερο καθήκον του. Δεν μπόρεσε να οργανώσει την άμυνα της εθνικής επικράτειας. Κι αν ακόμη νίκησε, απέτυχε. Δέστε μόνο τι ζύμωση ιδεών προκάλεσε ο πόλεμος του 1871, στη Γερμανία και στη Γαλλία. Δέστε τι δυσarrέσκεια προκάλεσε στη Ρωσία ο πόλεμος στην Ανατολή.

Οι πόλεμοι και οι εξοπλισμοί σκοτώνουν τα κράτη. Επιταχύνουν την ηθική και οικονομική τους χρεοκοπία. Άλλος ένας ή άλλοι δυο μεγάλοι πόλεμοι θα δώσουν τη χαριστική βολή σ' αυτές τις σαραβαλισμένες μηχανές.

Δίπλα στον εξωτερικό πόλεμο είναι ο εσωτερικός, ο εμφύλιος πόλεμος.

Αποδεκτό από τους λαούς με την προϋπόθεση να είναι ο υπερασπιστής όλων και κυρίως των αδυνάτων ενάντια στους ισχυρούς, το κράτος σήμερα έχει γίνει το φρούριο των πλουσίων ενάντια στους φτωχούς, του ιδιοκτήτη

ενάντια στον προλετάριο.

Σε τι χρησιμεύει η πελώρια μηχανή που ονομάζουμε κράτος; Μήπως για να εμποδίζει την εκμετάλλευση του εργάτη από τον καπιταλιστή, του χωρικού από τον ραντιέρη; Μήπως για να εξασφαλίζει την εργασία; Νο μας υπερασπίζεται από τον σφετεριστή; Νο μας δίνει τροφή όταν η γυναίκα δεν κατεβάζει γάλα για να ησυχάσει το παιδί που κλαίει πάνω στο στερεμένο στήθος της;

Όχι, χίλιες φορές όχι! Το κράτος είναι η προστασία της εκμετάλλευσης, της κερδοσκοπίας, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας που προήλθε από τη λεηλασία. Ο προλετάριος, που έχει για μοναδική του περιουσία τα χέρια του, δεν έχει να περιμένει τίποτε απ' το κράτος. Βλέπει σ' αυτό μόνο μια οργάνωση καμωμένη για να εμποδίσει με κάθε τίμημα τη χειραφέτησή του.

Όλα για τον χασομέρη ιδιοκτήτη, όλα ενάντια στον εργαζόμενο προλετάριο: η αστική εκπαίδευση (παιδεία) που από πολύ μικρό διαφθείρει το παιδί βάζοντας στο κεφάλι του αντι-εξισωτικές προκαταλήψεις, η Εκκλησία που αναστατώνει το μυαλό της γυναίκας, ο νόμος που εμποδίζει την ανταλλαγή ιδεών αλληλεγγύης και ισότητας, στην ανάγκη το χρήμα για να εξαγοραστεί κάποιος που κηρύσσει την αλληλεγγύη των εργαζομένων, η διακριτική χρήση της φυλακής και του μυδραλιοβόλου για να κλείσουν τα στόματα εκείνων που δεν δέχονται να εξαγοραστούν. Ιδού το κράτος.

Θα διαρκέσει πολύ αυτό; Μπορεί να διαρκέσει; Προφανώς όχι. Μια ολόκληρη κοινωνική τάξη ανθρώπων, αυτή που παράγει τα πάντα, δεν μπορεί μονίμως να στηρίζει μια οργάνωση που έχει εγκαθιδρυθεί ειδικά εναντίον της. Παντού, κάτω από την κτηνωδία των Ρώσων όπως και κάτω από την υποκρισία του Γαμβέτα¹, ο δυσαρραστημένος λαός ξεσηκώνεται. Η ιστορία της εποχής μας είναι η ιστορία των προνομιούχων κυβερνώντων ενάντια στις εξισωτικές βλέψεις των λαών. Αυτός ο αγώνας αποτελεί την κυριότερη ανησυχία των κυβερνώντων, υπαγόμενες τις ενέργειές τους. Αυτό που καθορίζει σήμερα τη θέση ενός νόμου ή την έκδοση ενός κυβερνητικού διατάγματος δεν είναι κάποιες βασικές αρχές, ούτε οι σκέψεις για το κοινό καλό. Είναι μόνον οι σκέψεις για τον αγώνα ενάντια στον λαό με σκοπό τη διατήρηση των προνομίων.

Μόνος του, αυτός ο αγώνας θ' αρκούσε για να κλονίσει τον πιο ισχυρό πολιτικό οργανισμό. Αλλά όταν διενεργείται μέσα σε κράτη που οδεύουν ήδη, ακολουθώντας τα ιστορικά πεπρωμένο, προς την παρακμή, όταν τα κράτη πορεύονται πλησίον προς την καταστροφή και επιπλέον αλληλοσπαράσσονται,

¹ Ο Γαμβέτα (1838-1882), γάλλος δικηγόρος και πολιτικός του 19ου αι., ήταν αρχηγός του Ρεπουβλικανικού κόμματος, φιλέλληνας και διατέλεσε υπουργός Εσωτερικών της Κυβέρνησης Εθνικής Σωτηρίας που σχημάτισαν όλα τα αστικά κόμματα μετά τη συντριβή της Καμούνας το 1871 [Στμ.].

όταν, τέλος, το παντοδύναμο κράτος γίνεται μισητό ως και σ' εκείνους που προστατεύει, όταν τόσα αίτια συντρέχουν προς ένα μόνο στόχο, τότε η έκβαση του αγώνα δεν μπορεί να είναι αμφίβολη. Ο λαός, που είναι η δύναμη, θα επικρατήσει πάνω στους καταπιεστές του. Η πτώση των κρατών είναι πια μόνο ζήτημα λίγου χρόνου, και ο πιο γαλήνιος φιλόσοφος διακρίνει τις λάμπεις μιας μεγάλης επανάστασης που αναγγέλλεται.

Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ

Υπάρχουν εποχές στη ζωή της ονθρωπότητας, στις οποίες η αναγκαιότητα ενός φοβερού ταρακουνήματος, ενός κατακλυσμού, που θα κλονίσουν συθέμελο την κοινωνία, επιβάλλεται συγχρόνως σ' όλες τις σχέσεις. Τις εποχές αυτές, κάθε άνθρωπος με κορδιά αρχίζει να λέει μέσα του ότι τα πράγματα δεν μπορούν πια να συνεχίσουν έτσι, ότι χρειάζονται μεγάλα συμβάντα που θα σπάσουν απότομο το νήμα της ιστορίας, θα βγάλουν την ανθρωπότητα από τη ρουτίνα και θα την ρίξουν σε καινούργιους δρόμους, προς το άγνωστο, στην ανοζήτηση ενός ιδονικού. Ο άνθρωπος οισθάνεται την ανογκαιότητα μιας επανάστασης, πελώριας, ανελέητης, που όχι μόνο θ' ανατρέψει το οικονομικό καθεστώς που βοσίζεται στην ψυχρή εκμετάλλευση, στη σπέκουλα και στην απάτη, όχι μόνο θ' ονοτρέψει την πολιτική ιεραρχία που βασίζεται στην κυριαρχία ολίγων με τον δόλο, τη δολοπλοκία και το ψέμα, αλλά και θα κινήσει την πνευματική και ηθική ζωή της κοινωνίας, θα τραντάξει τη νάρκωση, θα ξεναφτιάξει τα ήθη, θα φέρει μέσα στα σημερινά ποταπά και μοχθηρά πάθη το ζωογόνο αερόκι των ευγενών ποθών, των μεγάλων ορμών, των γενναιοδωρων αφοσιώσεων.

Αυτές τις εποχές, κατά τις οποίες η αλαζονική μετριότητα πνίγει κάθε διάνοιο που δεν προσκυνάει τους ποντίφηκες, κατά τις οποίες η μοχθηρή ηθικότητα του μέσου όρου θεσπίζει τον νόμο και η χαμέρπεια βασιλεύει νικήτρια, αυτές τις εποχές η επανάσταση γίνεται ανάγκη. Οι τίμιοι άνθρωποι όλων των κοινωνικών τάξεων καλούν την καταγιδο, για να τσακίσει με την ννοή της την πανούκλα που μας επιτίθεται, ν' απομακρύνει τη μούχλα που μας κοτοτρώει, να πάρει μακριά μας στο ξέφρενο διάβο της όλ' αυτά το ερείπια του παρελθόντος που μας βοραίνουν, μας πνίγουν, μας στερούν τον αέρα και το φως, για να δώσει επιτέλους σ' ολόκληρο τον κόσμο μια νέο ννοή ζωής, νιότης, τιμιότητας.

Τις εποχές αυτές δεν τίθεται μόνο το ζήτημα του ψωμιού. Πρόκειται για το ζήτημα της προόδου ενάντια στην ακινησία, της ονθρώπινης ανάπτυξης ενάντια στην αποκτήνωση, της ζωής ενάντιο στην υγρή στασιμότητα του βάλτου.

Η ιστορία έχει διοτηρήσει την ανάμνηση μιας πορόμοιας περιόδου: της παρακμής της ρωμοικής ουτοκρατορίας. Η ανθρωπότητα περνά σήμερο μιν άλλη τέτοια περίοδο.

Όπως οι Ρωμοίοι της παρακμής, βρισκόμαστε μπρος σ' ένα βαθύ μετασηημοτισμό που διενεργείται μες στα πνεύματα και ζητά μόνον ευνοικές περιστάσεις για να γίνει γεγονός. Αν η επανάσταση επιβάλλεται στον οικονομικό το-

μέα, αν γίνεται επιτακτική αναγκαιότητα στον πολιτικό τομέα, επιβάλλεται ακόμη περισσότερο στον ηθικό τομέα.

Χωρίς ηθικούς δεσμούς, χωρίς ορισμένες υποχρεώσεις, που κάθε μέλος της κοινωνίας δημιουργεί απέναντι στους άλλους και σύντομα γίνονται σ' αυτόν τον ίδιο έξεις, συνήθειες, δεν είναι δυνατόν να υπάρξει κοινωνία. Σ' όλες τις ανθρώπινες ομάδες συναντούμε αυτούς τους ηθικούς δεσμούς, αυτές τις κοινωνικές έξεις. Τις βλέπουμε πολύ ανεπτυγμένες και να τηρούνται αυστηρά στους πρωτόγονους λαούς, ζωντανό απομεινόριο ουτού που ήταν στις απαρχές της όλη η ανθρωπότητα.

Αλλά η ανισότητα της τύχης και των συνθηκών, η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, η κυριαρχία ορισμένων πάνω στις μάζες, υπονόμισαν και κατέστρεψαν στο διάβα των αιώνων αυτά τα πολύτιμα προιόντα της πρωτόγονης ζωής των κοινωνιών. Η μεγάλη βιαμηχανία που βασίζεται στην εκμετάλλευση, το εμπόριο που βασίζεται στην εξαπάτηση, η κυριαρχία εκείνων που αποκαλούνται «κυβέρνηση», δεν μπορούν πια να συνυπάρχουν μ' αυτές τις βασικές αρχές ηθικής, που βασίζονται στην αλληλεγγύη όλων, τις οποίες συναντούμε ακόμη στις φυλές που έχουν απωθηθεί στα όρια του πολιτισμένου κόσμου. Πράγματι, τι είδους αλληλεγγύη μπορεί να υπάρξει ανάμεσα στον καπιταλιστή και στον εργαζόμενο τον οποίο εκμεταλλεύεται; Ανάμεσα στον αρχηγό του στρατού και σ' ένα φαντάρο; Ανάμεσα στον κυβερνώντα και στον κυβερνώμενο;

Βλέπουμε, επίσης, ότι η ηθική των πρωτογόνων, που βασίζεται στην ταύτιση του ατόμου με όλους τους αμοίους του, αντικαθίσταται από την υποκριτική ηθική των θρησκειών, οι οποίες επιδιώκουν με σοφιστείες να ναμιμοποιήσουν την εκμετάλλευση και την κυριαρχία, και αρκούνται μόνο να καταδικάζουν τις πιο κτηνώδεις εκδηλώσεις της μεν και της δε. Απαλλόσσουν το άτομο από τις ηθικές υποχρεώσεις προς τους ομοίους του και του τις επιβάλλουν μόνο απέναντι σ' ένα υπέρτατο Ον, σε μιαν αόρατη αφαίρεση, του οποίου μπορούμε να προκαλέσουμε την οργή και να εξαγοράσουμε την καλοσύνη, φτάνουμε να καλοταίζουμε τους υποτιθέμενους υπηρέτες του.

Αλλά οι ολοένα πιο συχνές σχέσεις που εγκαθιδρύονται σήμερα μεταξύ των ατόμων, των ομάδων, των εθνών, των ηπειρών, θα επιβάλουν στην ανθρωπότητα νέες ηθικές υποχρεώσεις. Και στο μέτρο που η θρησκευτική πίστη εξαφανίζεται, ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται ότι, για να είναι ευτυχισμένος, οφείλει να επιβάλει στον εαυτό του καθήκοντα, όχι πια απέναντι σ' ένα άγνωστο ον, αλλά απέναντι σ' όλους εκείνους με τους οποίους θ' αποκτήσει σχέσεις. Ο άνθρωπος καταλαβαίνει ολοένα περισσότερο ότι η ευτυχία του μεμονωμένου ατόμου δεν είναι πια εφικτή. Ότι μπορεί να επιδιώξει την ευτυχία του μόνο μαζί με την ευτυχία όλων, την ευτυχία της φυλής των ανθρώπων. Οι αρνητικές αρχές της θρησκευτικής ηθικής («ου κλέψεις», «ου φονεύσεις» κτλ.) θ'

αντικατασταθούν από θετικές αρχές, απείρως ευρύτερες και που βλασταίνουν καθημερινά από την ανθρώπινη ηθική. Οι άμυνες ενός Θεού, τον οποίο μπορούσαμε πάντα να κακολογήσουμε υπό τον όρο να τον κατευνάσουμε μετά με προσφορές, αντικαθίστανται από το αίσθημα αλληλεγγύης με τον καθένα και με όλους που λέει στον άνθρωπο: «Αν θέλεις να είσαι ευτυχισμένος, κάνε στον καθένα και σ' όλους αυτό που θα ήθελες να σου κάνουν εσένα». Κι αυτή η απλή κατάφαση, επιστημονικό συμπέρασμα, που δεν έχει πια καμία σχέση με το τι ορίζει η θρησκεία, ανοίγει με μιας έναν ολόκληρο ορίζοντα τελειοποίησης, βελτίωσης της φυλής των ανθρώπων.

Η αναγκαιότητα να ξαναφτιάξουμε τις σχέσεις μας με βάση αυτή την τόσο υπέραχη και τόσο απλή βασική αρχή γίνεται καθημερινά ολοένα πιο αισθητή. Αλλά τίποτε δεν μπορεί να γίνει από μόνο του, τίποτε δεν θα γίνει απ' αυτόν τον δρόμο, όσο η εκμετάλλευση και η κυριαρχία, η υποκρισία και η σοφιστεία θα παραμένουν οι βάσεις της κοινωνικής μας αργάνωσης.

Χίλια παραδείγματα θα μπορούσαμε ν' αναφέρουμε για να στηρίξουμε τα λεγόμενά μας. Αλλά θ' αρκετούμε εδώ μόνο σ' ένα, το πιο τρομερό: για τα παιδιά μας. Τι θα τα κάνουμε στην τωρινή κοινωνία;

Ο σεβασμός στην παιδική ηλικία είναι μια από τις καλύτερες ιδιότητες που αναπτύχθηκαν στην ανθρωπότητα, καθώς ολοκλήρωνε την επώδυνη παρεία της από την άγρια κατάσταση στην παρούσα κατάσταση της. Πράγματι, πόσες φορές δεν έχουμε δει τον πιο χαλασμένο άνθρωπο ν' αποφιλίζεται από το χαμόγελο ενός παιδιού; Ε λοιπόν, αυτός ο σεβασμός χάνεται σήμερα, και το παιδί γίνεται για μας ένα μηχανικό σαρκίο, αν όχι ένα άθυμα για να ικανοποιηθεί τα κτηνώδη πάθη.

Έχουμε δει πρόσφατα πώς η αστική τάξη σφαγίαζε τα παιδιά μας υποχρεώνοντάς τα να δουλεύουν πολλές ώρες στα εργοστάσια². Εκεί, τα σκοτώνουν

² Τα παραπάνω γράφηκαν με αφορμή τα κείμενα της κ. Έμμα Μπράουν για την εργασία των παιδιών στα εργοστάσια της Μασσαχουσέτης, που δημοσιεύθηκε στο *Atlantic Monthly*. Η κ. Μπράουν, αφού είχε επισκεφθεί τα περισσότερα κρατικά εργοστάσια, με συνοδεία έναν διόσημο αικανομολόγο, διαπίστωσε ότι παυθενά δεν γίνονταν σεβαστός ο νόμος για την εργασία των παιδιών. Σε κάθε φάμπρικα, έβρισκε ομάδες παιδιών, και η άψη των κακόμοιρων αυτών πλασμάτων τής έδειχνε ότι έφερον ήδη στα εύθραυστα σώματά τους τα σπέρματα χρόνιων νόσων: αναιμία, σωματικές δυσμορφίες, φθίση κτλ. Σαρόντα τέσσερα ταις εκατά, περίπου τα ήμισυ των εργατών που δούλευαν στα εργοστάσια της Μασσαχουσέτης, είναι παιδιά κάτω των δεκαπέντε χρόνων. Και γιατί αυτή η προτίμηση των εργοστασιαρχών για τα παιδιά; Επειδή πληρώνονται μόνο το ένα τέταρτο (το 24%) της αμοιβής ενός ενήλικου εργάτη.

Είναι γνωστό ότι, παρά τους νόμους που λέγεται ότι προστατεύουν τους ανηλίκους, τα εργοστάσια και μέχρι τα ανθρακωρυχεία της Ευρώπης είναι γεμάτα με παιδιά, που δου-

σωματικά. Αλλά αυτά είναι το λιγότερο. Σάπια ως το κόκαλο η κοινωνία μας, σκοτώνει τα παιδιά μας και ηθικά.

Περιορίζοντας τη διδασκαλία σε μια ρουτινιέρικη μαθητεία που δεν δίνει τίποτε εφαρμοσμένο στους νέους, που δεν ανταποκρίνεται στα ευγενή πάθη και στην ανάγκη για ιδανικά που εμφανίζονται σε μιαν ορισμένη ηλικία τα περισσότερα παιδιά μας, κάνει ώστε κάθε φύση, έστω και λίγο ανεξάρτητη, ποιητική ή περήφανη, να μισήσει το σχολείο, να κλειστεί στον εαυτό της ή να βρει αλλού διέξοδο για τα πάθη της. Οι μεν αναζητούν σ' ένα μυθιστόρημα την ποίηση που τους έχει λείψει στη ζωή, μπουκλώνονται μ' αυτήν τη μιαρή λογατεχνία που κατασκευάζεται από και για την αστική τάξη, με δυο ή τέσσερις δεκάρες την αράδα, και καταλήγουν, όπως ο νεαρός Λεμαίτρ, ν' ανοίξουν μια μέρα την κοιλιά και να κόψουν τον λαιμό ενός άλλου παιδιού, «για να γίνουν διάσημοι φονιάδες». Οι δε παραδίδονται σε αποκρουστικά βίτσια, και μόνο τα παιδιά του μέσου όρου, αυτά που δεν έχουν πάθη ούτε ορμές ούτε αισθήματα ανεξαρτησίας, φτάνουν χωρίς ατυχήματα «ως το τέρμα». Αυτά θα δώσουν στην κοινωνία τη λεγεώνα των καλών αστών με μικροπρεπή ηθική, που δεν κλέβουν, είν' αλήθεια, μαντήλια από τους διαβάτες, αλλά κλέβουν «τίμια» τους πελάτες τους, που δεν έχουν πάθη, αλλά κάνουν στα κρυφά τις επισκέψεις τους στο μπουρδέλο «για να διώξουν την τεράστια μονοτονία της συζυγικής ζωής», που τσαλαβουτάνε στον βούρκο τους και κραυγάζουν εναντίον όποιου τολμήσει ν' αγγίξει τη μούχλα τους.

Αυτά για τ' αγόρια! Όσο για το κορίτσι, η αστική τάξη το διαφθείρει από πολύ μικρό. Αναγνώσματα που ξελαγιάζουν, καλοντυμένες κούκλες, ρούχα και εποικοδομητικά παραδείγματα της μόνας, εξοικείωση με το μπουντουάρ, τίποτε δεν θα λείψει για να μετατραπεί το κορίτσι σε γυναίκα που θα πουληθεί στον πλειοδότη. Κι αυτό το κορίτσι σκορπίζει ήδη τη γάγγραινα ολόγυρά του: μήπως τ' αγάρια των εργατών δεν κοιτάζουν με ζήλεια τα καλοβαλμένα κομψά κορίτσια, που είναι φτασμένες αυλικές στα δώδεκά τους χρόνια; Αλλά αν η μόνα είναι «ενάρτηη», όπως είναι οι καλές αστές, τα πράγματα θα είναι ακόμη χειρότερα! Αν το κορίτσι έχει μυαλό και πάθος, δεν θ' αργήσει να μάθει ποια είναι η αληθινή αξία αυτής της διπράσωσης ηθικής που είναι να λέμε: «Αγάπα τον πλησίον σου, αλλά άρπαζε άποτε μπορείς! Να είσαι ενάρτηη, αλλά ως ένα ορισμένο σημείο» κτλ. – και καθώς πνίγεται μέσα σ' αυτήν την ατμόσφαιρα της φορισσικής ηθικής, μη βρίσκοντας στη ζωή τίποτε ωραίο, υπέροχο, θελκτικό, που να εμπνέει γνήσιο πάθος, θα ριχτεί με σκυμμένο το κεφάλι στην αγκαλιά του πρώτου τυχόντα, για να μπορέσει να ικανοποιήσει τις πολυτελείς απαιτήσεις της.

Εξετάστε αυτά τα γεγονότα, σκεφτείτε τα αιτιά τους και πέστε αν δεν βεβαιώνουμε δικαιολογημένα πως χρειάζεται μια τρομερή επανάσταση για ν' απομακρύνουμε επιτέλους τη βρομιά που έχει ποτίσει τις κοινωνίες μας ως τα θεμέλιά τους, γιατί, όσο θα παραμένουν οι ρίζες της γάγγραινας, τίποτε δεν θα θεραπεύεται.

Όσο καιρό θα έχουμε μια κάστα τεμπέληδων, που συντηρούνται με τη δουλειά μας, με πρόσχημα πως είναι απαραίτητοι για να μας διευθύνουν, αυτοί οι τεμπέληδες θα είναι πάντα μια εστία μόλυνσης για τη δημόσια ηθική. Ο χασομέρης και αποκτηνωμένος άνθρωπος, που σ' όλη του τη ζωή αναζητά νέες ηδονές, αυτός στον οποίο κάθε αίσθημα αλληλεγγύης με τους άλλους ανθρώπους το έχουν σκοτώσει οι βασικές αρχές της ύπαρξής του και στον οποίο τα συναισθήματα του πιο ποταπού εγωισμού θρέφονται από τον τρόπο ζωής του, αυτός ο άνθρωπος θα ρέπει μονίμως προς τον πιο χονδροειδή αισθησιασμό: θα βρομίζει όλα όσα είναι γύρω του. Με τα λεφτά και τα κτηνώδη ένστικτά του, θα εκπορνεύσει γυναίκα και παιδί. Θα εκπορνεύσει την τέχνη, το θέατρο, τον Τύπο, όπως έχει ήδη κάνει, θα πουλήσει τη χώρα του, θα πουλήσει τους υπερασπιστές της και, καθώς είναι πάρα πολύ νωχελικός για να σκοτώσει ο ίδιος, θα βάλει να σκοτώσουν τους καλύτερους της πατρίδας του, τη μέρα που θα φοβηθεί μη χάσει τα λεφτά του, τη μοναδική πηγή των απολαύσεών του.

Αυτό είναι αναπόφευκτο, και τα γραπτά των ηθικολόγων δεν θα το αλλάξουν σε τίποτε. Η πανούκλα είναι μες στα σπίτα μας, πρέπει να καταστρέψουμε την αιτία της, και θα πρέπει να ενεργήσουμε με φωτιά και σσεκούρι, δεν πρέπει να διστάσουμε. Αν' αυτό εξαρτάται η σωτηρία της ανθρωπότητας.

Η ΠΡΟΣΕΧΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Στα προηγούμενα καταλήξαμε στο συμπέρασμα ότι η Ευρώπη παλεύεται γοργά προς μian επαναστατική σύγκρουση.

Μελετώντας τον τρόπο παραγωγής και ανταλλαγής, όπως τους έχει οργανώσει η αστική τάξη, βρίσκουμε μια κατάσταση πραγμάτων που την έχει αρρωστήσει μια αθεράπευτη γάγγραινα. Βλέπουμε την απουσία κάθε επιστημονικής και ανθρωπιστικής βάσης, την τρελή σπατάλη του κοινωνικού κεφαλαίου, τη δίψα για κέρδος που έχει εξωθηθεί έως την απόλυτη περιφρόνηση όλων των νόμων της κοινωνικότητας, τον διαρκή βιαμηχανικό πόλεμο, το χάος. Και έχουμε χαιρετίσει την έλευση της ημέρας που η κραυγή *Η πτώση της αστικής τάξης!* θα βγει από όλα τα χείλη με την ομοφωνία που κάποτε χαρακτήριζε την αναγγελία της πτώσης των δυναστειών.

Μελετώντας την ανάπτυξη των κρατών, τον ιστορικά τους ρόλο και την αποσύνθεση που τα ροκανίζει σήμερα, βλέπουμε ότι αυτός ο τρόπος συνομώδωσης έχει επιτελέσει στην ιστορία όλα όσα ήταν ικανός να κάνει και καταρρέει σήμερα κάτω απ' το βάρος των αναμημάτων του, για να παραχωρήσει τη θέση του σε καινούργιες οργανώσεις που βασίζονται σε καινούργιες βασικές αρχές, που έχουν μεγαλύτερη σχέση με τις σύγχρονες τάσεις της ανθρωπότητας.

Από την άλλη, αυτοί που παρατηρούν με προσοχή την κίνηση των ιδεών στους κόλπους της σημερινής κοινωνίας ξέραυν καλά με τι ζέση εργάζεται σήμερα η ανθρωπότητα για την πλήρη αναθεώρηση των υπολαγισμών που μας κληροδοτήθηκαν από τους περασμένους αιώνες και για την επεξεργασία νέων φιλασσοφικών και επιστημονικών συστημάτων που προαρίζονται ν' αποτελέσουν τη βάση των μελλοντικών κοινωνιών. Δεν είναι πια μόνον ο σκυθρωπός μεταρρυθμιστής που, εξουθενωμένος από μian εργασία που υπερβαίνει τις δυνάμεις του και από μian αθλιότητα που υπερβαίνει την υπομονή του, ασκεί κριτική στους ντροπιαστικούς θεσμούς των οποίων υπομένει το βάρος και ονειρεύεται ένα καλύτερο μέλλον. Είναι κι ο επιστήμονας που, αν και μεγαλωμένος με τις παλαιές προκαταλήψεις, μαθαίνει εν τούτοις σιγά-σιγά να τις αμφισβητεί και, γίνοντας το αφτί στα ρεύματα ιδεών που εισδύουν στα λαϊκά στρώματα, γίνεται μια μέρα ο εκπρόσωπός τους, ο εκφραστής τους. «Ο πέλεκυς της κριτικής γκρεμίζει με γερά χτυπήματα όλη την κληρονομιά που μας έχει μεταβιβαστεί ως αλήθειες. Φιλοσοφία, φυσικές επιστήμες, θηϊκή, ιστορία, τέχνη, τίποτε δεν γλιτώνει απ' αυτή την κατεδάφιση!» κραυγάζουν οι συντηρητικοί. Τίποτε, ως και οι βάσεις των κοινωνικών μας θεσμών, η ιδιοκτησία

και η εξουσία, δέχονται επίθεση τόσο από τον μαύρο του εργοστασίου όσα και από ταν εργαζόμενο της σκέψης, απ' αυτόν που ενδιαφέρεται για την αλλαγή και από κείνον που θα οπισθοχωρούσε φοβισμένος τη μέρα που θα έβλεπε τις ιδέες του ν' αποκτούν υλική ύπαρξη, να τινάζουν τη σκόνη των βιβλιοθηκών και να ενσαρκώνονται μες στην αναμπουμπούλα της πρακτικής υλοποίησης.

Παρακμή και αποσύνθεση των υπαρχουσών μορφών και γενική δυσαρρέσκεια, δύσκολη επεξεργασία των νέων μορφών και ανυπόμονη επιθυμία για αλλαγή, νεανική ορμή της κριτικής στον τομέα των επιστημών, της φιλοσοφίας, της ηθικής, και γενική ζύμωση της κοινής γνώμης. Από την άλλη, ακνηρή αδιαφορία ή εγκληματική αντίσταση αυτών που κατέχουν την εξουσία και έχουν ακόμη τη δύναμη και, κατά καιρούς, το θάρρος να εναντιώνονται στην ανάπτυξη των νέων ιδεών.

Τέτεια ήταν πάντα η κατάσταση των κοινωνιών την προηγούμενη των μεγάλων επαναστάσεων, τέτεια είναι και σήμερα. Αυτό δεν το βεβαιώνει η υπερεξημένη φαντασία μιας ομάδας ταραχοποιών. Το φανερώνει η ήρεμη και επιστημονική παρατήρηση. Με αποτέλεσμα ως και αυτά που, για να δικαιολογήσουν την ένοχη αδιαφορία τους, αρέσκονται να λένε: «Ας ησυχάσουμε, δεν χάνουμε ακόμη τίποτε αν περιμένουμε», ως και αυτοί αφήνουν να τους ξεφύγει η αμολογία ότι η κατάσταση αγριεύει και δεν ξέρουν καλά-καλά πού πηγαίνουμε. Μόνα που, αφού έτσι ανακουφιστούν, στρέφουν αλλού την προσοχή τους και αρχίζουν πάλι ν' αναμνησκάζουν χωρίς να σκέφτονται.

«Αλλά την έχουν αναγγείλει τόσες φορές την επανάσταση!» ψιθυρίζει δίπλα μας ο πεσιμιστής. «Το πίστεψα κι εγώ για μια στιγμή, αλλά δεν λείει να 'ρθει». Θα έρθει πιο ώριμη. «Δυο φορές η Επανάσταση ήταν έτοιμη να ξεσπάσει, το 1754 και το 1771», μας λέει ένας ιστορικός για τον 18ο αι. (Felix Roquaiη, *Το επαναστατικό πνεύμο πριν την Επανάσταση*), κι εγώ ήμουν έτοιμος να γράψω: το 1848 και το 1871). Ε λοιπόν, αφού δεν ξέσπασε τότε, έγινε απλώς πιο δυνατή και πιο ώριμη στα τέλη του 18ου αι.

Αλλά ας αφήσουμε τους αδιάφορους στον ύπνο τους και τους πεσιμιστές στην γκρίνια τους. Ας ρωτήσουμε ποιο θα είναι το χαρακτηριστικό αυτής της επανάστασης που πολλοί άνθρωποι προαισθάνονται και προετοιμάζουν, και ποια θα πρέπει να είναι η στάση μας απέναντι σ' αυτό το ενδεχόμενο.

Δεν θα κάνουμε ιστορικές προφητείες: δεν μας το επιτρέπουν ούτε το εμβρυακό στάδιο της κοινωνιολογίας ούτε η παρούσα κατάσταση της ιστορίας, η οποία, σύμφωνα με τον Ωγκυστίν Τιερρύ «απλώς νήγει την αλήθεια με συμβατικές διατυπώσεις». Ας αρκεστούμε να υποβάλουμε ορισμένα πολύ απλά ερωτήματα.

Μπορούμε να παραδεχθούμε, έστω για μια στιγμή, ότι αυτή η τεράστια πνευματική εργασία αναθεώρησης και μεταρρύθμισης που εκτυλίσσεται σ' όλες τις τάξεις της κοινωνίας θα μπορούσε να σταματήσει με μίαν απλή αλλαγή κυβέρνησης; Ότι η οικοναμική δυσαρέσκεια, που καθημερινά διογκώνεται και επεκτείνεται, δεν θα επιδιώξει να εκδηλωθεί στη δημόσια ζωή, απ' τη στιγμή που, έπειτα από οποιαδήποτε συμβάντα, θα παρουσιαστούν ευνοϊκές περιστάσεις, δηλαδή, η αποδιοργάνωση των εξουσιών;

Το να υποβάλουμε τα ερωτήματα, σημαίνει και ότι τα απαντούμε; Προφασώς όχι.

Μπορούμε να πιστέψουμε ότι οι ιρλανδοί και άγγλοι αγρότες, αν διαβλέψουν τη δυνατότητα να πάρουν στα χέρια τους τη γη που επιθυμούν από πολλούς αιώνες και να διώξουν τους φεουδάρχες τους οποίους τόσο σφοδρά μισούν, δεν θα επωφεληθούν από την πρώτη αναμπουμπούλα για να επιδιώξουν να υλοποιήσουν τις επιθυμίες τους;

Μπορούμε να πιστέψουμε ότι η Γαλλία, αν γίνει ένα καινούργιο πανευρωπαϊκό 1848, θ' αρκεστεί να ξεποστείλει τον Γαμβέτα για να τον αντικαταστήσει με τον Κλεμανσώ³, και δεν θα επιδιώξει να δει τι μπορεί να κάνει η Κομούνα για να βελτιώσει την κατάσταση των εργαζομένων; Ότι ο γάλλος χωρικός, βλέποντας αποδιοργανωμένη την κεντρική εξουσία, δεν θα επιδιώξει να πάρει στα χέρια του τους όμορφους αγρούς των αγίων καλογραιών και τα εύφορα χωράφια των μεγαλοαστών που, έχοντας έρθει οι μεν και οι δε για να εγκατασταθούν κοντά του, δεν έχουν πάψει ν' αυξάνουν τις περιουσίες τους; Ότι δεν θα συμπαράταχθεί μ' αυτούς που θα του προσφέρουν τη στήριξή τους για να υλοποιήσει τ' όνειρό του για δουλειά εξασφαλισμένη και καλοπληρωμένη;

Και πιστεύουμε πως δεν θα κάνουν το ίδιο ο ιταλός, ο ισπανός, ο σλάβος χωρικός;

Σκέφτεται κανείς ότι οι εργάτες των ορυχείων, μπουχτισμένοι από την αθλιότητα, τα βάσανα και τους θανάτους από εκρήξεις αερίων, που τα υπομένουν ακόμη, υπό την επιτήρηση του στρατού αλλά μουρμουρίζοντας, δεν θα επιδιώξουν να βγάλουν απ' τη μέση τους ιδιοκτήτες των ορυχείων, αν μια μέρα αντιληφθούν ότι ο αποδιοργανωμένος στρατός δεν δέχεται να υπακούσει στους αρχηγούς του;

Και ο μικροτεχνίτης, που λουφάζει μες στα σκοτάδια της υγρής του τρώγλης, με παγωμένα δάχτυλα κι άδειο στομάχι, που πολεμάει απ' τη πρωί ως το βράδυ να βρει τρόπο να πληρώσει τον φούρναρη και νο τοίσει τα πέντε παιδιά

³ Ο γάλλος πολιτικός Ζωρζ Κλεμανσώ (1841-1929), ο επονομασθείς «Τίγρης», ξεκίνησε την καριέρα του από την άκρα αριστερά, έγινε κοτόπιν σοσιαλιστής, απαρνήθηκε τον σοσιαλισμό το 1909 και συνέχισε την πορεία του προς το δεξιά. Διοτέλεσε και Πρόεδρος της Δημοκρατίας [Στμ.].

του, που τ' ογοπάει ακόμη περισσότερο επειδή τα βλέπει πελιδνά από τις στερήσεις; Και ο άνθρωπος που έχει πλαγιάσει στην πρώτη σκεποστή στοά που βρήκε, επειδή δεν είχε πέντε δεκάρες για ν' αγοράσει την πολυτέλεια να κοιμηθεί σ' έναν κοιτώνα μαζί με πολλούς άλλους, πιστεύετε πως δεν θα ήθελε να δει αν μέσα στα πολυτελή μέγαρο δεν υπάρχει μια στεγνή και ζεστή γωνιά για να στεγάσει εκεί άλλες οικογένειες, οπωσδήποτε πιο ενάρετες από την οικογένειο του μεγαλοοστού; Πιστεύετε πως δεν θο ήθελον νο δουν στα κοινοτικά κοιτοστήμοτο ορκετό ψωμί γι' αυτούς που δεν έχουν μάθει να είναι χασομέρηδες, ορκετά ρούχα για νο ντύσουν τους λεπτούς ώμους των ποιιδών του εργαζόμενου όπως ντύνον τη μαλθακή σάρκα των παιδιών του μεγαλοοστού; Πιστεύετε πως οι κουρελιάρηδες δεν ξέρουν ότι υπάρχουν στα κοιτοστήμοτα μιοσ μεγάλης πόλης ρούχα γιο νο κούψουν πλουσιοπάροχο τις πρώτες ανάγκες όλων των κοιτοίκων και ότι, ον όλοι οι εργαζόμενοι στρώνοντον στην παρογωγή χρήσιμων αντικειμένων αντί να κοιπάζουον νο ποράγουον οντικείμενο πολυτελείας, θα έδιναν προιόντα αρκετά γιο *όλη την κοινοτήτο* και γιο πολλές γειτονικές κοινοτήτες;

Τέλος, μπορούμε να δεχθούμε ότι, καθώς ουτά τα πράγμοτο λέγονται και ξαναλέγονται και ονεβοίνουον οπό μόνα τους σ' όλων τα χείλη στις στιγμές κρίσης (ας θυμηθούμε την πολιορκία του Παρισίου!) ο λαός δεν θα επιδιώξει νο τα εφαρμόσει στην πράξη τη μέρο που θα νιώσει πως έχει τη δύναμη να το κάνει;

Η κοινη λογική της ανθρωπότητας έχει ήδη οποντήσει σ' ουτά, κοι νά η οποντήσή της:

Η προσεχής επονάσταση θα έχει γενικό χαρακτήρα που θα την διαφοροποιεί οπό τις προηγούμενες. Δεν θο είναι πια μόνο *μια* χώρα που θο ριχτεί στην αναστότωση, θο είναι όλες οι χώρες της Ευρώπης. Αν, άλλοτε, ήτον επικτηή μια επανάσταση σ' έναν τόπο, σήμερα, με τους δεσμούς ολληλεγγύης που έχουν εγκαθιδρυθεί στην Ευρώπη, με δεδομένη την οσοθή ισορροπιο όλων των κρατών, μιο τοπική επονάσταση έχει γίνει ονέφικτη, ον έχει μιο ορισμένη διάρκεια. Όπως το 1848, μια ανοτοραχή σε μιο χώρο θο εξαπλωθεί ονογκαστικά και στις άλλες, κοι η εποναστοτική φωτιά θ' ογκαλιόσει όλη την Ευρώπη.

Αλλά αν το 1848 οι εξεγεργμένες πόλεις μπορούσον ακόμη νο εμπιστευθούον τις αλλαγές κυβέρνησης ή τις μετορρυθμίσεις του συντάγμοτος, δεν ισχύει το ίδιο σήμερα. Ο παριζιάνος εργάτης δεν θα περιμένει μια κυβέρνηση, έστω κι αν είναι της ελεύθερης Κομούνας, νο εκπληρώσει τις επιθυμίες του. Θο βολθεί να τις υλοποιήσει ο ίδιος, λέγοντας: «Θο το κάνω!»

Ο ρωσικός λαός δεν θα περιμένει μια Συντακτική Συνέλευση να έρθει να του δώσει τη γη που καλλιεργεί. Όσο λίγο και αν ελπίζει ότι θα τα καταφέρει, θο προσποθήσει να την πάρει μόνος του. Αυτό επιδιώκει ήδη, όπως δείχνουον

οι συνεχιζόμενες κινητοποιήσεις του. Το ίδιο συμβαίνει στην Ιταλία και στην Ισπανία. Και αν ο γερμανός εργάτης οφίνεται να τον αποκοιμίσουν για λίγο αυτοί που θα ήθελαν να ρυθμίζονται όλα με διαταγές από το Βερολίνο, το παράδειγμα των γειτόνων του και η ανικανότητα των ηγετών του δεν θ' αργήσουν να του δείξουν τον αληθινό επαναστατικό δρόμο. Συνεπώς, το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της προσεχούς επανάστασης θα είναι: «γενικές απόπειρες οικονομικής επανάστασης, που θα τις κάνουν οι λαοί, χωρίς να περιμένουν την επανάσταση να πέσει όπως το μάννα εξ ουρανού».

Αλλά . βλέπουμε ήδη τον πεσιμιστή, με χοιρέκοκο χομόγελο στα χείλη, να μας διατυπώνει «ορισμένες ενστάσεις, μόνον ορισμένες ενστάσεις». Κολά, λοιπόν, θα τον ακούσουμε και θα του απαντήσουμε.

ΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Ο αστικός Τύπος μάς ψάλλει καθημερινό, σ' όλους τους τόνους, πόσο μεγάλη αξία έχουν και πόσο σπουδαίες είναι οι πολιτικές ελευθερίες, τα «πολιτικά δικαιώματα του πολίτη»: καθολικό δικαίωμα ψήφου, ελεύθερες εκλογές, ελευθερία του Τύπου, του συνέρχεσθαι κτλ. «Αφού έχετε αυτές τις ελευθερίες –μας λέει– γιατί ξεσηκώνεστε; Οι ελευθερίες που έχετε δεν σας εξασφαλίζουν τη δυνατότητα να πετύχετε όλες τις απαραίτητες μεταρρυθμίσεις χωρίς να χρειαστεί να καταφύγετε στα όπλα;» Ας αναλύσουμε, λοιπόν, τι αξία έχουν αυτές οι περιβόητες «πολιτικές ελευθερίες» για μας, για την τάξη που δεν έχει ιδιοκτησία, που δεν κυβερνάει κανέναν, που έχει πολύ λίγα δικαιώματα και πάρα πολλές υποχρεώσεις.

Δεν θα πούμε, όπως έχουν πει κάποιοι κάποτε, ότι τα πολιτικά δικαιώματα δεν έχουν *καμία* αξία για μας. Ξέρουμε πολύ καλά ότι έχει γίνει πραγματική πρόοδος σε σχέση με την εποχή της δουλοπαροικίας και με τον 18ο αι.: ο άνθρωπος του λαού δεν είναι πια ένα πλάσμα χωρίς καθόλου δικαιώματα, όπως ήταν κάποτε. Τον γόλλο χωρικό δεν μπορούν πια να τον μαστιγώσουν στη μέση του δρόμου, όπως μπορούν ακόμη τον ρώσο. Στους δημόσιους χώρους, έξω απ' το εργοστάσιο, ιδίως στις μεγάλες πόλεις, ο εργάτης θεωρεί πως είναι ίσος με οποιονδήποτε άλλον. Ο γάλλος εργαζόμενος δεν είναι πια το πλάσμα χωρίς ανθρώπινα δικαιώματα που η αριστοκρατία το έβλεπε σαν υποζύγιο. Χάρη στις επαναστάσεις, χάρη στο αίμα που έχυσε, ο λαός έχει κατακτήσει ορισμένα ατομικά δικαιώματα που την αξία τους δεν θέλουμε να την μειώσουμε.

Αλλά ξέρουμε να ξεχωρίζουμε, και λέμε ότι υπάρχουν δικαιώματα και δικαιώματα. Υπάρχουν αυτά που έχουν πραγματική αξία, και υπάρχουν κι εκείνα που δεν έχουν – και όσοι πόνε να τα μεπιδέψουν, απλώς εξαπατούν τον λαό. Υπάρχουν δικαιώματα, όπως λόγου χάρη η ισότητα του χωρικού με τον αριστοκράτη στις ιδιωτικές τους σχέσεις, ο σεβασμός για το ανθρώπινο σώμα κτλ., που έχουν *κατακτηθεί* με σκληρούς αγώνες και που ο λαός τα εκτιμά και θα εξεγερθεί αν κάποιος θελήσει να τα παραβιάσει. Αλλά υπάρχουν άλλα, όπως το καθολικό δικαίωμα ψήφου, η ελευθερία του Τύπου κτλ., τα οποία ανέκαθεν αντιμετώπιζε με αδιαφορία ο λαός, γιατί αισθόνεται πολύ σωστά ότι τα δικαιώματα αυτά, που εξυπηρετούν θαυμάσια την άρχουσα αστική τάξη να υπερασπιστεί τον εαυτό της από τις υπερβάσεις της εξουσίας και της αριστοκρατίας, είναι απλώς και μόνον ένα εργαλείο στα χέρια των κυρίαρχων τάξε-

ων για τη διατήρηση της κυριαρχίας τους πάνω στον λαό. Τα δικαιώματα αυτά δεν είναι καν πραγματικά πολιτικά δικαιώματα, αφού δεν κατοχυρώνουν τίποτε προς όφελος της μεγάλης μάζας του λαού· και αν τα εξωραΐζουν ακόμη δίνοντάς τους αυτή την πομπώδη ανασασία, ο λόγος είναι ότι η πολιτική μας γλώσσα είναι μόνο και μόνο μία συνθηματική διάλεκτος που έχουν επεξεργαστεί οι κυρίαρχες τάξεις για δική τους χρήση και προς το συμφέρον τους.

Πράγματι, τι είναι ένα πολιτικό δικαίωμα, αν όχι ένα όπλο για τη διαφύλαξη της ανεξαρτησίας, της αξιοπρέπειας και της ελευθερίας εκείνων που δεν έχουν ακόμη τη δύναμη να επιβάλουν στους άλλους να σεβαστούν αυτά τους τα δικαιώματα; Ποια είναι η χρησιμότητά του, αν δεν είναι ένα μέσον που ελευθερώνει όσους έχουν ανάγκη να τους ελευθερώσει κάποιος; Οι Γαμβέτες, οι Μπίσμαρκ και οι Γκλάντστον⁴ δεν έχουν ανάγκη ούτε την ελευθερία του Τύπου ούτε την ελευθερία του συνέρχεσθαι, γιατί γράφουν ό,τι θέλουν, συναντιούνται με όποιους θέλουν, υποστηρίζουν όποιες ιδέες θέλουν: είναι ήδη απελευθερωμένοι· είναι ελεύθεροι. Αν πρέπει να δοθούν σε κάποιαν εγγυήσεις για την ελευθερία να μιλάει και να γράφει, για την ελευθερία να συνεταιρίζεται, είναι ακριβώς σ' εκείνους που δεν είναι αρκετά δυνατοί για να επιβάλουν τη θέλησή τους. Αν' αυτό έχουν προέλθει όλα τα πολιτικά δικαιώματα.

Αλλά, σύμφωνα μ' αυτή την άποψη, μήπως τα εν λόγω πολιτικά δικαιώματα έχουν δοθεί μόνο σε όσους τα έχουν ανάγκη;

Και βέβαια όχι! Το καθολικό δικαίωμα ψήφου μπορεί κάποτε να προστατεύει ως ένα βαθμό την αστική τάξη από τις υπερβάσεις της κεντρικής εξουσίας, για να μη χρειάζεται να καταφεύγει διαρκώς σε δυναμικά μέτρα για ν' αυτοπροστατευθεί. Μπορεί να βοηθήσει ν' αποκατασταθεί η ισορροπία ανάμεσα σε δύο δυνάμεις που παλεύουν για την εξουσία, χωρίς οι αντίπαλοι να φτάσουν στο σημείο να μαχαιρωθούν όπως γινόταν παλιότερα. Αλλά δεν μπορεί να βοηθήσει σε τίποτε όταν τα ζήτημα είναι η ανατροπή ή έστω ο περιορισμός της εξουσίας, η κατάργηση της κυριαρχίας. Εξαιρετικό μέσον για να λύνει ειρηνικά τις διαμάχες μεταξύ των κυβερνήσεων – τι αξία μπορεί να έχει για τους κυβερνώμενους;

Μήπως αυτό δεν αποδεικνύει η ιστορία του καθολικού δικαιώματος ψήφου; Όσο η αστική τάξη φοβόταν ότι το καθολικό δικαίωμα ψήφου θα γινόταν στα

⁴ Ο γερμανός καγκελάριος του 19ου αι. Μπίσμαρκ προχώρησε στην ενοποίηση της Γερμανίας και έθεσε το θεμέλιο της σύγχρονης καπιταλιστικής Γερμανίας και του κρατικού κοπιτολισμού. Τα στρατεύματά του έξω από το Πορίσι επέτρεψαν τη σφαγή των Κομμουνάρων.

Ο άγγλος πολιτικός του 19ου αι. Γκλάντστον ήταν ηγέτης των Φιλελεύθερων από το 1865 και διατέλεσε τέσσερις φορές πρωθυπουργός [ΣΤΜ.].

χέρια του λουού όπλο που θα μπορούσε να στραφεί ενάντιο στους προνομιούχους, το κοποπολέμησε με λύσσα. Αλλά όταν, το 1848, οποδείχθηκε πως δεν είχε τίποτε να φοβόται από το καθολικό δικαίωμα ψήφου και πως, απεναντίας, χειρογωγείς πιο εύκολα τον λαό με το καθολικό δικαίωμα ψήφου, το οποδέχθηκε με ενθουσιασμό. Σήμερα, υπερασπιστής του έχει γίνει η ίδια η αστική τάξη, επειδή κατολαβαίνει πως είναι όπλο αποτελεσματικό για τη διατήρηση της κυριαρχίας της, αλλά εντελώς ανίσχυρο ενάντια στα προνόμια της αστικής τάξης.

Τα ίδια ισχύουν και για την ελευθερία του Τύπου. Ποιο ήταν το πιο πειστικό επιχείρημα υπέρ της ελευθερίας του Τύπου για την αστική τάξη; Η ανισχυρότητό του! Μάλιστα, η ανισχυρότητό του: ο κ. ντε Ζιραρντέν⁵ έχει γρόψει ολόκληρο βιβλίο για την ανισχυρότητα του Τύπου. Γράφει: «Κάποτε έκαιγαν τις μάγισσες επειδή είχαν την ανοησία να τις θεωρούν παντοδύναμες· σήμερα κάνουν την ίδια ανοησία με τον Τύπο, που τον θεωρούν παντοδύναμο. Αλλά ο Τύπος δεν είναι καθόλου παντοδύναμος· είναι εξ ίσου ανίσχυρος με τις μάγισσες του Μεσαίωνα. Γι' αυτό, σταματήστε να καταδιώκετε τον Τύπο!» Νά ποιο ήταν τότε το επιχείρημα του κ. ντε Ζιραρντέν! Και όταν οι αστοί συζητούν μεταξύ τους για την ελευθερία του Τύπου, ποια επιειρήματα προβάλλουν για να την υποστηρίξουν; Λένε: «Δείτε την Αγγλία, την Ελβετία, τις Η.Π.Α. Εκεί ο Τύπος είναι ελεύθερος, κι όμως η καπιταλιστική εκμετάλλευση είναι πιο γερά εδρωμένη, η κυριορχία του κεφαλαίου είναι εκεί πιο σίγουρη από οπουδήποτε άλλο». Κoi προσθέτουν: Αφήστε να βγαίνουν στο φως οι επικίνδυνες θεωρίες. Μήπως δεν έχουμε όλα τα μέσα για να φιμώσουμε τις εφημερίδες τους, χωρίς να καταφύγουμε στη βία; Άλλωστε, ον μια μέρα, σε μια στιγμή ανοβρασμού, ο επαναστατικός Τύπος γινόταν επικίνδυνος – ε, τότε θα βρίσκαμε ένο πρόσχημα για να τον κλείσουμε!»

Το ίδιο ισχύει και για την ελευθερία του συνέρχεσθαι. Λέει η αστική τάξη: «Ας επιτρέψουμε πλήρη ελευθερία του συνέρχεσθαι· αυτό δεν θα έχει καμία επιπτώμη στα προνόμια μας. Αυτό που πρέπει να φοβόμαστε είναι οι μυστικές εταιρείες, και οι δημόσιες συγκεντρώσεις είναι ο καλύτερος τρόπος να τις οποδυναμώσουμε. Αν, όμως, σε μια στιγμή υπερβολικής έξαψης οι δημόσιες συγκεντρώσεις γίνουν επικίνδυνες – ε, τότε θα έχουμε πάντα τα μέσα να τις διαλύσουμε, αφού κοτέχουμε την κυβερνητική εξουσία».

«Το αποραβίαστο της κοιτοικίας; – Ναι, γράψτε το στους κώδικες, διακηρύξτε το παντού!» λένε οι πονηροί αστοί. «Δεν θέλουμε να μοιούνται αστυφύλακες στο μικρό μας νοικοκυριό και να μας επιτηρούν. Αλλά ας οργανώσουμε μίο μυστική υπηρεσία, για να επιτηρεί τους υπόπτους. Ας γεμίσουμε τη

⁵ Ο γάλλος δημοσιογράφος του 19ου αι. ντε Ζιραρντέν μείωσε την τιμή των εφημερίδων και προκάλεσε έτσι τη μεγαλύτερη διάδοσή τους [Στμ.].

χώρα με χαφιέδες, ας κάνουμε έναν κατάλογο των επικίνδυνων και ας τους παρακολουθούμε στενά. Και όταν μια μέρα μυριστούμε πως κάτι μαγειρεύεται, ας σπεύσουμε τότε, ας παραβιάσουμε το άσυλο, ας τους συλλάβουμε στα κρεβάτια τους, ας τους καταδικάσουμε, ας τους εκτελέσουμε. Αλλά, κυρίως, ας προχωρούμε άφοβα· και αν μερικοί το παρακάνουν με τις φωνές τους, ας τους κλείσουμε μέσα και ας πούμε στους άλλους: "Τι τα θέλετε, κύριοι; Αυτά έχει ο πόλεμος!" Θα μας χειροκροτήσουν».

«Το απαραβίαστο της αλληλογραφίας; – Πέστε παντού, γράψτε, φωνάξτε ότι η αλληλογραφία είναι απαραβίαστη. Αν ο διευθυντής ταχυδρομείου ενός χωριού ανοίξει από περιέργεια ένα γράμμα, απολύστε τον αμέσως και γράψτε με μεγάλα γράμματα: "Τι τέρας! Τι εγκληματίας!" Φροντίστε καλά να μη μπορεί κανείς να κοινολογήσει τα μικρά μυστικά που λέμε μεταξύ μας. Αλλά αν μυριστούμε συνωμοσία με στόχο τα προνόμιά μας – τότε θ' αλλάξουμε τροπάρι: θ' ανοίγουμε όλα τα γράμματα, θα χρησιμοποιήσουμε γι' αυτό και χίλιους υπαλλήλους αν χρειαστεί, και, αν κανείς τολμήσει να διαμαρτυρηθεί, θ' απαντήσουμε ορθά-κοφτά, όπως έκανε πρόσφατα ένας άγγλος υπουργός καταχειροκροτούμενος από το κοινοβούλιο: "Μάλιστα, κύριοι! Ανοίγουμε τα γράμματα, αλλά με βριά καρδιά και με μεγάλη δυσαρέσκεια· αλλά το κάνουμε μόνο και μόνο επειδή η πατρίδα (δηλαδή η αριστοκρατία και η αστική τάξη) κινδυνεύει!"

Να πού καταλήγουν αυτές οι λεγόμενες πολιτικές ελευθερίες.

Ελευθερία του Τύπου και του συνέρχεσθαι, απαραβίαστο της κατοικίας, της αλληλογραφίας κτλ. γίνονται σεβαστά *μόνον αν ο λαός δεν τα χρησιμοποιεί εναντίον των προνομιούχων τάξεων*. Αλλά μόλις αρχίσει να τα χρησιμοποιεί για να χτυπήσει τα προνόμια, όλες οι λεγόμενες ελευθερίες παραμερίζονται.

Πράγμα πολύ φυσικό. Τα μοναδικά δικαιώματα που έχει ο άνθρωπος είναι αυτά που έχει κατακτήσει με σκληρόν αγώνα. Τα μοναδικά του δικαιώματα είναι αυτά που είναι έτοιμος να τα υπερασπιστεί με το όπλο στο χέρι ανά πάσα στιγμή.

Αν δεν μαστιγώνονται άνδρες και γυναίκες στους δρόμους του Παρισιού, όπως συμβαίνει ακόμη στην Οδησό, είναι γιατί, αν η κυβέρνηση τολμούσε να κάνει κάτι τέτοιο, ο λαός θα τσάκιζε αμέσως τους δήμιους. Αν ένας αριστοκράτης δεν τολμάει πια να περπατήσει στους δρόμους με τους λακέδες του να καθαρίζουν με τα ραβδιά δεξιά κι αριστερά τον δρόμο, είναι γιατί τους λακέδες του κυρίου που θα είχε μια τέτοια ιδέα θα τους ξυλοφόρτωνε αυτοστιγμεί ο κόσμος. Αν υπάρχει μια κάποια ισότητα ανάμεσα στον εργάτη και στο αφεντικό του στους δημόσιους χώρους, είναι γιατί ο εργάτης, χάρη στις παλιότερες επαναστάσεις του, έχει αποκτήσει μία προσωπική αξιοπρέπεια που δεν θα του επέτρεπε να δεχθεί να τον προσβάλει το αφεντικό – και όχι γιατί ο νόμος τού παραχωρεί ορισμένα δικαιώματα.

Είναι φανερό ότι στην κοινωνία μας, που είναι χωρισμένη σε κυρίους και υποτακτικούς, δεν μπορεί να υπάρξει αληθινή ελευθερία· και δεν θα υπάρξει όσο υπάρχουν εκμεταλλευτές και υπό εκμετάλλευση, κυβερνώντες και κυβερνώμενοι. Αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι, μέχρι τη μέρα που θα γίνει η αναρχική επανάσταση και θα σαρώσει τις κοινωνικές διακρίσεις, θέλουμε να βλέπουμε τον Τύπο φιμωμένο, όπως είναι στη Γερμανία, τα δικαιώματα του συνέρχεσθαι απαγορευμένο, όπως στη Ρωσία, τα απαραβίαστο του προσώπου περιορισμένο, όπως στην Τουρκία. Αν και είμαστε δούλοι του κεφαλαίου, θέλουμε να μπορούμε να γράφουμε και να δημοσιεύουμε ό,τι θέλουμε, θέλουμε να μπορούμε να συγκεντρωνόμαστε και να οργανωνόμαστε όπως μας αρέσει – για ν' αποτινάξουμε τον ζυγό του κεφαλαίου.

Αλλά είναι καιρός να καταλάβουμε ότι αυτά τα δικαιώματα δεν πρέπει να τα ζητούμε από το σύνταγμα και τους νόμους. Δεν θα επιδιώξουμε να προστατεύσει αυτά τα φυσικά μας δικαιώματα ένας νόμος – ένα κομμάτι χαρτί, που μπορούν να το σκίσουν όποτε θέλουν οι κυβερνώντες. Μόνον αν συγκροτηθούμε σε δύναμη ικανή να επιβάλλει τη θέλησή της, θα πετύχουμε να κάνουμε σεβαστά τα δικαιώματά μας.

Θέλουμε να είμαστε ελεύθεροι να λέμε και να γράφουμε ό,τι θέλουμε; Θέλουμε να έχουμε το δικαίωμα να συγκεντρωνόμαστε και να οργανωνόμαστε; – Δεν θα ζητήσουμε την άδεια από ένα κοινοβούλιο, δεν θα τα ζητιανέψουμε από μια Γερουσία. Ας γίνουμε μία οργανωμένη δύναμη, που θα δείχνει τη δύναμη της κάθε φορά που οποιοσδήποτε θα προσπαθεί να περιορίσει τα δικαιώματά μας να μιλούμε και να συγκεντρωνόμαστε· *ας γίνουμε δυνατοί*, και θα είμαστε σίγουροι ότι κανείς δεν θα τολμήσει ν' αμφισβητήσει το δικαίωμά μας να γράφουμε, να τυπώνουμε και να συγκεντρωνόμαστε. Τη μέρα που θα μπορέσουμε να ενώσουμε σε τέτοιο βαθμό τους ανθρώπους που υφίστανται εκμετάλλευση, ώστε να βγουν στους δρόμους εκατομμύρια άνθρωποι για να υπερασπιστούν τα δικαιώματά τους, κανείς δεν θα τολμήσει ν' αγγίξει αυτά τα δικαιώματα, ούτε τα άλλα που θα έχουμε κατακτήσει. Τότε, αλλά μόνο τότε, θα έχουμε κατακτήσει αυτά τα δικαιώματα, που θα χρειαζόταν να τα ζητιανεύουμε επί δεκάδες χρόνια από το κοινοβούλιο· τότε θα έχουμε κατοχυρώσει τα δικαιώματα αυτά πολύ πια σίγουρα από όσο αν ήταν γραμμένα στο χαρτί.

Οι ελευθερίες δεν χαρίζονται, κατακτιούνται.

ΣΤΟΥΣ ΝΕΟΥΣ

I

Σήμερα θέλω να μιλήσω στους νέους. Ας αφήσουν, λοιπόν, οι γέροι, οι γέροι στην καρδιά και στο μυαλό θέλω να πω, αυτό το βιβλίο στην άκρη, κι ας μη κουράζουν ανώφελα τα μάτια τους διαβάζοντας κάτι που δεν θα τους πει τίποτε.

Υποθέτω πως κοντεύετε τα δεκαοχτώ ή τα είκοσι. Πως έχετε μάθει μια τέχνη ή έχετε τελειώσει τις σπουδές σας. Πως ετοιμάζεστε να μπειτε στη ζωή. Ελπίζω πως έχετε ένα πνεύμα ελεύθερο από προκαταλήψεις που προσπάθησαν να σας επιβάλουν. Δεν φοβάστε τον διάβολο και δεν ηγναίνετε ν' ακούσετε τα παραλήρηματα των παπάδων και των ιεροκηρύκων. Υποθέτω, ακόμη, πως δεν είστε από κείνους τους κομψευόμενους, τους θλιβερούς καρπούς μιας κοινωνίας που σαπίζει, οι οποίοι περιφέρουν στα πεζοδρόμια τα κομψά παντελόνια και τις πιθηκίσιες μούρες τους και που, ως και σ' αυτή την ηλικία, έχουν για μοναδική επιθυμία τις απολαύσεις με οποιοδήποτε τίμημα. υποθέτω, αντίθετα, πως έχετε γενναία καρδιά, και γι' αυτό σας μιλώ.

Ξέρω πως μέσα σας τίθεται ένα ερώτημα: «Τι θ' απογίνω;» έχετε αναρωτηθεί πάμπολλες φορές. Πράγματι, όταν κάποιος είναι νέος, αντιλαμβάνεται ότι αφού έχει μάθει μια τέχνη ή έχει σπουδάσει μιαν επιστήμη επί αρκετά χρόνια –με έξοδα της κοινωνίας, προσέξτε το– δεν θέλει να γίνει όργανο εκμετάλλευσης, και θα έπρεπε να είναι πράγματι φαύλος, εξ ολοκλήρου διεφθαρμένος από την ανηθικότητα, για να μην έχει ονειρευτεί ποτέ να χρησιμοποιήσει μια μέρα την εξυπνάδα, τις ικανότητες και τη γνώση του για να βοηθήσει να χειραφετηθούν εκείνοι που σέρνονται σήμερα μες στην αθλιότητα και στην αμάθεια.

Είστε κι εσείς από κείνους που είχαν ονειρευτεί κάτι τέτοιο, έτσι δεν είναι; Θαυμάσια. Ας δούμε: τι θα πράξετε για να κάνετε τ' όνειρό σας πραγματικότητα;

Δεν ξέρω σε τι κοινωνικό περιβάλλον έχετε γεννηθεί. Ίσως, ευνοημένοι απ' την τύχη, να έχετε αποκτήσει επιστημονική μόρφωση. Να πρόκειται να γίνετε γιατροί, δικηγόροι, άνθρωποι των γραμμάτων ή επιστήμονες. Μπροστά σας ανοίγεται ένα ευρύ πεδίο δράσης. Μπαίνετε στη ζωή εφοδιασμένοι με πολλές γνώσεις και έχοντας καλλιεργήσει τις ικανότητές σας. Ή πάλι, είστε πιθανόν τίμιοι τεχνίτες που οι επιστημονικές σας γνώσεις περιορίζονται στα λίγα που έχετε μάθει στο σχολείο, αλλά που είχατε το πλεονέκτημα να γνωρίσετε από κοντά τη ζωή που κάνει ο σκληρά εργαζόμενος στις μέρες μας.

Σταματώ στους πρώτους, και θα μιλήσω αργότερα στους δεύτερους: έστω

ότι έχετε επιστημονική μόρφωση. Ας υποθέσουμε ότι σκοπεύετε να γίνετε γιατρός, λόγου χάρη.

Αύριο, ένος κουρελιόρης θα έρθει να σας παρακολέσει να επισκεφθείτε μιον άρρωστη. Θε σας οδηγήσει σ' ένα σοκάκι από κείνα στα οποία οι γείτονες σχεδόν κάνουν χειροψία πάνω από το κεφάλι του περαστικού. Θε μπειτε στη μουχλιοσμένη ατμόσφαιρα με το τρεμουλιάρικο φως του καντηλιού, δύο, τριο, τέσσερα, πέντε ποτώματα σκεπασμένα με γλίτσα, και σ' ένο σκοτεινό και κρύο δωμάτιο θα βρείτε την άρρωστη, ξαπλωμένη σ' ένο αχυρόστρωμο, σκεποσμένη με βρόμικα κουρέλια. Παιδιά χλομά, πελιδνά, που τουρτουρίζουν κάτω οπ' τα κουρέλια τους, σας κοιτάζουν με ορθάνοιχτα το μεγάλα τους μάτια. Ο άνδρας δουλευε σ' όλη του τη ζωή δώδεκο και δεκατρείς ώρες τη μέρα, σε όποια δουλειά έβρισκε. Τώρο, έχει τρεις μήνες άνεργος. Η ονεργίο δεν είναι κάτι σπάνιο στο επάγγελμά του. Εποναλαμβάνεται περιοδικά κάθε τόσο. Άλλοτε, όμως, όταν ήταν εκείνος άνεργος, πήγαινε να δουλέψει η γυναίκα του ... Ξενόπλενε ίσως πουκάμισα κι έπαιρνε ένα μικρό μεροκάματο. Αλλά τώρο είναι εδώ και δυο μήνες κοτάκοιτη, ενώ μπροστά στην οικογένειο εμφανίζεται οπειλητικό το φάντοσμο της ονέχειος.

Τι συμβουλή θα δίνοτε στην άρρωστη, γιατρέ; Αφού έχετε κοταλάβει με την πρώτη ματιά ότι η αρρώστιο της οφείλεται σε γενική ανοιμία, στη φτωχή διατροφή και στην έλλειψη καθαροφ οέρα; Μιο καλή μηριζόλα κάθε μέρο, περιπάτο στον καθαροφ αέρο, ένα στεγνό και ευάερο δωμάτιο; Τι ειρωνείο! Αν μπορούσε νο τα κάνει όλ' οτά, θε τα είχε ήδη κάνει και δεν θε περίμενε τις συμβουλές σας.

Αν έχετε κολή καρδιά, φαίνεστε ειλικρινής και έχετε καθαροφ βλέμμα, η οιογένεια θα σας διηγηθεί πολλά. Θα σας πει πως, απ' την άλλη πλευρά της μεσοτοιχίος, οοτή που βήχει μ' ένα βήχα που σου σπαράζει την κορδιά είναι η φτωχή σιδερώτρα. Πως στο πιο κάτω πάτωμα, όλο τα ποιδιά έχουν πυρετό. Πως η πλύστρα του υπογειοφ δεν θε προλάβει, οοτε οοτή, νο δει την άνοιξη και πως στο διπλανό σπίτι τα πράγμοτο είναι οκόμη χειρότερο.

Τι θα πείτε σ' όλους αυτοφους ορρώστους; Καλή διατροφή, ολλογή περιβάλλοντος, λιγότερο κοποιαστική δουλειά; ... Θε θέλοτε νο μπορούοσατε νο το πείτε, μο δεν τολμάτε και φεύγετε με ραγισμένη την καρδιά και μιο βλασθήμια στο χείλη.

Την άλλη μέρα θε συλλογιέστε οκόμη τους κοτοίκους αυτής της τρώγλης, όταν ένος συνάδελφος θα σας διηγηθεί πως ήρθε και τον πήρε ένος υπηρέτης με άμοξο. Ήταν για την ιδιοκτήτριο μιοσ έπουλης, γιο μιο γυνοίκο που την βοσάνιζε η αυπνίο, που σπαταλάει όλη της τη ζωή στο ακριβά ρούχο, στις επισκέψεις, στις χοροεσπεριδέες και στους κοβγάδες μ' έναν ηλίθιο σύζυγο. Ο συνάδελφοφ σας της σύστησε λιγότερο οδρανή ζωή, λιγότερο πλοφισια διατρο-

φή, περιπάτους στον καθορό αέρα, ηρεμία και λίγη γυμναστική μες στο σπίτι, που θ' αντικαθιστά ως ένα βαθμό την έλλειψη παραγωγικής απασχόλησης!

Η μια πεθαίνει, γιατί σε όλη της τη ζωή δεν είχε ποτέ αρκετή τροφή ούτε αρκετή ανάπαυση. Η άλλη μαραίνεται, γιατί σε όλη της τη ζωή δεν έμαθε τι θα πει δουλειά..

Αν είστε από τους αδύνατους χαρακτήρες που προσαρμόζονται σε όλα, που βλέποντας τα πιο απαράδεκτα γεγονότα παρηγοριούνται μ' έναν αναστεναγμό κι ένα ποτήρι μπύρα, θα συνηθίσετε με τον καιρό αυτές τις αντιθέσεις και, με τη βοήθεια του ζώου που έχουμε όλοι μέσα μας, θα θέσετε ως μοναδικό σας στόχο να μπειτε στις τόξεις αυτών που απολαμβάνουν, για να μη βρεθείτε ποτέ στις τόξεις των αθλίων. Αν όμως είστε πραγματικός άνθρωπος, αν κόθε σας συναίσθημα γίνεται πράξη, αν το ζώο μέσα σας δεν έχει σκοτώσει το έλλογον, τότε θα γυρίσετε μια μέρα στο σπίτι σας μονολογώντας: «Όχι, είναι άδικο, δεν πρέπει να συνεχιστεί αυτή η κατάσταση. Σκοπός δεν είναι να θεραπεύουμε, αλλά να προλαμβάνουμε τις αρρώστιες. Λίγη άνεση στη ζωή και λίγη μόρφωση θ' αρκούσαν για να σβήσουμε από τα κιτόπια μας τους μισούς αρρώστους και τις μισές αρρώστιες. Στο διάβολο τα φάρμακα! Πρέπει ν' αρχίσουμε απ' τον καθαρό αέρα, απ' τη διατροφή και από μια λιγότερο αποκτηνωτική δουλειά. Αν δεν γίνουν αυτό, όλη αυτή η ιατρική είναι σκέτη απότη και αγυρτεία».

Εκείνη τη μέρα θα καταλάβετε τον σοσιαλισμό⁶. Θα θελήσετε να τον γνωρίσετε από κοντά, και αν ο αλτρουισμός δεν είναι για σας κούφια λέξη, αν εφαρμόσετε στη μελέτη του κοινωνικού ζητήματος την αυστηρή επαγωγική μέθοδο του φυσιολόγου, θα βρεθείτε τελικά στις τόξεις μας και θα δουλεύετε, όπως εμείς, για την κοινωνική επανάσταση.

Ίσως, όμως, να λέγατε: «Στο διάβολο η εφαρμοσμένη επιστήμη! Όπως ο αστρονόμος, ο φυσικός και ο χημικός, θ' αφοσιωθώ στην καθαρή επιστήμη. Αυτή πάντα θ' αποδίδει τους καρπούς της, έστω και μόνο στις επερχόμενες γενιές». Ας προσπαθήσουμε, πρώτα-πρώτα, να καταλάβουμε τι περιμένετε απ' την επιστήμη. Μήπως μόνο την ασφαλώς πολύ μεγάλη απόλαυση που παρέχουν η μελέτη των μυστηρίων της φύσης και η εξάσκηση των πνευματικών μας ικανοτήτων; Σ' αυτή την περίπτωση, θα σας ρωτούσα σε τι διαφέρει ο επιστήμονας που ασχολείται με την επιστήμη για να περάσει ευχάριστα τη ζωή του από τον μπεκρή, που κι εκείνος το μόνο που ζητά απ' τη ζωή είναι η όμεση απόλαυση την οποία βρίσκει στο κρασί; Βέβαια, ο επιστήμονας έχει κάνει πιο σωστή επιλογή της απόλαυσής του, γιατί απ' αυτήν αντλεί πιο έντονες και πιο διαρκείς απολαύσεις, μα αυτή είναι όλη κι όλη η διαφορά. Και ο μεν

⁶ Αυτό που ονομάζει εδώ «σοσιαλισμό» ο Κροπότκιν είναι αυτό που οργότερα θα ονομάσει «οναρχισμό». Βλ. και πιο κάτω, το κείμενο «Όλοι είμαστε σοσιαλιστές» [ΣΤμ.].

και ο δε, και ο μπεκρής και ο επιστήμονας, έχουν τον ίδιο εγωιστικό στόχο: την προσωπική απόλαυση.

Μα όχι, εσείς δεν θέλατε αυτήν την εγωιστική ζωή. Την εργασία σας για την επιστήμη την θεωρείτε εργασία για την ανθρωπότητα, κι αυτή η ιδέα σας κατευθύνει στην εκλογή των ερευνών σας...

Τι υπέροχη πλάνη! Ποιος από μας δεν την είχε για μια στιγμή, όταν για πρώτη φορά δόθηκε στην επιστήμη!

Αλλά τότε, αν πράγματι νοιάζεστε για την ανθρωπότητα και αν οι έρευνές σας αποσκοπούν στην ευτυχία της, θα βρεθείτε εμπρός σ' ένα τεράστιο εμπόδιο. Γιατί, αν έχετε την παραμικρή αίσθηση δικαίου, αμέσως θα προσέξετε ότι στη σημερινή κοινωνία η επιστήμη είναι μόνον ένα είδος πολυτελείας, που χρησιμεύει για να κάνει πιο ευχάριστη τη ζωή ορισμένων και είναι απολύτως απρόσιτη σ' όλους σχεδόν τους ανθρώπους.

Πράγματι, εδώ και παραπάνω από εκατό χρόνια η επιστήμη έχει θεμελιώσει υγιείς κοσμογονικές αντιλήψεις, αλλά πόσοι είν' αυτοί που τις κατέχουν ή που έχουν αποκτήσει γνήσια επιστημονικό κριτικό πνεύμα; Μόλις λίγες χιλιάδες, που χάνονται μες στις εκατοντάδες εκατομμυρίων που έχουν προλήψεις και δεισιδαιμονίες οι οποίες αρμόζουν σε βαρβάρους και γι' αυτό μπορούν και τους χειρίζονται σαν μαριονέτες οι θρησκευόμενοι αγύρτες.

Ή πόλι, ρίξτε μόνο μια ματιά στα όσα έκανε η επιστήμη για να στηρίξει σε ορθολογικές βάσεις τη σωματική και ηθική υγιεινή. Μας λέει πώς πρέπει να ζούμε για να διαφυλάττουμε τη σωματική μας υγεία, πώς να κρατούμε σε καλή κατάσταση τους οικισμούς μας, δείχνει τον δρόμο που οδηγεί στην πνευματική και ηθική ευτυχία. Αλλά μήπως το τεράστιο έργο που έχει κάνει προς αυτές τις δύο κατευθύνσεις μένει νεκρό γράμμα, θαμμένο μες στα βιβλία μας; Γιατί αυτό; Γιατί η επιστήμη σήμερα υπάρχει μόνο για μια χούφτα προνομιούχων, γιατί η κοινωνική ανισότητα που χωρίζει την κοινωνία σε δυο τάξεις, την τάξη των μισθωτών και την τάξη των κατόχων του κεφαλαίου, των κεφαλαιοκρατών, κάνει όλες τις επιστημονικές συμβουλές για τις συνθήκες στις οποίες πρέπει να βασίζεται μια ορθολογική ζωή σχεδόν εμπαιγμό για τα εννέα δέκατα των ανθρώπων.

Θα μπορούσα ν' αραδιάσω και πολλά άλλα παραδείγματα, αλλά τα παραλείπω για λόγους συντομίας: απλώς βγέστε από το σπουδαστήριο του Φάουστ, στο οποίο τα θολά σκονισμένα παράθυρα μάλις που αφήνουν να φτάσει στα βιβλία το φως της ημέρας, δέστε γύρω σας και θα βρείτε μόνος σας, σε κόθε βήμα, τις αποδείξεις γι' αυτά που λέω.

Το ζήτημα πια δεν είναι να σωρεύουμε επιστημονικές αλήθειες και ανακαλύψεις. Είναι, πάνω απ' όλα, να διαδίδουμε τις αλήθειες που μας έχει μάθει η επιστήμη, να τις εφαρμόζουμε στην καθημερινή ζωή και να τις κάνουμε κοινό

κτῆμα όλων. Είναι να κάνουμε κάτι ώστε όλοι οι άνθρωποι να μπορούν να τις αφομοιώνουν και να τις εφαρμόζουν. Είναι να σταματήσει η επιστήμη να είναι πολυτέλεια και να γίνει η βάση της ζωής όλων. Γιατί αυτό απαιτεί η δικαιοσύνη.

Θα έλεγα κάτι παραπάνω: γιατί αυτό απαιτεί και η επιστήμη. Η επιστήμη προοδεύει πραγματικά μόνον όταν μια νέα αλήθεια βρίσκει έδαφος έτοιμο να την δεχθεί. Η θεωρία για τη μηχανική προέλευση της θερμότητας, που διατυπώθηκε τον 18ο αι. με τα ίδια σχεδόν λόγια που την διατυπώνουν σήμερα ο Χιρν και ο Κλαούζους, έμεινε επί ογδόντα περίπου χρόνια καταχωνιασμένη στα ακαδημαϊκά αρχεία, ώσπου οι γνώσεις της φυσικής διαδόθηκαν αρκετά ώστε να δημιουργήσουν ένα περιβάλλον έτοιμο να την δεχθεί. Χρειάστηκε να περάσουν τρεις γενιές πριν οι ιδέες του Ερ. Δαρβίνου για τη μεταβλητότητα των ειδών γίνουν αποδεκτές όταν τις διατύπωσε ο εγγονός του, ο Κάρολος Δαρβίνος, πριν τις αποδεχθούν οι ακαδημαϊκοί επιστήμονες, έστω και μόνο, είν' αλήθεια, υπό την πίεση της κοινής γνώμης. Ο επιστήμονας, όπως και ο ποιητής ή ο καλλιτέχνης, είναι πάντα προιόν της κοινωνίας μες στην οποία κινείται και διδάσκει.

Αλλά, αν σας διαποτίσουν αυτές οι ιδέες, θα καταλάβετε ότι χρειάζεται πρώτα απ' όλα να γίνει ένας βαθύς μετασχηματισμός αυτής της κοινωνίας, που καταδικάζει σήμερα τον επιστήμονα να σωρεύει επιστημονικές αλήθειες και το σύνολο σχεδόν των ανθρώπων να παραμένουν στο στάδιο στο οποίο βρίσκονταν πριν πέντε, δέκα αιώνες, δηλαδή στην κατάσταση δούλων και μηχανών που αδυνατούν ν' αφομοιώσουν τις αποδεδειγμένες αλήθειες. Τη μέρα που θα σας διαποτίσει αυτή η πλατιά, ανθρωπιστική και βαθιά επιστημονική αλήθεια, θα χάσετε το ενδιαφέρον σας για την καθαρή επιστήμη. Θ' αρχίσετε ν' αναζητάτε τα μέσα για να επιφέρετε αυτόν τον μετασχηματισμό και, αν δεν χάσετε την αμεροληψία που σας καθοδηγούσε στις επιστημονικές σας έρευνες, θα δεχθείτε υποχρεωτικά τις ιδέες του σοσιαλισμού. Θ' αφήσετε τις σοφιστείες και θα 'ρθετε μαζί μας. Έχοντας βαρεθεί να δουλεύετε για να προσφέρετε και άλλες απολαύσεις στους λίγους που έχουν ήδη πολλές, θα θέσετε τη γνώση και την αφοσίωσή σας στην υπηρεσία των καταπιεσμένων.

Και να είστε βέβαιοι ότι τότε η αίσθηση πως κάνατε το καθήκον σας και η πραγματική εναρμόνιση των αισθημάτων με τις πράξεις σας, θα σας οδηγήσουν να ξαναβρείτε μέσα σας δυνάμεις που την ύπαρξή τους ούτε καν υποπτεύσασταν. Κι όταν μια μέρα, που δεν είναι μακριά όσο κι αν αυτό δεν αρέσει στους καθηγητές σας, θα έρθει η αλλαγή για την οποία εργαστήκατε, τότε, αντλώντας νέες δυνάμεις από τη συλλογική επιστημονική εργασία και από τη μεγάλη βοήθεια που θα της δώσουν ολόκληρες στρατιές εργαζομένων που θα τεθούν στην υπηρεσία της, η επιστήμη θα πάρει τέτοια φόρα, που μηροστά της οι αργές σημερινές πρόοδοι θα φαίνονται απλές ασκήσεις για σχολιαράπαιδα.

Τότε ν' απαλαύσετε την επιστήμη: γιατί η απόλαυση θα είναι για όλους!

II

Αν τελειώσατε τις νομικές σας σπουδές και ετοιμάζεστε να δικηγαρήσετε, μπορεί να έχετε αυταπάτες για τη μελλοντική σας δραστηριότητα – συνεπώς δέχομαι πως είστε απ' τους καλύτερους, πως ξέρετε τι σημαίνει αλτρουισμός. Ίσως να σκέφτεστε: «Ας αφιερώσω τη ζωή μου σε μian ακάματη και ανελέητη πάλη εναντίον όλων των αδικιών. Ας προσπαθώ σταθερά να επιβάλλω τον θρίαμβο του νόμου, έκφρασης της υπέρτατης δικαιοσύνης. Θα μπορούσε να υπάρξει ευγενέστερο λειτούργημα;», οπότε μπαινετε στη ζωή γεμάτας πίστη στον εαυτό σας και στο λειτούργημα που διαλέξατε.

Καλά, λοιπόν, ας ανοίξουμε τυχαία σε μια σελίδα τα δικαστικά χρονικά και ας δούμε τι θα σας πει η ζωή.

Νά ένας πλούσιος γαιοκτήμονας. Ζητά την εκδίωξη ενός αγρότη-ενοικιαστή που δεν πληρώνει το συμφωνημένο νοίκι. Από νομική σκοπιά, τα πράγματα είναι ξεκάθαρα: αφού ο αγρότης δεν πληρώνει, πρέπει να φύγει. Αλλά νά τι θα βρούμε αν εξετάσουμε πιο επισταμένα τα πράγματα: Ο γαιοκτήμονας ξοδεύει τα νοίκια που εισπράττει σε πλούσια γλέντια, ενώ ο αγρότης μονίμως δουλεύει. Ο γαιοκτήμονας δεν έχει κάνει τίποτε για να βελτιώσει τα χωράφια, κι εν τούτοις η αξία τους έχει τριπλασιαστεί μέσα σε πενήντα χρόνια, χάρη στην υπεραξία που απέκτησε η γη εξ αιτίας της χάραξης μιας σιδηροδρομικής γραμμής, των νέων αγροτικών οδών, της αποξήρανσης των ελών, της εκχέρωσης ακαλλιέργητων εδαφών. Και ο αγρότης, που συντέλεσε κατά κύριο λόγο στο ν' απακτήσει η γη αυτή την υπεραξία, έχει καταστραφεί. Έπεσε στα νύχια τοκογλύφων, πνίγηκε στα χρέη και δεν μπορεί πια να πληρώσει τον γαιοκτήμονα. Ο νόμος, πάντα με το μέρος της ιδιοκτησίας, είναι σαφής. Δίνει δικιο στον γαιοκτήμονα. Αλλά εσείς, που τα νομικά δημιουργήματα δεν έχουν ακόμη σκοτώσει μέσα σας το αίσθημα της δικαιοσύνης, τι θα κάνετε; Θα ζητήσετε να πετάξουν τον ενοικιαστή στους δρόμους, όπως απαιτεί ο νόμος, ή θα ζητήσετε από τον γαιοκτήμονα να δώσει στον ενοικιαστή το μέρος της υπεραξίας που οφείλεται στη δουλειά του, όπως απαιτεί η δικαιοσύνη; Τίνος το μέρος θα πάρετε; Του νόμου, εναντίον της δικαιοσύνης; Ή της δικαιοσύνης, εναντίον του νόμου;

Κι όταν οι εργάτες απεργήσουν ενάντια στο αφεντικό τους χωρίς να τον ειδοποιήσουν πριν δεκαπέντε μέρες όπως ορίζει ο νόμος, τίνος το μέρος θα πάρετε; Τα μέρος του νόμου, δηλαδή του αφεντικού που επωφελούμενος από μια περίοδο κρίσης πραγματοποίησε υπέρογκα κέρδη (διαβάστε τις πρόσφατες ανακοινώσεις), ή θα ταχθείτε ενάντια στον νόμο, με το μέρος των εργατών που αμείβονταν την ίδια περίοδο με μισθούς πείνας κι έβλεπαν τις γυ-

ναίκες και τα παιδιά τους ν' αργοσβήνουν; Θα υπασπηριζετε το αποκούμμα της φαντασίας που λέγεται «ελευθερία των συμβάσεων», ή θα πάρετε το μέρος της δικαιοσύνης, που λέει ότι μια συμφωνία που συνάπτουν ο καλοζωισμένος μ' εκείνον που πουλάει την εργασία του μόνο και μόνο για να φάει, ο ισχυρός με τον αδύναμο, δεν είναι έγκυρη συμφωνία;

Ένα άλλο περιστατικό. Μια μέρα στο Παρίσι ένας άνθρωπος τριγυρίζει έξω από ένα κρεοπωλείο. Αρπάζει μια μπριζόλα και το βάζει στα πόδια. Τον πιάνουν, τον ρωτούν γιατί το έκανε και μαθαίνουν πως είναι άνεργος εργάτης που δεν έχει φάει τίποτε, ούτε αυτός ούτε η οικογένειά του, για τέσσερις μέρες. Παρακαλούν τον χασάπη ν' αφήσει τον άνθρωπο να φύγει, μα ο χασάπης, ανένδοτος, θέλει να θριαμβεύσει η δικαιοσύνη: κάνει μήνυση και ο άνθρωπος καταδικάζεται σε φυλάκιση έξι μηνών! Αυτό θέλει η τυφλή Θέμις! Δεν θα εξεγερθεί η συνείδησή σας ενάντια στον νόμο και ενάντια στην κοινωνία, βλέποντας καθημερινά τέτοιες καταδικές;

Ή μήπως θα ζητήσετε να εφαρμοστεί ο νόμος ενάντια στον άνθρωπο που, αφού τον κακομεταχειρίζονταν και τον κορόιδευαν από τα παιδικά του χρόνια, αφού μεγάλωσε χωρίς ποτέ ν' ακούσει μια λέξη συμπάθειας, φτάνει τελικά να σκοτώσει τον γείτονά του για να του κλέψει πέντε δεκάρες; Θα ζητήσετε να σταλεί στην γκιλοτίνα ή, ακόμη χειρότερα, να κλειστεί για είκοσι χρόνια στη φυλακή, όταν ξέρετε πως είναι πιο πολύ άρρωστος παρά εγκληματίας και πως για το έγκλημά του ευθύνεται οπωσδήποτε ολόκληρη η κοινωνία;

Θα ζητήσετε να ριξουν στα μπουντρούμια τους υφαντές που σε μια στιγμή απελπισίας έβαλαν φωτιά στο εργοστάσιο; Θα καταδικάσετε σε ισόβια τον άνθρωπο που πυροβόλησε έναν εστεμμένο δολοφόνο; Θα ζητήσετε να εκτελεστούν οι εξεγερμένοι που υψώνουν στα οδοφράγματα τη σημαία του μέλλοντος;

Όχι, χίλιες φορές όχι!

Αν σκέφτεστε κριτικά, αν δεν επαναλαμβάνετε μηχανικά αυτά που σας μάθανε, αν αναλύετε και απογυμνώνετε τον νόμο από τα αποκούμματα της φαντασίας που έριξαν από πάνω του για να καλύψουν την προέλευσή του, δηλαδή την επιθυμία του ισχυρότερου, και την ουσία του, δηλαδή τον καθαγιασμό όλων των μορφών καταπίεσης που γνώρισε στην αιματοβαμμένη ιστορία της η ανθρωπότητα, τότε θα περιφρονήσετε βαθιά αυτόν τον νόμο. Θα καταλάβετε ότι, αν υπηρετείτε τον γραπτό νόμο, θα έρχεστε καθημερινά σε σύγκρουση με τον νόμο της συνείδησης και θα πολεμάτε να τα μπαλώσετε. Και αφού η σύγκρουση αυτή δεν μπορεί να διαρκέσει πολύ, είτε θα πνίξετε τη συνείδησή σας και θα γίνετε παλιάνθρωπος είτε θα κόψετε τους δεσμούς με την παράδοση και θα 'ρθετε να δουλέψετε μαζί μας για την εξάλειψη όλων των οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών αδικιών.

Αλλά τότε θα είστε σοσιαλιστής, θα είστε επαναστάτης.

Κι εσείς, νεαρέ μηχανικέ, που, εφαρμόζοντας στη βιομηχανία τις ανακαλύψεις της επιστήμης, ονειρεύεστε να βελτιώσετε την κατάσταση των εργαζομένων, τι θλιβερή απογοήτευση, πόσες πίκρες σάς περιμένουν! Με τη νεανική ζωντάνια του πνεύματός σας θα σχεδιάσετε μια σιδηροδρομική γραμμή που, στριφογυρνώντας στις άκρες των γκρεμών και διατριπώντας την καρδιά γιγάντιων γρανιτέινων βουνών, θα συνδέει δυο χώρες που η φύση τις χώρισε. Αλλά όταν βρεθείτε εκεί που υλαποιείται το σχέδιο, θα δείτε μες στη σκοτεινή σήραγγα στρατιές εργατών που αποδεκατίζονται από τις στερήσεις και τις αρρώστιες, θα δείτε άλλους να γυρίζουν στα σπίτια τους με λίγες μόνο δεκάρες και με τ' αλάθητα σπέρματα της φθίσης, θα δείτε τ' ανθρώπινα πτώματα, προϊόντα ελεεινής φιλαργυρίας, να σημαδεύουν σε κάθε μέτρο το προχώρημα αυτής της γραμμής και, όταν επί τέλους τελειώσει το έργο, θα δείτε ότι χρησιμοποιήθηκε για να περάσουν τα κανόνια των εισβολέων...

Φάγατε τα νιάτα σας για να ανακαλύψετε κάτι που πρέπει να απλουστεύει την παραγωγή, έπειτα από πολλές προσπάθειες και πολλές άγρυπνες νύχτες, και να που επί τέλους τα καταφέρατε. Το εφαρμόζετε, και το αποτέλεσμα υπερβαίνει τις προσδοκίες σας. Δέκα χιλιάδες, είκοσι χιλιάδες εργάτες θα ριχτούν στον δρόμο! Όσοι μείνουν, στο μεγαλύτερο μέρος παιδιά, θα υποβιβαστούν στην κατάσταση μηχανών. Τρία, τέσσερα, δέκα αφεντικά θα πλουτίσουν και «θα πίνουν τη σαμπάνια με τα νεροπότητρα»... Αυτό ήταν τ' όνειρό σας;

Τέλος, εξετάζετε τις πιο πράσφατες προόδους της βιομηχανίας και βλέπετε ότι η μοδίστρα δεν έχει κερδίσει απολύτως τίποτε από την ανακάλυψη της ραπτομηχανής. Ότι ο εργάτης στη σήραγγα Γκοτάρ πεθαίνει από αγκυλοστομίαση παρά την ύπαρξη των πανίσχυρων τρυπανιών με διαμάντι, ότι ο οικοδόμος κι ο μεροκαματιάρης μένουν άνεργοι δίπλα στους ανεγκυστήρες Τζιφάρ. Κι αν μελετάτε τα κοινωνικά προβλήματα με το ανεξάρτητο πνεύμα που σας καθοδηγούσε στη μελέτη των τεχνικών προβλημάτων, θα καταλήξετε υποχρεωτικά στο συμπέρασμα ότι, στο καθεστώς της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της μισθωτής εργασίας, κάθε νέα ανακάλυψη, έστω κι αν δίνει δυο δεκάρες παραπάνω στον εργαζόμενο, κάνει τη δουλειά του πιο βαριά, πιο αποκτηνωτική, την ανεργία συχνότερη και τις οικονομικές κρίσεις οξύτερες, και ο μόνος που κερδίζει στα σοβαρά απ' αυτήν είναι εκείνος που απολαμβάνει ήδη τα πάντα.

Τι θα κάνετε απ' τη στιγμή που θα καταλήξετε σ' αυτό το συμπέρασμα; Είτε θα πασχίσετε να καθησυχάσετε με σοφιστείες τη συνείδησή σας, κι έπειτα, μια ωραία μέρα, θ' αποχαιρετήσετε τα τίμια όνειρα της νιότης σας και θα επιχειρήσετε να αποκτήσετε κι εσείς το δικαίωμα στις απολαύσεις, οπότε και θα προσχωρήσετε στους εκμεταλλευτές. Είτε, αν έχετε καρδιά, θα πείτε στον εαυτό σας: «Όχι, τώρα δεν είναι καιρός για ανακαλύψεις. Ας εργαστούμε πρώτα για να αλλάξουμε το καθεστώς της παραγωγής. Μόνον όταν καταργηθεί η ιδιωτι-

κή ιδιοκτησία κάθε νέα πρόοδος της βιομηχανίας θα ωφελεί ολόκληρη την ανθρωπότητα, κι όταν αυτή η μάζα των εργαζομένων, μηχανές σήμερα μα σκεπτόμενα όντα αύριο, θα προσφέρουν στη βιομηχανία την εξυπνάδα τους που θα την ενισχύουν η γνώση και η επιδεξιότητα, η τεχνική πρόοδος θα πάρει μια τέτοια ώθηση ώστε θα κάνει σε πενήντα χρόνια όσα δεν τολμούμε ούτε να ονειρευτούμε σήμερα».

Και τι να πω στον δάσκαλο, όχι σ' εκείνον που θεωρεί το λειτουργημά του βαρετό επάγγελμα, αλλά σ' εκείνον που, περιτριγυρισμένος από μίαν εύθυμη παρέα από χαμίνια, αισθάνεται θαυμάσια που τον κοιτάζουν ξαναμμένα, που του χαμογελούν χαρούμενα, και θέλει να ξυπνήσει στο μυαλουδάκι τους τις ανθρωπιστικές ιδέες που κι εκείνος αγαπούσε στα νιάτα του;

Σας βλέπω συχνό λυπημένο και ξέρω τι σας στενοχωρεί. Σήμερα, ο πιο αγαπημένος σας μαθητής, που δεν είναι βέβαια τόσο καλός στα λατινικά αλλά έχει ψυχή, διηγούνταν με ενθουσιασμό τον θρύλο του Γουλιέλμου Τέλου. Τα μάτια του έλαμπαν, σαν να 'θελε να σφόξει εκείνη τη στιγμή όλους τους τυράννους. Απάγγελλε με θέρμη τους παθιασμένους στίχους του Σίλλερ:

*Μπροστά στον σκλάβο όταν σπάζει τα δεσμά του,
μπροστά στον ελεύθερο, μην τρέμεις!*

Αλλά όταν γύρισε στο σπίτι του, η μάνα, ο πατέρας και ο θεός του τον κατσάδιασαν άγρια γιατί έδειξε ασέβεια απέναντι στον κύριο ιερέα ή στον χωροφύλακα: του έψαλλαν επί μια ώρα το τροπάρι για «σύνεση, σεβασμό στις αρχές και υποταγή», και κατόρθωσαν να τον κάνουν να παραμερίσει τον Σίλλερ και να διαβάσει την *Τέχνη για να πετύχεις στη ζωή*.

Ύστερα πάλι, χθες ακόμη, σας έλεγαν ότι οι καλύτεροι μαθητές σας έχουν πάρει τον κακό δρόμο: ο ένας ονειρεύεται μόνο γαλόνια, ο άλλος, μαζί με το αφεντικό του, βάζει χέρι στον τιποτένιο μισθό των εργατών, ενώ εσείς, που τόσες ελπίδες θρέφατε γι' αυτούς τους νέους, σκέφτεστε τώρα τη λυπηρή αντίφαση ανάμεσα στη ζωή και στο ιδανικό.

Την σκέφτεστε ακόμη! Αλλά προβλέπω ότι σε δυο χρόνια, αφού θα χάνετε μια-μια τις αυταπάτες σας, θα παραμερίσετε τους αγαπημένους σας συγγραφείς και θα φτάσετε να πείτε ότι ο Τέλος ήταν αναμφισβήτητα πολύ τίμιος πατέρας αλλά μάλλον ανόητος, ότι η ποίηση είναι θαυμάσια απασχόληση για τις ώρες κοντό στο τζάκι, ιδίως όταν όλη μέρα διδάσκατε προβλήματα ανατοκισμού, αλλά ότι σε τελευταία ανάλυση οι ποιητές πετούν πάντα στα σύννεφα και οι στίχοι τους δεν έχουν καμία σχέση ούτε με τη ζωή ούτε με την επικείμενη επίσκεψη του κυρίου επιθεωρητού.

Ή τα όνειρα της νιότης σας θα γίνουν ακλόνητη πεποίθηση της ωριμότη-

τάς σας. Θα θέλατε να επεκταθεί η εκπαίδευση, να γίνει ουμανιστική, να γενικευτεί μέσα και έξω απ' το σχολείο, οπότε, βλέποντας πως κάτι τέτοιο είναι αδύνατον στις παρούσες συνθήκες, θα στρεφόσασταν ενάντια στα θεμέλια της αστικής κοινωνίας. Τότε, αφού το υπουργείο σας θέσει σε διαθεσιμότητα, θα εγκαταλείψετε το σχολείο και θα 'ρθετε μαζί μας, για να λέτε σε ανθρώπους μεγαλύτερους μα λιγότερο μορφωμένους από σας πόσο ελκυστική είναι η γνώση, πώς θα έπρεπε να είναι η ανθρωπότητα και τι θα μπορούσε να είναι. Θα έρθετε να δουλέψετε μαζί με τους σοσιαλιστές για τον πλήρη μετασχηματισμό του τωρινού καθεστώτος προς την κατεύθυνση της ισότητας, της αλληλεγγύης και της ελευθερίας.

Σεις, τέλος, νεαρέ καλλιτέχνη, γλύπτη, ζωγράφε, ποιητή, μουσικέ, δεν βλέπετε ότι η ιερή φλόγα, που είχε δώσει τέτοιαν έμπνευση στους προγόνους σας, δεν υπάρχει σήμερα ούτε σ' εσάς ούτε στους δικούς σας, ότι η τέχνη είναι κοινότοπη και παντού βασιλεύει η μετριότητα;

Θα μπορούσε, άραγε, να μην ήταν έτσι; Η χαρά τού να ξαναβρίσκεις τον αρχαίο κόσμο, να ξαναπαίρνεις δύναμη από τις πηγές της φύσης που έδωσαν στον κόσμο τα αριστουργήματα της Αναγέννησης, δεν υπάρχει πια στη σημερινή τέχνη: η επαναστατική ιδέα την έχει αφήσει αδιάφορη μέχρι σήμερα και, αφού της λείπει μια κινητήρια ιδέα, νομίζει πως η ιδέα αυτή είναι ο ρεαλισμός κι έτσι πασχίζει να παρουσιάσει έγχρωμες πιστές αναπαραστάσεις μιας δροσοσταλίδας πάνω σ' ένα φύλλο, ν' αποδώσει πιστά τους γλυτταίους μυς μιας αγελάδας ή να παρουσιάσει με κάθε λεπτομέρεια, σε πεζό ή ποιητικό λόγο, την ανυπόφορη μπόχα ενός οχető ή το μπουντουάρ μιας κοκότας.

Τι να κάνω, όμως, αφού έτσι έχουν τα πράγματα; θα πείτε.

Αν η ιερή φλόγα που λέτε ότι κατέχετε δεν είναι τίποτε περισσότερο από μια κάφτρα τσιγάρου, τότε θα συνεχίσετε να κάνετε ό,τι κάνατε, και η τέχνη σας θα εκφυλιστεί σε διακόσμηση των σαλονιών του μαγαζάτορα, σε συγγραφική λιμπρέτων οπερέτας για το ελαφρό θέατρο και φυλλαδίων για λογαριασμό του κάθε πολιτικάντη... οι περισσότεροι νεαροί καλλιτέχνες έχουν ήδη πάρει αυτή τη θλιβερή κατηφόρα.

Αλλά αν η καρδιά σας χτυπάει πραγματικά συντονισμένη με τον παλμό της ανθρωπότητας, αν, ως γνήσιος ποιητής, έχετε στραμμένα τ' αφτιά στη ζωή, τότε, απέναντι σ' αυτή τη θάλασσα της θλίψης που σας περιβάλλει, απέναντι στους ανθρώπους που πεθαίνουν της πείνας, στα πτώματα που θάβονται στα ορυχεία, στ' ακρωτηριασμένα κορμιά που στοιβάζονται μπροστά στα χαρακώματα, στις στρατιές των εξορίστων που θα θαφτούν στα χιόνια της Σιβηρίας και στις άμμους των τροπικών, απέναντι στη μεγάλη σύγκρουση που συνοδεύεται από τα σπαρακτικά ξεφωνητά των νικημένων και τα όργια των νικητών, απέναντι στον ηρωισμό που παλεύει με την ποταπότητα, δεν θα μπορέ-

σετε πια να μένετε ουδέτερος. Θα 'ρθείτε κι εσείς στο πλευρό των καταπιεσμένων, γιατί ξέρετε ότι το ωραίο, το υπέροχο και η γνήσια ζωή βρίσκονται στο πλευρό εκείνων που παλεύουν για το φως, την ανθρωπιά και τη δικαιοσύνη.

Με διακόπτετε, επί τέλους! Μου λέτε:

«Μα αν είναι παλυτέλεια η αφηρημένη επιστήμη, και απάτη η εφαρμοσμένη ιατρική, αν είναι άδικος ο νόμος και μέσον εκμετάλλευσης η τεχνική εφεύρεση, αν το σχολείο είναι σίγουρο πως θα νικηθεί εάν συγκρουστεί με την πρακτική σοφία, αν η τέχνη, χωρίς την επαναστατική ιδέα, είναι σίγουρο πως θα εκφυλιστεί, τι μου μένει να κάνω;»

Τότε θα σας απαντήσω:

«Ένα πολύ μεγάλο και ελκυστικό έργο, ένα έργο που οι πράξεις του θα είναι απόλυτα εναρμονισμένες με τη συνείδηση, ένα έργο ικανό να προσελκύσει τις πιο ευγενικές και πιο σθεναρές φύσεις».

«Ποιο έργο;»

«Θα σας πω».

III

Είτε θα καταπνίγετε καθημερινά τη συνείδησή σας και θα καταλήξετε μια ωραία μέρα να πείτε: «Ας πάει στον διάολο η ανθρωπότητα, φτάνει εγώ να μπορώ να χαίρομαι όλες τις απολαύσεις και ν' αρπάζω ό,τι μπορώ όσο οι άνθρωποι είναι αρκετά ανόητοι ώστε να μ' αφήνουν να το κάνω». Είτε θα ταχθείτε με τους σοσιαλιστές και θα δουλέψετε μαζί μας για τον πλήρη μετασχηματισμό της κοινωνίας. Σ' αυτό οδηγεί η ανάλυση που κάναμε. Και σ' αυτό το λογικό συμπέρασμα θα έπρεπε αναγκαστικά να καταλήξει κάθε μυαλωμένος άνθρωπος. Αρκεί να κρίνει αμερόληπτα όσα συμβαίνουν γύρω του και ν' απορρίπτει με τη λογική τις σοφιστείες που του ψιθυρίζουν η αστική παιδεία του και οι ιδιοτελείς απόψεις των γύρω του.

Αν' τη στιγμή που θα καταλήξει σ' αυτό το συμπέρασμα, τίθεται αβίαστα το ερώτημα: «Τι να κάνω;»

Εύκολα θα βρείτε την απάντηση.

Βγείτε μόνον απ' το περιβάλλον στο οποίο βρισκαστε και στο οποίο συνηθίζουν να λένε ότι ο λαός είναι ένα κοπάδι πρόβατα, πλησιάστε αυτόν τον λαό, και η απάντηση θα 'ρθει μόνη της.

Θα δείτε ότι παντού, στη Γαλλία και στη Γερμανία, στην Ιταλία και στις Η.Π.Α., παντού όπου υπάρχουν προνομιούχοι και καταπιεσμένοι, γίνεται μες στην εργατική τάξη ένα τιπάνιο έργο που έχει για στόχο την καταστροφή της υποδούλωσης που έχει επιβάλει η καπιταλιστική φεουδαρχία και τη θεμελίωση μιας κοινωνίας που θα στηρίζεται στη δικαιοσύνη και στην ισότητα. Ο λαός σήμερα δεν αρκείται να εκφράζει τα παρόνόνα του με τα σπαρακτικά τραγού-

δια των δουλοπαροίκων του 18ου αι. που τραγουδούν ακόμη οι σλάβοι χωρικοί. Δουλεύει, με πλήρη συναισθηση των πράξεών του κι ενάντια σ' όλα τα εμπόδια, με σκοπό την απελευθέρωσή του.

Η σκέψη του προσπαθεί διαρκώς ν' ανακαλύψει τι πρέπει να κάνει ώστε η ζωή, αντί να είναι κατάρα για τα τρία τέταρτα των ανθρώπων, να γίνει ευτυχία για όλους. Καταπιάνεται με τα πιο δύσκολα προβλήματα της κοινωνιολογίας και προσπαθεί να τα λύσει με την κοινή λογική, την παρατήρηση και την πικρή πείρα του. Για να καταφέρει να συνεννοηθεί με τους άλλους δυστυχισμένους ομοίους του, προσπαθεί να δημιουργήσει ομάδες, να οργανωθεί. Στήνει εταιρείες που συντηρούνται με δυσκολία από πενιχρές συνεισφορές. Προσπαθεί να συνεννοηθεί με τ' αδέρφια του που βρίσκονται από την άλλη πλευρά των συνόρων και, καλύτερα από τους παλυλογάδες φιλόνηθρους, προεταιμάζει τον ερχομό της μέρας που θα καταργηθούν οι πόλεμοι μεταξύ των λαών. Για να μάθει τι κάνουν τ' αδέρφια του, για να τα γνωρίσει καλύτερα, για να επεξεργαστεί και να διαδώσει τις ιδέες του, στηρίζει οικονομικά, με φοβερές στερήσεις, με μεγάλες προσπάθειες, τον εργατικό Τύπο. Τέλος, όταν έρθει η ώρα, ξεσηκώνεται και, βιάφοντας με το αίμα του τα οδοφράγματα, πολεμά να κατακτήσει τις ελευθερίες που στη συνέχεια οι πλούσιοι και οι ισχυροί θα προσπαθήσουν να μετατρέψουν σε προνόμια και να τις στρέψουν εναντίον του.

Πόσες συνεχείς προσπάθειες! Τι αδιάκοπος αγώνας! Τι έργο που διαρκώς ξαναρχίζει, άλλοτε για να καλύψει τα κενά που αφήνουν οι λιποταξίες, απόρροια της κούρασης, της εξαγαράς συνειδήσεων και των διώξεων, άλλοτε για ν' αναδιοργανώσει τις τάξεις του που έχουν αποδεκατιστεί από τα τουφέκια και τα μυδράλια, κι άλλοτε για να συνεχίσει τις μελέτες που διέκοψαν απότομα οι μαζικές εκτελέσεις.

Οι εφημερίδες του έχουν δημιουργηθεί από ανθρώπους που άρπαξαν από την κοινωνία λίγα ψίχουλα γνώσης, στεραύμενοι τον ύπνο και το φαγητό. Στηρίζουν οικονομικά την αγκίτσια⁷ με το υστέρημά τους οι εργάτες, στερούμενοι πολλές φορές τα απαλύτως απαραίτητα για την επιβίωσή τους. Κι όλ' αυτά, με τον μόνιμο φόβο μήπως δουν την οικαγένειά τους να καταδικάζεται στην πιο ελεεινή φτώχεια, αν το αφεντικό καταλάβει ότι «ο εργάτης του, ο δούλος του, είναι σοσιαλιστής».

Νά τι θα δείτε, αν πάτε κοντά στον λαό.

Και σ' αυτόν τον ατέλειωτο αγώνα πόσες φορές ο εργάτης, λυγίζοντας εμπρός στα πάμπολλα εμπόδια, δεν αναρωπιέται: «Μα πού είναι οι νέοι που μορφώνονται με τα χρήματά μας; Οι νέοι που τους ταΐζαμε και τους ντύναμε

⁷ Αγκιτάσια είναι η έμπρακτη κυρίως προπαγάνδα, αλλά και γενικά η πρόκληση λαϊκής κινητοποίησης, κοινωνικής αναταραχής [Στμ.].

όσο σπούδαζον; Για ποιον χτίσαμε αυτά τα σπίτια, τις ακαδημίες, τα μουσεία, με πλάτες γερτές από το βαρύ φορτίο και μ' άδειο στομάχι; Για ποιον, με κατάχλομα τα πρόσωπά μας, τυπώσαμε ταύτα τα όμορφα βιβλία που δεν μπορούμε ούτε να τα διαβάσουμε; Παύ είναι οι καθηγητές που λένε πως είναι ανθρωπιστές αλλά για τους οποίους η ανθρωπότητα δεν αξίζει ούτε όσο ένα σπάνιο είδος κάμπιας; Παύ είναι οι άνθρωποι που μιλούν για ελευθερία αλλά ποτέ δεν υπερασπίζονται τη δική μας ελευθερία όταν καθημερινά καταπατιέται; Παύ είναι οι πεζογράφοι, οι ποιητές, οι ζωγράφοι, κοντολογίς όλη η συμμορία των υποκριτών που, με δάκρυα στα μάτια, μιλούν στον λαό, αλλά δεν βρίσκονται ποτέ κοντά μας για να μας βοηθήσουν στο έργο μας;»

Ορισμένοι απολαμβάνουν τη δειλία και την αδιαφορία τους. Άλλοι, οι πολλοί, περιφρονούν ταν «όχλο» και είναι έταιμοι να ριχτούν κατά πάνω του αν τολμήσει ποτέ να θίξει τα προνόμιά τους.

Πότε-πότε εμφανίζεται κι ένας νέος που ονειρεύεται τύμπανα και οδοφράγματα, και έρχεται να ζήσει συναρπαστικές στιγμές, αλλά λιποτακτεί, εγκαταλείπει την υπόθεση του λαού, μόλις καταλάβει ότι ο δρόμος που οδηγεί στα οδοφράγματα είναι μακρύς και κοπιαστικός, κι ότι σ' αυτόν ταν δρόμο τα δάφνισα στεφάνια που θέλει να κατακτήσει είναι πλεγμένα με αγκάθια. Στις περισσότερες περιπτώσεις, πρόκειται για φιλόδοξους και άπληστους που, αφού απατούν οι πρώτες τας προσπάθειες, πασχίζουν ν' αποσπάσουν τις ψήφους του λαού, αλλά αργότερα θα είναι οι πρώτοι που θα στραφούν εναντίαν του, όταν θελήσει να θέσει σε εφαρμογή τις αρχές που διακήρυξαν κι εκείνοι. Πιθανόν θα στρέψουν και τα κανόνια ενάντια στον «χυδαίο όχλο», αν τολμήσει να σαλέψει πριν δώσουν το σύνθημα εκείνοι, οι ηγέτες του.

Προσθέστε τις άδικες προσβολές, την υπεροπτική περιφρόνηση και τις δειλές συκοφαντίες των πολλών, και θα σχηματίσετε πλήρη εικόνα τού τι βοήθεια περιμένει ο λαός από την αστική νεολαία για να προχωρήσει προς την κοινωνική απελευθέρωση.

Και μετά από όλ' αυτά, ρωτάτε ακόμη: «Τι να κάνω;», όταν πρέπει να γίνουν τα πάντα! Όταν μια αλόκληρη στρατιά νέων θα μπορούσε να διαχετεύσει όλη την ενεργητικότητα, όλο το μυαλό και όλα τα ταλέντα της για να βοηθήσει τον λαό στο πελώριο έργο που έχει επωμιστεί!

Σεις, εραστές της καθαρής επιστήμης, αν σας έχουν διαπατίσει οι αρχές του σοσιαλισμού, αν έχετε καταλάβει το εύρος και το βάθος της επανάστασης που αναγγέλλεται, δεν βλέπετε ότι πρέπει να ξαναφτιαχτεί απ' την αρχή ολόκληρη η επιστήμη, για να εναρμονιστεί με τις νέες αρχές; Ότι σ' αυτόν τον τόμο πρέπει να γίνει μια επανάσταση που η σημασία της θα είναι πολύ μεγαλύτερη από κείνη που έγινε στις επιστήμες του 1θου αι.; Δεν καταλαβαίνετε ότι η Ιστορία, που έχει καταντήσει σήμερα παραμυθάκι με ένδοξους βασι-

λιάδες, ένδοξες προσωπικότητες και ένδοξα κοινοβούλια, θα πρέπει να ξαναγραφεί απ' την αρχή, απ' τη σκοπιά του λαού, απ' τη σκοπιά του έργου που εκτέλεσε ο λαός και οδήγησε στην εξέλιξη της ανθρωπότητας; Ότι η πολιτική οικονομία, που σήμερα καθαγιάζει την καπιταλιστική εκμετάλλευση, πρέπει να ξαναφτιαχτεί απ' την αρχή, ως προς τις θεμελιώδεις αρχές και ως προς τις αναρίθμητες εφαρμογές της; Ότι η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία και η ηθική πρέπει να ξαναφτιαχτούν απ' την αρχή, και ότι οι φυσικές επιστήμες, έτσι που θα τις βλέπουμε από άλλη σκοπιά, θα πρέπει να μετασχηματιστούν βαθιά ως προς τον τρόπο με τον οποία συλλαμβάνουν τα φυσικά φαινόμενα και ως προς τη μέθοδο με την οποία τα εκθέτουν; Κάντε τα, λοιπόν! Βάλτε τις γνώσεις σας στην υπηρεσία ενός καλού σκοπού! Αλλά, πρώτα απ' όλα, ελάτε να μας βοηθήσετε με την τετράγωνη λαγική σας να καταπολεμήσουμε τις προαιώνιες προλήψεις, να θέσουμε τις βάσεις για μια καλύτερη οργάνωση. Μάθετέ μας να οπλίσουμε τη σκέψη μας με την τόλμη της γνήσιας επιστημονικής έρευνας και δείξτε μας, με το παράδειγμά σας, πώς ένας άνθρωπος θυσιάζει τη ζωή του για να θριαμβεύσει η αλήθεια!

Εσύ, γιατρέ, που η πικρή σου πείρα σού δίδαξε τον σοσιαλισμό, μη κουραστείς να μας λες σήμερα, αύριο, κάθε μέρα και σε κάθε ευκαιρία, ότι το ανθρωπινό είδος οδηγείται στον εκφυλισμό αν συνεχίσει να ζει και να δουλεύει στις σημερινές συνθήκες. Ότι όλα σου τα φάρμακα δεν θα μπορέσουν να καταπολεμήσουν τις αρρώστιες, όσο το 99% των ανθρώπων φυτοζωούν σε συνθήκες που βρίσκονται σε απόλυτη αντίθεση προς τις επιταγές της επιστήμης. Ότι αυτό που πρέπει να εξαλείψουμε είναι τα αίτια των ασθενειών, και δείξε μας αυτό τα αίτια. Έλα με το νυστέρι σου, κάνε με το σταθερό σου χέρι μια τομή στην κοινωνία που αποσυντίθεται και πες μας πώς θα έπρεπε και πώς θα μπορούσε να είναι μια ορθολογική ζωή και, σαν γνήσιος γιατρός, πες μας ότι δεν πρέπει να διστάζουμε ν' αποκόψουμε το γαγγραινιασμένο μέλος για να μη δηλητηριάσει ολόκληρο το σώμα.

Εσύ, που ασχολήθηκες με τις εφαρμογές της επιστήμης στη βιομηχανία, έλα και πες μας ειλικρινά τι αποτέλεσμα έφεραν οι ανακαλύψεις σου. Πείσε εκείνους που δεν τολμούν ακόμη ν' ατενίσουν με θάρρος το μέλλον τι νέες εφευρέσεις μπορούμε να κάνουμε με τη γνώση που ήδη κατέχουμε, τι θα μπορούσε να γίνει η βιομηχανία σε καλύτερες συνθήκες, τι θα μπορούσε να παράγει ο άνθρωπος αν παρήγε με στόχο την αύξηση της παραγωγής για λογαριασμό όλων. Βοήθα τον λαό με το μυαλό, με το πρακτικό σου πνεύμα και με το οργανωτικό σου ταλέντο, αντί να τα θέτεις στην υπηρεσία των εκμεταλλευτών.

Εσείς, ποιητές, ζωγράφοι, γλύπτες, μουσικοί, αν έχετε καταλάβει την αληθινή σας αποστολή και τα συμφέροντα της τέχνης, ελάτε να θέσετε την πένα, τη σμίλη και το πινέλο σας στην υπηρεσία της επανάστασης. Αφηγηθείτε μας

με το γλαφυρό σας ύφος ή με τους συνταρακτικούς σας ζωγραφικούς πίνακες τους πιτάνιους αγώνες των λαών ενόντια στους καταπιεστές τους. Πυρπολήστε τις καρδιές της νεολαίας με την ωραία επαναστατική πνοή που ενέπνεε τους προδρόμους σας. Πέστε στη γυναίκα τι ωραίο έχει η δραστηριότητα του άνδρα της, αν δώσει τη ζωή του για τον ευγενικό σκοπό της κοινωνικής απελευθέρωσης. Δείξτε στον λαό τι άσχημο υπάρχει στην καθημερινή του ζωή και κόντε μας να δούμε ποια είναι τα συγκεκριμένα αίτια αυτής της ασχίμιας. Πέστε μας πώς θα έπρεπε να είναι μια ορθολογική ζωή, αν δεν σκόνταφτε σε κάθε βήμα στους παραλογισμούς και στις ατιμίες της σημερινής κοινωνικής τάξης πραγμάτων.

Τέλος, όλοι εσείς που έχετε γνώσεις και ταλέντα, αν έχετε ψυχή, ελάτε μαζί με τους συντρόφους σας και βάλτε τα στην υπηρεσία εκείνων που τα έχουν περισσότερο ανάγκη. Και μάθετε ότι δεν έρχεστε σαν κύριοι, σαν αφεντικά, αλλά σαν συναγωνιστές. Όχι για να κυβερνήσετε, αλλά για να εμπνευστείτε σ' ένα νέο περιβάλλον. Έρχεστε λιγότερο για να διδάξετε και περισσότερο για να καταλάβετε ποια είναι τα όνειρα του λαού, να τα ερμηνεύσετε και να τα δι-ατυπώσετε, και μετά να εργαστείτε ακάματα, αδιάκοπα και με όλη την ορμή της νιότης σας για να τα υλοποιήσετε, μόθετε ότι τότε και μόνο τότε θα ζείτε μίαν ολοκληρωμένη, ορθολογική ζωή. Θα δείτε πως κάθε σας προσπάθεια που γίνεται προς αυτή την κατεύθυνση θ' αποδίδει άφθονους καρπούς. Και αυτή η αίσθηση της εναρμόνισης των πράξεων με τις επιταγές της συνειδησής σας θ' αναδειξει δυνάμεις που ποτέ δεν υποψιαζόσασταν ότι κρύβατε μέσα σας.

Τι ωραιότερο υπάρχει στη ζωή από τον αγώνα μαζί με τον λαό για την αλήθεια, τη δικαιοσύνη και την ισότητα;

IV

Χρειάστηκα τρία ολόκληρα κεφάλαια για να δείξω στους νέους των εύπορων τόξεων ότι μπροστά στο δίλημμα που θα τους θέσει η ζωή θ' αναγκαστούν, αν είναι θαρραλέοι και ειλικρινείς, να ταχθούν στο πλευρό των σοσιαλιστών και να ενστερνιστούν τους στόχους της κοινωνικής επανάστασης. Κι όμως, πόσο απλή είναι αυτή η αλήθεια! Αλλά αν μιλούμε σ' εκείνους που έχουν υποστεί την επιρροή του αστικού περιβάλλοντος, πόσες σοφιστείες πρέπει να καταπολεμήσουμε, πόσες προκαταλήψεις να νικήσουμε, πόσες ιδιοτελείς αντιρρήσεις ν' αναιρέσουμε!

Πιο εύκολο είναι να είμαι πιο λακωνικός όταν μιλήσω σ' εσάς, νέοι του λαού. Η πίεση των πραγμάτων σας σπρώχνει να γίνετε σοσιαλιστές, όσο λίγο και αν έχετε το θόρρος της γνώμης και της δράσης σε συμφωνία μ' αυτήν. Πράγματι, ο σύγχρονος σοσιαλισμός έχει βγει απ' τα βόθρα του λαού. Αν ορισμένοι στοχαστές, που προέρχονται από την αστική τάξη, ήρθαν να του δώ-

σουν την επιστημονική και φιλοσοφική του θεμελίωση, οι ιδέες που διατύπωσαν προέρχονται κατά βάθος από το συλλογικό πνεύμα του λαού. Μήπως αυτόν τον ορθολογικό σοσιαλισμό της [Α΄] Διεθνούς⁸, που οποτελεί σήμερα το μεγαλύτερο όπλο μας, δεν τον επεξεργάστηκαν στις εργατικές οργανώσεις υπό την άμεση επιρροή του λαού; Μήπως οι λιγοστοί διανοούμενοι που συμμετείχαν σ' αυτήν την επεξεργασία έκαναν κάτι περισσότερο από το να διατυπώσουν με λέξεις τα όνειρα που έκαναν ήδη οι εργάτες;

Αν προέρχεται από τον εργαζόμενο λαό και δεν αφιερώνεις τη ζωή σου στον θρίαμβο του σοσιαλισμού, φαίνεται πως παραγνωρίζεις τα αληθινά σου συμφέροντα, ορνείσαι τον σκοπό της ζωής σου και την ιστορική σου οπιστολή.

Θυμάσαι όταν ήσουν παιδί που κατέβηκες μια χειμωνιάτικη μέρα να παίξεις στο σκοτεινό σας σοκάκι; Το κρύο πιρούνιζε τα μπράτσα μέσα απ' τα λεπτά σου ρούχο κι η λάσπη διοπερνούσε τα φαγωμένα σου παπούτσια. Τότε ακόμη, όταν έβλεπες να περνούν οπά μακριά τα καλοταϊσμένα και καλοντυμένο παιδιά που σε κοιτούσαν υπεροπτικό, ήξερες πολύ καλά ότι αυτά τα παιδιά, τα ντυμένα στην τρίχο, δεν άξιζον περισσότερο από σένα και τους φίλους σου ούτε στο μυαλό ούτε στο γούστο ούτε στην ενεργητικότητα. Αλλά αργότερα, όταν αναγκάστηκες να φυλακιστείς σ' ένα βρομερό εργοστάσιο από τις πέντε ή έξι το πρωί, να βρίσκεσαι επί δώδεκα ώρες δίπλα σε μια μηχανή που έκανε δαιμονισμένο θόρυβο και, έχοντας γίνει κι εσύ ο ίδιος μηχανή, να εκτελείς καθημερινά επί χρόνια ολόκληρα τις κινήσεις που σου επιβόλλει ο ανελέητος ρυθμός της, όλον αυτό τον καιρό οι άλλοι πήγαιναν με την ησυχία τους να μορφωθούν στα κολέγια, στα καλά σχολεία και στα νονεπιστήμια. Και τώρα, ούτο τα ίδια παιδιά με λιγότερη εξυπνάδα μα με περισσότερες γνώσεις από σένα, αφού έχουν γίνει αφεντικά σου, θα χαίρονται τη ζωή και τα καλά του πολιτισμού, ενώ εσένα, τι σε περιμένει εσένο;

Θα γυρίσεις στο μικρό, σκοτεινό και υγρό σου σπίτι, στο οποίο πέντε-έξι όνθρωποι στριμώχονται σε λίγο τετραγωνικό μέτρο. Στο οποίο η μάνο σου, κουρασμένη οπ' τη ζωή, γερασμένη περισσότερο από τις έγγονιες παρά από τα χρόνια, σου σερβίρει για να φας ψωμί, πατάτες κι ένα μαυροζούμι που το λέτε ειρωνικά κοφέ. Στο οποίο μοναδική σου διασκέδαση, το θέμα που βρίσκεται σταθερά στην ημερησία διάταξη, είναι το πώς θα πληρώσεις αύριο τον φούρνο και μεθαύριο τον σπιτονοικοκύρη.

Τι λες; Θα πρέπει να τροβήξεις όσα τράβηξαν ο πατέρας σου κι η μάνα σου

⁸ Η Πρώτη Διεθνής Ένωση των Εργαζομένων ιδρύθηκε τα 1862 και υπήρξε α στίβας σκληρών συγκρούσεων ανάμεσα στους αναρχικούς και τους μαρξιστές. Αυταδιαλύθηκε (δηλαδή αδρανοποιήθηκε) στα τέλη της δεκαετίας του 1870, όταν οι Μαρξ και Ένγκελς πέτυχαν να μεταφέρουν την έδρα του κεντρικού συμβουλίου της στη Νέα Υόρκη. Βλ. και τα όσα λέει ο Κροπότκιν πιο κάτω, στον «Επίλαγο στη ρωσική έκδοση» (Παρόρημα ΙΙΙ) [Στμ.].

επί τριάντα και σαράντα χρόνια; Θα δουλεύεις σ' όλη σου τη ζωή για να δώσεις σε ορισμένους όλες τις απολαύσεις της εύπορης ζωής, της γνώσης και της τέχνης, και θα κρατήσεις για λογαριασμό σου τη μόνιμη ανησυχία για ένα κομμάτι ψωμί; Θ' απαρνηθείς για πάντα όλα όσα ομορφαινουν τη ζωή, για να εξασφαλίσεις τα προνόμια μιας χούφτας χασομέρηδων; Θα σκοτώνεσαι στη δουλειά και θα έχεις για μοναδικό αντάλλαγμα τα βάσανα, αν όχι τη φτώχεια όταν έρθει η ανεργία; Αυτό περίμενες από τη ζωή;

Ίσως να τα παρατήσεις. Μη βλέποντας διέξοδο απ' αυτήν την κατάσταση, πιθανόν θα πεις: «Γενιές ολόκληρες τράβηξαν τα ίδια, άρα κι εγώ, που δεν μπορώ ν' αλλάξω τίποτε, θα τα τραβήξω. Ας δουλέψω, λοιπόν, και ας προσπαθήσω να ζήσω όσο καλύτερα γίνεται».

Πάει καλά. Αλλά τότε θ' αναλάβει να σου ανοίξει τα μάτια η ζωή.

Μια μέρα θα έρθει η κρίση, μια απ' αυτές τις οικονομικές κρίσεις, άχι πια παροδική όπως οι προηγούμενες αλλά μια κρίση που αφανίζει μια ολόκληρη βιομηχανία, που ρίχνει στην αθλιότητα χιλιάδες εργάτες, που ξεκληρίζει ολόκληρες οικογένειες. Θα πολεμήσεις, όπως κι οι άλλοι, αυτή τη συμφορά. Και θα βλέπεις τη γυναίκα σου, το παιδί σου, τον φίλο σου να υποκύπτουν ένας-ένας στις στερήσεις, να σβήνουν μπροστά στα μάτια σου και ν' αργοπεθαίνουν σ' ένα όθλια κρεβάτι χωρίς τροφή και χωρίς φροντίδα, ενώ η ζωή, αδιαφορώντας γι' αυτούς που χάνονται, θα κυλάει ανέμελη στους δρόμους της ηλιόλουστης πόλης. Τότε θα καταλάβεις τι είν' αυτό που σε κάνει να ξεσηκώνεσαι ενάντια σ' αυτήν την κοινωνία, θα ψάξεις να βρεις τα αίτια της κρίσης και θα συνειδητοποιήσεις σ' όλο της το βάθος την αδικία που αφήνει εκατομμύρια ανθρώπων στο έλεος μιας χούφτας χασομέρηδων. Θα καταλάβεις ότι οι σοσιαλιστές έχουν δίκιο, όταν λένε ότι η σημερινή κοινωνία μπορεί και πρέπει ν' αναδιοργανωθεί εκ θεμελίων.

Μια άλλη μέρα, όταν το αφεντικό σου θα προσπαθήσει, με μια νέα περικοπή του μισθού, να σου αφαιρέσει μερικές ακόμη δεκάρες για ν' αυξήσει κι άλλο την περιουσία του, θα διαμαρτυρηθείς. Αλλά θα σου απαντήσει υπεροπτικά: «Αν δεν θες να δουλέψεις με τόσα, να πας αλλού». Τότε θα καταλάβεις ότι το αφεντικό σου όχι μόνο θέλει να σε αρμέγει κανονικά, αλλά και σε θεωρεί κατώτερη ράτσα. Δεν του φτάνει να σ' έχει στο χέρι, αλλά σε θέλει και δούλο από όλες τις απόψεις. Τότε, είτε θα σκύψεις το κεφάλι, θα καταπνίξεις κάθε ανθρώπινη αξιοπρέπεια και θα δεχθείς εν τέλει αδιαμαρτύρητα όλες τις ταπεινώσεις. Είτε θα σου ανεβεί το αίμα στο κεφάλι, θα νιώσεις φρίκη για τον κατήφορο που 'χεις πάρει, θ' αντιμιλήσεις και, αφού σε πετάξει στον δρόμο, θα καταλάβεις πως έχουν δίκιο οι σοσιαλιστές όταν λένε: «Ξεσηκώσου! Ξεσηκώσου ενάντια στην οικονομική υποδούλωση, γιατί αυτή γεννά όλες τις άλλες υποδουλώσεις!» Τότε θα πάρεις κι εσύ τη θέση σου στις τάξεις των σοσι-

αλιστών και θα εργαστείς μαζί τους για την κατάργηση κάθε είδους οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής υποδούλωσης.

Μια μέρα θα μάθεις την ιστορία της κοπέλας που κάποτε τόσο αγαπούσε την άδοξη ματιά, τη λυγερή περπατησιά και τη φλογερή ομιλία της. Αφού πάλεψε πολλά χρόνια με την αθλιότητα, άφησε το χωριό της και πήγε στη μεγαλούπολη, γιατί εκεί ήλπιζε ότι τουλάχιστον θα μπορούσε να κερδίζει τίμια το ψωμί της, αν και η πάλη για τη ζωή θα ήταν σκληρή. Ε, ξέρεις πώς κατάντησε. Την φλερτάρησε ένας νεαρός αστός, την ξελόγιασε με τα ωραία του λόγια, εκείνη του δόθηκε μ' όλο το πάθος της νιότης, κι εκείνος έπειτα από ένα χρόνο την παράτησε μ' ένα παιδί στην αγκαλιά. Πάντα θαρραλέα, δεν σταμάτησε ν' αγωνίζεται. Αλλά υπέκυψε στον άνισο αγώνα ενάντια στην πείνα και στο κρύο, και ξεψύχησε σ' ένα νοσοκομείο... Τι θα κάνεις τότε; Είτε θα διώξεις όλες τις ενοχλητικές αναμνήσεις με ανοησίες: «Δεν είναι η πρώτη, ούτε η τελευταία» θα πεις, και ένα βράδυ θα σ' ακούσουν σ' έναν καφενέ, μαζί με άλλα κτήνη, να σπιλώνεις τη μνήμη της κοπέλας με μια πρόστυχη πρόποση. Είτε η θύμησή της θα σου αναστατώσει την καρδιά και θα ψάξεις να βρεις τον ποταπό που την ξελόγιασε για να τον κάνεις να πληρώσει για το έγκλημά του. Θ' αναζητήσεις τα αίτια αυτών των γεγονότων που συμβαίνουν κάθε μέρα και θα καταλάβεις ότι δεν θα πάψουν να συμβαίνουν όσο οι κοινωνία θα είναι διαιρεμένη σε δυο στρατόπεδα: στους άθλιους από τη μια, και στους χασομέρηδες, αυτούς με τα ωραία λόγια και τις κτηνώδεις επιθυμίες απ' την άλλη. Θα καταλάβεις πως είναι καιρός να καλυφθεί το χάσμα που χωρίζει τους ανθρώπους και θα ενωθείς με τους σοσιαλιστές.

Κι εσάς, γυναίκες του λαού, θα σας αφήσει αδιάφορες αυτή η ιστορία; Μήπως όταν χαιδεύετε το ξανθό κεφαλάκι του παιδιού που μεγαλώνει κοντά σας δεν σκέφτεστε ποτέ τι το περιμένει αν δεν αλλάξει η σημερινή κατάσταση πραγμάτων; Δεν θα σκεφθείτε ποτέ το μέλλον της κόρης σας και των άλλων παιδιών σας; Θέλετε τα παιδιά σας να φυτοζωούν όπως φυτοζωούσε ο πατέρας σας, να έχουν για μοναδική έγνοια το πώς θα κερδίσουν το ψωμί τους και για μοναδική τους χαρά το καμπαρέ; Θέλετε ο άνδρας και ο γιος σας να είναι μονίμως στο έλεος του πρώτου τυχόντα που κληρονόμησε απ' τον πατέρα του ένα κεφάλαια για να τους εκμεταλλεύεται; Θέλετε να μείνουν για πάντα δούλοι του αφεντικού, κρέας για τα κανόνια των ισχυρών, κοπριά για λίπασμα στα χωράφια των πλουσίων;

Όχι, χίλιες φορές όχι! Ξέρω πολύ καλά ότι το αίμα σας έβραζε όταν ακούγατε πως οι άνδρες σας, αφού ξεκίνησαν ορμητικά μιαν απεργία, υποχρεώθηκαν τελικά ταπεινωμένοι να δεχθούν τους όρους που υπαγόρευσε υπεροπτικά ο μεγαλοαστός. Ξέρω ότι θαυμάσατε τις Ισπανίδες που πήγαν στην πρώτη γραμμή και προέβαλαν τα στήθη τους στις λόγχες των στρατιωτών, όταν ο

λαός ξεσηκώθηκε. Ξέρω ότι επαναλαμβάνετε με σεβασμό τ' όνομα της γυναίκας που φύτεψε μια σφαίρα στο στήθος του τυρόννου που τόλμησε να προσβάλει έναν φυλακισμένο σοσιαλιστή. Ξέρω και ότι η καρδιά σας χτυπούσε σαν τρελή όταν διαβάζατε πως οι γυναίκες του παρισινού λαού συγκεντρώθηκαν, κάτω από μια βροχή από σφαίρες, για να δώσουν κουρόγιο στους άνδρες τους που πολεμούσαν ηρωικά.

Το ξέρω, και γι' αυτό δεν αμφιβάλω πως θα 'ρθείτε κι εσείς να ενωθείτε μ' εκείνους που αγωνίζονται για ένα καλύτερο μέλλον.

Όλοι εσείς, τίμιοι νέοι, άνδρες και γυναίκες, αγρότες, εργάτες, υπόλληλοι και στρατιώτες, θα καταλάβετε ποια είναι τα δικαιώματά σας και θα 'ρθείτε μαζί μας. Θα 'ρθείτε να δουλέψετε μαζί με τ' αδέρφια σας για να προετοιμάσετε την επανάσταση που, σπάζοντας όλες τις αλυσίδες, καταργώντας όλες τις υποδουλώσεις, κόβοντας τους δεσμούς με τις παλιές παραδόσεις κι ανοίγοντας νέους ορίζοντες για όλους τους ανθρώπους, θα 'ρθει επί τέλους να εγκαθιδρύσει στις ανθρώπινες κοινωνίες την αληθινή Ισότητα, την αληθινή Ελευθερία, τη δουλειά για όλους, και για όλους την απόλαυση των καρπών του μόχθου τους και την ολόπλευρη ανάπτυξη όλων τους των ικανοτήτων, την ορθολογική, αντάξια του ανθρώπου και εύθυμη ζωή!

Μην ακούτε όσους έρχονται και σας λένε πως είμαστε μια χούφτα άνθρωποι και δεν έχουμε τη δύναμη να πραγματοποιήσουμε τους στόχους που ονειρευόμαστε.

Ας μετρήσουμε, και θα δούμε πόσοι είμαστε εμείς που υποφέρουμε απ' αυτήν την αδικία. Αγρότες, που δουλεύουμε για τους άλλους, τρώμε τη βρώμη κι αφήνουμε στο αφεντικό το σιτάρι, είμαστε εκατομμύρια, σχεδόν όλος ο λαός. Εργάτες, που υφαίνουμε το μετάξι και το βελούδο ενώ εμείς ντυνόμαστε με κουρέλια, είμαστε κι εμείς πλήθος ολόκληρο. Και όταν οι σειρήνες της φάμπρικας μας επιτρέπουν μια στιγμή ανάπαυσης, γεμίζουμε τους δρόμους και τις πλατείες σαν αγριεμένη θάλασσα. Στρατιώτες, που μας βάζουν στη γραμμή, εμείς που δεχόμαστε τις σφαίρες για να πόρουν οι αξιωματικοί τα παράσημα και τις συντόξεις, εμείς, ταλαιπωροί, που μέχρι τώρα ξέραμε μόνο να πυροβολούμε τ' αδέρφια μας, αρκεί να κάνουμε μεταβολή και θα δούμε να χλομιόζουν οι γαλονάδες που μας διατάζουν. Όλοι εμείς που υποφέρουμε και δεχόμαστε προσβολές είμαστε το μεγάλο πλήθος, είμαστε ο ωκεανός που μπορεί να σαρώσει τα πάντα. Φτάνει να θελήσουμε, και μια στιγμή θα είναι αρκετή για να φέρουμε τη δικαιοσύνη.

Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Η εικόνα που παρουσιάζει σήμερα η Ευρώπη είναι πολύ λυπηρή, αλλά και πολύ διδακτική. Από τη μία, ένα ηγαινέλα διπλωματών και αυλικών που επιταχύνεται κάθε φορά που η ατμόσφαιρα στη γηραιά ήπειρο αρχίζει να μυρίζει μπαρούτι. Κάνουν συμμαχίες, και τις ξεκάνουν· εμπορεύονται, πουλούν ανθρώπους σαν να ήταν πρόβατα, για να πείσουν τους συμμάχους τους: «Τόσα εκατομμύρια κεφάλια μπορεί να εγγυηθεί ο οίκος μας στον δικό σας, τόσα εκτάρια για βοσκοτόπια, τα τάδε λιμάνια για να εξάγετε το μαλλί!»· και, στις αγοραπωλησίες αυτές, το πρόβλημα είναι ποιος θα εξαπατήσει τον άλλο. Αυτό στη διάλεκτο της πολιτικής ονομάζεται διπλωματία.

Από την άλλη, οι εξοπλισμοί δεν λένε να σταματήσουν. Κάθε μέρα μάς φέρνει νέες εφευρέσεις για να εξοντώνουμε πιο αποτελεσματικά τους ομοίους μας, νέες δαπάνες, νέα δάνεια, νέους φόρους. Οι πιο κερδοφόρες ασχολήσεις στην πολιτική και στη δημοσιογραφία γίνονται οι φωνασκίες περί πατριωτισμού, η δημιουργία σωβινιστικού πάθους και το φούντωμα του εθνικού μίσους. Ούτε τα παιδάκια δεν γλιτώνουν απ' αυτό: τα στρατολογούν σε μεραρχίες, τα μεγαλώνουν με το μίσος για τον Πρώσο, τον Άγγλο ή τον Ιταλό· τα ανατρέφουν με τυφλή υπακοή στους εκάστοτε κυβερνώντες, γαλάζιους, άσπρους ή μαύρους. Και όταν θα φτάσουν στα είκοσι ένα τους χρόνια, θα τους φορτώσουν, σαν να είναι μουλάρια, με σφαίρες, πολεμοφόδια και εξαρτήσεις, θα τους βάλουν στο χέρι ένα τουφέκι και θα τους προστάξουν να προχωρήσουν με τον ήχο της σάλπιγγας, να σφάξουν σαν άγρια θηρία όποιον συναντήσουν στο διάβα τους, χωρίς ποτέ ν' αναρωτηθούν: «Γιατί; Για ποιο λόγο;» Είτε έχουν μπροστά τους Γερμανούς ή Ιταλούς πεθαμένους απ' την πείνα είτε τα ίδια τους τα αδέρφια που η ανέχεια τα ανάγκασε να ξεσηκωθούν – η σάλπιγγα ηχεί, πρέπει να σκοτώσουν!

Νά πού καταλήγει όλη η σοφία των κυβερνώντων και των δασκάλων μας! Νά τι κατάφεραν όλο κι όλο να μας προβάλουν για ιδανικό σε μιαν εποχή που οι δυστυχισμένοι όλο του κόσμου δίνουν τα χέρια πάνω από τα σύνορα!

«Α! Τον σοσιαλισμό δεν μου θέλατε; Πάρτε πόλεμο – τριακονταετή πόλεμο, πεντηκονταετή πόλεμο!» έλεγε ο Χέρτσεν⁹ μετά το 1848. Και τον έχουμε. Αν στον κόσμο το κανόني σταματήσει για μια στιγμή να βροντάει, είναι για να ξε-

⁹ Ο ρώσος συγγραφέας και επαναστάτης Αλεξάντερ Χέρτσεν (1812-1870) ήταν από τις μεγαλύτερες μορφές του ρωσικού επαναστατικού κινήματος. Στην εξορία, μεταξύ άλλων εντύπων, εξέδωσε και το περιοδικό *Καμπάνα* [Στμ.].

κουραστεί και να ξαναρχίσει αλλού και πιο γερά, ενώ ο πανευρωπαϊκός πόλεμος, η γενικευμένη σύγκρουση των λαών, μας απειλεί εδώ και μια δεκαετία, χωρίς κανέναν να ξέρει: Γιατί πολεμά; Ενάντια σε ποιον; Μαζί με ποιον; Στο όνομα ποιων αρχών; Για τίνος τα συμφέροντα;

Παλιά, αν γινόταν πόλεμος, οι άνθρωποι ήξεραν τουλάχιστον γιατί σκοτώνονταν. «Ο τάδε βασιλέας πρόσβαλε τον δικό μας – ας σφάξουμε τους υπηκόους του! Ο δείνα αυτοκράτορας θέλει να πάρει επαρχίες από τον δικό μας – ας πεθάνουμε για να τις κρατήσει η Αυτού Χριστιανική Μεγαλειότητα ο δικός μας!» Πολεμούσαν για τις αντιζηλιές των βασιλέων. Ήταν ανόητο· οι βασιλιάδες δεν μπορούσαν να στρατολογήσουν για μια τέτοια αιτία περισσότερους από λίγες χιλιάδες ανθρώπους. Αλλά γιατί, διάβολε!, σήμερα ολόκληροι λαοί θέλουν να ριχτούν ο ένας πάνω στον άλλο;

Οι βασιλιάδες δεν λογαριάζονται πια στα ζητήματα του πολέμου. Η βασιλίσσα Βικτωρία δεν ενοχλείται από τα όσα προσβλητικά λέγονται γι' αυτήν στη Γαλλία· οι Άγγλοι δεν θα κουνούσαν ούτε το μικρό τους δαχτυλάκι για να εκδικηθούν για τις προσβολές· κι όμως, θα μπορούσαμε να είμαστε σίγουροι ότι στα επόμενα δύο χρόνια Γάλλοι και Άγγλοι δεν θα αλληλοσφαγούν για την κυριαρχία στην Αίγυπτο; Τα ίδια συμβαίνουν και στην Ανατολή. Όσο αυταρχικός και μοχθηρός δεσπότης και αν είναι ο Αλέξανδρος Πασών των Ρωσίων, όσο μεγάλη προσωπικότητα και αν φαντάζεται πως είναι, θα κατάπινε όλες τις προσβολές του Αντράσυ και του Σώλσπερου¹⁰ χωρίς να το κουνήσει από το άντρο του στην Γκατσιόνα, αν οι χρηματιστές της Πετρούπολης και οι βιομήχανοι της Μόσχας – αυτοί που λέγονται σήμερα «πατριώτες» – δεν τον πρόσταζαν να κινήσει τις στρατιές του.

Κι αυτό γιατί, τόσο στη Ρωσία όσο και στην Αγγλία, τόσο στη Γερμανία όσο και στη Γαλλία, κανένας πια δεν πολεμεί για τα ωραία μάτια των βασιλιάδων· πολεμούν για να μη θιγούν τα εισοδήματα και για να μεγαλώσει ο πλούτος των πανίσχυρων κυρίων Ρότσιλντ, Σνάνιντερ, για την εταιρεία ντ' Αντζέν¹¹, για να πλουτίσουν οι βαρόνοι του μεγάλου χρηματιστικού και βιομηχανικού κεφαλαίου.

Τις αντιζηλιές των βασιλιάδων έχουν διαδεχθεί οι αντιζηλιές ανάμεσα στις αστικές εταιρείες.

Πράγματι, γίνεται ακόμη πολύς λόγος για «πολιτική επικράτηση». Αλλά αν μεταφράσουμε αυτήν τη μεταφυσική έννοια σε υλικά πράγματα, αν εξετά-

¹⁰ Ο σύγγρας πολιτικός του 19ου αι. κόμης Αντράσυ διοτέλεσε υπουργός Εξωτερικών της Αυστροουγγαρίας από το 1871 έως το 1879.

Ο όγγλος πολιτικός του 19ου αι. λόρδος Σώλσπερυ ήταν οποιοκρότης και ορχηγός των Συντηρητικών. Διοτέλεσε πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών [Στμ.].

¹¹ Ρότσιλντ, Σνάνιντερ και ντ' Αντζέν ήταν γνωστοί μεγαλοκοπιπολιστές [Στμ.].

σομε πώς εκφράζεται σήμερα η πολιτική επικράτηση της Γερμανίας, για παράδειγμα, θα δούμε ότι πρόκειται απλούστατα για την *οικονομική επικράτηση* στις διεθνείς αγορές. Αυτό που προσπαθούν να πετύχουν τώρα η Γερμανία, η Γαλλία, η Ρωσία, η Αγγλία και η Αυστροουγγαρία, δεν είναι η στρατιωτική επικράτηση· είναι η οικονομική επικράτηση. Είναι το δικαίωμα να επιβάλλουν στους γείτονές τους τα εμπορεύματα και τους τελωνειακούς τους δασμούς· το δικαίωμα να εκμεταλλεύονται τους βιομηχανικά καθυστερημένους λαούς· το προνόμιο να κατασκευάζουν σιδηροδρόμους στην επικράτεια των χωρών που δεν έχουν, και μ' αυτό το πρόσχημα να γίνονται κύριοι των αγορών· τέλος, το δικαίωμα ν' αποσπούν πότε-πότε από ένα γείτονα τους ένα λιμάνι για να δραστηριοποιήσουν το εμπόριό τους ή μια επαρχία για να πουλήσουν τα πλεονάζοντα εμπορεύματά τους.

Όταν σήμερα πολεμάμε, το κάνουμε για να εξασφαλίσουμε στους μεγαλοβιομηχάνους μας μεγαλύτερα κέρδη, στους βαρόνους του χρηματιστικού κεφαλαίου την επικρότηση στο Χρηματιστήριο, στους μετόχους των ορυχείων και των σιδηροδρόμων μεγαλύτερες προσόδους. Γι' αυτό, αν ήμασταν έστω και ελάχιστα ειλικρινείς, θ' αντικαθιστούσαμε τα σαρκοφάγα όρνια στις σημαίες μας μ' ένα χρυσό μοσχάρι και τα ονόματα των μεραρχιών μας –κάποτε ονόματα γαλαζοαίματων ηγεμόνων– με τα ονόματα των ηγεμόνων του βιομηχανικού και του χρηματιστικού κεφαλαίου: Τρίτη Μεραρχία Σνάνιντερ, Δεκάτη Μεραρχία ντ' Αντζέν, Εικοστή Μεραρχία Ρότσιλντ. Τουλάχιστον έτσι θα ξέραμε για ποιον σφαζόμαστε.

Ν' ανοίξουν καινούργιες αγορές, να επιβληθούν τα καλά ή κακά εμπορεύματα της τάδε εταιρείας – νά τι βρίσκεται στο βάθος όλης της σημερινής ευρωπαϊκής και παγκόσμιας πολιτικής! Νά το αληθινό αίτιο των πολέμων του 19ου αι.!

Τον 18ο αι. η Αγγλία ήταν η πρώτη χώρα που εγκαινίασε το σύστημα της μεγόλης βιομηχανίας που προσανατολιζόταν στις εξαγωγές. Μάντρωσε το προλεταριάτο της στις πόλεις, το έξεψε στα τελειοποιημένα μηχανήματα, εκατονταπλασίασε την παραγωγή και άρχισε να στοιβάξει στις αποθήκες της βουβά τα εμπορεύματα. Αλλά τα εμπορεύματα αυτά δεν προορίζονταν για τους «ξυπόλυτους» παραγωγούς τους. Αφού τους πλήρωναν ίσα-ίσα για να ζουν και ν' αναπαράγονται, τι μπορούσαν ν' αγοράσουν οι άνθρωποι που κατασκεύαζαν τα βαμβακερά και τα μάλλινα; Τα αγγλικά καράβια όργωναν τους ωκεανούς αναζητώντας αγοραστές στην Ευρώπη, στην Ασία, στην Ωκεανία και στην Αμερική, σίγουροι ότι δεν θα συναντούσαν ανταγωνιστές. Αθλιότητα, μαύρη αθλιότητα επικρατούσε τις πόλεις, αλλά ο εργοστασιάρχης και ο μεγαλέμπορος πλούτιζαν γρήγορα· τα πλούτη που άρπαζαν από το εξωτερικό συσσωρεύονταν στα χέρια των λίγων, ενώ οι οικονομολόγοι της ηπειρωτικής Ευρώπης χειροκροτούσαν και παρακινούσαν τους συμπατριώτες τους να μι-

μηθούν το παράδειγμα των Άγγλων.

Αλλά, ήδη από τα τέλη του 18ου αι., η Γαλλία όρχισε ν' αναπτύσσεται προς την ίδια κατεύθυνση. Οργάνωσε κι αυτή μεγάλη παραγωγή με στόχο τις εξαγωγές. Η Επανάσταση, δίνοντας σε άλλους την εξουσία, προσελκύνοντας στην πόλη τους ξυπόλυτους της επαρχίας, πλουτίζοντας την αστική τάξη, έμελλε να δώσει νέα ορμή στην οικονομική ανάπτυξη. Αυτό θορόβησε την αγγλική αστική τάξη περισσότερο από τις αντιμοναρχικές διακηρύξεις και από το αίμα που χύθηκε στο Παρίσι· παρακινήμένη από την αριστοκρατία, κήρυξε πόλεμο μέχρι θανάτου στους γάλλους αστούς, που απειλούσαν να κλείσουν τις ευρωπαϊκές αγορές για τα αγγλικά προϊόντα.

Είναι γνωστή η έκβαση εκείνου του πολέμου. Η Γαλλία ηττήθηκε, αλλά είχε πιάσει τις θέσεις της στις αγορές. Οι δύο αστικές τάξεις (η αγγλική και η γαλλική) σύναψαν προσωρινά και μια συγκινητική συμμαχία: έγιναν σταυραδέρφια.

Αλλά, από τη μία, η Γαλλία ξεπερνά γρήγορα αυτόν τον στόχο. Για να παράγει για εξαγωγές, θέλει να μονοπωλήσει τις αγορές, χωρίς να παίρνει υπ' όψη της τη βιομηχανική ανάπτυξη που διαδίδεται αργά από τη Δύση στην Ανατολή και ριζώνει σε καινούργιες χώρες. Η γαλλική αστική τάξη προσπαθεί ν' αυξήσει τα κέρδη της. Υποτάσσεται, επί δεκαοχτώ χρόνια, στον Ναπολέοντα Γ', ελπίζοντας ότι ο σφετεριστής θα πετύχαινε να επιβάλει σ' όλη την Ευρώπη τον οικονομικό του νόμο και σταματά να τον υποστηρίζει μόνο μόλις αντιλαμβάνεται πως είναι ανίκανος να πετύχει κάτι τέτοιο.

Ένα καινούργιο έθνος, η Γερμανία, εισάγει το ίδιο οικονομικό καθεστώς. Ερμάνει κι αυτή τις επαρχίες της και μαντρώνει τους πεινασμένους στις πόλεις που, μέσα σε λίγα χρόνια, διπλασιάζουν τον πληθυσμό τους. Αρχίζει κι αυτή τη μεγάλη παραγωγή. Μια εκπληκτική βιομηχανία, εξοπλισμένη με υπερούχροννα μηχανήματα, με τεχνική και επιστημονική υποδομή, μαζί με όφθονα εργατικά χέρια, παράγει με τη σειρά της προϊόντα που προορίζονται όχι για τους παραγωγούς τους, αλλά για εξαγωγή, για να πλουτίσουν τα αφεντικά. Τα κεφάλαια συσσωρεύονται και γυρεύουν να επενδυθούν επικερδώς στην Ασία, στην Αφρική, στην Τουρκία και στη Ρωσία· το Χρηματιστήριο του Βερολίνου ανταγωνίζεται το Χρηματιστήριο του Παρισιού και θέλει να το ξεπεράσει.

Μια κραυγή αντηχεί σ' αφτιά όλων των γερμανών αστών: να ενωθούμε κάτω από οποιαδήποτε σημαία, έστω και την πρωσική, και να εκμεταλλευτούμε αυτή τη στρατιωτική δύναμη για να επιβάλουμε τα προϊόντα και τους δασμούς μας στους γείτονές μας, ν' αποκτήσουμε ένα καλό λιμάνι στη Βαλτική και, ει δυνατόν, στην Αδριατική. Να συντρίψουμε τη στρατιωτική δύναμη της Γαλλίας που απειλούσε, πριν είκοσι χρόνια, να επιβάλει τον οικονομικό της νόμο στην ηπειρωτική Ευρώπη και να υπαγορεύσει τους εμπορικούς της όρους.

Αυτό οδήγησε στον πόλεμο του 1870. Η Γαλλία δεν ελέγχει πια τις αγο-

ρές· η Γερμανία προσπαθεί να τις ελέγξει και, παρασυρμένη κι αυτή από τη δίψα για κέρδος, προσπαθεί σταθερά να επεκτείνει τη σφαίρα επιρροής της χωρίς να υπολογίζει κρίσεις, καταρρεύσεις, αβεβαιότητα και αθλιότητα που υπονομεύουν το οικονομικό της αικαδόμημα. Οι ακτές της Αμερικής, οι κάμποι της Κορέας, οι πεδιάδες της Παλωνίας, οι στέπες της Ρωσίας, τα λιβάδια (ruszta) της Ουγγαρίας, οι ραδώνες της Βουλγαρίας ανοίγουν την όρεξη των γερμανών αστών. Και κάθε φορά που ο γερμανός μεγαλέμπορος περνάει από τις σχεδόν ακαλλιέργητες πεδιάδες, από τις βιομηχανικά υπανάπτυκτες πόλεις, από τους βουβούς ποταμούς της Ανατολής, η καρδιά του σπαράζει. Με τη φαντασία του βλέπει πώς θα γέμιζε σακούλια με χρυσάφι εκμεταλλεόμενος αυτά τα ανεκμετόλλετα πλούτη και πώς θα έζηε αυτά τα πλάσματα στον ζυγό του κεφαλαίου. Στο μεταξύ, προσπαθεί να επιβάλει τα προϊόντα και τους σιδηροδρόμους του στην Ιταλία, στην Αυστρία και στη Ρωσία.

Αλλά κι αυτές οι χώρες, με τη σειρά τους, απελευθερώνονται από την οικονομική κηδεμονία των γειτόνων τους και μπαίνουν σιγό-σιγό στη χορεία των «βιομηχανικών» χωρών· και οι νέες αστικές τους τάξεις ζητούν να πλουτίσουν κι αυτές από τις εξαγωγές. Μέσα σε λίγα χρόνια, Ρωσία, Αυστρία και Ιταλία έχουν αναπτύξει αλματώδως τη βιομηχανία τους και, αφού ο αγρότης τους που ζει στη μούρη φτώχεια δεν μπορεί ν' αγοράσει τίποτε, παρόντων και οι ρώσοι, αυστριακοί και ιταλοί εργοστασιάρχες για τις εξαγωγές. Άρα χρειάζονται αγορές και, αφού οι ευρωπαϊκές είναι ήδη κατελημμένες, αναγκάζονται ν' αρκεστούν στην Ασία και στην Αφρική· άλλωστε, θα υποχρεωθούν μια μέρα να συγκρουστούν μεταξύ τους, εκτός αν αποκτήσουν δύναμη και συμμετάσχουν στη μοιρασιά των μεγάλων αγορών.

Ποιες συμμαχίες θα μαραύσαν ν' αντέξουν σ' αυτήν την κατάσταση που δημιουργούν τα χαρακτηριστικά τα οποία δίνουν στη βιομηχανία αυτά που την διευθύνουν; Η συμμαχία Γερμανίας και Ρωσίας γίνεται σαφώς από υπολογισμό· ο τσάρος Αλέξανδρος και ο κάιζερ Γουλιέλμος μπορούν να αγκαλιάζονται όσο θέλουν· αλλά η αρτιγένητη αστική τάξη της Ρωσίας τρέφει βαθύ μίσος για τη γερμανική αστική τάξη, η οποία της ανταπαδίδει τα ίσα. Ας θυμηθούμε τη γενική κατακραυγή από τον γερμανικό Τύπο, όταν η ρωσική κυβέρνηση αύξησε κατά τα ένα τρίτο τους εισαγωγικούς δασμούς. «Ο πόλεμος εναντίον της Ρωσίας θα ξεσήκωνε πολύ περισσότερο τον λαό από όσο ο πόλεμος του 1870!», λένε οι γερμανοί αστοί και οι εργάτες που τους ακολουθούν.

Αλλά ιδού! Μήπως και η περίφημη συμμαχία της Γερμανίας με την Αυστρία δεν είναι χτισμένη στην άμμο, αφού τις δύο δυνάμεις –τις δύο αστικές τάξεις– τις χωρίζει μία σαβάρη διαμάχη για τους τελωνειακούς δασμούς; Μήπως και οι δύο διίδυμες αδελφές, Αυστρία και Ουγγαρία, δεν έχουν φτάσει παλύ κοντά στον πόλεμο εξ αιτίας των δασμών, αφού τα συμφέρόντά τους, σε σχέση με

την εκμετάλλευση των Νοτιοσλάβων, είναι εκ διαμέτρου αντίθετα; Μήπως και η Γαλλία δεν είναι διχασμένη στο ζήτημα των δασμών;

Ναι, δεν θελήσατε τον σοσιαλισμό – θα έχετε τον πόλεμο. Θα είχατε για τριάντα χρόνια πόλεμο, αν δεν ερχόταν η επανάσταση να βάλει τέλος σ' αυτή την παράλογη και άχαρη κατάσταση. Πάντως, ας βάλουμε κάτι καλά στο μυαλό μας. Ειρηνική διευθέτηση των διαφορών, ισορροπία, διάλυση των μόνιμων στρατών, αφοπλισμός – όλ' αυτά είναι ωραία όνειρα, αλλά δεν έχουν καμία πρακτική αξία. Μόνον η επανάσταση θα μπορέσει να βάλει τέλος στους πολέμους για τις αγορές, αφού ξαναδώσει το εργαλείο, τη μηχανή, την πρώτη ύλη και όλο τον κοινωνικό πλούτο στον παραγωγό και αφού αναδιοργανώσει εκ βάθρων την παραγωγή με τρόπο που να ικανοποιεί τις ανάγκες αυτών που εργάζονται στην παραγωγή.

Ο καθένας να εργάζεται για όλους, και όλοι για τον καθένα. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να έρθει στα έθνη η ειρήνη, η ειρήνη που ζητούν απελπισμένα οι λαοί, αλλά την εμποδίζουν να επιβληθεί οι σημερινοί κάτοχοι του κοινωνικού πλούτου.

ΟΙ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΕΣ

«Όλα όσα υποστηρίζετε είναι παλύ σωστά», μας λένε συχνά οι αντίπαλοί μας. «Το ιδανικό σας, ο αναρχικός κομμουνισμός [αναρχοκομμουνισμός], είναι θαυμάσιο, και η πραγματοποίησή του θα έφερνε πράγματι ευτυχία και ειρήνη στη γη· αλλά πόσο λίγοι ταν θέλουν, πόσο λίγοι τον καταλαβαίνουν, πόσο λίγοι έχουν την αυταπάρνηση που χρειάζεται για να εργασταύν για την έλευσή του! Είστε μόνο μια μικρή μειονότητα, αδύναμες ομαδούλες σκορπισμένες εδώ κι εκεί, χαμένες μέσα σε μιαν αδιάφορη μάζα, και έχετε απέναντί σας έναν φαβερρό, καλά οργανωμένο εχθρό, που κατέχει όπλα, κεφάλαια και γνώσεις. Ο αγώνας σας υπερβαίνει τις δυνάμεις σας».

Αυτό ακούμε διαρκώς από ορισμένους αντιπάλους μας και συχνά κι από φίλους μας. Ας δούμε πόση αλήθεια περικλείει η παραπάνω παρατήρηση.

Πράγματι, οι αναρχικές μας ομάδες είναι, σε σύγκριση με τις εκαταντάδες εκατομμυρίων του λαού της Γαλλίας, της Ισπανίας, της Ιταλίας και της Γερμανίας, μόνο μια μικρή μειονότητα. Όλες οι ομάδες που εκφράζουν μια νέα ιδέα ήταν ανέκαθεν στην αρχή μειονότητες. Και πιθανότατα, ως *οργάνωση*, θα μειονουμε μειονότητα μέχρι τη μέρα της επανάστασης. Αλλά είναι αυτό επιχείρημα εναντίον μας; Σήμερα, πλειονότητα είναι οι οπορτουνιστές· μήπως θα πρέπει να γίνουμε κι εμείς οπορτουνιστές; Μέχρι το 1790, πλειονότητα ήταν οι βασιλόφρονες, οι υποστηρικτές της συνταγματικής μοναρχίας· θα έπρεπε γι' αυτό οι αντιμοναρχικοί της εποχής εκείνης ν' αποβάδουν τις αντιμοναρχικές ιδέες τους και να γίνουν κι εκείνοι βασιλόφρονες, την ώρα που η Γαλλία βάδιζε με μεγάλα βήματα προς την κατάργηση της μοναρχίας;

Μικρή σημασία έχει που είμαστε αριθμητικά μειονότητα· δεν είναι εκεί το ζήτημα! Σημασία έχει αν οι ιδέες του αναρχικού κομμουνισμού είναι σύμφωνες με τη σημερινή εξέλιξη του πνεύματος των ανθρώπων, ιδίως των λατινικών λαών. Αλλά γι' αυτό δεν υπάρχει καμία αμφιβολία. Η εξέλιξη δεν γίνεται προς την κατεύθυνση των εξουσιαστικών ιδεών· γίνεται προς την κατεύθυνση της πιο ολοκληρωμένης ελευθερίας του στόμου, της συλλογικής παραγωγής και κατανάλωσης, της κοινότητας [κομούνας], της ένωσης και της ελεύθερης ομοσπονδίας. Η εξέλιξη δεν γίνεται προς την κατεύθυνση της ιδιοκτησίας, αλλά προς την κατεύθυνση της συλλογικής παραγωγής και κατανάλωσης. Στις μεγάλες πόλεις, ο κομμουνισμός δεν τρομάζει πια κανέναν – εννοούμε ο αναρχικός κομμουνισμός. Στα χωριά, η εξέλιξη γίνεται προς την ίδια κατεύθυνση και, αν εξαιρέσουμε ορισμένες περιφέρειες της Γαλλίας με κάποιες

ιδιαιτερότητες, ο αγρότης βαδίζει ήδη, από όλες τις απόψεις, προς τη συλλογική χρήση των εργαλείων της παραγωγής. Γι' αυτό, κάθε φορά που εκθέτουμε στις μάζες τις ιδέες μας, κάθε φορά που μιλούμε απλά και κατανοητά για την επανάσταση όπως την θέλουμε και στηριζόμαστε σε πρακτικά παραδείγματα, μας χειροκροτούν στα μεγάλα βιομηχανικά κέντρα αλλά και στα χωριά.

Θα μπορούσε να ήταν διαφορετικά; Αν η αναρχία και ο κομμουνισμός ήταν προϊόντα φιλοσοφικής σκέψης, που γεννήθηκαν μέσα σε αραχνιασμένα σπουδαστήρια από κάποιους σοφούς, τότε οπωσδήποτε οι δύο αυτές αρχές δεν θα είχαν καμία απήχηση στον λαό. Αλλά αυτές οι δύο ιδέες γεννήθηκαν στα σπλάχνα του λαού. Εκφράζουν αυτά που σκέφτονται και λένε ο εργάτης και ο αγρότης όταν, ύστερα από μια κουραστική εργάσιμη μέρα, κάθονται κι ονειρεύονται ένα καλύτερο μέλλον. Εκφράζουν την αργή εξέλιξη που γίνεται σήμερα μέσα στα πνεύματα. Έτσι αντιλαμβάνεται ο λαός τον μετασχηματισμό που πρέπει να γίνει αμέσως, για να έρθουν στην πόλη και στην ύπαιθρο η δικαιοσύνη, η αλληλεγγύη και η αδελφοσύνη. Αφού γεννήθηκαν μες στον λαό, ο λαός τις χειροκροτεί κάθε φορά που κάποιος του τις εκθέτει κατανοητά.

Σ' αυτό έγκειται η αληθινή τους δύναμη, και όχι στον αριθμό των ενεργητικών, συγκεντρωμένων και οργανωμένων υποστηρικτών τους, που έχουν το θάρρος να διακινδυνεύουν τη ζωή τους στον αγώνα και ν' αφιηγούν τους κινδύνους στους οποίους εκτίθενται όταν δουλεύουν για τη λαϊκή επανάσταση. Ο αριθμός τους μεγαλώνει καθημερινά· αλλά μόνον όταν ζυγώσει η εξέγερση θα γίνει πλειονότητα από μειονότητα που είναι σήμερα.

Η ιστορία αποδεικνύει ότι αυτοί που ήταν μειονότητα την παραμονή της επανάστασης γίνονται η ισχυρότερη δύναμη τη μέρα της επανάστασης, αν εκφράζουν αληθινά τις επιθυμίες του λαού και αν –άλλη αναγκαία συνθήκη– η επανάσταση έχει μια ορισμένη διάρκεια που επιτρέπει στην επαναστατική ιδέα να διαδοθεί, να βλαστήσει και να δώσει καρπούς. Γιατί, ας μην ξεχνάμε, ο μετασχηματισμός της κοινωνίας προς την κατεύθυνση του αναρχικού κομμουνισμού δεν θα ολοκληρωθεί με μια επανάσταση που θα διαρκέσει μια-δύο μέρες· ένας ξεσηκωμός μικρής διάρκειας μπορεί θαυμάσια να αναστρέψει μια κυβέρνηση και να την αντικαταστήσει με μία άλλη. Μπορεί να αντικαταστήσει τον Ναπολέοντα με τον Ζουλ Φομπρ¹², αλλά δεν αλλάζει κανένα θεμελιώδη θεσμό της κοινωνίας. Χρειαζόμαστε μια ολόκληρη περίοδο τριών, τεσσάρων ή πέντε χρόνων, για να πετύχουμε την επανάστασή μας στο καθεστώς της ιδιοκτησίας και στον τρόπο συγκρότησης της κοινωνίας. Χρειάστηκαν πέντε χρόνια αδιάκοπης εξέγερσης, από το 1788 έως το 1793, για να συντριβούν στη

¹² Ο γάλλος δικηγόρος και πολιτικός Ζουλ Φομπρ (1809-1880) ήταν οντιμοναρχικός και διοτέλεσε μέλος της Κυβέρνησης Εθνικής Σωτηρίας [Στμ.].

Γαλλία η φεουδαρχία (στον αγροτικό τομέα) και η παντοδυναμία της μοναρχίας· θα χρειαστούν τρία με τέσσερα γεμάτα χρόνια, για να συντριβούν ο αστικός φεουδαρχισμός και η παντοδυναμία της πλουτοκρατίας.

Ε λοιπόν, κυρίως κατ' αυτή την περίοδο της έξαψης, όταν το πνεύμα δουλεύει με μεγάλη ταχύτητα, όταν όλος ο κόσμος, στη λαμπρή πόλη και στο θλιβερό καλύβι, ενδιαφέρεται για τα κοινά, συζητάει, μιλάει και προσπαθεί να πείσει τους άλλους, η αναρχική ιδέα, που την διαδίδουν σήμερα ορισμένες μικροομάδες, θα μπορέσει να βλαστήσει, να δώσει καρπούς και να πάρει τη θέση που της αρμόζει στο μυαλό της μεγάλης μάζας των ανθρώπων. Τότε οι σημερινοί αδιάφοροι θα γίνουν πεπεισμένοι υπέρμαχοι της νέας ιδέας.

Τέτοια ήταν ανέκαθεν η πορεία των ιδεών, και η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση μπορεί να μας χρησιμεύσει ως παράδειγμα.

Βέβαια, εκείνη η επανάσταση δεν είχε το βάθος αυτής που ονειρευόμαστε εμείς. Απλώς ανέτρεψε την αριστοκρατία και την αντικατέστησε με την αστική τάξη. Δεν έθιξε το καθεστώς της ιδιωτικής ιδιοκτησίας· απεναντίας, το ενίσχυσε και εδραίωσε την αστική εκμετάλλευση. Αλλά πέτυχε κάτι σημαντικό: κατάργησε οριστικά τις φεουδαρχικές σχέσεις και, το σπουδαιότερο, τις κατήργησε με τη βία και όχι με νόμο. Εγκαινίασε την εποχή των επαναστάσεων που διαδέχονται η μία την άλλη με σύνταμα διαλείμματα, πλησιάζοντας ολοένα περισσότερο στην κοινωνική επανάσταση. Έδωσε στον γαλλικό λαό την επαναστατική ορμή που, δίχως αυτήν, οι λαοί θα μπορούσαν να ζουν αιώνες ολόκληρους κάτω από την πιο σκληρή καταπίεση. Άφησε κληρονομιά στον κόσμο ένα ρεύμα γόνιμων ιδεών για το μέλλον· ξύπνησε το εξεγερσιακό πνεύμα και εκπαίδευσε επαναστατικά τον γαλλικό λαό. Αν το 1871 η Γαλλία έκανε την Κομμούνα, αν σήμερα δέχεται πράθυμα την ιδέα του αναρχικού κομμουνισμού ενώ τα άλλα έθνη βρίσκονται ακόμη στην περίοδο της απόλυτης ή της συνταγματικής μοναρχίας (που ξεπεράστηκαν στη Γαλλία το 1848 ή μάλλον το 1789), είναι γιατί στα τέλη του 18ου αι. πέρασε την τετραετία της Μεγάλης Επανάστασης.

Ας θυμηθούμε τι θλιβερή εικόνα παρουσίαζε η Γαλλία λίγα χρόνια πριν την Επανάσταση του 1789 και πόσο αδύναμη μειονότητα ήταν τότε εκείνοι που ονειρεύονταν την κατάργηση της μοναρχίας και της φεουδαρχίας.

Ο αγρότης ήταν βυθισμένος σε μια αδιανόητη σήμερα αθλιότητα και αμάθεια. Χαμένα στα χωριά, χωρίς κανονικές επικοινωνίες, μη ξέροντας τι συνέβαινε σε απόσταση σαράντα χιλιάμετρα μακριά του, αυτά τα πλάσματα τα ζεμένα στο άροτρο και φυλακισμένα στις άθλιες τρώγλες τους, φαίνονταν καταδικασμένα σε αιώνια δουλεία. Η μεταξύ τους συνεννόηση ήταν αδύνατη και, στον παραμικρό ξεσηκωμό, κατέφθανε ο στρατός, για να σφάξει τους ξεσηκωμένους και να κρεμάσει τους αρχηγούς τους σε μια ψηλή κρεμάλα στην

πλατεία. Ελάχιστοι κρυφοί ηραπαγονδιστές περιόδευαν στα χωριά, άναβαν το μίσος εναντίον των καταπιεστών και ξυπνούσαν την ελπίδα στους λιγοστούς θαρραλέους που τολμούσαν να τους ακούσουν. Ο χωρικός δεν ταλμούσε να ζητήσει ψωμί και μια μικρή μείωση των δοσιμάτων. Ξεφυλλίστε τα φαρολογικά κατάστιχα των χωριών και θα πειστείτε!

Όσο για την αστική τάξη, βασικό της χαρακτηριστικό ήταν η ανανδρία. Πολύ σπάνια λίγα μεμνομένα άτομα τολμούσαν να μιλήσουν εναντίον της κυβέρνησης και να ξυπνήσουν με μια παράτολμη ενέργεια το εξεγερσικό πνεύμα. Αλλά η μεγάλη μάζα της αστικής τάξης υποκλινόταν δουλικά στον βασιλέα και στους αυλικούς του, στον ευγενή και στον υπηρέτη του. Αρκεί να διαβάσει κάποιος τα δημοτικά έγγραφα της εποχής εκείνης, για να δει πόσο μικροπρεπή και παταπά είναι τα λόγια της αστικής τάξης πριν τα 1789. Από τα λόγια της στάζει η πια μικροπρεπής ανανδρία, που διόλου δεν κακαφαινόταν στον κ. Λουί Μπλαν¹³ και στους άλλους αυλακόλακες εκφραστές της αστικής τάξης. Τους λιγοστούς επαναστάτες της εποχής εκείνης τους πιάνει βαθιά απελπισία όταν κοιτάζουν γύρω τους, και ο Καμίλ Ντεμουλέν¹⁴ είπε δικαιολογημένα τα ακόλουθα πασίγνωστα λόγια: «Ήμασταν μόλις μια ντουζίνα αντιμοναρχικοί πριν το 1789».

Κι όμως, τι μεταμόρφωση μετά τρία-τέσσερα χρόνια! Αν' τη στιγμή που τα γεγανότα αρχίζουν να κλονίζουν τη μεγάλη δύναμη της μοναρχίας, ο λαός αρχίζει να ξεσηκώνεται. Ολόκληρα τα έτος 1788 έχαυμε μόνο μερικές μικροεξεγέρσεις των χωρικών· όπως αι σημερινές μικραπεργίες, ξεσπούσαν σε σκόρπιους τόπους της Γαλλίας, αλλά σιγά-σιγά εξαπλώθηκαν, γενικεύτηκαν, αγρίεψαν, και η συντριβή τους έγινε πιο δύσκολη.

Δυο χρόνια πρωτύτερα, κανένας δεν ταλμούσε να ζητήσει τη μείωση των δοσιμάτων (όπως ζητούν σήμερα αύξηση μισθών). Δυο χρόνια μετά, τα 1789, ο χωρικός έχει πιο προχωρήσει παλύ. Γεννήθηκε μια γενική ιδέα: να συντρίψουν αλοκληρωτικό τον ζυγό του αριστοκράτη, του παπύ, του αστού γαιοκτημόνα. Από τη στιγμή που ο χωρικός καταλαβαίνει ότι η κυβέρνηση δεν έχει πια τη δύναμη να καταστείλει μία εξέγερση, ξεσηκώνεται ενόντια στους εχθρούς του. Μερικοί απαφασισμένοι θα βάλουν φωτιά στους πρώτους πύργους των γαιοκτημόνων, ενώ η μεγάλη μάζα, ακόμη υποταγμένη και φοβισμένη, περιμένει τις φλόγες από τους πύργους που καίνε πάνω στους λόφους ν'

¹³ Ο γάλλος σοσιαλιστής ιστορικός και πολιτικός Λουί Μπλαν (1811-1882) συντέλεσε με τα γραπτά του στην κατόργηση της μοναρχίας το 1830. Μέλος της Επαναστατικής Κυβέρνησης του 1848, εξορίστηκε, επέστρεψε στη Γαλλία το 1870 και ήταν εκπρόσωπος στην Καμούνα [Στμ.].

¹⁴ Ο γάλλος δημοσιογράφος και πολιτικός του 18ου αι. Καμίλ Ντεμουλέν οργάνωσε την επίθεση στη Βασίλην τα 1789. Στη Συντακτική συντόχθηκε με τους Ορεινούς και εκτελέστηκε μαζί με τον Δαντόν [Στμ.].

ανέβουν ως τα ουράνια, για να κρεμάσουν τους φοροεισπράκτορες στις κρεμάλες στις οποίες είχαν απαγχονιστεί οι πρόδρομοι της Ζακερί¹⁵. Αλλά αυτή τη φορά ο στρατός δεν έρχεται να καταπνίξει την εξέγερση, γιατί είναι απασχολημένος ολλού· έτσι η εξέγερση διαδίδεται από καλύβα σε καλύβο, και σε λίγο η μισή Γαλλία έχει ποροδοθεί στις φλόγες.

Ενώ οι μελλοντικοί επανοστάτες της αστικής τάξης γονατίζουν οκόμη μπροστά στον βοσιλέο, ενώ οι πρωταγωνιστές της μελλοντικής επανάστασης προσποθούν να θέσουν υπό τον έλεγχο τους την εξέγερση με ορισμένες μικροπαρχωρήσεις, τα χωριά και οι πόλεις ξεσηκώνονται, πολύ πριν τη Συνέλευση των Γενικών Τάξεων και τους πύρινους λόγους του Μιραμπώ¹⁶. Εκοτοντάδες εξεγέρσεις (ο ιστορικός Ταιν¹⁷ καταγράφει τριακόσιες) έχουν ξεσπάσει στο χωριό, πριν οι Παριζιάνοι, με λόγχεις και λίγα όθλια κονόνιο, καταλάβουν τη Βασίλη.

Στο εξής, η επανάσταση ξεφεύγει από τον έλεγχο των αστών. Αν είχε ξεσπάσει μόνο στο Πορίσι, αν ήταν μόνο μιο κοινοβουλευτική επανάσταση, θα την είχαν πνίξει στο αίμο, ενώ οι ορδές της οντεπανάστασης θα έστηναν τη μαύρη σημαία στο ένα χωριό μετά το άλλο, στη μία πόλη μετά την άλλη, σφάζοντας τους χωρικούς και τους σβράκωτους¹⁸. Αλλά ευτυχώς, η επανάσταση είχε πάρει εξ ορχής άλλο χαρακτήρα. Είχε ξεσπάσει σχεδόν τουτόχρονα σε χίλιο μέρη· σ' όλα τα χωριά, σ' όλες τις κωμοπόλεις, σ' όλες τις μεγάλες πόλεις των ξεσηκωμένων επαρχιών, οι επαναστατικές μειονότητες, εμψυχωμένες από το θάρρος τους και από τη σιωπηρή υποστήριξη που έπαιρνον από τα όνειρα του λαού, προχωρούσαν στην κατάληψη των πύργων, των δημαρχείων και της Βοστίλης, τρομοκροτούσαν την οριστοκρατία και την ανώτερη αστική τάξη και κοτοργούσαν το προνόμιο. Η μειονότητα ξεκίνησε την επανάσταση και παρέσυρε μαζί της και τη μεγάλη μάζα.

Το ίδιο θα γίνει και με την επανάσταση που την έλευσή της προβλέπουμε. Η ιδέα του ονορχικού κομμουνισμού, που σήμερα την αντιπροσωπεύουν ανίσχυρες μειονότητες ολλά διοποτίζει ολοένα πιο βοθιά το πνεύμο του λαού, θα βρει τρόπο να φτάσει στη μεγάλη μάζα. Οι ομάδες που είναι διασκορπισμένες παντού, όσο ολιγομελείς και αν είναι, δυναοωμένες από την υποστήριξη

¹⁵ Jacque (Ζακ, Καυκαυβίνος) αποκαλούνταν περιφρονητικά α γάλλος χωρικός. «Ζακερί» ονομάστηκαν οι εξεγέρσεις των χωρικών στη Γαλλία [Στμ.].

¹⁶ Ο γάλλος οικοναμαλόγος του 18ου αι. μαρκήσιος Μιραμπώ ήταν φυσιακράτης. Ο γιος του, τον οποία αναφέρει ο Κραπότκιν, ήταν πολιτικός, συμμετείχε στη Συνέλευση του 1789 και ελισσόταν ανάμεσα στους μαναρχικούς και στους αντιμαναρχικούς [Στμ.].

¹⁷ Ο γάλλος φιλόσοφος και ιστορικός του 19ου Ιηπόλυτας Ταιν επιχείρησε να ερμηνεύσει τα έργα τέχνης με την επιρροή τριών παραγόντων: φυλής, περιβάλλοντος και χρόνου (εποχής). Έγραψε λεπταμερειακή ιστορία της Γαλλίας του 18ου αι. [Στμ.]

¹⁸ «Αβρόκωτας» αποκαλούσαν τον λαό οι ευγενείς και οι ασταί [Στμ.].

του λοού, θο υψώσουν την κόκκινη σημαία της εξέγερσης. Η εξέγερση, που θο ξεσπάσει συγχρόνως σε χίλιους τόπους της επικράτειος, θα εμποδίσει να εδραιωθεί στην εξουσία οποιοδήποτε κυβέρνηση θα επιχειρούσε να εμποδίσει την εξέλιξη των γεγονότων, και η επανάσταση θα εξαπλώνεται ώσπου να εκπληρώσει την ομοσολή της: την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και του κράτους.

Τη μέρο εκείνη, ουτοί που είναι σήμερα μειονότητα θα είναι ο λαός, η μεγάλη μάζο, και ουτή η μάζο, που θο έχει ξεσηκωθεί ενάντιο στην ιδιωτική ιδιοκτησία και στο κράτος, θο προχωρήσει προς τον αναρχικό κομμουνισμό.

Η ΤΑΞΗ [ΕΥΤΑΞΙΑ]

Μας κατηγορούν συχνά ότι έχουμε δεχθεί για σύμβολό μας τη λέξη *αναρχία*, που φοβίζει πολλούς. «Οι ιδέες σας είναι θαυμάσιες –μους λένε– αλλά παροδεχθείτε ότι δεν διαλέξατε πετυχημένο όνομα για το κόμμα σας. Αναρχία, στην καθομιλουμένη, είναι συνώνυμο της ατοξίας, του χάους· αυτή η λέξη φέρνει στο μυαλό αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα, άτομα που βρίσκονται σε αδιάκοπο πόλεμο μεταξύ τους και αδυνατούν να εναρμονίσουν τη δράση τους».

Ας παρατηρήσουμε, πρώτα-πρώτο, ότι ένα κόμμα της δράσης, ένα κόμμα που εκφράζει μια καινούργια τάση, πολύ σπάνια έχει τη δυνατότητα να διαλέξει μονάχο του το όνομά του. Δεν επινόησαν οι *ζητιάνοι του Μπραμπάν*¹⁹ το όνομα που τους δόθηκε και αργότερα δοξάστηκε τόσο. Αλλά από ποροτσούκλι –πετυχημένο παρατσούκλι– στην αρχή, έγινε δεκτό από το κόμμα, γενικά οποδεκτό και αργότερο έγινε η επίσημη ονομασία του. Ας συμφωνήσουμε, πάντως, ότι η λέξη αυτή περιέκλειε μια ολόκληρη ιδέα.

Και οι *αβράκωτοι* του 1793; Οι εχθροί της λαικής επανάστασης τους έδωσαν αυτό το όνομα· αλλά μήπως δεν περιέκλειε κι αυτό μια ολόκληρη ιδέα, την ιδέα της εξέγερσης του κουρελιόρικου, πάμφτωχου λαού εναντίον όλων των μονορχικών, των δήθεν ποτριωτών και γιοκωβίνων, των βολεψάκηδων που είχαν αποτροβηχτεί από την επανάσταση και, παρά τους στομφώδεις λόγους τους και το λιβάνισμο που τους έχουν κάνει οι οσοί ιστορικοί, ήταν οι αληθινοί εχθροί του λαού, αφού τον περιφρονούσαν βοθιά για τη φτώχεια του, για το ελευθεριακό και εξισωτικό του πνεύμο και για το επαναστατικό του πάθος;

Το ίδιο συνέβη και με το όνομα *μηδενιστές* (νιχιλιστές), που τόσο ονησύχησε τους δημοσιογράφους και έδωσε αφορμή για τόσα κοκόβουλα και κολόβουλα λογοποιήγιο, ώσπου να καταλάβει ο κόσμος ότι δεν αναφερόταν σε μίο αλλοπρόσολλη, θρησκευτική αίρεση, αλλά σε μία γνήσια επαναστατική δύναμη. Το πρωτοχρησιμοποίησε ο Τουργκένιεφ, στο μυθιστόρημά του *Πατέρες και γιοι* – οι «πατέρες» οποκαλούσον έτσι, κοροιδευτικά, τους ονυπόκοους «γιους». Οι γιοι το δέχθηκαν και, ότον αργότερα κατάλοβαν πως οδηγούσε σε παρεξηγήσεις και επιχείρησον ν' οπολλαγούν απ' αυτό, ήταν οδύνατον. Ο Τύπος και το κοινό ήθελαν νο περιγράφουν τους ρώσους επαναστάτες μόνο μ' αυτό το όνομα. Πάντως, το όνομα είναι τοιριοστό, γιατί περικλείει μίο ιδέα:

¹⁹ «Ζητιάνοι του Μπραμπάν» ονομάστηκαν οι ολλονδοί επαναστάτες στον πόλεμο της ανεξορτησίας τους τον 16ο αι. [Στμ.]

εκφράζει τη συνολική άρνηση των δεδομένων του τωρινού πολιτισμού, που βασίζεται στην καταπίεση μίας κοινωνικής τάξης από μία άλλη· είναι η άρνηση του τωρινού οικονομικού καθεστώτος, η άρνηση της ανάγκης για κυβέρνηση και εξουσία, για την αστική πολιτική, για τη ρουτινιέρικη επιστήμη, για την αστική ηθική, για την τέχνη που έχει τεθεί στην υπηρεσία των εκμεταλλευτών, των υποκριτικών ή οξιοκαταφρόνητων ηθών και έξεων, τα οποία έχουν κληροδοτήσει στην κοινωνία μας οι περασμένοι αιώνες – κοντολογίς, η άρνηση όλων όσα αγκαλιάζει σήμερα στοργικά ο αστικός πολιτισμός.

Το ίδιο συμβαίνει με τους αναρχικούς. Όταν στους κόλπους της Α' Διεθνούς δημιουργήθηκε ένα κόμμα που αρνιόταν τις εξουσιαστικές σχέσεις στην Ένωση των Εργατών και ξεσηκώθηκε ενάντια στην εξουσία σε όλες τις μορφές, αυτό το κόμμα ονομάστηκε αρχικά *φεντεραλιστικό* [ομοσπονδικό] και μετά *αντι-κρατικό* ή *αντι-εξουσιαστικό*. Τότε, απέφευγε την ονομασία αναρχικό. Η λέξη *αν-αρχία* (έτσι την έγραφαν τότε) φαινόταν να συνδέει υπερβολικά στενά το κόμμα με τους προυντονικούς, των οποίων τις ιδέες για την οικονομική μεταρρύθμιση καταπολεμούσε τότε η Διεθνής. Αλλά ακριβώς γι' αυτό, για να προκαλέσουν σύγχυση, αρέσκονταν οι αντίπαλοί μας να χρησιμοποιούν αυτό το όνομα· πάνω απ' όλα, τους έδινε τη δυνατότητα να λένε ότι ακόμη και το όνομα των αναρχικών αποδεικνύει πως μοναδική τους επιδίωξη είναι η δημιουργία σταξίας και χάους, και πως δεν νοιάζονταν καθόλου για τα επακόλουθα.

Το αναρχικό κόμμα δέχθηκε πρόθυμα το όνομα που του έδωσαν. Επέμενε αρχικά στην παύλα ανάμεσα στο αν και το αρχία, και τόνιζε ότι με αυτή τη γραφή η ελληνικής προέλευσης λέξη *αν-αρχία* σήμαινε *όχι εξουσία* (όχι αρχή), και *όχι «σταξία»*. Αλλά σύντομα την δέχθηκε χωρίς παύλα, για να μη βάζει σε περιττό κόπο τους τυπογράφους και για να μη δίνει μαθήματα ελληνικών στους αναγνώστες των κειμένων του.

Η λέξη πήρε, λοιπόν, την πρωταρχική, συνηθισμένη σημασία της, που την διατύπωσε ως εξής ο άγγλος φιλόσοφος Μπένθαμ²⁰ το 1816: «Ο φιλόσοφος που θέλει να μεταρρυθμίσει έναν κακό νόμο, δεν προτρέπει σε εξέγερση εναντίον του.. Ο χαρακτήρας του αναρχικού είναι τελείως διαφορετικός. Ο αναρχικός αρνείται την ύπαρξη του νόμου, αρνείται την εγκυρότητά του, προτρέπει τους ανθρώπους ν' αγνοήσουν τον νόμο και να εναντιωθούν στην εφαρμογή του». Η έννοια της λέξης έχει σήμερα διευρυνθεί· ο αναρχικός αρνείται όχι μόνο τους υπάρχοντες νόμους, αλλά και κάθε κατεστημένη εξουσία, κάθε αυθεντία· αλλά η ουσία της παραμένει αναλλοίωτη: εννοεί αυτόν που ξεση-

²⁰ Ο άγγλος φιλόσοφος Ιερემίος Μπένθαμ (1748-1832), στυγνός ωφελμιστής, οσπέλευσε στόχο οίχηρών σχολίων του Μαρξ. [Στμ.]

κάνεται ενάντια σε όλες τις μορφές εξουσίας και αυθεντίας.

Μα αυτή η λέξη, μας λένε, δεν φέρνει στο μυαλό άρνηση της τάξης, συνεννόηση σταξια και χάος;

Ας προσπαθήσουμε να συνεννοηθούμε. Για ποια τάξη μιλούν; Μήπως για την αρμονία που ονειρευόμαστε εμείς οι αναρχικοί; Για την αρμονία που θα εγκαθιδρυθεί ελεύθερα στις ανθρώπινες σχέσεις, όταν η ανθρωπότητα θα πάψει να είναι χωρισμένη σε δύο κοινωνικές τάξεις, που η μία τους θυσιάζεται προς όφελος της άλλης; Για την αρμονία που θα ξεπηδήσει αυτόματα από τα κοινά συμφέροντα, όταν όλοι οι άνθρωποι θ' ανήκουν σε μία και την ίδια οικογένεια, όταν ο καθένας θα εργάζεται για την ευτυχία του συνόλου και όλοι για την ευτυχία του καθενός; Και βέβαια όχι! Αυτοί που κατηγορούν την αναρχία ως *άρνηση της τάξης* δεν μιλούν γι' αυτήν τη μελλοντική αρμονία· μιλούν για την τάξη που επικρατεί στην τωρινή κοινωνία. Ας δούμε, λοιπόν, ποια είναι αυτή η τάξη την οποία θέλει να καταστρέψει η αναρχία.

Η τάξη σήμερα –αυτό που εννοούν όταν λένε «τάξη»– είναι τα εννέα δέκατα της ανθρωπότητας να δουλεύουν για να εξασφαλίζουν σε μια χούφτα χασομέρηδων την πολυτέλεια, τις απολαύσεις, την ικανοποίηση των πιο ποταμών παθών.

Η τάξη, για τα εννέα δέκατα των ανθρώπων, είναι η έλλειψη όλων όσα είναι αναγκαία για μια υγιεινή ζωή και για μια ορθολογική ανάπτυξη των πνευματικών δυνατοτήτων. Ο υποβιβασμός των εννέα δεκάτων της ανθρωπότητας σε υποζύγια, που ζουν μεροδούλι-μεροφάι, χωρίς ποτέ να τολμούν να σκεφτούν τις απολαύσεις που χαρίζουν στον άνθρωπο η σπουδή των επιστημών και η καλλιτεχνική δημιουργία – ιδού η τάξη!

Η τάξη είναι η αθλιότητα και η πείνα που έχουν γίνει φυσιολογική κατάσταση της κοινωνίας. Είναι ο Ιρλανδός αγρότης που πεθαίνει της πείνας· είναι ο χωρικός του ενός τρίτου της Ρωσίας που πεθαίνει από διφτεριτίδα, τύφο και πείνα οι οποίες προέρχονται από τη στέρηση των αναγκαιών για τη διατροφή του, ενώ μεγάλες ποσότητες σιτηρών εξαγονται στο εξωτερικό· είναι ο λαός της Ιταλίας, που αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πλούσια γη του και να περιφέρεται σ' όλη την Ευρώπη γυρεύοντας να σκάψει ένα λάκκο και να τρυπήσει εκεί, έστω και αν πεθάνει σε λίγους μήνες· είναι η γη που κλέβεται από τον αγρότη, για να βοσκήσουν τα ζώα που προορίζονται να θρέψουν τους πλούσιους· είναι η γη που αφήνεται χέρσα αντί να δοθεί σ' εκείνον που ζητά μόνον ένα πράγμα: να την καλλιεργήσει.

Η τάξη είναι η γυναίκα που πουλιέται για να ταΐσει τα παιδιά της, είναι το παιδί που αναγκάζεται να κλειστεί στο εργοστάσιο για να μην πεθάνει από αστία, είναι ο εργάτης που υποβιβάζεται στην κατάσταση της μηχανής. Είναι το φάσμα του επαναστατημένου εργάτη μπροστά στις πόρτες του πλούσιου, το

φάντασμα του επαναστατημένου λαού μπραστά στις πάρτες των κυβερνώντων.

Η τάξη είναι μία ελάχιστη μειονότητα που κάθεται στις κυβερνητικές καρέκλες, επιβάλλεται γι' αυτό στην πλειονότητα και μεγαλώνει τα παιδιά της για να πάρουν αργότερα τις ίδιες θέσεις, να διατηρήσουν τα ίδια πρανάμια, με τον δόλο, τη διαφθορά, τη βία και τις σφαγές.

Η τάξη είναι ο αδιάκοπος πόλεμος ανθρώπου με άνθρωπο, επαγγέλματος με επάγγελμα, κοινωνικής τάξης με κοινωνική τάξη, έθνους με έθνος. Είναι τα κανόνι που ασταμάτητα βροντάει στην Ευρώπη, είναι η ερήμωση της υπαίθρου, η θυσία αλόκληρων γενεών στα πεδία των μαχών, η καταστροφή, μέσα σε ένα μόλις χρόνο, του πλούτου που σωρεύτηκε με μάχη αιώνων.

Η τάξη είναι η δουλοπαροικία, το αλυσοδέμα της σκέψης, ο εξευτελισμός του ανθρώπου που επιβάλλονται με τα όπλα και το μαστίγιο. Είναι ο ξαφνικός θάνατος από τις αναθυμιάσεις, ο αργός θάνατος από κατολισθήσεις του εδάφους εκατοντάδων ανθρακωρύχων που σασκατεύονται ή θάβονται ζωντανοί κάθε χρόνο από υπαιτιότητα των αφεντικών, και πυροβολούνται και καταδιώκονται από τον στρατό όταν τολμήσουν να διαμαρτυρηθούν.

Η τάξη, τέλος, είναι η αιματηρή κατάπιξη της Κομαύνας του Παρισιού. Είναι η θανάτωση τριάντα χιλιάδων ανδρών, γυναικών και παιδιών, που κομματιάστηκαν από τις αβίδες, πυροβολήθηκαν, θάφτηκαν ζωντανοί μες στον ασβέστη κάτω από τα πλακόστρωτα του Παρισιού. Είναι η μοίρα της ρωσικής νεολαίας, που σσιπίζει στις φυλακές και θάβεται στα χιόνια της Σιβηρίας και που οι καλύτεροι, αγνότεροι και πιο προικισμένοι εκπρόσωποι της πεθαίνουν στην κρεμάλα των τυράννων.

Νά η τάξη!

Και η αταξία; Αυτό που ονομάζουν αταξία;

Είναι ο λαός που ξεσηκώνεται ενάντια σ' αυτήν τη βάρβαρη τάξη πραγμάτων, σπάει τις αλυσίδες, υπερηγάει τα εμπόδια και βαδίζει προς ένα καλύτερο μέλλον. Είναι το πιο ένδοξο καμμάτι της ιστορίας της ανθρωπότητας.

Είναι η εξέγερση της σκέψης την παραμανή της επανάστασης· είναι η ανατροπή όλων όσα έχει καθαγιάσει η ακινησία των περασμένων αιώνων· είναι η εμφάνιση πλήθους νέων ιδεών, τολμηρών επινοήσεων, είναι η λύση των προβλημάτων της επιστήμης.

Η αταξία είναι η κατάργηση της αρχαίας δουλείας, είναι ο ξεσηκωμός του λαουτζίκου, η κατάργηση της φεουδαρχικής υποδούλωσης, οι προσπάθειες για την κατάργηση της οικονομικής δουλείας.

Η αταξία είναι ο ξεσηκωμός των επαναστατημένων χωρικών ενάντια στους παπάδες και τους φεουδάρχες, που καίνε τους πύργους για να κάνουν χώρο για τις καλύβες τους, που βγαίνουν από τις τρώγλες τους για να πιάνουν μια θέση στον ήλιο. Είναι η Γαλλία που αναστρέφει τη μαναρχία και πλήττει θανά-

σιμα τη φεουδαρχία αλόκληρης της δυτικής Ευρώπης.

Η αταξία είναι το 1848, που έκανε τους βασιλιάδες να τρέμουν και διακήρυξε το δικαίωμα στην εργασία. Είναι ο λαός του Παρισιού που πολέμησε για μια νέα ιδέα και παυ, αν και υπατάχθηκε με τις σφαγές, διέδωσε στην ανθρωπότητα την ιδέα της ελεύθερης καινότητας [καμαύνας] και άνοιξε τον δρόμο προς την καινωνική επανάσταση παυ ζυγώνει.

Η αταξία –αυτό που οναμάζουν αταξία– είναι αι εποχές που κατά τη διάρκειά τους ολόκληρες γενιές αγωνίζονται ακατάπαυτα και θυσιάζονται για να θέσουν τα θεμέλια μίας καλύτερης ζωής της ανθρωπότητας, σπάζοντας τα δεσμά του παρελθόντος. Είναι αι εποχές που κατά τη διάρκειά τους τα λαϊκά δαιμόνιο απελευθερώνεται και κάνει μέσα σε λίγα χρόνια γιγάντια βήματα, παυ δίχως αυτά ο άνθρωπος θα είχε μείνει στην κατάσταση του δούλου της αρχαιότητας, του ελεεινού πλάσματος που ζει εξευτελιστικά μες στη μιζέρια.

Η αταξία είναι η έκρηξη των πιο ευγενικών παθών και των πιο μεγάλων θυσιών, είναι τα έπος της υπέρτατης αγάπης για την ανθρωπότητα!

Η λέξη *αναρχία*, που σημαίνει άρνηση αυτής της τάξης και μας θυμίζει τις πιο ωραίες στιγμές της ζωής των λαών, δεν ναμίζετε πως ταιριάζει θαυμάσια σ' ένα κόμμα που επιδιώκει να κατακτήσει ένα καλύτερο μέλλον;

Η ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ [ΚΟΜΟΥΝΑ]

I

Όταν λέμε ότι η κοινωνική επανάσταση πρέπει να οδηγήσει στην απελευθέρωση των κοινοτήτων, και ότι μόνον οι κοινότητες, απολύτως ανεξάρτητες, οπαλλαγμένες από τον ζυγό του κράτους, θα μπορέσουν να δώσουν στην επανάσταση τον χώρο που της χρειάζεται και τα μέσα για να πετύχει, μας κατηγορούν ότι θέλουμε να ξαναζωντανέψουμε τεχνητό μία ξεπερασμένη μορφή κοινωνίας που έχει φάει τα ψωμιά της. «Μα η κοινότητα –μας λένε– είναι κάτι ξεπερασμένο! Προσπαθώντας να καταστρέψετε το κράτος και να βόλετε στη θέση του τις ελεύθερες κοινότητες, στρέφετε τα μάτια σας στο παρελθόν: θέλετε να μας ξαναφέρετε πίσω στην καρδιά του Μεσαίωνα, να ξανανόψετε τους παλιούς πολέμους ανάμεσα στις κοινότητες και να διαλύσετε τα έθνη, τις οντότητες που με τόση δυσκολία συγκροτήσαμε στο διάβα της ιστορίας».

Πολύ καλά. Ας εξετάσουμε αυτήν την κριτική.

Ας διαπιστώσουμε, πρώτα απ' όλα, ότι κάθε σύγκριση με το παρελθόν έχει μόνο σχετική αξία. Πρόγματι, αν η κοινότητα που θέλουμε δεν ήταν τίποτε άλλο από την επιστροφή στην κοινότητα του Μεσαίωνα, μήπως δεν θα έπρεπε να παραδεχθούμε ότι η σημερινή κοινότητα δεν μπορεί να έχει την ίδια μορφή μ' εκείνη που είχε πριν επτά αιώνες; Δεν είναι φανερό ότι, αν εγκαθιδρυόταν στις μέρες μας, στον αιώνα μας, με τους σιδηροδρόμους και τους τηλεγράφους, με την κοσμοπολίτικη επιστήμη και την αναζήτηση της καθαρής αλήθειας, η κοινότητα θα ήταν οργανωμένη πολύ διαφορετικά σε σχέση με το πώς ήταν τον 12ο αι., ότι θα βρισκόμασταν μπροστά σ' ένα γεγονός ριζικά καινούργιο, τοποθετημένο μέσα σε νέα πλαίσια και που συνεπώς θα οδηγούσε σε τελείως διαφορετικά αποτελέσματα;

Πάνω απ' όλα, όμως, οι αντίπαλοί μας, οι οπισθηρικοί των διάφορων μορφών κράτους, θα έπρεπε να θυμηθούν ότι μπορούμε κι εμείς να τους επιστρέψουμε τις κατηγορίες.

Μπορούμε να τους πούμε, και μάλιστα πιο δικαιολογημένα, ότι ίσα-ίσα εκείνοι είναι στραμμένοι στο παρελθόν, αφού το κράτος είναι μορφή εξ' ίσου παλιά με την κοινότητα. Μόνο που υπάρχει μία μεγάλη διαφορά: ενώ το κράτος αντιπροσωπεύει στην ιστορία την άρνηση κάθε ελευθερίας, τον απολυταρχισμό και την αυθαιρέσια, την εκμηδένιση των υπηκόων του, την κρεμάλα και τα βασανιστήρια, οι πιο λαμπρές σελίδες της ιστορίας αναφέρονται στην απελευθέρωση των κοινοτήτων και στις εξεγέρσεις λαού και κοινοτήτων ενά-

ντια στο κράτος. Αν κοιτάσουμε το παρελθόν, η ματιά μας δεν θα στοματίζει ούτε στον Λουδοβίκο ΙΑ', ούτε στον Λουδοβίκο ΙΕ', ούτε στην Αικατερίνη Β', αλλά θα σταματήσει στις κοινότητες ή δημοκρατίες του Αμάλφικ και της Φλορεντίας, της Τουλουζ και της Λαόν, της Λιέγης και του Κουτρρέ, του Άουγκσμπουργκ και της Νυρεμβέργης, του Πσκοφ και του Νάβγκοροντ.

Ας αφήσουμε, λοιπόν, τα παιχνίδια με τις λέξεις και τις σοφιστείες: μας ενδιαφέρει να μελετήσουμε, να αναλύσουμε σοβαρά, και όχι να μιμηθούμε τον κ. ντε Λοβελέ και τους επιμελείς μαθητές του που ορκούνται να μας πουν: «Μα η κοινότητα είναι ο Μεσαίωνας! Συνεπώς, είναι καταδικασμένη εκ των προτέρων!» – «Το κράτος είναι ένα παρελθόν γεμάτο δεινά. Συνεπώς, είναι ακόμη πιο πολύ καταδικασμένο εκ των προτέρων!» θο τους αντιτινουμε.

Ανάμεσα στην κοινότητα του Μεσαίωνα και στην κοινότητα που μπορεί να εγκαθιδρυθεί σήμερα και πιθανόν θα εγκαθιδρυθεί άπου νο 'ναι, θα υπάρχουν πολύ ουσιαστικές διαφορές: μία ολάκληρη άβυσσος την οποία έσκαφαν έξι με επτά οίωνες ανάπτυξης της ανθρωπότητας και φοβερών εμπειριών. Ας εξετάσουμε τις κυριότερες.

Ποια είναι η κύριο επιδίωξη αυτής της «ένωσης» ή «συμφωνίας» που συνολογούν οι αστοί μίας πόλης του 12ου αι.; Είναι, βεβαίως, περιορισμένη. Είναι η απελευθέρωση από τον άρχοντα. Οι κάτοικοι της πόλης, έμποροι και τεχνίτες, συγκεντρώνονται και ορκίζονται να μην επιτρέψουν σε «κονένα, όποιος και αν είναι αυτός, ν' αδικήσει έναν συμπολίτη μας ή να τον αντιμετωπίσει ως δουλοπάροικο»· η κοινότητα πήρε τα άπλα εναντίον των παλιών αρχόντων της. «Κοινότητα –γράφει ένας συγγραφέας του 12ου αι. που τον παραθέτει ο Τιερρύ– είναι μία καινούργιο και μισητή λέξη· ιδού τι εννοούν μ' αυτή τη λέξη: οι υποτακτικοί πια δεν πληρώνουν περισσότερες από μία φορά τον χρόνο στον άρχοντά τους τον φόρο που του αφείλουν. Αν διαπράξουν κάποιο αδίκημα, πληρώνουν το πράσιμο που ορίζει ο νόμος. Όσο για τα χρηματικά δόσιματα, που εθιμικά πληρώνουν οι δουλοπάροικοι, δεν το πληρώνουν πια».

Όστε είναι ολοφάνερο ότι η κοινότητα του Μεσαίωνα ξεσηκώνεται εναντίον του άρχοντα. Η σημερινή κοινότητα θέλει ν' απελευθερωθεί απ' το κράτος. Ουσιαστική διαφορά, αφού, ας θυμηθούμε, ίσο-ίσο το κράτος, που το εκπροσωπούσε ο βασιλιάς, βλέποντας ότι οι κοινότητες ήθελαν νο ανεξαρτητοποιηθούν από τον άρχοντα, έστειλε τις στρατιές του «για να τιμωρήσουν –όπως γράφουν τα Χρονικά– την αυθάδεια αυτών των ανοήτων που, εξ αιτίας της κοινότητας, προσπάθησαν να ξεσηκωθούν και να στραφούν εναντίον του στέμματος».

Η αυριανή κοινότητα θα ξέρει ότι δεν θα μπορεί πια να ανεχθεί καμία εξουσία ανώτερη από τη δική της· ότι πάνω απ' αυτήν δεν μπορεί να υπάρχει τίποτε άλλο εκτός από το συμφέρον της ομοσπονδίας που θα σχηματίζει ελεύ-

θερα με άλλες κοινότητες. Ξέρει ότι μέσος όρος δεν υπάρχει: είτε η κοινότητα είναι απόλυτα ελεύθερη να δημιουργήσει ό,τι θεσμούς θέλει και να κάνει ό,τι μεταρρυθμίσεις και επαναστάσεις κρίνει απαραίτητες, είτε θα παραμείνει ό,τι ήταν μέχρι σήμερα, ένα απλό υποκατάστημα του κράτους χωρίς την παραμικρή ελευθερία κινήσεων, σχεδόν πάντα έτοιμη να συγκρουστεί με το κράτος και σίγουρη ότι, στον αγώνα που θα ακαλαυθήσει, θα ηττηθεί. Ξέρει ότι πρέπει να τσακίσει το κράτος και να τα αντικαταστήσει με την ομοσπονδία, και θα δράσει πρως αυτήν την κατεύθυνση. Επί πλέον, θα έχει τα μέσα γι' αυτό. Σήμερα, τη σημαία της εξέγερσης των κοινοτήτων δεν την σηκώνουν μόνον οι μικρές πόλεις. Την ίδια σημαία θα σηκώσουν και το Παρίσι, η Λυόν, η Μασαλία και σύντομα όλες οι μεγάλες πόλεις. Ουσιαστική διαφορά, θα λέγαμε.

Μήπως η μεσαιωνική κοινότητα, αφού απελευθερώθηκε από ταν άρχοντα, απελευθερώθηκε και από τους πλούσιους αστούς που, με την πώληση των εμπορευμάτων και την κίνηση των κεφαλαίων τους, πλαύτισαν ως άτομα στους κόλπους της πόλης; Όχι βέβαια. Αφού γκρέμισε τους πύργους του άρχοντά του, ο κάτοικας της πόλης είδε αμέσως να ορθώνονται, μέσα στην κοινότητα, οι ακροπόλεις των πλούσιων εμπόρων που προσπαθούσαν να την υποτόξουν· η εσωτερική ιστορία των μεσαιωνικών κοινοτήτων είναι η ιστορία ενός πεισματικού αγώνα ανάμεσα στους πλούσιους και στους φτωχούς, ενός αγώνα που αναγκαστικό τελείωσε με την επέμβαση του βασιλιά. Ενώ στους κόλπους της κοινότητας αναπτυσσόταν η αριστοκρατία, ο λαός έπεφτε, σε σχέση με τον πλούσιο άρχοντα της μεγάλης πόλης, στην ίδια σχέση υπατέλει-ας που είχε άλλοτε με ταν εξωτερικά άρχοντα και κατάλαβε ότι η κοινότητα δεν είχε πια τίποτε που να άξιζε να το υπερασπιστεί· εγκατέλειψε τα τείχη που είχε υψώσει για να κατακτήσει την ελευθερία του και που, εξ αιτίας του ατομικιστικού καθεστώτος, είχαν γίνει οι λεωφόροι που τον οδήγησαν σε μια νέα υπατέλεια. Μη έχοντας τίποτε να χάσει, άφησε τους πλούσιους εμπόρους να υπερασπιστούν μονόχοι τους τον εαυτό τους, και αυτές νικήθηκαν· αποχωνωμένα από την πολυτέλεια και τις κραιπόλες, χωρίς να έχουν τη λαϊκή υποστήριξη, υποτάχθηκαν αμέσως στα τελεσίγραφα των αγγελιαφόρων του βασιλιά και τους παρέδωσαν αμέσως τα κλειδιά των πόλεων τους. Σε άλλες κοινότητες, οι ίδιοι οι πλούσιοι άνοιξαν τις πύλες των πόλεων στις στρατιές του ηγεμόνα, του βασιλιά ή του δούκα, για ν' αποφύγουν την εκδίκηση του λαού, που ήταν έτοιμος να τους επιτεθεί.

Μήπως, όμως, το πρώτο μέλημα της σημερινής κοινότητας δεν θα είναι να βάλει τέλος σ' αυτές τις κοινωνικές ανισότητες; Να πάρει στα χέρια της όλο το κοινωνικό κεφάλαιο που έχει συσσωρευθεί στους κόλπους της και να το θέσει στη διάθεση όσων θέλουν να το χρησιμοποιήσουν για να παράγουν και να συμβάλλουν στη γενική ευημερία; Δεν θα φροντίσει πρώτα απ' όλα να τσακί-

σει τη δύναμη του κεφαλαίου και να κατοστήσει αδύνατη τη δημιουργία μιας αριστοκρατίας, πράγμα που αδήγησε στην καταστροφή τις μεσαιωνικές καινότητες; Μήπως θα συμμαχήσει με τους επίσκοπους και τους καλόγερους; Μήπως, τέλος, θα μιμηθεί τους προγόνους της, που έβλεπαν την κοινότητα μόνο σαν ένα μικρό κράτος μέσα στο μεγάλο κράτος; Που, αφού απαλλάχθηκαν από την εξουσία του άρχοντα ή του βασιλιά, δεν ήξεραν να κάνουν τίποτε καλύτερο από τα ν' ανασυγκροτούν, ως και στις πιο παραμικρές λεπτομέρειες, μονίμως την ίδια εξουσία, λησμανώντας ότι η εξουσία αυτή, αν και περιορισμένη μέσα στα τείχη της πόλης, δεν θα είχε λιγότερα ελαττώματα από το πρότυπό της; Μήπως οι σημερινοί προλετάριοι θα μιμηθούν τους Φλωρεντινούς που, αφού κατάργησαν ή εξευτέλισαν τους τίτλους ευγενείας, επέτρεψαν συγχρόνως να δημιουργηθεί μία νέα αριστοκρατία, η αριστοκρατία του χρήματος; Μήπως, τέλος, θα κάνουν όπως οι τεχνίτες που, φτάνοντας στο Δημαρχείο, μιμήθηκαν μέχρι κεραίας τους προκατόχους τους και ανασυγκρότησαν όλο τον μηχανισμό των εξουσιών που κίνησαν ν' ανατρέψουν; Μήπως θ' αρκεστούν να αλλάξουν τα πρόσωπα, αφήνοντας ανέπαφους τους θεσμούς;

Και βέβαια όχι! Η σημερινή κοινότητα, δυναμωμένη από την πείρα της, θα τα καταφέρει καλύτερα. Δεν θα είναι κοινότητα μόνο κατ' όνομα. Δεν θα είναι μόνο κοινοτιστική, αλλά θα είναι και κοινοκτημονική [κομμουνιστική]: θα είναι επαναστατική όχι μόνο στην παλιτική της, αλλά και στα ζητήματα της παραγωγής και της ανταλλαγής. Δεν θα συντρίψει τα κράτος για να το ανασυγκρατήσει, και δεν θα μιμηθεί το παράδειγμα πολλών κοινοτήτων που, αφού κατάργησαν την κυβέρνηση των πληρεξουσίων, εμπιστεύθηκαν την εξουσία στην τυχαία έκβαση μιας ψηφοφορίας.

II

Μήπως η μεσαιωνική κοινότητα, αφού απατίναξε τον ζυγό του άρχοντα, επιχείρησε να χτυπήσει την πραγματική πηγή της δύναμής του; Μήπως επιχείρησε να βοηθήσει τον αγροτικό πληθυσμό που ζούσε γύρω της και, κατέχοντας τα όπλα που δεν είχε ο δουλοπάροικος της υπαίθρου, βοήθησε με τα όπλα αυτά τους δυστυχισμένους τους οποίους κοιτάζε υπεροπτικά από πάνω από τα ψηλά της τείχη; Όχι! Κινούμενη καθαρά εγωιστικά, η μεσαιωνική κοινότητα οχυρώθηκε μες στα τείχη της. Πόσες φορές δεν έκλεισε τις πύλες της και δεν σήκωσε τα γεφύρια των τάφρων της μπροστά στους δουλοπάροικους που ζητούσαν καταφύγιο, και πόσες φορές δεν άφησε τον άρχοντα να τους σφάξει μπροστά στα μάτια της, μπροστά στις μπούκες των κανονιών της; Περήφωνα για τις ελευθερίες της, δεν επιχείρησε να τις επεκτείνει σ' αυτούς που βογκαύσαν έξω από τα τείχη της. Πολλές καινότητες, μάλιστα, απέκτησαν την ανεξαρτησία τους με αντάλλαγμα τη διατήρηση της δουλοπαροικίας

στους γείτονές τους. Στο κάτω-κάτω, μήπως δεν ήταν προς το συμφέρον των μεγαλοαστών της κοινότητας να βλέπουν τους άρχοντες του κάμπου να μένουν δεμένοι με τη γη και ν' οδιοφορούν για τη βιομηχανία και το εμπόριο, έτσι ώστε να είναι μονίμως υποχρεωμένοι να καταφεύγουν στην πόλη για να τους πορέχει σίδηρο, μέταλλα και βιομηχανικά προϊόντα; Και όταν ο τεχνίτης ήθελε ν' απλώσει το χέρι πάνω από τα τείχη που τον χώριζαν από τον δουλοπάροικο, τι μπορούσε να κάνει κόντρα στη θέληση του οστού που κρατούσε τα ηνία και μόνον εκείνος γνώριζε την τέχνη του πολέμου και πλήρωνε τους άπληστους μισθοφόρους;

Τι μεγάλη διαφορά με το σήμερα! Άραγε η Κομούνα του Παρισιού, αν νικούσε, θα είχε αρκεστεί να δημιουργήσει ορισμένους λιγότερο ή περισσότερο ελεύθερους κοινοτικούς θεσμούς; Το παρισινό προλεταριάτο, οφού έσπαζε τις αλυσίδες του, θα είχε κάνει την κοινωνική επανάσταση πρώτο στο Παρίσι και έπειτα στην ύπαιθρο. Η Κομούνα του Παρισιού, ακόμη και όταν αγωνιζόταν γιο την επιβίωσή της, είπε στον χωρικό: «Πάρε στα χέρια σου τη γη, όλη τη γη!» Δεν θα είχε αρκεστεί στο λόγια και, αν χρειαζόταν, το γεννοία τέκνα της θα είχαν πάει με τα όπλα τους στα μακρινά χωριά, για να βοηθήσουν τον χωρικό να κάνει την επανάστασή του, να διώξει από τη γη τους σφετεριστές της και να την μοιράσει σε όλους όσοι ήθελαν και ήξεραν να την κάνουν να καρπίσει.

Η μεσαιωνική κοινότητα προσπάθησε να περιοριστεί μέσα στο τείχη της· η κοινότητα του 19ου αι. προσπάθησε να επεκταθεί και να περιλάβει το πάντο αντικοτέστησε τα κοινοτικά προνόμια με την ανθρώπινη αλληλεγγύη.

Η μεσαιωνική κοινότητα μπορούσε να κλειστεί μες στα τείχη της και, ως ένα βαθμό, ν' απομονωθεί από τους γείτονές της. Όταν δημιουργούσε σχέσεις με άλλες κοινότητες, οι σχέσεις αυτές περιοριζονταν συνήθως σε μιο συμφωνία για την υπεράσπιση των δικαιωμάτων των πόλεων από τους άρχοντες, ή μάλλον σε μία συνθήκη για την ομοιβαία προστασία των πολιτών τους στο μακρινά τους ταξίδια. Όταν οι πόλεις δημιουργούσαν πραγματικές λίγκες [συμμοχίες, συνασπισμούς], όπως στη Λομβαρδία, στην Ισπανία ή στο Βέλγιο, αυτές οι λίγκες, που ήταν ελάχιστα ομοιογενείς και ελάχιστα συνεκτικές εξ οίτιος των διαφοροτικών τους συμφερόντων, διοριούντον σύντομα σε ομάδες ή υπέκυπτον στις επιθέσεις των γειτονικών κρατών.

Πόσο μεγάλη διαφορά από τις ομάδες που δημιουργούνται σήμερα! Μία μικρή κοινότητα δεν θα μπορούσε να ζήσει ούτε μιο βδομάδα χωρίς να υποχρεωθεί από τα πράγματα να έχει τοκτικές σχέσεις με τα βιομηχανικά, εμπορικά και κολλιτεχνικά κέντρα, ενώ αυτά τα κέντρα, με τη σειρά τους, θα οισθάνοντον την ανάγκη ν' ανοίξουν ορθάνοιχτες τις πύλες τους στους κατοίκους των γειτονικών χωριών και κοινοτήτων, και των μακρινών πόλεων.

Αν μία μεγάλη πόλη ανακηρυχθεί αύριο «κοινότητα/ Κομούνα», αν καταργήσει στους κόλπους της την ιδιωτική ιδιοκτησία, αν εισαγάγει τη γενικευμένη κοινοκτημοσύνη, δηλαδή την από κοινού χρήση του κοινωνικού κεφαλαίου, των εργαλείων και των τελειωμένων προϊόντων της εργασίας, και αν η πόλη δεν είναι περικυκλωμένη από εχθρικά στρατεύματα, τότε, μέσα σε λίγες μέρες, θα φτάσουν στις αγορές της φορτωμένα κόρα, ενώ οι προμηθευτές της θα φέρουν από τα μακρινά λιμάνια ολόκληρες καρabiές πρώτες ύλες· τα βιομηχανικά προϊόντα της πόλης, αφού πρώτα ικανοποιηθούν οι ανάγκες του πληθυσμού, θ' αναζητήσουν αγοραστές στα πέρατα της γης· πλήθος ξένοι θα έρχονται, και όλοι, γεωργοί, πολίτες γειτονικών πόλεων και ξένοι, θα περιγρόφουν στον τόπο τους τη θαυμαστή ζωή της ελεύθερης πόλης, στην οποία όλοι δουλεύουν, δεν υπάρχουν πια φτωχοί ούτε καταπιεσμένοι, όλοι χαίρονται τους καρπούς του μόχθου τους χωρίς κανέναν ν' αδικεί τον άλλο. Δεν πρέπει να μας φοβίζει η απομόνωση: αν οι κοινοκτημονικές [κομμουνιστικές] κοινότητες στις Η.Π.Α. παραπονούνται για κόπι, είναι όχι για την απομόνωση αλλά για την παρέμβαση του τριγύρω αστικού κόσμου στις υποθέσεις τους²¹.

Γιατί σήμερα και οι ανταλλαγές, αφού γκρέμισαν τα σύνορα, γκρέμισαν και τα τείχη των παλιών πόλεων. Έχουν ήδη εδραιώσει τη συνοχή που έλειπε από τον Μεσαίωνα. Όλα τα κατοικημένα εδάφη της δυτικής Ευρώπης είναι τόσο στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους, ώστε η απομόνωση ενός απ' αυτά είναι αδύνατη· δεν υπάρχει χωριό, κι ας βρίσκεται σκαρφαλωμένο στα ψηλά βουνά, που να μην έχει ένα βιομηχανικό και εμπορικό κέντρο με το οποίο συναλλάσσεται και με το οποίο είναι πλέον αδύνατο να σπόσει τους δεσμούς του.

Η ανάπτυξη των μεγάλων βιομηχανικών κέντρων έχει κάνει κι άλλα. Παλιότερα, το στενό τοπικιστικό πνεύμα θα προκαλούσε πιθανόν αντιζηλιές ανάμεσα σε δύο γειτονικές κοινότητες, θα εμπόδιζε την ισότιμη συμμαχία τους και θα προκαλούσε αδελφοκτόνους πολέμους. Αλλά αν οι αντιζηλιές αυτές εμποδίσουν πράγματι την ισότιμη ομοσπονδοποίηση των δύο κοινοτήτων, η ομοσπονδοποίηση θα γίνει με ενδιάμεσο τα μεγάλα κέντρα. Σήμερα, δύο μικρές γειτονικές κωμοπόλεις δεν έχουν συχνό τίποτε που να τις ενώνει απ' ευθείας· οι λίγες σχέσεις που έχουν θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε συγκρούσεις μεταξύ τους και όχι να δημιουργήσουν δεσμούς αλληλεγγύης. Αλλά και οι δύο έχουν ένα κοινό κέντρο με το οποίο συναλλάσσονται τακτικό και που χωρίς αυτό δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν· και, παρ' όλες τις τοπικιστικές αντιζηλιές, θα δουν πως είναι υποχρεωμένες να ενωθούν με ενδιάμεσο τη μεγά-

²¹ Θυμίζουμε εδώ ότι τον 19ο αι. στο έδαφος των Η.Π.Α. ιδρύθηκαν και ευδοκίμησαν πολλές κοινότητες διάφορων τάσεων του λεγόμενου ουτοπικού σοσιαλισμού [Στμ.].

λη πόλη από την οποία εφοδιάζονται και στην οποία κουβαλούν το προϊόντα τους· η καθेमίο τους πρέπει να γίνει μέλος της ίδιας ομοσπονδίας, για να μπορέσουν να διατηρήσουν τη σχέση τους μ' αυτό το ελκτικό κέντρο και να συγκεντρωθούν γύρω του.

Από την άλλη, αυτό το κέντρο δεν θα μπορούσε να γίνει δύστροπος οφέντης των γύρω κοινοτήτων. Εξ αιτίας των πολυποικίλων οναγκών της βιομηχανίας και του εμπορίου, όλοι οι κατοικημένοι τόποι διατηρούν ήδη σχέσεις με πολλά κέντρα και, όσο οι ανάγκες τους θα πολλαπλασιάζονται, θ' οναπτύσσουν σχέσεις και με νέα κέντρα που θα βοηθούν να καλύπτονται νέες ονάγκες. Οι ανάγκες παρουσιάζουν τέτοια ποικιλία, γεννιούνται με τέτοιο ταχύτητα, ώστε σύντομο μίο μόνον ομοσπονδίο δεν θ' αρκει για να τις ικανοποιεί όλες. Άρο η κοινότητα θα οισθονθεί την ονάγκη να συνάψει και άλλες συμμαχίες, να εντοχθεί και σ' άλλες ομοσπονδίες. Αφού είναι μέλος μίας ομάδας για να καλύπτει τις ανάγκες της σε τρόφιμο, η κοινότητα θα γίνει και μέλος μίας δεύτερης ομάδος για ν' οσποκτήσει άλλα οσπαιρήτα, όπως μέτολλο, και μετό μιος τρίτης, και έπειτα μιος τέταρτης ομάδας, γιο τα υφάσματα και τα καλλιτεχνήματο. Πάρτε έναν οικονομικό άτλοντο οποιασδήποτε χώρας: θα δείτε πως δεν υπάρχουν οικονομικά σύνορο· οι ζώνες της πορογωγής και της ανταλλαγής των διάφορων προϊόντων αλληλεπικαλύπτονται, τέμνονται και επιπροστίθενται. Έτσι και οι ομοσπονδίες κοινοτήτων, αν είχαν συνεχίσει ν' οναπτύσσοντο ελεύθερο, σύντομα θ' αλληλεπικαλύπτοντον, θα τέμνοντον, θα επιπροστίθεντον και θα σχημάτιζον έτσι ένα αδιαίρετο δίκτυο, πολύ διαφορετικά συνεκτικό οπό το κροτικά συσσωματώματα που περιλομβάνουν μόνο διαχωρισμένα στοιχεία το ένα δίπλα στο άλλο, όπως τα ραβδιά στις ραβδουχίες του ρωμαίου ραβδούχου.

Γ' ουτό, το Ξαναλέμε, όσοι μος λένε ότι οι κοινότητες, αφού οσαλλαγούν από τον ζυγό του κράτους, θα σκοντάψουν και θ' ολληλοκοταστραφούν σε εμφύλιους πολέμους, Ξεχνούν ένα πράγμα: τον στενό δεσμό που ήδη υπάρχει ονάμεσα στους διάφορους τάπους, χάρη στα ελκτικά βιομηχανικά και εμπορικά κέντρα, χάρη στο πλήθος ουτών των κέντρων, χάρη στις τοκτικές σχέσεις. Δεν παίρνουν υπ' όψη τους τι ήταν ο Μεσοίωνας, με τις κλειστές πόλεις και τα καροβόνιο που αργοπορεύοντον στους δύσβατους δρόμους κάτω οπό την αρπακτική ματιά των ληστών αρχόντων, λησμονούν τα ρεύματα ανθρωπών, εμπορευμώτων, επιστολών, τηλεγροφημάτων, ιδεών και αισθημάτων που κυλούν μες στις πόλεις μας όπως το αστέρευτο νερά των ρυακιών· δεν βλέπουν καθορά τις διοφορές των δύο εποχών που θέλουν να συγκρίνουν.

Άλλωστε, δεν μος αποδεικνύει η ιστορία ότι η ομοσπονδοποίηση έχει ήδη γίνει μία από τις πιο επιτοκτικές ονάγκες της ανθρωπότητας; Αρκει ν' αποδιοργανωθεί μια μέρα για τον όλοφο ή βήτα λόγω το κρότος, αρκει να εξασθενήσει ο

μηχανισμός της καταπίεσης, κι ευθύς θα γεννηθούν ελεύθερες συμμαχίες. Ας θυμηθούμε τις αυθόρμητες ομοσπονδίες που σχημάτιζε η ένοπλη αστική τάξη κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Γαλλικής Επανάστασης. Ας θυμηθούμε τις ομοσπονδίες που ξεπρόβολαν αυθόρμητο στην Ισπανία και διαφύλαξαν την ανεξαρτησία της χώρας, όταν οι στρατιές του Ναπολέοντα είχαν συντρίψει το κράτος. Όταν το κράτος δεν έχει πια τη δύναμη να επιβάλλει με τη βία την ένωση, η ένωση γίνεται υπό μάνη της σύμφωνα με τις φυσικές ανάγκες. Ανατρέψτε το κράτος, και η ομοσπονδοποιημένη κοινωνία θα ξεπροβάλει από τα ερείπιά του, μία και αδιόριστη, ελεύθερη και παίρνοντας δύναμη από την ελευθερία της.

Αλλά είναι και κάτι άλλο. Για τον αστό του Μεσαίωνα, η κοινότητα ήταν ένα απομονωμένο κράτος, που το χώριζαν καθαρά από τις άλλες κοινότητες τα σύνορά του. Για μας, η «κοινότητα» δεν είναι πια ένα εδοφικό συσσωμάτωμα· είναι μάλλον ονομασία ενός γένους, συνώνυμο της ένωσης ίσων, που δεν γνωρίζει σύνορα ούτε τείχη. Η κοινωνική κοινότητα σύντομα θα πάψει να είναι μια καθαρά καθορισμένη οντότητα. Κάθε ομάδα της κοινότητας θα έλκεται ονογκαστικά από άλλες ομοειδείς ομάδες άλλων κοινοτήτων· θα σχηματίζει μ' αυτές ομάδες και ομοσπονδίες, και οι δεσμοί τους θα είναι τουλάχιστον εξ ίσου σπέρσει με τους δεσμούς που τις συνδέουν με τους συμπολίτες της· θα συγκροτήσει μία ενότητα συμφερόντων που τα μέλη της θα είναι δισηγορμένο σε χιλιάδες πόλεις και χωριά. Ένα άτομο μπορεί να ικονοποιήσει τις ανάγκες του μόνο σχηματίζοντας μια ομάδα με άλλο άτομο που έχουν το ίδιο ενδιαφέροντο και κατοικούν σε εκατό άλλες κοινότητες.

Ήδη σήμερα, οι ελεύθερες ενώσεις ορχίζουνο να κολύπτουνο ολόκληρο τον απέραντο χώρο των ανθρώπινων δραστηριοτήτων. Ο άνθρωπος δεν συγκροτεί ενώσεις μόνο για να ικονοποιήσει τα επιστημονικά, φιλολογικά ή κολλιτεχνικά του ενδιαφέροντα, αν έχει ελεύθερο χρόνο. Δεν ενώνεται με τους άλλους μόνο για την ταξική πάλη.

Δύσκολο θα βρισκαμε έστω και μία από τις πολυποικίλες εκδηλώσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας που να μην ονηπροσωπεύεται ήδη από ελεύθερα συγκροτημένες ενώσεις που ο αριθμός τους οσταμάτητα αυξάνεται, που εισβάλλουνο καθημερινά σε νέους τομείς δραστηριότητας, και μάλιστα σε τομείς που θεωρούντον κάποτε οηκλειστικής ορημοδιότητας του κράτους. Φιλολογία, τέχνες, επιστήμες, εκπαιδευση, εμπόριο, βιομηχανία, επικοινωνίες, ψυχογωγία, υγιεινή, μουσεία, εγχειρήματα στα πέροτα της γης, εξερευνήσεις των πόλων, άμυνα της χώρας, βοήθεια στους τραυματίες, άμυνα ενάντιο στους κοτοπιστές και ενάντια στα δικαστήρια...: παντού βλέπουμε να αποσούρετο η ιδιωτική πρωτοβουλία και να ποροχωρεί τη θέση της σε ελεύθερες ενώσεις. Αυτή είναι η τάση, το χαρακτηριστικά γνώρισμα του δεύτερου μισού του 19ου αι.

Αν η τάση αυτή ξεδιπλωθεί ελεύθερο και βρει έναν νέο χώρο για να τεθεί σε

εφαρμογή, θα χρησιμεύσει ως βάση της μελλοντικής κοινωνίας. Γιατί η κοινωνική κοινότητα θα οργανωθεί από τις ελεύθερες ενώσεις, και οι ομάδες αυτές θα γκρεμίσουν μόνες τους τα τείχη και τα σύνορα. Θα δημιουργηθούν εκατομμύρια κοινότητες όχι πια εδαφικές, μα που θα δίνουν τα χέρια πάνω από ποταμούς, πάνω από οροσειρές, πάνω από ωκεανούς, και θα ενώνουν άτομα που είναι διασκορπισμένα στα πέρατα της γης και τους λαούς σε μία, μοναδική και την ίδια οικογένεια των ίσων.

Η ΚΟΜΟΥΝΑ ΤΟΥ ΠΑΡΙΣΙΟΥ

I

Στις 18 Μαρτίου 1871 ο λαός του Παρισιού εξεγέρθηκε ενάντια σε μια λαομίσητη και εξευτελισμένη εξουσία και ανακήρυξε την πόλη του Παρισιού ανεξάρτητη, ελεύθερη και κυρία της μοίρας της.

Αυτή η ανατροπή της κεντρικής εξουσίας έγινε με τρόπο που δεν θύμιζε τις συνηθισμένες επαναστάσεις· εκείνη την ημέρα δεν ακούστηκαν πυροβολισμοί, ούτε χύθηκε αίμα στα οδοφράγματα. Οι κυβερνώντες εξαφανίστηκαν, όταν βρέθηκαν απέναντι στον ένοπλα λαό που είχε κατέβει στας δρόμους· ο στρατός έφυγε από την πόλη και οι δημόσιοι υπάλληλοι κατέφυγαν στις Βερσαλλίες παίρνοντας μαζί τους ό,τι μπορούσαν να κουβαλήσουν. Η κυβέρνηση εξατμίστηκε, όπως τα στόσιμα νερά του βάλτου στο φύσημα του ανοιξιότικου αγέρα, και στις 19 Μαρτίου το Παρίσι, χωρίς τα παιδιά του να έχουν χύσει ούτε μια στάλα αίμα, είχε απαλλαγεί από τη βρομιά που το ρύπαινε.

Στα μεταξύ, η επανάσταση που έτσι ολοκληρωνόταν, άνοιξε μία νέα εποχή στη σειρά των επαναστάσεων με τις οποίες οι λαοί πορεύονται από τη δουλεία προς την ελευθερία. Με τα όνομα *Κομούνα του Παρισιού* γεννήθηκε μια νέα ιδέα – η αφετηρία των μελλαντικών επαναστάσεων.

Όπως συμβαίνει πάντα με τις μεγάλες ιδέες, δεν ήταν ούτε αυτή καρπός της σκέψης ενός φιλασόφου ή ενός ατόμου· γεννήθηκε μέσα στα συλλογικό πνεύμα, βγήκε από την καρδιά ενός ολόκληρου λαού· αλλά στην αρχή ήταν συγκεχυμένη, και παλλοί απ' αυτούς που την εφάρμασαν στην πράξη και έδωσαν τη ζωή τους γι' αυτήν, δεν την φαντάστηκαν αρχικά έτσι όπως την εννοούμε εμείς σήμερα· δεν είχαν συνοίσθηση της μεγάλης επανάστασης που ξεκινούσαν, ούτε της γονιμότητας της νέας ιδέας που εφάρμαζαν στην πράξη. Μόνον η εφαρμογή της στην πράξη άρχισε κάπως να δείχνει τα μελλοντικά της βόρος· μόνα μέσα στην εργασία της σκέψης που άρχισε από τότε μπόρεσε αυτή η νέα ιδέα να διασαφηνιστεί, να προσδιοριστεί και να παρουσιαστεί με όλη της τη διαύγεια, την ομορφιά, τη δικαιοσύνη και τα σπουδαία αποτελέσματά της.

Από τότε που ο σοσιαλισμός άνοιξε τα φτερά του στα πέντε-έξι χρόνια που προηγήθηκαν από την Κομούνα, ένα ζήτημα κυρίως απασχολούσε όσους μελετούσαν τα προβλήματα της επικείμενης κοινωνικής επανάστασης: πώς πρέπει να γίνει η πολιτική συνένωση των καινωνιών ώστε να εναρμονίζεται με τη μεγάλη οικονομική επανάσταση που επιβάλλει στη γενιά μας η τωρινή βιομηχανική ανάπτυξη, και πώς ακριβώς πρέπει να καταργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία και να διατεθεί σ' όλους ολόκληρα τα καινωνικά κεφάλαια που έχουν συσ-

σωρεύσει οι προηγούμενες γενιές.

Η Διεθνής Ένωση των Εργαζομένων [η Α΄ Διεθνής] έδωσε την ακόλουθη απάντηση: Η συνένωση δεν πρέπει να περιοριστεί μόνο σ' ένα έθνος· πρέπει να επεκταθεί πέρα από τα τεχνητά σύνορα. Αμέσως αυτή η μεγάλη ιδέα τρύπωσε στις καρδιές των λαών και πυρπόλησε τα πνεύματα. Παρά τους διωγμούς από τους ενωμένους κάθε λογής αντιδραστικούς, επέζησε· και όταν οι φραγμοί που θέτουν στην ανάπτυξη της θα καταστραφούν απλώς από τη φωνή του ξεσηκωμένου λαού, θα ξαναγεννηθεί δυνατότερη από κάθε άλλη φορά.

Αλλά έμεινε αναπάντητο το ερώτημα: Ποια κόμματα θα δημιουργούσαν αυτή τη μεγάλη Ένωση;

Απάντηση σ' αυτό έδωσαν μόνο δύο μεγάλα ιδεολογικά ρεύματα: το *λαϊκό κράτος* έλεγαν οι *μεν*, η *αναρχία* έλεγαν οι *δε*.

Οι γερμανοί σοσιαλιστές υποστήριξαν ότι το κράτος πρέπει να πάρει στην κατοχή του όλο τον συσσωρευμένο πλούτο και να τον μοιράσει στις εργατικές ενώσεις, να οργανώσει την παραγωγή και την ανταλλαγή, και να μεριμνήσει για τη ζωή και τη λειτουργία της κοινωνίας.

Σ' αυτό, η πλειονότητα των σοσιαλιστών των λατινικών χωρών, που έχουν μεγάλη πείρα, απάντησαν ότι ένα τέτοιο κράτος –και αν ακόμη παραδεχθούμε πως είναι δυνατόν να υπάρξει, πράγμα αδύνατον– θα ήταν η χειρότερη μορφή τυραννίας· αντιπάρταξαν σ' αυτό το ιδανικό, που ήταν αντιγραφή του παρελθόντος, ένα νέο ιδανικό, την *αναρχία*, δηλαδή την ολοσχερή κατάργηση του κράτους και την οργάνωση από το απλό στο σύνθετο μέσα από την ελεύθερη ομοσπονδίαση των λαϊκών δυνάμεων, των παραγωγών και των καταναλωτών.

Αμέσως παραδέχθηκαν πολλοί –ακόμη και ορισμένοι «κρατιστές», όσοι ήταν λιγότερο τυφλωμένοι από εξουσιαστικές προκαταλήψεις– ότι οπωσδήποτε η αναρχία αντιπροσωπεύει μία οργάνωση πολύ ανώτερη από κείνη που οραματιζόνταν οι υπέρμαχοι του λαϊκού κράτους· αλλά έλεγαν ότι το αναρχικό ιδανικό είναι τόσο μακρινό, ώστε δεν θα πρέπει προς το παρόν ν' ασχολούμαστε μαζί του. Από την άλλη, η θεωρία του αναρχισμού δεν είχε μία συγκεκριμένη και συνάμα απλή διατύπωση που να διασαφηνίζει την αφετηρία του, να δίνει μορφή στις βασικές αρχές του και ν' αποδεικνύει ότι στηρίζονται σε μία τάση που υπάρχει πράγματι μέσα στον λαό. Η ομοσπονδία των επαγγελματικών συντεχνιών και των ομόδων καταναλωτών υπεράνω συνόρων και υπεράνω των τωρινών κρατών φαινόταν ακόμη πολύ αόριστη· συγχρόνως, εύκολα διακρίναμε ότι αυτή η ομοσπονδία δεν μπορούσε να καλύψει τις πολυποίκιλες ανθρώπινες δραστηριότητες. Θα έπρεπε να βρεθεί μία διατύπωση πιο σαφής, πιο χειροπιαστή, που τα πρώτα στοιχεία της να βρίσκονταν στην υλική πραγματικότητα.

Αν το θέμα ήταν μόνον η διατύπωση μιας θεωρίας, θα τους είχαμε πει: δεν μας παλευενδιαφέρουν αι θεωρίες! Αλλά, όσο μια νέα ιδέα δεν έχει βρει μια σαφή, συγκεκριμένη διατύπωση που ν' απορρέει από την πραγματικότητα, δεν πυρπολεί τα πνεύματα, δεν τα εμπνέει σε βαθμό που να είναι έτοιμα να ριχτούν αποφασιστικά στον αγώνα. Ο λαός δεν ρίχνεται στην αναζήτηση του αγνώστου, αν δεν στηρίζεται σε μια σίγουρη και σαφώς διατυπωμένη ιδέα που να του χρησιμεύει ως εφελτήριο, κατά κάποιο τρόπο, για τα πρώτα του βήματα. Αυτά τα πρώτα βήματα έμελλε να τα δείξει η ζωή.

Επί πέντε ολόκληρους μήνες το Παρίσι, αποκομμένο και πολιορκημένο, είχε ζηήσει μια δική του ζωή, είχε αναγνωρίσει τα τεράστια οικονομικά, πνευματικά και ηθικά αποθέματα που κατείχε· είχε δει και καταλάβει ποια ήταν η κινητήρια δύναμή του. Συγχρόνως, είχε καταλάβει ότι η συμμορία των πολυλογάδων που είχε θρανιαστεί στην εξουσία δεν ήταν ικανή να αργανώσει τίποτε: ούτε την άμυνα της Γαλλίας ούτε την εσωτερική ανάπτυξη. Είχε καταλάβει και κάτι ακόμη: την ανικανότητα μιας κυβέρνησης, οποιασδήποτε κυβέρνησης, ν' αντιμετωπίσει τις μεγάλες καταστροφές και να βελτιώσει την κατάσταση. Είχε ζηήσει κατά τη διάρκεια της πολιορκίας σε συνθήκες φοβερής αθλιότητας των εργατών και των υπερασπιστών της πόλης παυ συνυπήρχε με την πρακτική πολυτελή ζωή των ξοσμέρηδων, και είχε δει ν' αποτυγχάνουν, από υπαιτιότητα της κεντρικής εξουσίας, όλες του οι προσπάθειες να βάλει τέλος σ' αυτή τη σκανδαλώδη κατάσταση. Κάθε φορά που ο λαός πήγαινε ν' ανοίξει τα φτερά του, ερχόταν η κυβέρνηση και έσφιγγε τις αλυσίδες, έδενε στα πόδια του μια σιδερένια μπάλα· έτσι, γεννήθηκε αβίαστα η ιδέα ότι το Παρίσι έπρεπε να συγκρατηθεί σε ανεξάρτητη καινότητα, σε Κομούνα, παυ θα υλοποιούσε μέσα στα τείχη του αυτό που επέβαλλε η σκέψη του λαού. Από όλα τα στόματα βγήκε τότε η λέξη: *Κομούνα!*

Η Κομούνα του 1871 δεν μπορούσε να είναι τίποτε περισσότερο από ένα πρόπλασμα. Αφού γεννήθηκε κατά τη διάρκεια ενός πολέμου, περικυκλωμένη από δύο στρατούς έτοιμους να συμμαχήσουν για να συντρίψουν τον λαό, δεν τόλμησε ν' ακολουθήσει σταλάντετα τον δρόμο της οικονομικής επανάστασης· δεν ανακηρύχθηκε καθαρά σοσιαλιστική, δεν προχώρησε στην απαλλοτρίωση των κεφαλαίων ούτε στην αναδιοργάνωση της εργασίας, ούτε καν στη γενική επίταξη όλων των περιουσιακών στοιχείων παυ βρίσκονταν στην πόλη. Δεν έσπασε τους δεσμούς της με την παράδοση του κράτους και της αντιπρωσωπευτικής κυβέρνησης, ούτε επιχείρησε να κάνει πράξη μέσα στην Κομούνα αυτήν την οργάνωση από το απλό στο σύνθετο την οποία θα εγκαινίαζε αν διακήρυσσε την ανεξαρτησία και την ελεύθερη αμοσπονδποίηση των καινοτήτων. Αλλά είναι βέβαιο ότι, αν η Κομούνα του Παρισιού είχε ζηήσει μερικούς ακόμη μήνες, θα είχε αναγκαστεί απ' τα πράγματα να κάνει αυτές τις δύο επα-

ναστάσεις. Ας μη ξεχναύμε ότι η αστική τάξη χρειάστηκε τέσσερα χρόνια επανάστασης για να φτάσει από τη συνταγματική μοναρχία στην αβασίλευτη δημοκρατία, και δεν θα ξαφνιαζόμασταν αν ο λαός του Παρισιού κάλυπτε μ' ένα πήδημα την απόσταση που χωρίζει την κυβέρνηση των ληστών από την αναρχική κοινότητα/ κομόυνα. Αλλά ξέρουμε και ότι η επόμενη επανάσταση που, στη Γαλλία και στην Ισπανία οπωσδήποτε, θα σχηματίσει καινότητες/ κομούνες, θα συνεχίσει το έργο της Κομόυνας του Παρισιού από εκεί που το σταμάτησαν οι φονιάδες των Βερσαλιών.

Η Κομόυνα νικήθηκε, και η αστική τάξη εκδικήθηκε –ξέρουμε πώς– για τον φόβο που πήρε όταν ο λαός ξέφυγε από τον ζυγό των κυβερνώντων. Απέδειξε ότι στη σύγχρονη καινώνια υπάρχουν πράγματι δύο μόνο τάξεις: από τη μία, οι άνθρωποι που δουλεύουν, που δίνουν στον αστό περισσότερα από τα μισά απ' αυτά που παράγουν και που, παρ' όλ' αυτά, συγχωρούν πολύ εύκολα τα εγκλήματα των αφεντικών τους· και από την άλλη, οι χασομέρηδες, οι χορτάτοι, που τους ωθούν τα ένστικτα του άγριου θηρίου, που μισούν τους δούλους τους και είναι έτοιμοι να τους σφάζουν σαν να ήταν πρόβατα.

Αφού είχαν περικυκλώσει τον λαό του Παρισιού και αφού είχαν κλείσει όλους τους δρόμους διαφυγής, αμάλησαν τους αποκτηνωμένους από την κλεισούρα και το μεθύσι στρατιώτες και τους διέταξαν ενώπιον άλης της Εθνοσυνέλευσης: *«Σκοτώστε αυτούς τους λύκους, τις λύκαινες και τα λυκόπουλα!»* Και στον λαό είπαν: *«Ό,τι και αν κάνεις, θα χαθείς! Αν σε πιάσουμε να έχεις όπλα – θάνατος! Αν παραδώσεις τα όπλα – θάνατος! Αν χτυπήσεις – θάνατος! Αν παρακαλέσεις – θάνατος! Άμα γυρίσεις τα μάτια δεξιά, αριστερά, μπρος, πίσω, πάνω, κάτω – θάνατος! Είσαι όχι μόνον εκτός νόμου, αλλά και εκτός ανθρωπότητας. Δεν θα σε σώσουν η ηλικία ή το φύλο σου, ούτε εσένα ούτε τους δικούς σου. Θα πεθάνεις, αλλά προηγουμένως θ' απολαύσεις το ψυχорράγημα της γυναίκας, της αδελφής, της μάννας, της κόρης, του γιου, ακόμη και του μωρού σου! Θα πάρουμε μπροστά στα μάτια σου τον τραυματία από το ασθενοφόρο και θα τον λιανίσουμε με την ξιφολόγη, θα τον τσακίσουμε με τον υποκόπανο. Θα τον τραβήξουμε από το σπασμένο πόδι ή το ματωμένο χέρι και θα τον ρίξουμε στο ποτάμι, σαν ένα σακί σκουπίδια που ουρλιάζει και υποφέρει».*

ΘΑΝΑΤΟΣ! ΘΑΝΑΤΟΣ! ΘΑΝΑΤΟΣ!²²

Και ύστερα, μετά το ξέφρενο άργιο πάνω στον σωρό των πτωμάτων, μετά τη μαζική εξολόθρευση, η μικροπρεπής και βάρβαρη εκδίκηση που συνεχίζεται ακόμη, η «γάτα με τις εννιά ουρές», οι χειραπέδες, τα σίδερα με τ' αγκί-

²² Παραθέτουμε από το έργο του Αρτύρ Αρνούλντ (Arnould) *Η λαϊκή και καινοβουλευτική ιστορία της Κομόυνας του Παρισιού*, έργο που χαϊρόμαστε να υπενθυμίσουμε στους ονονήστες μας. [του Κροπότκιν]

στρια, τα χτυπήματα με τα μαστίγια και τα ρόπαλα των δέμιων, οι προσβολές, η πείνα, όλες οι υπερβολικές κτηνωδίες.

Θα λησμονήσει ο λαός αυτά τα σπουδαία έργα;

Συντετριμμένη αλλά όχι νικημένη, η Κομούνα ξαναγεννιέται σήμερα. Και δεν είναι μόνον ένα όνειρο των νικημένων, που η ελπίδα τούς κάνει να βλέπουν με τη φαντασία τους· όχι! Η Κομούνα έχει γίνει σήμερα ο συγκεκριμένος και ορατός στόχος της επανάστασης που δεν θ' αργήσει να 'ρθεί. Η ιδέα αυτή διαποτίζει τις μάζες, τους δίνει ένα λάβαρο, κι εμείς υπολογίζουμε σοβαρά στην τωρινή γενιά για να ολοκληρώσει την *κοινωνική επανάσταση μες στην Κομούνα*, για να βάλει τέλος στην κτηνώδη αστική εκμετάλλευση, ν' απελευθερώσει τους λαούς από τον ζυγό του κράτους και να εγκαινιάσει στην εξέλιξη του ανθρώπινου είδους μία νέα εποχή ελευθερίας, ισότητας και αλληλεγγύης.

II

Έχει περάσει ήδη μια δεκαετία από τη μέρα που ο λαός του Παρισιού, ανατρέποντας την προδοτική κυβέρνηση που είχε θρονιαστεί στην εξουσία μετά την πτώση του αυτοκρατορικού καθεστώτος, συγκροτήθηκε σε Κομούνα και κήρυξε την απόλυτη ανεξαρτησία του. Κι όμως, τα μάτια μας στρέφονται ακόμη προς τις 18 Μαρτίου 1871, και απ' αυτή τη μέρα έχουμε τις καλύτερες αναμνήσεις· το προλεταριάτο του Παλιού και του Νέου Κόσμου θα γιορτάσει πανηγυρικά την επέτειο αυτής της μεγάλης μέρας, και αύριο βράδυ εκατοντάδες χιλιάδες καρδιές εργατών θα χτυπήσουν συντονισμένα, αδελφώνοντας τους ανθρώπους πάνω από σύνορα και ωκεανούς, στην Ευρώπη, στις Η.Π.Α. και στη νότιο Αμερική, σε ανάμνηση της εξέγερσης του παρισινού προλεταριάτου.

Γιατί η ιδέα για την οποία έχυσε το αίμα του στο Παρίσι το γαλλικό προλεταριάτο και για την οποία υπέφερε στα κάτεργα της Νέας Καληδονίας, είναι μία απ' τις ιδέες που, από μόνες τους, περικλείουν μία ολόκληρη επανάσταση, μία ιδέα πλατιά, που μπορεί να χωρέσει μέσα της όλες τις επαναστατικές τάσεις των λαών που πορεύονται προς την απελευθέρωσή τους.

Βέβαια, αν αρκετούμε να παρατηρήσουμε τα χειροπιαστά και πρακτικά επιτεύγματα της Κομούνας του Παρισιού, θα πρέπει να πούμε ότι αυτή η ιδέα δεν ήταν αρκετά πλατιά και περιλάμβανε μόνον ένα ελάχιστο κομμάτι του επαναστατικού προγράμματος. Αλλά αν παρατηρήσουμε το πνεύμα που επικρατούσε στις λαϊκές μάζες κατά την κινητοποίηση της 18ης Μαρτίου, τις τάσεις που προσπαθούσαν να βγουν στο φως της ημέρας και δεν είχαν τον καιρό να γίνουν πραγματικότητα γιατί, πριν ωριμάσουν, θάφτηκαν κάτω απ' τους σωρούς των πτωμάτων, θα καταλάβουμε τι βάρος είχε αυτή η κινητοποίηση και γιατί την βλέπουν με τόση συμπάθεια οι εργαζόμενοι του Παλιού και του Νέου Κόσμου. Η Κομούνα προκαλεί τον ενθουσιασμό όχι μ' αυτά που έκανε,

αλλά μ' αυτά που υπόσχεται να κάνει στο μέλλον.

Από πού απορρέει αυτή η ακατανίκητη δύναμη που προσελκύει τη συμπόθεια όλων των καταπιεσμένων μαζών για την κινητοποίηση του 1871; Ποια ιδέα αντιπροσωπεύει η Κομούνα του Παρισιού; Γιατί αυτή η ιδέα είναι τόσο ελκυστική για τους προλετάριους όλων των χωρών και όλων των εθνότητων;

Η απάντηση είναι απλή: Η επανάσταση του 1871 ήταν μια κατ' εξοχήν λαϊκή κινητοποίηση. Την έκανε ο ίδιος ο λαός, γεννήθηκε αυθόρμητα στους κόλπους των μαζών, βρήκε τους υποστηρικτές, τους ήρωες και τους μάρτυρές της μέσα στη μεγάλη λαϊκή μάζα - και αυτόν ακριβώς τον «οχλοκρατικό» της χαρακτήρα δεν πρόκειται να της συγχωρήσει ποτέ η αστική τάξη. Συγχρόνως, η γενέτειρα-ιδέα αυτής της επανάστασης -αόριστη είν' αλήθεια, ασυνειδητοποιητή ίσως, μα σαφώς διατυπωμένη, που διακρίνεται καθαρά σε όλες τις πράξεις- είναι η ιδέα της κοινωνικής επανάστασης, που προσπαθεί επί τέλους να εγκαθιδρύσει, έπειτα από πολλούς αιώνες αγώνων, την αληθινή ελευθερία και την αληθινή ισότητα όλων των ανθρώπων. Ήταν η επανάσταση του «όχλου» που βόδιζε προς την κατάκτηση των δικαιωμάτων του.

Η αλήθεια είναι ότι προσπάθησαν, και προσπαθούν ακόμη, να διαστρεβλώσουν το γνήσιο νόημα της επανάστασης αυτής και να την παρωσιάσουν ως απλή απόπειρα να διατηρηθεί ανεξάρτητο το Παρίσι και να συγκροτηθεί έτσι ένα μικρό γαλλικό κράτος. Αυτό είναι πέρα για πέρα λαθεμένο. Το Παρίσι δεν ήθελε ν' απομονωθεί από την υπόλοιπη Γαλλία, ούτε να την κατακτήσει με τα όπλα· δεν ήθελε να κλειστεί μέσα στα τείχη του σαν καλόγερος σε μοναστήρι· το πνεύμα που το εμπύχωνε δεν ήταν το πνεύμα του στενού τοπικισμού. Αν διακήρυσσε την ανεξαρτησία του, αν ήθελε να εμποδίσει την επέμβαση κάθε είδους κεντρικής εξουσίας στις υποθέσεις του, ο λόγος είναι ότι έβλεπε την ανεξαρτησία του ως μέσον που θα του έδινε τη δυνατότητα να επεξεργαστεί ήρεμα τις βάσεις της μελλοντικής οργάνωσης και να πραγματοποιήσει στους κόλπους του την κοινωνική επανάσταση - μία επανάσταση που θα μετασχημάτιζε ολοκληρωτικά το καθεστώς της παραγωγής και της ανταλλαγής, και θα τις βάσιζε και τις δυο στη δικαιοσύνη και στην ιστιμία, πράγμα που θα τροποποιούσε ολοκληρωτικά τις ανθρώπινες σχέσεις και θα τις στήριζε στην ισότητα, πράγμα που θα δημιουργούσε μια νέα ηθική για την κοινωνία μας και θα την βάσιζε στις αρχές της ιστιμίας και της αλληλεγγύης. Ώστε η ανεξαρτησία της Κομόνας ήταν για τον λαό του Παρισιού μόνο το μέσον· ο σκοπός ήταν η κοινωνική επανάσταση.

Αυτόν τον σκοπό θα μπορούσε να τον έχει πετύχει οπωσδήποτε η επανάσταση της 18ης Μαρτίου, αν την είχαν αφήσει ν' ακολουθήσει ελεύθερα την πορεία της και αν οι φονιάδες των Βερσαλιών δεν είχαν πετσοκόψει, μαχαιρώσει, πυροβολήσει και ξεκοιλιάσει τον λαό του Παρισιού. Το ουσιαστικό μέλη-

μα του λαού του Παρισιού από τις πρώτες κιόλας μέρες της ανεξαρτησίας του ήταν να βρει μια σαφή και κατανοητή σε όλους ιδέα, που θα συνόψιζε σε λίγες λέξεις τα όσα έπρεπε να γίνουν για να αλακρωθεί η επανάσταση. Αλλά μια μεγάλη ιδέα δεν βλασταίνει μέσα σε μια μέρα, όσο γρήγορα και αν διαμορφώνονται και διαδίδονται οι ιδέες κατά τις επαναστατικές περιόδους. Χρειάζεται πάντα χρόνος για να αναπτυχθεί, να διαποτίσει τις μάζες και να μεταγραφεί σε πράξεις, και αυτόν τον χρόνο δεν τον είχε η Κομούνα του Παρισιού.

Τον χρειαζόταν ακόμη περισσότερο, γιατί πριν μια δεκαετία οι ιδέες του σύγχρονου σοσιαλισμού ήταν κι αυτές σε μεταβατική φάση. Η Κομούνα γεννήθηκε ανάμεσα σε δυο στάδια της ανάπτυξης του σύγχρονου σοσιαλισμού. Το 1871, ο εξουσιαστικός, κυβερνητικός και λίγο-πολύ θρησκευτικός σοσιαλισμός του 1848 δεν επηρέαζε πια τα πρακτικά και ελευθεριακά πνεύματα της επαχής. Πάυ να βρεθεί σήμερα Παριζιάνος που να κλειστεί με τη θέλησή του σε ένα φαλαγγείο [φαλανστήρια]²³ που μαιάζει με στρατώνες; Από την άλλη, ο κολεκτιβισμός, που θέλει να βάλει στο ίδιο σάκι τη μισθωτή εργασία και την κοινοκτημοσύνη, ήταν ακατανόητος, ελάχιστο ελκυστικός και παλιό δούσκο-λο να εφαρμασθεί πρακτικά. Ο ελεύθερος καμουνισμός, ο αναρχικός κομμουνισμός, είχε μόλις παρουσιαστεί· μόλις που τολμούσε να αμυνθεί στις επιθέσεις των υμνητών της κυβερνητικής εξουσίας.

Στα πνεύματα βασίλευε η αναπαφασιστικότητα, και οι ίδιοι οι σοσιαλιστές δεν είχαν το θάρρος ναπραχωρήσουν στην κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, γιατί δεν είχαν μπροστά στα μάτια τους έναν καθορισμένο στόχο. Τους έσπρωχνε στην εφρησυχασμό η γνωστή και μόνιμη σκέψη των νωθρών: «Ας εξασφαλίσουμε πρώτα τη νίκη, και μετά βλέπουμε τι θα κάνουμε».

«Ας εξασφαλίσουμε πρώτα τη νίκη!» Λες και υπάρχει τρόπος να εγκαθιδρυθεί η ελεύθερη καινότητα/ κομούνα χωρίς να θιγεί η ιδιοκτησία! Λες και υπάρχει τρόπος να νικήσουμε τους εχθρούς, αν η μεγάλη μάχη του λαού δεν ενδιαιφύρεται σοβαρά για τον θρίαμβο της επανάστασης, αν δεν βλέπει να πλησιάζει η υλική, πνευματική και ηθική ευζωία για όλους! Έτσι, οι Κομμουνάροι προσπάθησαν να εδραιώσουν πρώτα την Κομούνα και άφησαν για αργότερα την καινωτική επανάσταση, ενώ ο μοναδικός τρόπος για ναπραχωρήσουν θα ήταν να εδραιώσουν την Κομούνα με την καινωτική επανάσταση.

Το ίδιο ισχύουν και για τη βασική αρχή της διακυβέρνησης. Ανακηρύσσοντας την ελεύθερη Κομούνα, ο λαός του Παρισιού διακήρυξε μία ουσιαστικά αναρχική βασική αρχή· αλλά αφού την εποχή εκείνη η ιδέα της αναρχίας δεν είχε ακόμη διαποτίσει αρκετά τα πνεύματα, σταμάτησε στα μισά του δρό-

²³ Φαλαγγεία ή φαλανστήρια ήταν η μονάδα κοινωνικής και εργασιακής οργάνωσης σύμφωνα με τον «ουτοπικό σοσιαλιστή» Σαρλ Φουριέ [Στμ.].

μου, και στους κόλπους της Κομόνας ο λαός τασσόταν ακόμη υπέρ της παλιός εξουσιαστικής βασικής αρχής, ορίζοντας ένα Συμβούλιο της Κομόνας που ήταν αντίγραφο του Δημοτικού Συμβουλίου.

Αν πράγματι δεχθούμε ότι μια κεντρική κυβέρνηση είναι απολύτως άχρηστη για να ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ των κοινοτήτων, γιατί να δεχθούμε ότι μια τέτοια κυβέρνηση είναι αναγκαία για να ρυθμίζει τις αμοιβαίες σχέσεις των ομόδων που συγκροτούν την Κομόνα; Και αν αφήσουμε στην ελεύθερη πρωτοβουλία των κοινοτήτων τη φροντίδα για τη μεταξύ τους συνεννόηση για εγχειρήματα που αφορούν πολλές πόλεις συγχρόνως, γιατί ν' αρνηθούμε αυτήν την ίδια πρωτοβουλία στις ομάδες που συγκροτούν μια Κομόνα; Η ύπαρξη μιας κυβέρνησης στην Κομόνα δεν δικαιολογείται περισσότερο από την ύπαρξη μιας κυβέρνησης πάνω από την Κομόνα.

Αλλά το 1871 ο λαός του Παρισιού, που έχει ανατρέψει τόσες και τόσες κυβερνήσεις, έκανε μόλις το πρώτο βήμα στην εξέγερση εναντίον του καθαυτό συστήματος της κυβέρνησης· υπέκυψε στον φετιχισμό της κυβέρνησης και όρισε μια κυβέρνηση. Οι συνέπειες είναι σ' όλους γνωστές. Έστειλε τα αφοσιωμένα παιδιά του στο Δημαρχείο. Εκεί, ακινητοποιημένοι μες στο χαρτομάτι, αναγκασμένοι να κυβερνήσουν ενώ το ένστικτό τους τους έλεγε να βρίσκονται και να προχωρούν μαζί με τον λαό· αναγκασμένοι να συζητούν ενώ χρειαζόταν να δράσουν, και έχοντας χάσει την έμπνευση που έρχεται από τη διαρκή επαφή με τον λαό, οδηγήθηκαν στην απραξία· παραλυμένοι εξ αιτίας της απομάκρυνσής τους από τους χώρους στους οποίους γίνεται η επανάσταση, παρέλυσαν με τη σειρά τους τη λαϊκή πρωτοβουλία.

Η Κομόνα του Παρισιού όφειλε αναγκαστικά να υποκύψει, αφού γεννήθηκε σε μια μεταβατική περίοδο, κατά την οποία τροποποιούνταν βαθιά οι ιδέες του σοσιαλισμού και της εξουσιαστικότητας, απομονωμένη και στο στόχαστρο των πρωσικών κανονιών.

Πάντως, εξ αιτίας του έκδηλα λαϊκού της χαρακτήρα, εγκαινίασε μια νέα εποχή στη σειρά των επαναστάσεων και, με τις ιδέες της, έγινε προάγγελος της μεγάλης κοινωνικής επανάστασης. Οι ανώφελες, αισχρές και άγριες σφαγές με τις οποίες η αστική τάξη γιόρτασε την πτώση της Κομόνας, η φρικτή εκδίκηση που έπαιρναν επί εννέα χρόνια οι δήμιοι από τα θύματά τους, τα φοβερά όργια αίματος, έσκαψαν ανάμεσα στην αστική τάξη και στο προλεταριάτο μιαν άβυσσο που δεν πρόκειται να γεφυρωθεί ποτέ. Στην επόμενη επανάσταση, ο λαός θα ξέρει ποιον έχει απέναντί του· θα ξέρει τι τον περιμένει, αν η νίκη του δεν είναι αποφασιστική, και ανάλογα θα πράξει.

Πράγματι, ξέρουμε τώρα ότι τη μέρα που στη Γαλλία θα φυτρώσουν σαν τα μανιτάρια οι ξεσηκωμένες Κομόνες, ο λαός δεν θα πρέπει πια να ορίσει καμία κυβέρνηση και ούτε να περιμένει απ' αυτήν να λάβει επαναστατικά μέτρα.

Αφού σορώσει το παράσιτα που τον κοιτατρώνει, ο λαός θα πάρει στα χέρια του όλο τον κοινωνικό πλούτο για να τον κάνει κοινό κτήμα, σύμφωνα με τις αρχές του αναρχικού κομμουνισμού. Και αφού κοιταργήσει τελείως την ιδιωτική ιδιοκτησία, την κυβέρνηση και το κράτος, θα συγκροτήσει ελεύθερα κοινότητες/ κομούνες ανάλογα με τις ανάγκες της ζωής. Σπάζοντας τις ολυσιδεις της και ανατρέποντας τα είδωλα, η ανθρωπότητα θα βαδίσει προς ένα καλύτερο μέλλον, στο οποίο δεν θα υπάρχουν πια αφέντες και δούλοι, και θα τιμούνται μόνον οι πρώτοι μεγολόψυχοι μάρτυρες που πλήρωσαν με το αίμα και τα βήσωνά τους τις πρώτες οπόμερες για οπελευθέρωση, που μας φωτίζουν στον δρόμο για την κατάκτηση της ελευθερίας.

III

Αξίζει να προσέξουμε στις γιορτές και στις δημόσιες εκδηλώσεις που οργανώνονται στις 18 Μαρτίου σ' όλες τις πόλεις που έχουν οργανωμένες σοσιαλιστικές ομάδες, όχι μόνο την κινητοποίηση των προλετάρων αλλά και την εκδήλωση των αισθημάτων που εμπυχώνουν τους σοσιαλιστές των δύο κόσμων. Έτσι, σφυγμομετροούνται καλύτερα από όσο με όλες τις ψηφοφορίες και διατυπώνονται με απόλυτη ελευθερία οι επιθυμίες, χωρίς κανένας να επηρεάζεται από τις εκλογικές τακτικές.

Πράγματι, οι προλετάρια στις συγκεντρώσεις αυτές δεν αρκούνται να εξυμνήσουν τον ηρωισμό του παρισινού προλετοριάτου, ούτε αρκούνται να ζητήσουν εκδίκηση για τις σφραγές του Μάη. Θυμούνται μεν τον ηρωικό αγώνα του Πορισιού, αλλά προχωρούν πιο πέρα. Συζητούν το μοθήματα που πρέπει να πάρουν από την Κομούνα του 1871 για την επόμενη επανάσταση· αναρωτιούνται ποια ήταν τα λάθη της Κομούνας – όχι για να επικρίνουν τους Κομουνάρους, αλλά για να δείξουν καθαρά πώς οι προκαταλήψεις περί ιδιοκτησίας και εξουσίας, που επικροτούσαν τότε στις προλεταριακές οργανώσεις, εμπόδισαν την εποναστοτική ιδέα να βλαστήσει, ν' ανοπτυχθεί και να φωτίσει όλο τον κόσμο με τις ζωογόνες φλόγες της.

Τα διδάγματα του 1871 ωφέλησαν το παγκόσμιο προλεταριάτο, και οι προλετάρια, ξεπερνώντας τις παλιές προκοτολήψεις, λένε πιο καθαρά πώς εννοούν τη δική τους επανάσταση.

Γ' αυτό, είναι βέβαιο ότι η επόμενη εξέγερση των κοινοτήτων δεν θα είναι πια απλώς ένα κομουναλιστικό κίνημα [που θ' αποσκοπεί στην ανεξορτησία των κοινοτήτων]. Όσοι εξοκολουθούν να νομίζουν ότι ορκεί να ονοκρηχθεί ανεξάρτητη η Κοινότητα και μετά, στο εσωτερικό της Κοινότητας, να γίνουν ορισμένες οικονομικές μετορρυθμίσεις, έχουν μείνει πίσω σε σχέση με το λοικό πνεύμο. Γιατί οι Κοινότητες της επόμενης επανάστασης θα εξοσφολίσουν και θα διοκρηύσουν την ανεξορτησία τους με εποναστοτικές σοσιαλιστι-

κές πράξεις, δηλαδή με την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας.

Τη μέρα που, ως συνέπεια της ωρίμανσης της επαναστατικής κατάστασης, ο λαός θα σαρώσει τις κυβερνήσεις, και θ' αποσυντεθεί η αστική τάξη που τώρα την κρατάει ενωμένη μόνον η κηδεμονία του κράτους, τη μέρα εκείνη – που δεν είναι μακριά – ο ξεσηκωμένος λαός δεν θα περιμένει από καμία κυβέρνηση να επιβάλει, με ανήκουστη σύνεση, οικονομικές μεταρρυθμίσεις. Θα καταργήσει ο ίδιος την ιδιωτική ιδιοκτησία με τη βίαιη απαλλοτρίωση, θα πάρει στην κατοχή του, εν ονόματι ολόκληρου του λαού, όλο τον κοινωνικό πλούτο που συσσωρεύσαν με τον μόχθο τους οι προηγούμενες γενιές. Δεν θ' αρκεστεί ν' απαλλοτριώσει μ' ένα διάταγμα, που θα έμενε νεκρό γράμμα, το κοινωνικό κεφάλαιο από τους σφετεριστές του· θα το πάρει αμέσως στην κατοχή του και θα κατοχυρώσει τα δικαιώματά του χρησιμοποιώντας το. Θα αυτο-οργανωθεί στα εργοστάσια για να τα κινήσει· θ' αλλάξει το καλύβι του με μια υγιεινή κατοικία στο μέγαρο του αστού· θα οργανωθεί για να χρησιμοποιήσει αμέσως όλο τον πλούτο που έχει συσσωρευθεί στις πόλεις· θα τον πάρει στην κατοχή του σαν να μην τον είχε κλέψει ποτέ η αστική τάξη. Απ' τη στιγμή που θα διωχθεί ο μεγαλοβιομήχανος που εκμεταλλεύεται τον μόχθο του εργάτη, η παραγωγή θα συνεχιστεί, θα παραμεριστούν τα εμπόδια που την παρενοχλούν, θα σταματήσουν οι σπέκουλες που την σκοτώνουν και οι συγχύσεις που την αποδιοργανώνουν, και θα προσαρμοστεί στις ανάγκες της στιγμής με την ώθηση που θα της δώσει η ελεύθερη εργασία. «Ποτέ δεν δούλεψε κανένας στη Γαλλία όσο το 1793, την πρώτη χρονιά που οι αγρότες είχαν πάρει τη γη από τους άρχοντες», γράφει ο ιστορικός Μισ(ε)λέ [Michelet]. Ποτέ δεν δούλεψε κανένας όσο θα δουλέψει τη μέρα που θα ελευθερωθεί η εργασία, και η κάθε πρόοδος που θα κάνει ο εργαζόμενος θα είναι πηγή ευημερίας για όλη την κοινότητα.

Στο ζήτημα του κοινωνικού πλούτου έγινε μία διάκριση, και το σοσιαλιστικό κόμμα έφτασε να διασπαστεί γι' αυτά ακριβώς το ζήτημα. Η τάση που ονομάζεται σήμερα *κολεκτιβιστική*, που βάζει στη θέση του καλεκτιβισμού της παλιάς Διεθνούς (δηλαδή του αντιεξουσιαστικού καμουνισμού) ένα είδος δογματικού κολεκτιβισμού, προσπάθησε να κάνει τη διάκριση ανάμεσα στο κεφάλαιο που χρησιμοποιείται στην παραγωγή και στον πλούτο που χρησιμοποιεί ένας άνθρωπος για να καλύπτει τις ανάγκες της ζωής του. Οι μηχανές, τα εργοστάσια, οι πρώτες ύλες, τα μεταφορικά μέσα και η γη, από τη μία πλευρά· οι κατοικίες, τα τελειωμένα προϊόντα, τα ρούχα, οι αποταμιεύσεις, από την άλλη. Τα μεν θα γίνουν συλλογική ιδιοκτησία· τα δε προορίζονται, σύμφωνα με τους θεωρητικούς εκπροσώπους αυτής της τάσης, να παραμείνουν ιδιωτική ιδιοκτησία.

Προσπάθησαν να τεκμηριώσουν αυτήν τη διάκριση. Αλλά το λαϊκό πνεύμα σύντομα την ξεπέρασε· γιατί κατάλαβε πως είναι πλαστή και πρακτικά ανε-

φάρμοστη· είναι θεωρητικά ελλιπής και καταρρέει μπροστά στην πρακτική ζωή. Οι εργαζόμενοι έχουν καταλάβει ότι τα σπίτι που μας στεγάζει, το κάρβουνο και τα γκάζι που καίμε, τα τρόφιμα που αναλύνει ο οργανισμός μας για να μας κρατήσει στη ζωή, τα ρούχα που φορούμε για να προφυλαχτούμε, το βιβλίο που διαβάζουμε για να μορφωθούμε, ακόμη και η ψυχαγωγία μας, είναι αναπόσπαστα κομμάτια της ύπαρξής μας, αναγκαία για την επιτυχημένη παραγωγή και τη σταδιακή ανάπτυξη της ανθρωπότητας, εξ ίσου με τις μηχανές, τα εργοστάσια, τις πρώτες ύλες και τους άλλους συντελεστές της παραγωγής. Έχουν καταλάβει ότι η διατήρηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας σ' αυτόν τον πλούτο θα σημαίνει και διατήρηση της ανισότητας, της καταπίεσης και της εκμετάλλευσης, και θ' αναιρεί εκ των προτέρων τα απατελέσματα της μερικής απαλλαγής. Αποφεύγοντας τα εμπόδια που βάζει στον δρόμο τους ο κολεκτιβισμός των θεωρητικών, πραχρούν κατ' ευθείαν προς την πιο απλή και πρακτική μορφή του αντιεξουσιαστικού κομμουνισμού.

Πράγματι, στις συγκεντρώσεις τους, οι επαναστάτες προλετάριοι διακηρύσσουν καθαρά το δικαίωμά τους να πάρουν στα χέρια τους όλα τον κοινωνικό πλούτο και την ανάγκη να καταργήσουν την ιδιωτική ιδιοκτησία τόσο στα καταναλωτικά αγαθά όσο και στα αγαθά που είναι απαραίτητα για την παραγωγή. «Τη μέρα της επανάστασης θα πάρουμε στα χέρια μας όλο τον πλούτο, όλα τα αγαθά που είναι συσσωρευμένα στις πόλεις, και θα τα χρησιμοποιούμε από κοινού», λένε οι γνήσιοι εκφραστές των εργατικών μαζών, και οι ακροατές τους το επικυρώνουν με τις ζητωκραυγές τους.

«Ο καθένας θα πάρει αμέσως ό,τι έχει ανάγκη, και ας είμαστε σίγαυροι ότι οι αποθήκες των πόλεων μας έχουν αρκετά τρόφιμα για να μας θρέψουν όλους μέχρι τη μέρα που θ' αρχίσει η ελεύθερη παραγωγή. Τα καταστήματα των πόλεων μας έχουν αρκετά ρούχα για να ντύσουν όλο τον κόσμο, αυτά που είναι τώρα στοιβαγμένα και άχρηστα ενώ γύρω επικρατεί αθλιότητα. Υπάρχουν και αρκετά αντικείμενα παλυτελείας για να διαλέξει όποιος θέλει ό,τι θέλει».

Έτσι ονειρεύεται η μάζα των προλεταρίων την επανάσταση, αν κρίνουμε απ' αυτά που λέγονται στις συγκεντρώσεις τους: Άμεση εγκαθίδρυση του *σναρχικού κομμουνισμού* και ελεύθερη οργάνωση της νέας παραγωγής. Αυτά τα δύο έχουν γίνει κοινή πεποίθηση, συνεπώς οι Κοινότητες που θα προέλθουν από την επικείμενη επανάσταση δεν θα επαναλάβουν τα λάθη των προκατόχων τους που έχυσαν ηρωικά το αίμα τους για ν' αναίξουν τον δρόμο για το μέλλον.

Αλλά δεν συμφωνούν –αν και φαίνεται πως δεν θ' αργήσουν να συμφωνήσουν– πάνω σ' ένα άλλο, όχι λιγότερο σημαντικό ζήτημα: στα ζήτσημα του *τρόπου διακυβέρνησης*.

Είναι γνωστό ότι υπάρχουν δύο σοσιαλιστικές τάσεις, που διαφωνούν ριζικά στο ζήτημα αυτό. Οι μεν λένε: «Θα πρέπει τη μέρα της επανάστασης να

συγκροτηθεί μίο κυβέρνηση και να καταλάβει την εξουσία. Αυτή η ισχυρή και αποφασισμένη κυβέρνηση θα κάνει την επανάσταση εκδίδοντας διατάγματα και αναγκάζοντας τους πάντες να υπακούουν στα διατάγματα αυτά».

«Θλιβερή πλάνη», απαντούν οι δε. «Κάθε κεντρική κυβέρνηση, αναλαμβάνοντας τη διακυβέρνηση ενός έθνους, αφού μοιραία θ' αποτελείται από ανόμοια άτομα και αφού θα είναι συντηρητική εκ φύσεως ως κυβέρνηση, θα είναι μόνον εμπόδιο στην επανάσταση. Το μόνο που θα κάνει θα είναι να εμποδίσει την επανάσταση μέσα στις Κοινότητες που είναι έτοιμες να βαδίσουν μπροστά, ενώ από την άλλη δεν θα είναι κατάλληλη να εμπνεύσει τον επαναστατικό ενθουσιασμό στις Κοινότητες που έχουν μείνει πίσω. Το ίδιο θα συμβαίνει και στους κόλπους μίας ήδη εξεγερμένης Κοινότητας. Είτε η κυβέρνηση της Κοινότητας απλώς θα επικυρώνει τα τετελεσμένα γεγονότα, οπότε θα είναι μόνον ένα άχρηστο και επικίνδυνο γρανάζι· είτε θα θέλει να καθοδηγήσει την Κοινότητα, οπότε θα ρυθμίζει αυτά που πρέπει να επεξεργαστεί ελεύθερα ο ίδιος ο λαός για να μπορέσει να επιζήσει· θα εφαρμόσει θεωρίες, εκεί που πρέπει όλη η κοινωνία να επεξεργαστεί νέες μορφές συλλογικής ζωής με τη δημιουργικότητα που αναφαίνεται όταν ο κοινωνικός οργανισμός σπάσει τις αλυσίδες του και βλέπει ν' ανοίγονται μπροστά του νέοι και πλατιοί ορίζοντες. Οι άνθρωποι που θα βρίσκονται στην εξουσία θα χαλιναγωγήσουν αυτήν την ορμή, χωρίς να δημιουργήσουν τίποτε από τα όσα θα ήταν ικανοί να κάνουν οι ίδιοι αν έμεναν μέσα στον λαό για να επεξεργαστούν μαζί του τη νέα οργάνωση της κοινωνίας αντί να κλείνονται στα γραφεία και ν' αναλώνονται σε ανώφελες λογαμαχίες. Θα είναι και εμπόδιο και κίνδυνος· ανίκανη να κάνει καλό, και ικανότατη να κάνει το κακό· άρα τίποτε δεν δικαιολογεί την ύπαρξή της».

Αυτή η επιχειρηματολογία, παρ' ότι σωστή και αβίαστη, σκοντάφτει ακόμη στις προαιώνιες προκαταλήψεις που συσσώρευσαν και διέδωσαν εκείνοι που είχαν συμφέρον από τη διατήρηση της θρησκείας της κυβέρνησης δίπλα στη θρησκεία της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και στη θρησκεία του Θεού. Αυτή η προκατάληψη –η τελευταία στη σειρά Θεός, Ιδιοκτησία, Κυβέρνηση– επιζεί ακόμη και αποτελεί κίνδυνο για την επικείμενη επανάσταση. «Θα ρυθμίζουμε μονάχοι μας τις υποθέσεις μας, χωρίς να περιμένουμε διαταγές από καμία κυβέρνηση, και θα περάσουμε πάνω από τα πτώματα όλων εκείνων που θα επιχειρήσουν να μας επιβληθούν με τη μορφή του παπά, του ιδιοκτήτη ή του κυβερνήτη», λένε ήδη οι προλετάριοι. Πρέπει, λοιπόν, να ελπίζουμε ότι εάν το κόμμα των αναρχικών συνεχίσει ν' αντιμάχεται με πείσμα τη θρησκεία της κυβέρνησης και εάν δεν ξεφύγει από την πορεία του αναλωνόμενου σε αγώνες για την κατάληψη της εξουσίας – πρέπει να ελπίζουμε ότι, στα λίγα χρόνια που μας χωρίζουν απ' την επανάσταση, η προκατάληψη της κυβέρνησης θα έχει κλονιστεί αρκετά και δεν θα μπορεί να παραπλανήσει τις προλεταριακές μάζες.

Αλλά θα πρέπει να τονίσουμε ένα λυπηρό κενό που βλέπουμε στις λαϊκές συγκεντρώσεις: τίποτε ή σχεδόν τίποτε δεν λέγεται για την ύπαιθρο. Όλα περιορίζονται στις πόλεις. Η ύπαιθρος θαρρείς και δεν υπάρχει για τους εργαζόμενους των πόλεων. Ακόμη και οι ρήτορες που μιλούν για τον χαρακτήρα της επικείμενης επανάστασης αποφεύγουν να κάνουν λόγο για την ύπαιθρο και τη γη. Δεν γνωρίζουν τον γεωργό ούτε τις επιθυμίες του, και δεν τολμούν να μιλήσουν εξ ονόματός του. Μήπως θα πρέπει να τονίσω περισσότερο τους κινδύνους που απορρέουν απ' αυτήν την κατάσταση;

Η απελευθέρωση του προλεταριάτου δεν θα μπορεί να γίνει πραγματικότητα όσο τα επαναστατικά κίνημα δεν θα έχει αγκαλιάσει τα χωριά. Οι εξεγερμένες Κοινότητες δεν θ' αντέξουν ούτε ένα χρόνο, αν δεν εξεγερθούν συγχρόνως και τα χωριά. Όταν καταργηθούν οι φόροι, οι υποθήκες και τα ενοίκια, όταν διαλυθούν οι θεσμοί που καταπιέζουν τους χωρικούς, είναι σίγουρο ότι τα χωριά θα καταλάβουν τα οφέλη που θα έχουν από την επανάσταση. Οπωσδήποτε, όμως, θα ήταν ανόητα να υπολογίζουμε στη διάδοση της επαναστατικής ιδέας από τις πόλεις στα χωριά, αν πρώτα δεν έχουμε επεξεργαστεί συγκεκριμένες ιδέες για την ύπαιθρο. Πρέπει να ξέρουμε καθαρά τι θέλει ο χωρικός, πώς εννοεί την επανάσταση στα χωριά, πώς νομίζει πως θα λύσει το δύσκολο πρόβλημα της έγχειας ιδιοκτησίας. Πρέπει να πούμε εκ των προτέρων στον χωρικό τι σκοπεύει να κάνει ο σύμμαχός του, ο προλετάριος των πόλεων, και πρέπει να τον βεβαιώσουμε ότι δεν πρέπει να φοβάται πως θα λάβει μέτρα δυσμενή για τον καλλιεργητή. Από τη μεριά του, ο εργάτης των πόλεων πρέπει να συνηθίσει να σέβεται τον χωρικό και να προχωρεί σε συμφωνία μ' αυτόν.

Αλλά για να γίνει αυτό, πρέπει οι εργαζόμενοι ν' αναλάβουν να βοηθήσουν με την προπαγάνδα τους τα χωριά. Πρέπει σε κάθε πόλη να υπάρχει έστω μία μικρή ιδιαίτερη οργάνωση, ένας κλάδος της Αγροτικής Λίγκας, που θ' αναλάβει την προπαγάνδα στους αγρότες. Η προπαγάνδα αυτή πρέπει να θεωρηθεί καθήκον εξ ίσου επιτακτικό με την προπαγάνδα στα βιομηχανικά κέντρα.

Η αρχή θα είναι δύσκολη. Ας έχουμε, όμως, στα μυαλό μας ότι αυτό βοηθά την επανάσταση. Γιατί η επανάσταση θα νικήσει μόνο τη μέρα που ο εργάτης των εργοστασίων και ο καλλιεργητής της γης θα βαδίσουν πιασμένοι χέρι-χέρι προς την κατάκτηση της ισότητας όλων των ανθρώπων, φέρνοντας την ευτυχία και στις αγροικίες και στις κατοικίες των μεγάλων βιομηχανικών πόλεων.

ΤΟ ΑΓΡΟΤΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ

I

Η Ευρώπη αντιμετωπίζει σήμερα ένα τεράστιο πρόβλημα: το αγροτικό, δηλαδή ποια νέα μορφή θα πάρει στο εγγύς μέλλον η καταχή και η καλλιέργεια της γης. Σε ποιον θ' ανήκει η γη; Ποιος θα την καλλιεργεί και πώς; Ας μη παραγνωρίσουμε τη σοβαρότητα του προβλήματος. Ας μη παραγνωρίσουμε και ότι το πρόβλημα αυτό τίθεται πραγματικά, σήμερα κιόλας, σε όλη του την έκταση - όπως θα καταλάβαμε αν παρακολουθήσαμε πρασεκτικά τα όσα συμβαίνουν στην Ιρλανδία, στην Αγγλία, στην Ισπανία, στην Ιταλία, σε ορισμένες περιφέρειες της Γερμανίας και στη Ρωσία. Στα θλιβερό χωριά της, η περιφρονημένη σήμερα τόξη των καλλιεργητών της γης ετοιμάζει μια τεράστια επανάσταση.

Η πιο σοβαρή ένσταση που απευθυνόταν έως τώρα στον σοσιαλισμό ήταν ότι το κοινωνικό ζήτημα, παρ' όλο που ενδιέφερε τους εργάτες της πόλης, ήταν ανύπαρκτο στην ύπαιθρο· ότι αν οι εργάτες της πόλης δέχονταν πρόθυμα την ιδέα της κατάργησης της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και παθιάζονταν με την απαλλοτρίωση των εργοστασίων, δεν συνέβαινε το ίδιο με τους αγρότες· αυτοί, μας έλεγαν, αντιπαθούν τους σοσιαλιστές και, αν μια μέρα οι εργάτες της πόλης επιχειρούσαν να υλοποιήσουν τα σχέδιά τους, οι αγρότες σύντομα θα τους λογίκευαν.

Δεχόμαστε ότι η ένσταση αυτή είχε μια κάποια ευλογοφάνεια πριν τριάντα με σαράντα χρόνια, τουλάχιστον σε ορισμένες χώρες. Η ευημερία σε μια περιφέρεια, η μεγάλη εγκατάλειψη σε μια άλλη, δεν έκαναν τους αγρότες να εκδηλώνουν τη δυσαρέσκειά τους. Αλλά σήμερα αυτό δεν συμβαίνει πια. Η συγκέντρωση της γης στα χέρια των πιο πλούσιων και η δημιουργία ενός προλεταριάτου της υπαίθρου που αυξάνεται αριθμητικά αλαένα, οι βαρείς φόροι με τους οποίους συνθλίβουν τα κράτη τη γεωργία, η εισαγωγή της μεγάλης εκμηχανισμένης παραγωγής στη γεωργία, ο ανταγωνισμός της Αμερικής και της Αυστραλίας και, τέλος, η πιο γοργή κίνηση των ιδεών που φτάνουν σήμερα και στα πιο απομονωμένα χωριά - όλ' αυτά, την περασμένη τριακοναετία, άλλαξαν ραγδαία τις συνθήκες της καλλιέργειας της γης. Σήμερα η Ευρώπη βρίσκεται αντιμέτωπη μ' ένα ισχυρό αγροτικό κίνημα, που απλώνεται σ' ολόκληρη την ήπειρο και θα δώσει στην επικείμενη επανάσταση ένα βάρος διαφορετικό και ακόμη μεγαλύτερο απ' αυτό που θα είχε αν είχε περιοριστεί στις μεγάλες πόλεις.

Ποιος δεν διαβάξει καθημερινά τις ειδήσεις απ' την Ιρλανδία; Η μισή χώρα

έχει ξεσηκωθεί εναντίον των ορχόντων. Οι αγρότες δεν πληρώνουν πια νοίκι στους ιδιοκτήτες της γης· ακόμη κι εκείνοι που θα ήθελαν να πληρώσουν δεν τολμάνε πια, από φόβο μην τους τιμωρήσει η Αγροτική Λίγκα – μια ισχυρή μυστική οργάνωση που τα παρακλάδια της οπλώνονται στα χωριά και τιμωρεί όσους δεν τηρούν την εντολή της: «Αρνούμαστε να πληρώσουμε νοίκι!» Οι γαιοκτήμονες δεν τολμούν ν' απαιτήσουν το οφειλόμενο. Αν επιδιώκουν να τα εισπρόξουν, θα έπρεπε να κινητοποιήσουν εκατό χιλιάδες χωροφύλακες, και θα προκαλούσαν γενικό ξεσηκωμό. Αν ένας γαιοκτήμονας θελήσει να διώξει έναν ενοικιοστή που δεν πληρώνει, θα πρέπει να στείλει τουλάχιστον εκατό χωροφύλακες, γιατί ο αγρότης, αν οντισταθεί ένοπλο ή παθητικό, έχει την υποστήριξη χιλιάδων γειτόνων του. Αν τελικά εκδιωχθεί, δεν βρίσκεται άλλος που να διοικιδυνεύσει να νοικιάσει το κτήμα του. Αλλά και αν ακόμη βρεθεί, σύντομα αναγκάζεται να φύγει, γιατί η Λίγκα ή κάποια άλλη μυστική οργάνωση εξοντώνουν τα ζώα του, καίνε το στόρι του και τον καταδικάζουν και τον ίδιο σε θάνατο. Η κατάσταση γίνεται αφόρητη και για τους γαιοκτήμονες· σε ορισμένες περιφέρειες η αξία της γης τους έχει μειωθεί κατά το δύο τρίτο·²⁴ άλλες, οι γαιοκτήμονες είναι μόνο κατ' όνομα ιδιοκτήτες· τολμούν να επισκεφθούν τα κτήματά τους μόνο συνοδευόμενοι από αποσπάσματα χωροφυλάκων που φυλάγουν σκοπιά στις πύλες των υποστοτικών. Η γη μένει χέρσα, και το έτος 1879 η έκταση των καλλιεργούμενων γαιών μειώθηκε κατά 33.000 εκτάρια²⁴. Η μείωση των εσόδων των γαιοκτημόνων από τις σοδειές είναι τουλάχιστον 250 εκατομμύρια φράγκα, σύμφωνα με τον *Financial Reformer*.

Η κατάσταση είναι τόσο σοβαρή, που ο κ. Γκλάντστον, πριν ανέβει στην εξουσία, είχε συμφωνήσει επίσημο με ιρλανδούς βουλευτές να υποβάλει ένα νομοσχέδιο σύμφωνα με το οποίο η γη των τωρινών μεγαλογαιοκτημόνων θ' απολλοτριωνόταν για λόγους δημοσίου συμφέροντος, θο χαρακτηριζόταν πανεθνική ιδιοκτησία και θα πουλιόταν στον λαό σε κλήρους, η δε εξόφληση θα γινόταν σε είκοσι πέντε χρόνια. Αλλά είναι προφανές ότι ποτέ δεν θα ψηφίσει το ογγλικό κοινοβούλιο έναν τέτοιο νόμο, γιατί αυτό θα έπληττε θανάσιμα την ορχή της έγγειας ιδιοκτησίας στην Αγγλία. Δεν έχουμε, λοιπόν, περιθώριο να περιμένουμε ότι η λύση θα μπορούσε να δοθεί ειρηνικά. Πιθονόν, βέβαια, ένας γενικός ξεσηκωμός των αγροτών να μπορούσε για άλλη μια φορά ν' αποσοβηθεί, όπως το 1846· ολλό, οφού η κοτάσταση παραμένει η ίδια, ή μάλλον χειροτερεύει, μπορούμε να προβλέψουμε πως δεν θ' αργήσει η μέρα που θα εξαντληθεί εν τέλει η υπομονή του ιρλανδικού λαού μετά από τόσα βόσσανα και τόσες αθετημένες υποσχέσεις. Φτάνει να παρουσιαστεί η κατάλληλη ευκαιρία έπειτα από μια στιγμιαία αποδιοργάνωση της εξουσίας στην Αγγλία,

²⁴ Εκτάριο: μονάδο μέτρησης επιφονειών ίση με 10 στρέμματα. [Στμ.]

και ο ιρλανδός αγρότης, ωθούμενος από τις μυστικές εταιρείες και με την υποστήριξη των μικροαστών του χωριού που θα ήθελαν να εμφανιστούν κι αυτοί στη σκηνή για να επωφεληθούν όπως το 1793, θα έβγαине επιτέλους από την τρώγλη του και θα έκανε αυτό που τόσοι αγκιτάτορες τον συμβουλεύουν να κάνει σήμερα: θα πορευόταν με αναμμένες δάδες προς τους πύργους, θα μέτεφερε σε δικές του αποθήκες το στάρι των γαιοκτημόνων και, διώχνοντας τα όργανό τους, γκρεμίζοντας τους φρόχτες των χωραφιών, θα έπαιρνε στα χέρια του τα χωράφια που λαχταράει τόσα χρόνια.

Αν πάμε σε μιαν άλλη άκρη της Ευρώπης, στην Ισπανία, θα δούμε την ίδια κατάσταση. Από τη μία, όπως στην Ανδαλουσία και στην επαρχία της Βαλένθια όπου η έγγεια ιδιοκτησία είναι συγκεντρωμένη σε λίγα χέρια, λεγεώνες πεινασμένων χωρικών συνεννοούνται μεταξύ τους και διεξάγουν ασταμάτητο και ανελέητο ανταρτοπόλεμο ενάντια τους γαιοκτήμονες. Επωφελούνται από το σκοτάδι της νύχτας και εξοντώνουν τα ζώα του γαιοκτήμονα, ενώ συγχρόνως καίνε και εκατοντάδες καλλιεργημένα εκτάρια γης· πυρπολούν τις αποθήκες, και όποιος καταγγέλλει στις αρχές τους δρόστες αυτών των πράξεων, καθώς και ο δικαστής που τολμάει να τους καταδικάσει, δολοφονούνται από τα μαχαίρια της Λίγκας. Στην επαρχία της Βαλένθια οι μικροκαλλιεργητές αρνούνται να πληρώσουν νοίκι, και αλίμονο σε όποιον θα τολμούσε να παραβιάσει τη μυστική συμφωνία τους! Μια ισχυρή μυστική οργάνωση, με αφίσεις που κολλάει τη νύχτα στα δένδρα, θυμίζει διαρκώς στους συνωμότες ότι, αν προδώσουν την υπόθεση, θα τιμωρηθούν σκληρά: θα καταστραφούν οι σοδειές τους, θα θανατωθούν τα ζώα τους και ενδεχόμενως και οι ίδιοι.

Στις επαρχίες με πιο κατακερματισμένη ιδιοκτησία, η δυσαρέσκεια προκαλείται από το ισπανικό κράτος. Το κράτος συνθλίβει τον μικρογεωργό με κρατικούς, επαρχιακούς, κοινοτικούς, τακτικούς και έκτακτους φόρους, και έτσι δημεύει δεκάδες μικροϊδιοκτησίες και τις βγάζει σε πλειστηριασμό, αλλά δεν βρίσκει αγοραστής. Οι κάτοικοι της υπαίθρου ζουν σε ελεεινές συνθήκες σε πολλές επαρχίες, και η πείνα ωθεί τους χωρικούς να σχηματίζουν ομάδες και να ξεσηκώνονται εναντίον των φόρων.

Παρόμοια είναι η κατάσταση και στην Ιταλία. Σε πολλές επαρχίες ο χωρικός ζει σε άθλιες συνθήκες. Σπρωγμένος από τα κράτος στη φτώχεια, ο μικρογεωργός δεν πληρώνει πια φόρους στο κράτος, και αυτό απαντά δημεύοντας τον κλήρο του. Μέσα σε μία μόνο χρονιά δημεύτηκαν 6.644 μικροϊδιοκτησίες, μέσης αξίας 99 φράγκων η καθεμιά. Δεν απορούμε, λοιπόν, που αυτές οι επαρχίες είναι μονίμως σε κατάσταση εξέγερσης. Κάποτε, ένας φανατικός κήρυκας της χριστιανικής κοινοκτημοσύνης παρασύρει χιλιάδες χωρικούς, που τους σκορπίζουν μόνον οι σφαίρες των στρατιωτών· άλλοτε, όλοι μαζί οι κάτοικοι ενός χωριού καταλαμβάνουν τα ακαλλιέργητα χωράφια του γαιοκτή-

μονο και τα καλλιεργούν για λογοριασμό τους· άλλοτε πάλι, ομάδες πεινασμένων χωρικών διοδηλώνουν μπροστά στο Δημαρχείο απαιτώντας ψωμί και δουλειά, και απειλώντας ότι αλλιώς θα ξεσηκωθούν.

Ας μη μας πει κανείς ότι πρόκειται για μεμονωμένα περιστατικά! Μήπως ήταν πιο συχνές οι εξεγέρσεις των γάλλων χωρικών πριν τον Μάη του 1789; Ολιγάριθμες και λιγότερο συνειδητές στην αρχή, αποτέλεσαν το φόντο που πάνω του ζωγραφίστηκε αργότερο η επανάσταση των μεγάλων πόλεων.

Τέλος, στην ανατολική άκρη της Ευρώπης, στη Ρωσία, το αγροτικό ζήτημα παρουσιάζεται με μια μορφή που μας θυμίζει από πολλές απόψεις την κατάσταση στη Γαλλία πριν το 1789. Έχει και εκεί καταργηθεί η δουλοπαροικία των προσώπων, και κάθε αγροτική κοινότητα κατέχει από κοινού τα χωράφια· αλλά αυτά τα χωράφια είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους τόσο άγονα ή τόσο μικρά, το νοίκι ή η πρόσσοδος που πληρώνει η κοινότητα στον γαιοκτήμονα είναι τόσο δυσανάλογη προς την πραγματική αξία των χωροφιών, οι φόροι με τους οποίους συνθλίβει το κράτος τον αγρότη είναι τόσο δυσβάσταχτοι, ώστε σήμερα τουλάχιστον τα τρία τέταρτα των χωρικών ζουν στην πιο ελεεινή αθλιότητα. Τους λείπει το ψωμί, και αρκεί να μην πάει καλά μια μόνο σοδειά, για να πέσει λιμός σε τεράστιες περιφέρειες και ν' αποδεκατίσει τον πληθυσμό.

Αλλά ο χωρικός δεν ανέχεται πια αδιαμαρτύρητα αυτήν την κατάσταση. Νέες ιδέες, όνειρα για ένα καλύτερο μέλλον γεννιούνται στην ύπαιθρο, που την φέρνει σε επαφή με τα μεγάλα αστικά κέντρα ο σιδηρόδρομος. Ο χωρικός περιμένει καθημερινά ότι κάτι θα γίνει που θα καταργήσει το νοίκι και την πρόσσοδο, και θα του ξαναδώσει ολόκληρο το χωράφι που θεωρεί ότι δικαιωματικά του ανήκει. Αν ο Άρθουρ Γιανγκ (Young) επισκεπτόταν σήμερα τη Ρωσία όπως επισκέφθηκε τη Γαλλία λίγο πριν το 1789, θ' άκουγε τις ίδιες κραυγές και τα ίδια λόγια ελπίδας που κατέγραψε στα *Ταξίδια* του. Σε ορισμένες περιφέρειες η αγκιτάσια παίρνει τη μορφή του ανταρτοπολέμου ενάντια στους γαιοκτήμονες. Θ' αρκούσε ορισμένα πολιτικά γεγονότα ν' αποδιοργάνων την κεντρική εξουσία και να φουντώνανε τα πάθη, ώστε οι πεινασμένοι του χωριού, με τη βοήθεια και πιθανόν την παρότρυνση των μικροαστών της υποίθρου που συγκροτούνται γοργά σε κοινωνική τάξη, ν' ορχίσουν τις εξεγέρσεις. Αργότερο, αυτές οι απροσχεδίαστες και ανοργάνωτες εξεγέρσεις που ξεσπούν σ' ολόκληρη την επικράτεια και διαδίδονται προς όλες τις κατευθύνσεις συναντώντας η μία την άλλη, κουράζοντας τον στρατό και την κυβέρνηση και διορκώντας πολλά χρόνια, θα μπορούσαν να ξεκινήσουν και να ενισχύσουν μια μεγάλη επανάσταση, με όλες τις συνέπειες που θα έχει κάτι τέτοιο για όλη την Ευρώπη.

Αν, όμως, το αγροτικό ζήτημα τίθεται μ' αυτές τις μεγαλειώδεις μορφές στις χώρες που αναφέραμε, αν η γηραιά Ευρώπη βρεθεί μια μέρα περικυκλωμένη,

σαν από έναν πύρινο κλοιό, από τις αγροτικές εξεγέρσεις, αν η απαλλοτρίωση της γης των γαιοκτημόνων πάρει μεγάλη έκταση σ' όλες τις χώρες, το κέντρο της Ευρώπης, οι λεγόμενες πολιτισμένες χώρες, δεν θα αισθανθούν τον αντίκτυπο; Και βέβαια να! Αφού αναλύσουμε πιο κάτω την κατάσταση των αγροτών στην Αγγλία, στη Γαλλία, στη Γερμανία, στην Ελβετία, αφού εξετάσουμε τη μεγάλη επιρροή ενός νέου παράγοντα που έχει πανικοβάλει την Αγγλία, δηλαδή την παραγωγή σταριού σε μεγάλη κλίμακα στην Αμερική και στην Αυστραλία· αφού, τέλος, ρίξουμε μια γρήγορη ματιά στις νέες ιδέες που μπαίνουν στο μυαλό των χωρικών στις χώρες που θεωρούνται προπύργια του πολιτισμού, θα δούμε ότι το αγροτικό ζήτημα τίθεται, έστω με κάπως διαφορετική μορφή, σ' ολόκληρη την Ευρώπη: Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία, Ιταλία. Θα δούμε ότι η τωρινή κατάσταση έχει γίνει ανυπόφορη και δεν μπορεί να κρατήσει πολύ ακόμη· ότι δεν απέχει πολύ η μέρα που η κοινωνία θα πρέπει να μετασχηματιστεί εκ θεμελίων και ν' αντικατασταθεί από μια νέα τάξη πραγμάτων· σ' αυτή τη νέα τάξη πραγμάτων, μετά από ένα βαθύ μετασχηματισμό του καθεστώτος ιδιοκτησίας και καλλιέργειας, ο χωρικός δεν θα είναι πια, όπως σήμερα, ο παρίας της κοινωνίας, και θα πάρει τη θέση του στο γλέντι της ζωής και της πνευματικής ανάπτυξης μαζί μ' όλους τους άλλους, ενώ το χωριό θα πάψει να είναι το άντρο της άγνοιας και θα γίνει κέντρο από το οποίο θα εκπέμπονται σ' όλη τη χώρα οι αχτίδες της ευημερίας και της ζωής.

II

Αγγλία

Είδαμε πιο πάνω σε ποια αξιοθρήνητη ή μάλλον φοβερή κατάσταση βρίσκεται ο χωρικός, ο καλλιεργητής της γης, στην Ιρλανδία, στην Ισπανία, στην Ιταλία και στη Ρωσία. Δεν υπάρχει πια καμία αμφιβολία: η αγροτική εξέγερση είναι στην ημερησία διάταξη σ' αυτές τις χώρες. Μα και στις χώρες που επιαιρούνται πως είναι πολιτισμένες –Αγγλία, Γερμανία, Γαλλία, ακόμη και Ελβετία– η κατάσταση του αγράτη γίνεται ολοένα πιο ανυπόφορη.

Ας πάρουμε για παράδειγμα την Αγγλία. Πριν διακόσια χρόνια ήταν ακόμη μια χώρα στην οποία ο χωρικός, καλλιεργώντας τη γη που του ανήκε, ζούσε κάπως άνετα. Σήμερα, είναι η χώρα των μεγαλογαιοκτημόνων με τα μυθώδη πλούτη και ενός εξασθλιωμένου αγροτικού προλεταριάτου. Τα τέσσερα πέμπτα του συνόλου της καλλιεργημένης γης, περίπου 23.976.000 εκτάρια, ανήκουν σε μια χούφτα 2.340 μεγαλογαιοκτημόνων· 710 λόρδοι κατέχουν το ένα τρίτο της αγγλικής γης· ο τάδε μαρκήσιος διανύει 150 χιλιόμετρα χωρίς να βγει από τα κτήματά του· απεναντίας, οι υπόλοιποι ιδιοκτήτες γης, περίπου μισό εκατομμύριο οικογένειες, υποχρεώνονται ν' αρκεστούν σε λιγότερο από ένα τρίτο του εκταρίου η καθεμιά, δηλαδή σε ένα σπιτάκι και τον κη-

πάκο του. 2.340 οικογένειες έχουν μυθώδη εισοδήματα, από 100.000 μέχρι 10.000.000 φράγκα τον χρόνο· ο μαρκήσιος του Ουέστμινστερ και ο δούκας του Μπρέντφορντ εισπράττουν 25.000 φράγκα την ημέρα, δηλαδή περισσότερα από 1.000 φράγκα την ώρα –περισσότερα από όσα παίρνει ένας εργάτης έναν ολόκληρο χρόνο– ενώ εκατοντάδες χιλιάδες οικογένειες αγροτών, παρ' όλη τη σκληρή δουλειά τους, δεν κατορθώνουν να κερδίσουν πάνω από 300 με 1.000 φράγκα τον χρόνο. Ο αγρότης, που κάνει τη γη να γεννήσει, είναι ικανοποιημένος αν, μετά από 14 με 16 ώρες δουλειά την ημέρα, καταρθώσει να κερδίσει 12 με 15 φράγκα τη βδομάδα – όσα ακριβώς του χρειάζονται για να μην πεθάνει της πείνας.

Σκανδαλώδεις περιουσίες και αλόγιστη σπατάλη των χασομέρηδων – μόνιμη αθλιότητα των αγροτών.

Οι συγγραφείς μας, βέβαια, θα σας πουν ότι, χάρη σ' αυτήν τη συγκέντρωση της ιδιοκτησίας σε λίγα χέρια, η Αγγλία έχει γίνει η χώρα της πιο εντατικής, της πιο παραγωγικής καλλιέργειας. Οι μεγάλοι λόρδοι, αδυνατώντας να καλλιεργήσουν οι ίδιοι τη γη τους, την νοικιάζουν, σε αρκετά μεγάλους κλήρους, σε ενοικιαστές [πακτωτές], και αυτοί οι ενοικιαστές –θα σας πουν– έχουν κάνει τα κτήματά τους υποδείγματα ορθολογικής καλλιέργειας.

Αυτό ίσχυε μέχρι πριν λίγο καιρό· δεν ισχύει πια σήμερα. Πρώτα-πρώτα, αχανείς εκτάσεις γης μένουν εντελώς ακαλλιεργητες ή μετατρέπονται σε πάρκα ώστε, το φθινόπωρο, να μπορεί ο γαιοκτήμονας να πάει για κυνήγι με τους καλεσμένους του. Χιλιάδες άνθρωποι θα μπορούσαν να πάρουν την τροφή τους απ' αυτή τη γη! Αλλά ο ιδιοκτήτης της δεν νοιάζεται για τέτοια μικροπράγματα· δεν ξέρει πώς να ξοδέψει τα πλούτη του· αρκείται να έχει ένα πάρκο πολλών στρεμμάτων και δεν δίνει αυτή τη γη για καλλιέργεια. Αχανείς εκτάσεις, που άλλοτε καλλιεργούνταν, έχουν μετατραπεί σε βοσκοτόπια για αγελάδες και πρόβατα. Μυριάδες αγρότες έχουν διωχθεί, κυνηγημένοι από τους γαιοκτήμονες· και τα χωράφια τους, που έδιναν τρόφιμα στον λαό, έχουν μετατραπεί σε βοσκοτόπια για τις αγελάδες, για να παράγουν κρέας, τροφή των πλουσιών. Η έκταση της καλλιεργημένης γης μειώνεται διαρκώς. Το 1866 και το 1869 η Αγγλία έσπερνε καλής ποιότητας σάρι σε 1.600.000 εκτάρια· σήμερα, το 1880, σπέρνονται μόνο 1.200.000 εκτάρια. Πριν δεκαπέντε χρόνια, κάθε εκτάριο έδινε 26 εκατόλιτρα, ενώ σήμερα δίνει μόνο 22 εκατόλιτρα σάρι (στοιχεία από τους *Times*, 15.10.1880). Ακόμη και οι ενοικιαστές που καλλιεργούν κτήματα έκτασης 50 με 100 εκταρίων και παραπάνω, οι μικροαστοί που πασχίζουν να γίνουν με τη σειρά τους γαιοκτήμονες και να ζήσουν τη γλυκιά ζωή με τη δουλειά των άλλων, ακόμη κι αυτοί αντιμετωπίζουν σήμερα την καταστροφή. Τσακισμένοι από τα βαριά νοίκια που τους επιβάλλουν οι άπληστοι γαιοκτήμονες, αδυνατούν να βελτιώσουν τις καλλιέργειές τους

και ν' ανταγωνιστούν στα σοβαρά την Αμερική και την Αυστραλία· πράγματι, οι εφημερίδες είναι γεμάτες από αγγελίες πλειστηριασμών για τέτοια κτήματα.

Έτσι, λοιπόν, συνοψίζεται η κατάσταση στη γεωργία: η μεγάλη μάζα του λαού διώχεται από τη γη και μαντρώνεται στις μεγάλες πόλεις και στα βιομηχανικά κέντρα, όπου οι πεινασμένοι ρίχνονται σε λυσσώδη ανταγωνισμό μεταξύ τους. Η γη βρίσκεται στα χέρια μιας χούφτας γαιοκτημόνων με μυθώδη εισοδήματα που τα ξεδεύουν από δω κι από κει σε αλόγιστες, αντιπαραγωγικές πολυτέλειες. Οι ενδιήμεσοι, οι ενοικιαστές, πασχίζουν να γίνουν μικρογαιοκτήμονες αλλά, τσακισμένοι από τα υπέρογκα νοίκια, είναι έτοιμοι να συμπορευτούν με τον λαό, για να πάρουν τη γη από τους μεγάλους γαιοκτήμονες. Αυτή η ανώμαλη κατάσταση που επικρατεί στην έγγεια ιδιοκτησία επηρεάζει ολόκληρη τη ζωή της χώρας.

Είναι, άραγε, παράξενο που το σύνθημα «Εθνικοποίηση της γης!» έχει γίνει το σύνθημα όλων των δυσαρεστημένων; Η μεγάλη Λίγκα των Αγροτών και των Εργατών απαιτούσε, ήδη το 1869, να δημευτεί όλη η γη των μεγαλογαιοκτημόνων από το σύνολο του έθνους, και η ιδέα αυτή κερδίζει καθημερινά έδαφος. Η Λίγκα των Αγροτικών Εργατών, που αριθμεί 150.000 μέλη και πριν μια δεκαετία διεκδίκουσε με απεργίες μόνο την αύξηση των μισθών, απαιτεί τώρα κι αυτή τη δήμευση της περιουσίας των γαιοκτημόνων. Τέλος, η ιρλανδική Λίγκα των Αγροτών αρχίζει ν' απλώνει παρακλάδια και στην Αγγλία και στη Σκωτία, κα. κερδίζει παντού συμπάθειες. Ξέρουμε πώς ενεργεί αυτή η Λίγκα. Αρχικά αναγγέλλει την απόφασή της να μειωθούν κατά το ένα τέταρτο τα ενοίκια που καταβάλλονται στον γαιοκτήμονα. Εμποδίζει με όλα τα μέσα, και με τη βία αν χρειάζεται, την έξωση όσων πληρώνουν μόνο τα τρία τέταρτα του ενοικίου. Τρομοκρατεί όσους δειλιάζουν και πληρώνουν ολόκληρο το νοίκι. Αργότερα, όταν οργανώσει καλύτερα τις δυνάμεις της, αναγγέλλει ότι δεν πρέπει να καταβάλλεται ενοίκιο στον γαιοκτήμονα και οπλίζει τον χωρικό για να επιβάλει τη θέλησή του. Όταν έρθει η κατάλληλη στιγμή, θα κάνει ό,τι έκαναν οι γάλλοι χωρικοί από το 1789 μέχρι το 1793: θ' αναγκάσει με τη βία τους γαιοκτήμονες, με φωτιά και τσεκούρι, να παραιτηθούν από τα δικαιώματά τους πάνω στη γη.

Ποια θα είναι η νέα μορφή ιδιοκτησίας που θα προέλθει από την επανάσταση στην Αγγλία; Θα ήταν δύσκολο να την προβλέψουμε σήμερα, γιατί η έκβαση της επανάστασης θα εξαρτηθεί από τη διάρκεια της επαναστατικής περιόδου και κυρίως από το πόσο ισχυρή αντίσταση θα προβάλουν στις επαναστατικές ιδέες η αριστοκρατία και η αστική τάξη. Ένα είναι σίγουρο: η Αγγλία βαδίζει προς την κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στη γη, αλλά η αντίσταση που θα συναντήσει αυτή η ιδέα από την παράταξη των σφετεριστών της γης θα εμποδίσει να γίνει ειρηνικά ο μετασχηματισμός αυτός· για να επιβάλει τη

θέλησή του, ο αγγλικός λαός θα υποχρεωθεί να προσφύγει στη βία.

III

Γαλλία

Οι γάλλοι αναγνώστες μου που ζουν στην επαρχία θα γελάσουν με την καρδιά τους όταν ακούσουν τι γράφουν γι' αυτούς τα ωραία βιβλία των βουλευτών και των οικονομολόγων που τυπώνονται στις μεγάλες πόλεις. Διαβάζουμε εκεί ότι οι γάλλοι αγρότες είναι σχεδόν όλοι πλούσιοι και απόλυτα ικανοποιημένοι με την κατάστασή τους· ότι κατέχουν αρκετή γη, έχουν αρκετά ζώα και η γη τους δίνει πολλά χρήματα· ότι πληρώνουν άνετα τους φόρους, που είναι στο κάτω-κάτω ασήμαντοι, και ότι το ενοίκιο που πληρώνουν για τη γη δεν είναι υψηλό· ότι κάθε χρόνο κάτι βάζουν στην άκρη και πλουτίζουν αδιάκοπα.

Νομίζω πως οι αγρότες θα πουν ότι οι μελετητές αυτοί είναι βλαμμένοι και θα έχουν δίκιο. Πράγματι, ας εξετάσουμε τι λογιές άνθρωποι είναι αυτά τα 23 με 24 εκατομμύρια που κατοικούν στην ύπαιθρο, και θα δούμε πόσο απ' αυτούς είναι ευχαριστημένοι με την κατάσταση και δεν θα ήθελαν να γίνει καμία αλλαγή.

Έχουμε, πρώτα-πρώτα, οχτώ χιλιάδες μεγαλογαιοκτήμονες (περίπου 40.000 άτομο, αν υπολογίσουμε και τα μέλη των οικογενειών τους), που έχουν στην κατοχή τους, κυρίως στην Πικαρδία, στη Νορμανδία και στο Ανζυ, κτήματο που τους αποφέρουν 10.000 με 200.000 και παροπώνω φράγκα ετησίως. Ασφαλώς, αυτοί δεν έχουν κανένα λόγο να παραπονούνται. Αφού περάσουν λίγους μήνες το καλοκαίρι στα κτήματά τους και αφού συσσωρεύσουν τα πλούτη που γέννησε η σκληρή δουλειά των μισθωτών, των μικρονοικιαστών ή των μισακάρηδων, θα πάνε να τα ξεδέψουν στις πόλεις. Εκεί πίνουν σαμπάνια σε κολονάτα ποτήρια, μαζί με γυναίκες που τις γεμίζουν χρήμα, και σπαταλάνε σε μια μέρα στο μέγαρά τους όσα φτάνουν για να ταιύουν μια οικογένεια επί ένα εξάμηνο. Ω! αυτοί, πράγματι, δεν έχουν κανένα παράπονο· ή μάλλον, το μόνο τους παράπονο είναι ότι ο αγρότης γίνεται καθημερινά λιγότερο υπάκουος, και σήμερα αρνείται να δουλέψει για το τίποτο. Ας μη μιλήσουμε άλλο γι' αυτούς. Θα τους πούμε μόνο μια κουβέντα, τη μέρα της επανάστασης.

Οι τοκογλύφοι, οι ζεμπόροι, οι «έμποροι αγροτικών προϊόντων», αυτοί οι βρικόλοκες που λυμαίνονται σήμερα τα χωριά και, αφού ήρθαν απ' την πόλη με μοναδική τους περιουσία ένα άδειο σακούλι, επιστρέφουν στην πόλη ως μεγαλογαιοκτήμονες και τραπεζίτες· οι συμβολαιογράφοι και οι δικηγόροι που υποκινούν διενέξεις και δίκες· οι μηχανικοί και η συμμορία των κάθε λογιής υπαλλήλων που αδειάζουν τα κρατικά και το κοινοτικά ταμεία, όταν οι κοινό-

τητες, εξαναγκασμένες από τα μεγάλα συμφέροντα, χρεώνονται για να εξωραϊσουν το χωριό γύρω από την κατοικία του κ. Δημόρχου· κοντολογίς, όλ' αυτά τα παράσιτα που βλέπουν την ύπαιθρο σαν μια πλαύσια χώρα αγρίων κατάλληλη για εκμετάλλευση, δεν έχουν και αυτοί λόγο να είναι δυσαρεστημένοι. Αν τους μιλήσετε για την παραμικρή αλλαγή, θ' απαντήσουν ότι θ' αντισταθούν με όλες τους τις δυνάμεις. Αγρότες τσακισμένοι από τα γραμμάτια, ενοικιαστές που χρεοκοπούν στα δικαστήρια, χωρικοί που αφήνουν να τους πίνουν το αίμα τα όρνεα που τους περιτριγυρίζουν – αυτοί χρειάζονται όλο κι όλο τούτοι οι τοκογλύφοι. Κοινότητες που αφήνουν να τους κάνουν ό,τι θέλουν οι δήμαρχοι, ένα κράτος που κατασπαταλά το δημόσιο χρήμα – αυτό χρειάζονται όλο κι όλα αι υπάλληλοι. Όταν καταστρέψουν τους γάλλους αγρότες, θα πάνε να κάνουν τα ίδια στην Ουγγαρία, στην Τουρκία αν χρειαστεί, ή και στη μακρινή Κίνα αν παραστεί ανάγκη. Ο τοκογλύφος δεν έχει πατρίδα.

Είναι φανερό πως κι αυτοί δεν έχουν παράπονο. Πόσοι, όμως, είναι αυτοί; Πεντακόσιες χιλιάδες; Να πούμε ένα εκατομμύριο, μαζί με τις οικογένειές τους; Αρκεί για να καταστρέψουν σε λίγα χρόνια τα χωριά, λίγοι όμως για ν' αντισταθούν, όταν ο αγρότης γυρίσει κατά πάνω τους τη δικράνα του.

Ύστερα έρχονται αι γαιοκτήμονες που κατέχουν 50 με 200 εκτάρια. Βέβαια, οι περισσότεροι απ' αυτούς δεν ξέρουν τι τους φταίει και, όταν κόποιος τους μιλήσει για αλλαγή, πρώτα θ' αναρωτηθούν μήπως μ' αυτήν χάσουν και όσα έχουν. Όσοι απ' αυτούς βρεθούν κάποτε σε δύσκολη θέση, ελπίζουν πως μια μέρα θα τα καταφέρουν· μια πετυχημένη σπέκουλα, ένας διαρισμός σε καλαμαειβόμενο πόστο, ένας πλούσιος συγγενής που θ' αποδημήσει εις Κύριον μία ωραία πρωία συν αι καλλιέργειες – και η ευημερία θα έρθει. Γενικά, οι δυσκολίες τούς είναι κάτι άγνωστα, τα ίδιο και η δουλειά. Δεν καλλιεργούν μονάχοι τη γη· πληρώνουν γι' αυτό μισθωτούς, που αμείβονται με 250 με 300 φράγκα τον χρόνο, ενώ κάνουν δουλειά που αξίζει για 1.000 φράγκα. Αυταί, αναμφίβολα, θα είναι εχθροί της επανάστασης· είναι ήδη εχθροί της ελευθερίας, υποστηρικτές της ανισότητας, στηρήγματα της εκμετάλλευσης. Αποτελούν έναν αρκετά παλυπληθή πυρήνα –περίπου 200.000 γαιοκτήμονες, 800.000 άτομα μαζί με τις οικογένειές τους– και είναι σήμερα υπολογίσιμη δύναμη στα χωριά. Το κράτος τούς κανακεύει, και ο πλάυτος τους τους εξασφαλίζει μίαν ορισμένη επιρροή στην κοινότητα, που δεν παραλείπουν να την εκμεταλλευτούν. Τι θα γίνουν, όμως, όταν βρεθούν αντιμέτωποι με τον εξεγερμένο λαό; Είναι σίγουρα ότι δεν θα προβάλουν αντίσταση· κλεισμένοι στα σπίτια τους, θα περιμένουν την έκβαση της σύγκρουσης.

Αυτοί που κατέχουν 10 με 50 εκτάρια είναι περισσότεροι από τους προηγούμενους: πάνω από 250.000 άτομα, περίπου 1.200.000 με τις οικογένειές τους. Κατέχουν περί το ένα τέταρτο της καλλιεργήσιμης γης της Γαλλίας. Αυ-

τοί αποτελούν υπολογίσιμη δύναμη, εξ αιτίας της επιρροής που ασκούν στα χωριά και εξ οπτίας της δραστηριότητάς τους. Ενώ οι προαναφερθέντες κατοικούν συχνά στις πόλεις, αυτοί καλλιεργούν οι ίδιοι τα κτήματά τους· δεν έχουν κόψει τους δεσμούς τους με το χωριό και έχουν παραμείνει αγρότες. Σ' αυτών τη συντηρητική νοοτροπία ποντάρουν προ πάντων οι αντιδραστικοί.

Βέβαια, την εποχή περίπου από το 1800 έως το 1850, αυτή η κατηγορία αγροτών είχε μια κάποια οικονομική ευχέρεια, και ήταν φυσικό αυτή η τάξη – που την γέννησε η Μεγάλη Επανάσταση και πάσχιζε με κάθε τρόπο να διατηρήσει τα όσα κέρδισε από την Επανάσταση – ν' αρνιέται πεισματικά κάθε αλλαγή, από φόβο μη χάσει αυτά που είχε κερδίσει. Αλλά τελευταία η κατάσταση έχει αλλάξει ριζικά. Ενώ σε ορισμένες περιφέρειες της Γαλλίας (στη νοτιοανατολική, λόγω χάρη) οι αγρότες αυτοί ζουν ακόμη κάπως άνετα, στην υπόλοιπη χώρα έχουν αρχίσει να παραπονούνται για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν. Δεν μπορούν πια ν' αποταμιεύσουν και δυσκολεύονται να μεγαλώσουν τα κτήματά τους που, απεναντίας, κατακερματίζονται διαρκώς για να μεταβιβαστούν στα παιδιά τους. Από την άλλη, δεν βρίσκουν πια να νοικιάσουν χωράφια με τόσο ευνοϊκούς όρους όσο παλιότερα· σήμερα, χρειάζεται να πληρώσουν υπέρογκα νοίκια για να νοικιάσουν επιπλέον γη.

Αφού κατέχουν μικρούς κλήρους που βρίσκονται στις τέσσερις άκρες της κοινότητας, δεν μπορούν να κάνουν τόσο επικερδή την καλλιέργεια ώστε ν' αντισταθμίσουν τα βάρη που πέφτουν στον καλλιεργητή. Το στάρι αποδίδει λίγα, ενώ η κτηνοτροφία τούς αφήνει ελάχιστα κέρδη.

Το κράτος τούς τσακίζει με τους φόρους, το ίδιο και η κοινότητα: κάρα, όλογα, αλωμιστική μηχανή, λίπασμα, όλα φορολογούνται· οι δεκάρες αθροιζόμενες γίνονται φράγκα, και το σύνολο των φόρων ανέρχεται στο ύψος που είχαν οι φόροι κατά την εποχή της πάλαι ποτέ μοναρχίας. Ο αγρότης έχει ξαναγίνει υποζύγιο του κράτους.

Οι τοκογλύφοι τούς καταστρέφουν, τα γραμμάτια τους αφανίζουν· οι βιομήχανοι των πόλεων τους εκμεταλλεύονται, πουλώντας τους τα προϊόντα τους σε τιμή τριπλάσια ή τετραπλάσια από την πραγματική τους αξία. Φαντάζονται πως είναι ακόμη ιδιοκτήτες των χωραφιών τους, ενώ ουσιαστικά είναι μόνο κατ' όνομα ιδιοκτήτες· δουλεύουν μόνο για να πλουτίσουν τον τοκογλύφο, να δώσουν χρήματα στον υπάλληλο ν' αγοράσει μεταξωτά φορέματα και κοσμήματα στη γυναίκα του βιομήχανου και για να κάνουν ευχάριστη τη ζωή των χαρμοφάηδων της πόλης.

Νομίζετε πως δεν το καταλαβαίνουν; Κι όμως! Το καταλαβαίνουν θαυμάσια, και απ' τη στιγμή που θα συνειδητοποιήσουν τη δύναμή τους, δεν θα χάσουν την ευκαιρία να ξεφορτωθούν μια και καλή τα παράσιτα που ζουν εις βάρος τους.

Αλλά όλοι οι παροπώνω αποτελούν μόλις το ένα δέκατο του πληθυσμού της υπαίθρου. Οι υπόλοιποι;

Οι υπόλοιποι, περίπου 4 εκατομμύρια οικογένειες (σχεδόν 18 εκατομμύρια άνθρωποι) κατέχουν από 5 εκτάρια ανά οικογένεια, συχνό ένα εκτάριο ή ένα δέκατο του εκταρίου και πολλές φορές απολύτως τίποτε. Αν' αυτούς, 8 εκατομμύρια άνθρωποι το βγάζουν πέρο με μεγάλη δυσκολία, κολλιεργώντας 2 με 3 εκτάρια, έτσι που κάθε χρόνο αναγκάζονται να στέλνουν δεκάδες χιλιάδες αγόριο και κορίτσια τους στην πόλη, για να κερδίσουν το ψωμί τους· 7 εκατομμύρια έχουν για μοναδική τους περιουσία το σπίτι τους και έναν κηπάκο, ή μάλλον δεν κατέχουν τίποτε και κερδίζουν με μεγάλη δυσκολία τα προς το ζην ως μισθωτοί· τέλος, ένα εκατομμύριο άνθρωποι πεινούν πραγματικά, ψωμολυσσάνε και τρώνε ξερό ψωμί και πατάτες ... αν τα βρουν κι αυτά. Αυτοί αποτελούν τις δυνάμεις κρούσης της γαλλικής υπαίθρου.

Οι οικονομολόγοι δεν λογαριάζουν στους υπολογισμούς τους αυτή τη μεγάλη μάζο. Απεναντίας, γιο μας, αυτοί είναι το παν. Αυτοί είναι το χωριό· οι υπόλοιποι είναι σκέτη διακόσμηση: μήκυτες και παράσιτα, που οπομυζούν τη γέρικη βαλανιδιά.

Λοιπόν, γι' αυτούς τους αγρότες λένε πως είναι πλούσιοι, απόλυτα ικονοποιημένοι με την κατάστασή τους, δεν θέλουν κομίο αλλαγή και θο γυρίσουν την πλάτη στους σοσιαλιστές!

Πρώτα-πρώτα, όποτε μιλήσαμε στους αγρότες και τους είπομε τις σκέψεις μας οπλά και κοτονοητά, δεν μας γύρισαν την πλάτη. Η αλήθεια είναι ότι δεν τους ζητήσαμε να μας εκλέξουν βουλευτές ούτε αγροφύλακες· δεν τους ανάλυσαμε επί ώρες τη θεωρία του λεγόμενου επιστημονικού σοσιαλισμού· ούτε τους είπαμε να στείλουν τα ποιδιά τους στο Παρίσι για να παρακαλάνε τους βουλευτές· ούτε, βέβαια, τους συμβουλεύσαμε να δώσουν τη γη τους σ' ένα κράτος που, με τον αναδασμό, θα δώσει τη γη σε όποιους θέλει, ανάλογα με τα κοπρίτσια μιοσ στρατιάς υπαλλήλων. Αν τους είχαμε πει τέτοιες βλακειές, θα μας είχαν γυρίσει την πλάτη – με όλο τους το δίκιο. Αλλά όταν τους λέγαμε τι εννοούμε όταν λέμε «επανάσταση», καταλαβαίνουν πάντα και απαντούσαν ότι είχαν κι αυτοί τις ίδιες απόψεις μ' εμάς.

Νά τι είπαμε και δεν θα σταματήσουμε να λέμε στους αγρότες:

«Κάποτε η γη οηήκε στις κοινότητες, που τις αποτελούσαν όσοι καλλιεργούσαν οι ίδιοι με τα χέρια τους τη γη. Αλλά με κάθε λογής απάτες, με τη βία, την τοκογλυφία, την απάτη, οι κερδοσκόποι κατάφερον νο πάρουν στο δικά τους χέρια τη γη. Όλη αυτή η γη που ανήκει τώρα στον κύριο Τάδε ήταν άλλοτε κοινωτική γη. Σήμερα, ο αγρότης έχει ανάγκη απ' αυτή τη γη, για να την καλλιεργήσει και να βγάλει απ' αυτήν το ψωμί της οικογένειάς του, ενώ ο πλούσιος δεν την καλλιεργεί, την οφήνει χέρσα, για να ριχτεί στις κροϊπάλες.

Πρέπει λοιπόν οι αγρότες, οργανωμένοι σε Κοινότητες [Κομούνες], να ξανapόρουν στα χέρια τους τη γη, για να την δώσουν σε όσους θέλουν να τη καλλιεργήσουν οι ίδιοι.

Οι υποθήκες είναι αδικία. Κανένας δεν έχει δικαίωμα, για να σας δανείσει χρήματα, να σας πάρει τη γη, γιατί η γη έχει αξία μόνο χάρη στη δουλειά των πατερόδων σας που την ξεχέρωσαν, έχτισαν τα χωριά, έφτιαξαν τους δρόμους, αποξήραναν τα έλη· παρόγει μόνο χάρη στη δουλειά σας. Πρώτο μέλημα της Διεθνούς των Αγροτών θα είναι να κόψει τις υποθήκες και να καταργήσει μια για πάντα αυτόν τον ελεεινό θεσμό.

Τους φόρους που σας συνθλίβουν, τους καταβροχθίζουν συμμαρίες υπαλλήλων, παυ είναι όχι μόνον άχρηστοι, μα και απόλυτα περιτταί. Καταργήστε τους! Διακηρύξτε την απόλυτη ανεξαρτησία σας και δείξτε ότι ξέρετε να κάνετε τη δουλειά σας καλύτερα απ' τους γαντοφορεμένους κυρίου του Παρισιού.

Χρειάζεστε έναν δρόμο; Οι κάτοικοι των γειτονικών κοινοτήτων συνεννοούνται μεταξύ τους και τον φτιάχναν καλύτερα από τα υπουργεία Δημοσίων Έργων. Έναν σιδηρόδρομο; Οι ενδιαφερόμενες κοινότητες μιας επαρχίας θα τον φτιάξουν καλύτερα από ταυς εργαλάβους, που εισπράτταν εκαταμμύρια για να φτιάξουν ελαττωματικές γραμμές. Χρειάζεστε σχολεία; Θα τα φτιάξετε μόνοι σας, καλύτερα απ' τούς αρμόδιους κυρίου του Παρισιού. – Το κράτος δεν έχει καμία δουλειά μ' αυτά· σχολεία, δρόμους, αρδευτικά κανάλια, θα τα φτιάξετε καλύτερα και φτηνότερα μόνοι σας.

Χρειάζεται να υπερασπισετε τον τόπο σας από ξένους εισβολείς; Προσπαθήστε πρώτα-πρώτα να υπερασπιστείτε σεις οι ίδιοι ταν εαυτό σας και μην εμπιστευτείτε πατέ αυτό το έργο σε στρατηγούς που, οπωσδήποτε, θα σας πρδώσουν. Να ξέρετε ότι ποτέ κανένας τακτικός στρατός δεν κατάφερε να σταματήσει έναν εισβαλέα και ότι, απεναντίας, ο αγρότης, όποτε ήθελε να διαφυλάξει την ανεξαρτησία του, αντιμετώπισε νικηφόρα ακόμη και τις πιο φοβερές στρατιές.

Χρειάζεστε εργαλεία, μηχανήματα; Συνενναθηείτε με τούς εργάτες των πόλεων, και θα σας τα στείλουν, σε αντάλλαγμα για τα πραιόντα σας, σε τιμή κόστους, χωρίς μεσόζοντες και αφεντικό παυ πλουτίζουν κλέβοντας τον εργάτη που φτιάχνει το εργαλείο και τον αγρότη που το αγαραάζει.

Μη φοβάστε τη δύναμη της κυβέρνησης. Αυτές οι κυβερνήσεις, που φαίνονται τόσο ισχυρές, καταρρέουν αμέσως, με τα πρώτα χτυπήματα παυ θα τούς δώσει ο εξεγερμένος λαός· έχουμει δει αρκετές κυβερνήσεις να πέφτουν μέσα σε λίγες ώρες και μπορούμει να προβλέψουμε ότι σε λίγα χρόνια θα ξεσπάσουν στην Ευρώπη μια σειρά επαναστάσεις που θ' απαινάξουν ταν ζυγό της εξουσίας. Εκμεταλλευτείτε εκείνη τη στιγμή για ν' ανατρέψετε την κυβέρνηση – αλλά, κυρίως, για να κάνετε τη δική σας επανάσταση, δηλαδή για να διώ-

ΞΕΤΕ ΤΟΥΣ ΜΕΓΑΛΟΓΑΙΟΚΤΗΜΟΝΕΣ ΚΑΙ Ν' ΑΝΑΚΗΡΥΞΕΤΕ ΤΑ ΚΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥΣ ΚΟΙΝΗ ΙΔΙΑΚΤΗΣΙΑ, Ν' ΑΦΑΝΙΣΤΕ ΤΟΥΣ ΤΟΚΟΓΛΥΦΟΥΣ, ΝΑ ΚΑΤΑΡΓΗΣΕΤΕ ΤΙΣ ΥΠΟΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΝΑ ΔΙΑΚΗΡΥΞΕΤΕ ΤΗΝ ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΣΑΣ, ΤΗΝ ΩΡΑ ΠΟΥ ΟΙ ΕΡΓΟΤΕΣ ΤΩΝ ΠΟΛΕΩΝ ΘΑ ΚΑΝΟΥΝ ΤΟ ΙΔΙΟ ΣΤΑ ΑΣΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ. ΟΡΓΑΝΩΘΕΙΤΕ ΤΟΤΕ ΚΑΙ ΙΔΡΥΣΤΕ ΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ ΚΑΙ ΕΠΑΡΧΙΩΝ. ΑΛΛΑ ΠΡΟΣΞΕΤΕ ΝΑ ΜΗΝ ΑΦΗΣΕΤΕ ΝΑ ΠΑΡΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΣΤΑ ΧΕΡΙΑ ΤΟΥΣ ΟΙ ΚΑΘΕ ΛΟΓΗΣ ΚΥΡΙΟΙ ΠΟΥ ΘΑ ΠΡΟΒΛΗΘΟΥΝ ΩΣ ΕΥΕΡΓΕΤΕΣ ΤΟΥ ΑΓΡΟΤΗ· ΚΑΝΤΕ ΤΗΝ ΣΕΙΣ ΟΙ ΙΔΙΟΙ ΚΑΙ ΜΗΝ ΠΕΡΙΜΕΝΕΤΕ ΤΙΠΟΤΕ ΑΠΟ ΚΑΝΕΝΑΝ».

Αυτά είπαμε στους αγρότες. Και η μοναδική τους ένσταση δεν είχε σχέση με την ουσία των ιδεών μας, αλλά με το κατά πόσον είναι πραγματοποιήσιμες:

«Πολύ καλά – μας απαντούσαν. Όλα αυτά θα ήταν θαυμάσια, φτάνει να μπορούσαν οι αγρότες να συνεννοηθούν μεταξύ τους».

Ε λοιπόν, ας δουλέψουμε για να μπορέσουν να συνεννοηθούν! Ας προπαγανδίσουμε τις ιδέες μας, ας διαδώσουμε τα κείμενα που τις εκθέτουν, ας δουλέψουμε για να σταθεροποιήσουμε τους δεσμούς που δεν έχουν αναπτυχθεί ακόμη μεταξύ των χωριών και, όταν έρθει η μέρα της επανάστασης, ας αγωνιστούμε στο πλευρό τους και προς το συμφέρον τους!

Αυτή η μέρα βρίσκεται πολύ πιο κοντά από όσο νομίζουμε...

Η ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΤΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

I

Όταν εξετάζουμε τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά των ανθρώπινων κοινωνιών παραμερίζοντας τις δευτερεύουσες και πρόσκαιρες εκδηλώσεις, διαπιστώνουμε ότι το *πολιτικό* τους καθεστώς είναι πάντα η έκφραση του *οικονομικού* καθεστώτος που επικρατεί στην κοινωνία. Η πολιτική οργάνωση δεν αλλάζει σύμφωνα με τη θέληση των νομοθετών· μπορεί, είν' αλήθεια, ν' αλλάξει όνομα, να παρουσιάζεται σήμερα με τη μορφή της μοναρχίας, αύριο με τη μορφή της αβασίλευτης δημοκρατίας, αλλά η αλλαγή που υφίσταται δεν είναι τόσο σημαντική· διαμορφώνεται, διαπλάθεται σύμφωνα με το οικονομικό καθεστώς, του οποίου είναι πάντα η έκφραση και συγχρόνως η καθαγιασθή και το σχήμα²⁵.

Αν μερικές φορές, κατά την εξέλιξή του, το πολιτικό καθεστώς μιας χώρας καθυστερεί σε σχέση με την οικονομική μεταρρύθμιση που συμβαίνει, ανατρέπεται απότομα, διορθώνεται και ανασχηματίζεται, έτσι που να εναρμονίζεται με το οικονομικό καθεστώς που εγκαθιδρύεται. Αλλά αν, από την άλλη, με μια επανάσταση αυτό το πολιτικό καθεστώς προπορευτεί απ' την οικονομική μεταρρύθμιση, παραμένει νεκρό γράμμα, απλός τύπος, γραμμένος μόνο στις Χάρτες χωρίς να εφαρμόζεται πραγματικά. Έτσι, η διακήρυξη των Δικαιωμάτων του ανθρώπου, όποιο ρόλο και αν έχει παίξει στην ιστορία, είναι πια μόνο και μόνο ένα ιστορικό ντοκουμέντο, ενώ οι ωραίες λέξεις *Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφσύνη* θα μείνουν όνειρο ή απάτη, γραμμένες στους τοίχους των εκκλησιών και των φυλακών, ώσπου η ελευθερία και η ισότητα να γίνουν η βάση των οικονομικών σχέσεων. Το καθολικό δικαίωμα ψήφου ήταν αδιανόητο σε μια κοινωνία που βασιζόταν στη δουλοπαροικία, όπως αδιανόητη είναι η δεσποτεία σε μια κοινωνία που βασιζόταν στη λεγόμενη ελευθερία των συναλλαγών και ανταλλαγών η οποία είναι στην πραγματικότητα η ελευθερία της εκμετάλλευσης.

Αυτό το έχουν καταλάβει καλά οι εργατικές τάξεις της δυτικής Ευρώπης. Ξέρουν ή υποψιάζονται ότι οι κοινωνίες θα συνεχίσουν ν' ασφυκτούν μες στους υπάρχοντες πολιτικούς θεσμούς όσο δεν θα έχει ανατραπεί το σημερινό καπιταλιστικό καθεστώς. Ξέρουν ότι οι θεσμοί αυτοί, όσο και αν τους έχουν εξωραΐσει με εύχητα ονόματα, είναι η διαφθορά και η κυριαρχία του ισχυρό-

²⁵ Ας θυμηθούμε εδώ ότι αντίστοιχα μιλούν ο Μορξ και ο Ένγκελς για «οικονομική βάση (ή υποδομή)» και «πολιτικό εποικοδόμημα (ή υπερδομή)» [Στμ.].

τερου που έχουν αναχθεί σε καθεστώς, είναι το πνίξιμο όλων των ελευθεριών και κάθε προόδου· ξέρουν ότι ο μόνος τρόπος για ν' αποτινάξουν τα εμπόδια αυτά θα είναι η στήριξη των οικονομικών σχέσεων σ' ένα νέο σύστημα: στο σύστημα της συλλογικής ιδιοκτησίας, της κοινοκτημοσύνης. Ξέρουν, τέλος, ότι για να πραγματοποιήσουν μια βαθιά και *συνθεκτική στον χρόνο* πολιτική επανάσταση, πρέπει να πραγματοποιήσουν μια οικονομική επανάσταση.

Αλλά εξ αιτίας του στενού δεσμού ανάμεσα στο πολιτικό και στο οικονομικό καθεστώς, είναι φανερό ότι μια επανάσταση στον τρόπο παραγωγής και διανομής των αγαθών θα μπορούσε να γίνει μόνον αν συμπορευόταν με έναν βαθύ μετοσχηματισμό των θεσμών που περιγράφονται συνήθως ως πολιτικοί θεσμοί. Η κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της εκμετάλλευσης που απορρέει απ' αυτήν, και η εγκαθίδρυση του κοινοκτημονικού [κομμουνιστικού] καθεστώτος θα ήταν αδύνατες, αν θέλαμε να διατηρήσουμε το κοινοβούλιο ή τους βασιλιάδες μας. Ένα νέο οικονομικό καθεστώς απαιτεί ένα νέο πολιτικό καθεστώς, κι αυτήν την αλήθεια την έχουν τόσο καλά καταλάβει όλοι, ώστε οι πνευματικές ζυμώσεις που γίνονται σήμερα στις εργαζόμενες μάζες εξετάζουν αδιακρίτως και τις δύο πτυχές του προβλήματος. Όταν μελετούν το οικονομικό μέλλον, εξετάζουν συγχρόνως και το πολιτικό μέλλον, και, δίπλα στις λέξεις *κολεκτιβισμός* και *κομμουνισμός* [κοινοκτημοσύνη], βάζουν τις λέξεις *εργατικό κράτος*, *ελεύθερη κοινότητα* [κομούνα], *αναρχία*, ή *εξουσιαστικός ή αναρχικός κομμουνισμός*, *κολεκτιβιστική κοινότητα*.

Γενικός κόνονος: «Θέλετε η μελέτη σας να είναι γόνιμη; Απαλλαγείτε, πρώτα-πρώτα, από τις προκαταλήψεις που σας έχουν διδάξει!» – Αυτά τα λόγια, με τα οποία άρχιζε τις ποραδόσεις του ένας διαπρεπής αστρονόμος, ισχύουν για όλους τους κλάδους της ανθρώπινης γνώσης· και ισχύουν ακόμη περισσότερο για τις κοινωνικές από όσο για τις φυσικές επιστήμες· γιατί, από τα πρώτα κιάλια βήματα στο πεδίο αυτό, συναντούμε ένα σωρό προκαταλήψεις που μας έχει κληροδοτήσει το παρελθόν, τελειώς λαθεμένες ιδέες που τις έχουν προβάσει για να εξαπατούν πιο έντεχνο τον λαό και οριστοτεχνικά επεξεργασμένες σοφιστείες για να παραπλανούν την κρίση του λαού. Έτσι, για να μπορέσουμε να προχωρήσουμε με βήμα σταθερό, πρέπει να κάνουμε μια προκαταρκτική εργασία.

Μια απ' αυτές τις προκαταλήψεις αξίζει να την προσέξουμε περισσότερο απ' τις άλλες, γιατί όχι μόνο βρίσκεται στη βάση όλων των σύγχρονων πολιτικών μας θεσμών, αλλά και γιατί ξανασυναντούμε τα ίχνη της σ' όλες σχεδόν τις πολιτικές θεωρίες που έχουν προβάσει οι μεταρρυθμιστές. Είναι η εμπιστοσύνη που έχουμε στην *αντιπροσωπευτική κυβέρνηση*, στην *κυβέρνηση με εξουσιοδότηση*.

Περί τα τέλη του 18ου αι., ο γαλλικός λαός ανέτρεψε τη μονορχία, και ο

τελευταίος απόλυτος μονάρχης πλήρωσε στην γκιλοτίνα για τα εγκλήματα τα δικά του και των προκατόχων του.

Φάνηκε ότι εκείνην ακριβώς την εποχή, αφού όλα τα μεγάλα, καλά και ανθεκτικά που είχε κάνει η επανάσταση είχαν γίνει χάρη στην πρωτοβουλία απόμων ή ομάδων και χάρη στην αποδιοργάνωση και στην αδυναμία της κεντρικής κυβέρνησης, ο λαός δεν θα ήθελε να ξαναμπει κάτω από τον ζυγό μιας νέας εξουσίας που θα στηριζόταν στις ίδιες βασικές αρχές με την παλιά και ακόμη πιο ισχυρήσ αφού δεν θα περιοριζόταν από τα ελαττώματα της έκπτωτης εξουσίας.

Κι όμως! Υπό την επιρροή των κυβερνητίστικων προκαταλήψεων και αφήνοντας να εξαπατηθεί από την επίφαση ελευθερίας και ευημερίας που έδιναν –όπως λεγόταν– το αγγλικό και τα αμερικάνικα σύνταγμα, ο γαλλικός λαός έσπευσε ν' αποκτήσει ένα σύνταγμα, κι έπειτα κι άλλα συντάγματα, που τα τροποποιούσε συχνά, που άλλαζε άπειρες φορές τις λεπτομέρειές τους αλλά που όλα βασίζονταν στην ίδια βασική αρχή: στην αντιπροσωπευτική κυβέρνηση. Μοναρχία ή αβασίλευτη δημοκρατία, δεν έχει σημασία! Ο λαός δεν αυτο-κυβερνάται· τον κυβερνούν λιγότερο ή περισσότερο σωστά επιλεγμένοι εκπρόσωποι. Διακηρύσσει την ανεξαρτησία του, αλλά σπεύδει να παραιτηθεί απ' αυτήν. Εκλέγει κουτσά-στραβά εκπροσώπους που τους ελέγχει ή δεν τους ελέγχει, και αυτοί ακριβώς οι εκπρόσωποι αναλαμβάνουν να εναρμονίζουν την τεράστια ποικιλία των αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων, των τόσο περίπλοκων στο σύνολό τους ανθρώπινων σχέσεων, σ' ολόκληρη τη γαλλική επικράτεια!

Κατόπιν, όλες οι χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης γνώρισαν την ίδια εξέλιξη. Ανέτρεψαν όλες, η μία μετά την άλλη, τις απόλυτες μοναρχίες τους και πήραν τον δρόμο του κοινοβουλευτισμού. Μέχρι και οι δεσποτείες της Ανατολής ακολουθούν τον ίδιο δρόμο: Βουλγαρία, Τουρκία και Σερβία δοκιμάζουν το κοινοβουλευτικό καθεστώς· ακόμη και στη Ρωσία προσπαθούν ν' αποτινάξουν τον ζυγό της καμαρίλας, για να τον αντικαταστήσουν με τον ελαφρύτερο ζυγό μιας συνέλευσης εκπροσώπων του λαού, ενός κοινοβουλίου.

Το χειρότερο είναι ότι η Γαλλία, που ανοίγει ταυς καινούργιους δρόμους, κάνει πάντα τα ίδια λάθη. Ο λαός, αηδιασμένος από την κακή του πείρα από τη συνταγματική μοναρχία, την ανατρέπει μια μέρα, σπεύδει την επομένη να εκλέξει μια νέα εθνοσυνέλευση της οποίας το μόνο που αλλάζει είναι το όνομα και της αναθέτει να τον κυβερνά... μόνο που εκείνη, με τη σειρά της, αναθέτει τη διακυβέρνηση σ' έναν ληστή, που προκαλεί την εισβολή μιας άλλης δύναμης στις εύφορες πεδιάδες της Γαλλίας²⁶.

²⁶ Τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη ή Ναπολέοντα τον Γ', που προκαλεί την εισβολή της Ρωσίας του Μπίσμορκ [Στμ.]

Μετά είκοσι έτη, κάνει πάλι το ίδιο λάθος. Βλέποντας ελεύθερη την πόλη του Παρισιού, που την έχουν εγκαταλείψει ο στρατός και οι δικαιοδικτικές αρχές, δεν επιχειρεί να εφαρμόσει, έστω δοκιμαστικά, μια νέα πολιτική μορφή διακυβέρνησης που θα διευκόλυνε την εγκαθίδρυση ενός νέου οικονομικού καθεστώτος. Ευχαριστημένος που άλλαξε το όνομα από Αυτοκρατορία σε Δημοκρατία και μετά σε Κομούνα, σπεύδει να εφαρμόσει για άλλη μια φορά, στην Κομούνα, το αντιπροσωπευτικό σύστημα. Νοθεύει τη νέα ιδέα με τη σκουληκοφαγόμενη κληρονομιά του παρελθόντος. Εκχωρεί την πρωτοβουλία του σε μια συνέλευση ανθρώπων που έχουν εκλεγεί λίγο-πολύ τυχία, και τους αναθέτει την πλήρη αναδιοργάνωση των ανθρώπινων σχέσεων που, μόνον αυτή, θα μπορούσε να δώσει στην Κομούνα δύναμη και ζωή.

Τα συντάγματα, που κατά περιόδους κουρελιάζονται, πετάνε σαν κιτρινωμένα φύλλα που τα ρίχνει στο ποτάμι ο φθινοπωριάτικος άνεμος! Δεν πειράζει· ο άνθρωπος ξαναγουρίζει πάντα στον πρώτο του έρωτα· όταν κουρελιαστεί το δέκατο έκτο σύνταγμα, θα σκαρώσει το δέκατο έβδομο!

Τέλος, ακόμη και στη θεωρία βλέπουμε μεταρρυθμιστές που, σε οικονομικά ζητήματα, δεν διστάζουν να υποστηρίξουν την πλήρη αναδιάρθρωση των καθιερωμένων μορφών, που προτίθενται ν' ανατρέψουν συθέμελα την παραγωγή και την ανταλλαγή, και να καταργήσουν το καπιταλιστικό καθεστώς. Αλλά όταν πρόκειται να εκθέσουν –στη θεωρία, βέβαια– το πολιτικό τους ιδανικό, δεν τολμούν ν' αγγίξουν το αντιπροσωπευτικό σύστημα· ακόμη και στο εργατικό κράτος ή στην ελεύθερη κοινότητα προσπαθούν να διατηρήσουν, με κάθε τρόπο, αυτήν την κυβέρνηση με εξουσιοδότηση. Ένας ολόκληρος λαός παραμένει πεισματικά προσκολλημένος στο σύστημα αυτό.

Ευτυχώς, το σύστημα αυτό ξεσκεπάζεται. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση δεν έχει ακόμη εφαρμοστεί μόνο σε χώρες που μας ήταν παλαιότερα άγνωστες. Λειτουργεί ή έχει λειτουργήσει στις πιο πολλές χώρες της δυτικής Ευρώπης σε όλες της τις παραλλαγές, με όλες τις μορφές που μπορεί να πάρει, από τη συνταγματική μοναρχία μέχρι την επαναστατική Κομούνα· και βλέπουμε ότι, αν και έγινε δεκτό με μεγάλες ελπίδες, κατάντησε παντού ένα απλό όργανο για ίντριγκες, για ιδιωτικό πλουτισμό ή για παρεμπόδιση της λαϊκής πρωτοβουλίας και της περαιτέρω εξέλιξης. Βλέπουμε ότι η θρησκεία της αντιπροσωπευσης είναι εφάμιλλη με τις θρησκείες των φυσικών ανώτερων δυνάμεων και των βασιλικών προσώπων. Επιπλέον, αρχίζουμε να καταλαβαίνουμε ότι τα μειονεκτήματα της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης δεν σχετίζονται μόνο με τις κοινωνικές ανισότητες· και ότι, και αν ακόμη αυτό το σύστημα διακυβέρνησης εφαρμοζόταν σ' ένα περιβάλλον στο οποίο οι άνθρωποι θα είχαν ίσα δικαιώματα στο κεφάλαιο και στην εργασία, θα έφερνε τα ίδια θλιβερά αποτελέσματα. Και εύκολα μπορούμε να φανταστούμε τη μέρα που ο θεσμός αυτός, ο οποί-

ας γεννήθηκε –σύμφωνα με την επιτυχημένη διατύπωση του Τζ. Στ. Μιλ– από την επιθυμία των ανθρώπων να προστατευθούν από το ράμφος και τα γαμψό-νυχα του βασιλέα των ορνέων, θα δώσει τη θέση του σε μια πολιτική οργάνωση που θα την γεννούν οι γνήσιες ανάγκες της ανθρωπότητας και η άποψη ότι ο καλύτερος τρόπος να είναι ο άνθρωπος ελεύθερος είναι να μην τον εκπροσωπούν άλλοι, να μην αφήνει τα πράγματα –όλα τα πράγματα– στη Θεία Πρόνοια ή στους εκλεγμένους αντιπροσώπους του, αλλά να τα κάνει ο ίδιος.

Σ' αυτό το συμπέρασμα ελπίζουμε πως θα καταλήξει και ο αναγνώστης, αφού παρακολουθήσει τη μελέτη των μειονεκτημάτων που είναι σύμφυτα με το αντιπροσωπευτικό σύστημα, που είναι εγγενή χαρακτηριστικά αυτού του συστήματος, ανεξάρτητα από την ονομασία και το μέγεθος των ανθρώπινων ομάδων στις οποίες εφαρμόζεται.

II

«Αν και τα ήθη της εποχής μας μας προφυλάσσουν από τις αυθαιρεσίες της απόλυτης μοναρχίας –έγραψε ο Τιερρύ το 1828– δεν μας προφυλάσσουν από τις αυθαιρεσίες της έννομης τάξης και του αντιπροσωπευτικού καθεστώτος» (*Επιστολές για την ιστορία της Γαλλίας*, Επιστολή 25η). Περίπου το ίδιο έλεγε και ο Μπένθαμ. Αλλά τότε κανείς δεν πρόσεξε τις προειδοποιήσεις τους. Οι άνθρωποι πίστευαν τότε στον κοινοβουλευτισμό και απαντούσαν στις λιγότες κριτικές με το ακόλουθο, μάλλον ευλογοφανές επιχείρημα: «Το κοινοβουλευτικό καθεστώς δεν έχει ακόμη πει την τελευταία του λέξη· δεν πρέπει να το κρίνουμε, όσο δεν έχει για βάση του το καθολικό δικαίωμα ψήφου».

Έκτοτε, το καθολικό δικαίωμα ψήφου έχει ενταχθεί στα πολιτικά μας ήθη. Αφού η αστική τάξη του εναντιώθηκε επί πολύ καιρά, κατάλαβε τελικά ότι δεν θα έχανε την κυριαρχία της και αποφάσισε να το δεχθεί. Στις Η.Π.Α., το καθολικό δικαίωμα ψήφου ισχύει ήδη για εκατό περίπου χρόνια στις επιθυμητές συνθήκες ελευθερίας· τον ίδιο δρόμο πήραν η Γαλλία και η Γερμανία. Αλλά το αντιπροσωπευτικό καθεστώς δεν έχει αλλάξει· παρέμεινε ό,τι ήταν την εποχή του Τιερρύ και του Μπένθαμ· το καθολικό δικαίωμα ψήφου δεν το βελτίωσε, αλλά, απεναντίας, ανέδειξε πιο έκδηλα τα μειονεκτήματά του. Γι' αυτό σήμερα δεν το επικρίνουν αυστηρά μόνον οι επαναστάτες άπως ο Πруντόν· και οι μετριοπαθείς όπως ο Μιλ (*Η ελευθερία, Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση*) και ο Σπένσερ (*Εισαγωγή στη μελέτη της κοινωνιολογίας, Αρχές της Κοινωνιολογίας* και άλλα δοκίμια), προειδοποιούν: «Προσοχή στον κοινοβουλευτισμό!» Ο πολύς ο κόσμος έχει καταλάβει από την πείρα του ότι ο κοινοβουλευτισμός έχει μειονεκτήματα, και σήμερα θα μπορούσαμε να γράψουμε τόμους ολόκληρους για τις ελλείψεις του, βέβαιον ότι οι περισσότεροι αναγνώστες θα εγκρίνουν τα λεγόμενά μας. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση κριθη-

κε – και καταδικάστηκε.

Οι υποστηρικτές της –κολόπιστοι αλλά επιπόλαιοι– δεν παύουν να προβάλλουν τα καλά που έχει κάνει, κατά τη γνώμη τους, ο θεσμός αυτός. Κατ' αυτούς, στο αντιπροσωπευτικό καθεστώς οφείλουμε τις πολιτικές ελευθερίες που έχουμε σήμερα και ήταν άγνωστες την εποχή της αείμνηστης απόλυτης μοναρχίας. Αλλά μήπως μ' αυτή τη συλλογιστική δεν παίρνουν το αίτιο για αποτέλεσμα ή μάλλον το ένα από τα δύο ταυτόχρονα αποτελέσματα για αίτιο;

Στην ουσία, δεν μας έδωσε το κοινοβουλευτικό καθεστώς, ούτε μας εγγυήθηκε, τις λιγοστές ελευθερίες που έχουμε κατακτήσει τα εκατό περασμένα χρόνια. Το μεγάλο κίνημα της φιλελεύθερης σκέψης που προήλθε από την επανάσταση τις επέβαλε στις κυβερνήσεις, μαζί με την πανεθνική εκπροσώπηση· και το εξεγερσιακό πνεύμα, το πνεύμα της ελευθερίας, κατόρθωσε να τις διατηρήσει παρά τις διαρκείς υπερβάσεις των κυβερνήσεων και των κοινοβουλίων, και εναντίον τους. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, από τη φύση της, δεν δίνει πραγματικές ελευθερίες και προσαρμόζεται θαυμάσια στον δεσποτισμό. Τις ελευθερίες πρέπει και σήμερα να τις αποσπάσουμε, όπως παλιά από τους απόλυτους μονάρχες· και αφού τις αποσπάσουμε, πρέπει και να τις υπερασπιτούμε απέναντι στο κοινοβούλιο, όπως παλιά έπρεπε να τις υπερασπιστούμε απέναντι στον μονάρχη, καθημερινά, πεισματικά, χωρίς ποτέ ν' αφήνουμε τα όπλα, πράγμα που συμβαίνει μόνον αν υπάρχει στη χώρα μια τάξη εύπορων πολιτών, περήφανη για τις ελευθερίες της και έτοιμη πάντα να τις υπερασπιστεί, από όλες τις υπερβάσεις της εξουσίας, με εξωκοινοβουλευτικές κινητοποιήσεις. Όπου δεν υπάρχει μια τέτοια τάξη πολιτών, όπου ο λαός δεν κινητοποιείται ενωμένος για να υπερασπιστεί τις πολιτικές του ελευθερίες, δεν υπάρχουν πολιτικές ελευθερίες, είτε ισχύει η πανεθνική εκπροσώπηση είτε όχι. Το κοινοβούλιο γίνεται υποχείριο του βασιλέα – όπως μαρτυρούν τα κοινοβούλια των βαλκανικών χωρών, της Τουρκίας και της Αυστρίας.

Μιλούν συνήθως οι άνθρωποι για τις ελευθερίες στην Αγγλία και τις συνδέουν σκόπιμα, χωρίς να το πολυσκεφθούν, με το κοινοβούλιο. Αλλά ξεχνούν με ποιες διαδικασίες, *καθαρά εξεγερσιακού χαρακτήρα*, αποσπάστηκαν μισή-μία οι ελευθερίες αυτές από το κοινοβούλιο. Ελευθερία του Τύπου, ελευθερία της κριτικής στη νομοθεσία, ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιριζέσθαι – όλες αυτές οι ελευθερίες επιβλήθηκαν με τη βία στο κοινοβούλιο, με κινητοποιήσεις που απειλούσαν να μετατραπούν σε εξέγερση. Οι άγγλοι εργάτες κατέκτησαν το δικαίωμα να δημιουργούν συνδικάτα (*trade-unions*) και να κάνουν απεργία οργανώνοντας στην πράξη τα συνδικάτα τους και απεργώντας ενάντια στα διατάγματα του κοινοβουλίου και στους οπαγονισμούς του 1813, και κοτολομβάνοντας, πριν πενήντα χρόνια, τα εργοστάσια. Μόνο χτυπώντας με τα κάγκελα του Χάουντ Παρκ την αστυνομία που τον εμπόδιζε επι-

βεβαίωσε πολύ πρόσφατα ο λαός του Λονδίνου, ενάντιο σε μια συντογμοτική κυβέρνηση, το δικαίωμά του να διοδηλώνει στους δρόμους και στα πάρκα της αγγλικής πρωτεύουσας. Η αγγλική οστική τάξη υπερασπίζεται τις ελευθερίες της όχι με τους κοινοβουλευτικούς αγώνες, αλλά με την εξωκοινοβουλευτική κινητοποίηση εκατό χιλιάδων ανθρώπων που φωνάζουν και ουρλιάζουν έξω από τα σπίτια της οριστοκρατίας και τα υπουργεία. Όσο για το κοινοβούλιο, ποραβιάζει διαρκώς τα πολιτικά δικαιώματα των πολιτών και τα κοτοργεί μ' ένα διάτογμα, όπως ακριβώς ένας μονόρχης, όταν δεν έχει απένοντί του μια τόξη έτοιμη να ξεσηκωθεί για να τα υπερασπιστεί. Τι γίνονται, στην πρόξη, το άσυλο της κοιτοκίας και το αποραβίαστο των επιστολών, όταν η αστική τάξη οποφοορίζει να παροιτηθεί απ' αυτά, για να δώσει στην κυβέρνηση τα όπλα που χρειόζεται για να την προστατεύσει από τους επονοστήτες;

Όταν αποδίδουμε στο κοινοβούλιο κάτι που οφείλεται στη γενική πρόοδο της κοινωνίας, όταν φανταζόμαστε ότι θ' ορκούσε ένα σύνταγμα για να μας χαρίσει την ελευθερία, αγνοούμε τα πιο στοιχειώδη διδόγματα της ιστορίας.

Άλλωστε, το ζήτημα δεν είναι αυτό. Δεν μας ενδιαφέρει αν το αντιπροσωπευτικό σύστημα έχει ορισμένα πλεονεκτήματα συγκριτικά με τη δεσποτική εξουσία ενός όχλου λακέδων που εκμετολλεύονται προς όφελός τους το καρπίσιο ενός οπόλυτου άρχοντο. Αν επιβλήθηκε στην Ευρώπη το αντιπροσωπευτικό κοιθεστώ, αυτό συνέβη επειδή οντοποκρινότον καλύτερα στο στάδιο της καπιτολιστικής εκμετάλλευσης κατά τον 19ο αι. που όμως σήμερα πλησιάζει στο τέλος του. Προσέφερε οπωσδήποτε μεγαλύτερη ασφάλεια στον καπιτολιστή βιομήχονο και έμπορο, στο χέριο των οποίων έδωσε την εξουσία που πήρε από τα χέριο των αρχόντων.

Αλλά και η μοναρχία, παρά ορισμένες μεγάλες δυσκολίες, θα μπορούσε να προσφέρει ορισμένο πλεονεκτήματα συγκριτικά με τη διακυβέρνηση από τους φεουδάρχες. Ήταν κι εκείνη αναγκοίο εποκόλουθο της εποχής της. Θα έπρεπε, γι' αυτό, να μείνουμε παντοτινά κάτω από την εξουσία του μονάρχη και των λακέδων του;

Αυτό που ενδιαφέρει εμάς, τους ονθρώπους του τέλους του 19ου αι., είναι το αν τα μειονεκτήματα της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης είναι ή όχι τόσο έκδηλο και τόσο ονυπόφορα όσο τα μειονεκτήματα της απολυταρχίας. Αν το εμπόδιο που θέτει στην περαιτέρω ονάπτυξη των κοινωνιών δεν είναι, για τον οίωνα μας, τόσο ενοχλητικά όσο ήταν τα εμπόδια που έθετε η μοναρχία τον 18ο αι. Τέλος, αν ένα απλό μπόλωμα του αντιπροσωπευτικού συστήματος θ' ορκούσε για να το κάνει κατάλληλο για το νέο οικονομικό στάδιο που περιμένουμε. Αυτό πρέπει να εξετάσουμε, οντί να μακρηγορούμε για τον ιστορικό ρόλο του κοιθεστώτος της αστικής τόξης.

Αλλά από τη στιγμή που τίθεται έτσι το ερώτημα, δεν υπόρχει καμία ομφι-

βολία για το ποια θα είναι η απάντηση.

Είναι προφανές ότι το αντιπροσωπευτικό καθεστώς –ο συμβιβασμός με το παλαιό καθεστώς που άφησε στα χέρια της κυβέρνησης όλα τα δικαιώματα της απόλυτης εξουσίας, υποτάσσοντάς την ελάχιστα σ' έναν λίγο-πολύ εικονικό λαϊκό έλεγχο– έχει φάει τα ψωμιά του. Εμποδίζει σήμερα την πρόοδο. Τα μειονεκτήματά του δεν εξαρτώνται απ' τα άτομα που βρίσκονται στην εξουσία· είναι εγγενή στα σύστημα και είναι τόσο βαθιά, ώστε καμία τροποποίηση του συστήματος δεν θα μπορούσε να τα προσαρμόσει στις νέες ανάγκες της εποχής μας. Το αντιπροσωπευτικό σύστημα ήταν η οργανωμένη κυριαρχία της αστικής τάξης και θα χαθεί μαζί της. Για το νέο οικονομικό στάδιο που προαναγγέλλεται πρέπει ν' αναζητήσουμε έναν νέο τρόπο πολιτικής οργάνωσης που να εδράζεται σε μια βασική αρχή τελείως διαφορετική από τη βασική αρχή της εκπροσώπησης. Μας το επιβάλλει η λαγική των πραγμάτων.

Πρώτα-πρώτα, η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση έχει όλα τα μειονεκτήματα τα εγγενή σε κάθε είδους κυβέρνηση· και όχι μόνο δεν τα αμβλύνει, αλλά τα οξύνει κιόλας και δημιουργεί καινούργια.

Μια από τις πιο σαφείς ρήσεις του Ρουσσώ για τις κυβερνήσεις γενικά, ισχύει και για την εκλεγόμενη κυβέρνηση, όπως για όλες τις άλλες. Για να παραδίδουμε τα δικαιώματά μας σε μια εκλεγμένη συνέλευση, δεν θα έπρεπε πράγματι αυτή ν' απαστελείται από άγγελους, από υπεράνθρωπα όντα; Και τότε ακόμη, γαμψόνυχα και κέρατα θα φύτρωναν γρήγορα σ' αυτά τα αιθέρια όντα, απ' τη στιγμή που θα επιχειρούσαν να κυβερνήσουν το ανθρώπινο κοπάδι.

Όμοια ως προς αυτό με τους δεσπότες, η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση – είτε λέγεται κοινοβούλιο, εθνασυνέλευση, συμβούλια της κομμούνας, είτε έχει ένα άλλο όνομα λιγότερο ή περισσότερο γελοίο, είτε έχει διαριστεί σύμφωνα με τις προτιμήσεις ενός Λαυδοβίκου Βοναπάρτη είτε έχει εκλεγεί τελείως ελεύθερα από τον πληθυσμό μιας εξεγερμένης πόλης– θα προσπαθεί πάντα να επεκτείνει τη νομοθετική της εξουσία, να ενισχύει την εκτελεστική της εξουσία παρεμβαίνοντας παντού, σκοτώνοντας την πρωτοβαυλία του ατόμου και της ομάδας, για να βάλει στη θέση τους τον νόμο. Η φυσική, αναπόδραστη τάση της θα είναι να πάρει τον άνθρωπο από τα παιδικά του χρόνια και να τον οδηγεί από νόμο σε νόμο και από απειλή σε τιμωρία, από την κούνια μέχρι τον τάφο, χωρίς ποτέ ν' αφήνει το θύμα της να ξεφύγει από την υψηλή της επιτήρηση. Έχει δει ποτέ κανείς μια εκλεγμένη συνέλευση να δηλώνει αναρμοδιότητα για οποιοδήποτε ζήτημα; Όσο πιο επαναστατική είναι, τόσο πιο πολύ ασχολείται με πράγματα που δεν εμπίπτουν στην αρμοδιότητά της. Να νομοθετεί για όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας, να χώνει τη μύτη της και στις πιο παραμικρές λεπτομέρειες της ζωής των «υπηκόων» – αυτή είναι η ουσία του κράτους και της κυβέρνησης. Όταν δημιουρ-

γούμε μια κυβέρνηση, συνταγματική ή όχι, συγκρατούμε μια δύναμη που μαιραία θα προσπαθήσει να θέσει υπό τον έλεγχό της τα πάντα, να ρυθμίσει όλες τις λειτουργίες της κοινωνίας, χωρίς ν' αναγνωρίζει όρια άλλο εκτός από αυτό που θα μπορούσαν να της επιβάλουν κάθε τόσο η κινηματοποίηση ή η εξέγερση του λαού. Η κοινοβουλευτική κυβέρνηση έχει επαρκώς αποδείξει πως δεν αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα.

Για να μας απακαιμίσουν ακόμη περισσότερο, μας λένε: «Η αποστολή του κράτους είναι να προστατεύει τον αδύναμο από τον ισχυρό, τον φτωχό από τον πλούσιο, τις εργαζόμενες τάξεις από τις προνομιούχες τάξεις». Ξέρουμε πώς εκπληρώνουν οι κυβερνήσεις αυτήν την αποστολή· την έχουν αντιστρέψει. Πιστή στην καταγωγή της, η κυβέρνηση ήταν ανέκαθεν ο προστατής των προνομιούχων ενάντια σ' όποιους προσπαθούσαν να καταργήσουν τα προνόμια. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση ειδικότερα έχει οργανώσει, με τη συναινέση του λαού, την άμυνα όλων των προνομίων της βιαμηχανικής και εμπορικής αστικής τάξης ενάντια στην αριστοκρατία αφ' ενός και ενάντια στους υπό εκμετάλλευση αφ' ετέρου – μετριοπαθή, προσεκτική και ήπια προς τη μέν, άγρια προς ταυς δε. Γι' αυτό και κάθε νόμος που προστατεύει την εργασία, όσο ανώδυνας και αν είναι, μπορεί να επιβληθεί σ' ένα κοινοβούλιο μόνο με επαναστατική κινητοποίηση. Ας θυμηθούμε μόνο τι αγώνες χρειάστηκαν, τι κινητοποιήσεις έκανε ο λαός, για ν' απασπάσει, από το αγγλικό κοιναβαύλια, από τα ελβετικό ομοσπονδιακό συμβούλιο και από τη γαλλική βαυλή, αρισμένους κολοβούς νόμους για τη μείωση των ωρών εργασίας. Οι πρώτοι τέτοιοι νόμοι, που θεσπίστηκαν στην Αγγλία, αποσπάστηκαν μόνον αφού υπανομεύτηκαν με εκρηκτικά οι μηχανές.

Άλλωστε, η αριστοκρατία, στις χώρες στις οποίες η επανάσταση δεν την εκθρόνισε ακόμη, συνεννοείται θαυμάσια με τους αστούς: «Αριστοκράτη, εσύ θα μου αναγνωρίσεις τα δικαιώμα να νομαθετώ, κι εγώ θα φυλάγω τους πύργους σου», λέει ο αστός και βάζει φραυρές σταυς πύργους, αφού δεν αισθάνεται ν' απειλείται από την αριστοκρατία.

Χρειάστηκαν σαράντα χρόνια κινηταποιήσεων που άναβαν και φωτιές στην ύπαιθρο, για ν' αποφασίσει τα αγγλικό κοινοβούλιο ν' αναγνωρίσει στον ενοικιαστή (πακτωτή) τις βελτιώσεις που επέφερε στη γη που νοίκιαζε. Όσα για τον περίφημο «αγροτικό νόμο» που ψηφίστηκε για την Ιρλανδία, χρειάστηκε –όπως ομολόγησε ο ίδιος ο Γκλάντστον– να ξεσηκωθεί ολόκληρη η χώρα, ν' αρνηθεί σταθερά να πληρώσει φόρους και να αμυνθεί στην εξουσία με μπουκοτάζ, πυρπαλήσεις και δαλαφονίες λόρδων, πριν αναγκαστεί η αστική τάξη να ψηφίσει έναν κολοβό νόμο που προστατεύει φαινομενικά την πεινασμένη χώρα από ταυς λόρδους που της επιβάλλουν την πείνα.

Αν, όμως, είναι να προστατευθούν τα συμφέροντα του καπιταλιστή που

απειλούνται από την εξέγερση ή και μόνον από την κινητοποίηση του λαού, τότε η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, το όργανο κυριαρχίας του κεφαλαίου, γίνεται σκληρή. Χτυπά με αποφασιστικότητα πολύ μεγαλύτερη από οποιοδήποτε δεσπότη. Ο αντισοσιαλιστικός νόμος στη Γερμανία έχει την ίδια αξία με το διάταγμα της Νόντης· και πατέ η Αικατερίνη Β΄ μετά τον πόλεμο των αλευρών δεν έδειξε τόση αγριότητα όση οι δύο «Εθνοσυνελεύσεις» του 1848 και του 1871, που τα μέλη τους κραύγαζαν: «Σκοτώστε αυτούς τους Λύκους, τις Λύκαινες και τα Λυκόπουλα!» και ομόφωνα, με μία μόνον αντίθετη ψήφο, ανέθεσαν τη σφαγή στον διψασμένα για αίμα στρατό.

Τα ανώνυμο τέρας με τα εξακόσια κεφάλια ξεπέρασε σε αγριότητα τον Λουδοβίκο ΙΔ΄ και τον Ιωάννη Δ΄.

Το ίδιο θα συμβαίνει όσο θα υπάρχει μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, είτε εκλέγεται σε τακτά χρονικά διαστήματα είτε επιβάλλεται μες στις φλόγες της εξέγερσης.

Είτε θα επικρατήσει στο έθνος και στην πόλη η οικονομική ισότητα, και τότε αι ελεύθεροι και ίσοι παλιότες δεν θα εκχωρούν πια τα δικαιώματά τους στους λίγους· αλλά θ΄ αναζητήσουν έναν νέα τρόπο οργάνωσης που να τους επιτρέπει να ρυθμίζουν μονόχοι τους τις υπαθέσεις τους. Είτε θα υπάρχει μια μειονότητα που θα εξουσιάζει τις μάζες στον οικονομικό τομέα – μια τέταρτη τήξη που θ΄ αποτελείται από προνομιούχους αστούς, και τότε, αλίμονο στις μάζες! Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, που θα εκλέγεται απ΄ αυτήν τη μειονότητα, θα ενεργεί σύμφωνα με τα συμφέραντά της. Θα νομαθετεί για να διατηρήσει αυτά τα προνόμια και θ΄ αντιμετωπίζει τους ανυπότακτους με τη βία και τις σφαγές.

Θα ήταν αδύνατον ν΄ αναλύσουμε εδώ όλα τα μειονεκτήματα της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης, γιατί τότε θα έπρεπε να γεμίσουμε ολόκληρους τόμους. Και αν ακόμη αρκετούμε στα πιο ουσιαστικά μειονεκτήματά της, θα ξεφύγουμε από το πλαίσιο του μικρού αυτού κειμένου. Αλλά θα εξετάσουμε ένα μειονέκτημα που αξίζει ιδιαίτερη προσοχή.

Παράξενο! Ένας από τους στόχους της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης ήταν να εμποδίσει τη δημιουργία μιας πρσσωπαγούς κυβέρνησης· η εξουσία έπρεπε να είναι στα χέρια μιας τάξης, όχι ενός προσώπου. Κι όμως, έχει σταθερά την τάση να γίνεται πρσσωπαγής κυβέρνηση, να υποτάσσεται σ΄ ένα πρόσωπο.

Αυτή η ανώμαλη κατάσταση εξηγείται απλούστατα. Πρόγματι, αφού η κυβέρνηση έχει αποκτήσει τις χιλιάδες αρμαδιότητες που της αναγνωρίζονται σήμερα· αφού της έχουν εμπιστευθεί τη συνολική διαχείριση όλων των υποθέσεων της χώρας και της έχουν δώσει αρκετά δισεκατομμύρια για να διαχειρίζεται, ήταν άραγε δυνατόν να εμπιστευτούν στην κοινοβουλευτική λεγεώνα όλα αυτά τα ζητήματα; Άρα χρειάστηκε να οριστεί μια εκτελεστική εξουσία – ο πρωθυπουργός και το υπουργικό συμβούλιο – στην οποία δόθηκαν όλες αυ-

τές οι σχεδόν μοναρχικές δικαιοδοσίες. Πρόγματι, πόσο θλιβερά μικρή εξουσία κατείχε ο Λουδοβίκος ΙΔ΄, που καυχιόταν πως εκείνος ήταν το κράτος, σε σύγκριση με την εξουσία ενός συνταγματικού πρωθυπουργού της εποχής μας!

Βέβαια, το κοινοβούλιο μπορεί ν' ανατρέψει έναν πρωθυπουργό, αλλά για να κάνει τι; Για να ορίσει έναν άλλο, με τις ίδιες εξουσίες, τον οποίο, αν το κοινοβούλιο φανεί συνεπές, θα πρέπει αναγκαστικά να τον ανατρέψει μετά μια βδομάδα; Γι' αυτό προτιμώ να διατηρεί τον ίδιο πρωθυπουργό ώσπου να κορυφωθεί η αγανάκτηση στη χώρα, και τότε τον ανατρέπει, για να ξανακάνει πρωθυπουργό εκείνον που είχε ανατρέψει πριν δυο χρόνια. Έτσι, παίζουμε τραμπάλα: Γκλάντστον - Μπήκονσφηντ²⁷, Μπήκονσφηντ - Γκλάντστον, πράγμα που στο βάθος δεν αλλάζει τίποτα· η χώρα κυβερνιέται μονίμως από έναν άνθρωπο, τον εκάστοτε πρωθυπουργό.

Αλλά όταν βρεθεί ένας ικανός άνθρωπος, που εγγυάτοι την «τάξη», δηλαδή την εκμετάλλευση στο εσωτερικό και τη λεηλασία στο εξωτερικό, τότε η βουλή υποτάσσεται στις ιδιοτροπίες του και του δίνει επιπρόσθετες εξουσίες. Όσο και αν εκείνος περιφρονεί το σύνταγμα, όσα σκόνδαλα και αν κάνει η κυβέρνηση του, η βουλή τα υπομένει όλα· αν τον επικρίνει για ορισμένες λεπτομέρειες των χειρισμών του, τον συγχωρεί για όλα τα σημαντικά ζητήματα. Ζωντανό ποράδειγμα, ο Μπίσμαρκ· παλαιότερα, είχαμε τον Γκιζό, τον Πιτ και τον Πάλμερστον²⁸.

Αυτό εξηγείται εύκολα: κάθε κυβέρνηση έχει την τάση να γίνει προσωποπαγής· αυτή είναι η βασική αρχή και η ουσία της. Είτε το κοινοβούλιο είναι διορισμένο είτε προέρχεται από καθολική ψηφοφορία είτε το έχουν ορίσει μόνον οι εργαζόμενοι και αποτελείται αποκλειστικά από εργαζόμενους, θα ψάχνει πάντα να βρει έναν άνθρωπο στον οποίο θ' αναθέσει τη φροντίδα της διακυβέρνησης και στον οποίο θα υποταχθεί. Όταν εμπιστευόμαστε σε μια ολιγομελή ομάδα όλες τις οικονομικές, πολιτικές, στρατιωτικές, φορολογικές κ.ά. αρμοδιότητες (όπως συμβαίνει σήμερα), αυτή η ολιγομελής ομάδα θα εμφανίσει οπωσδήποτε την τάση να υποταχθεί σε έναν μόνον αρχηγό, όπως μια ομάδα στρατιωτών που μετακινείται.

Αυτά σε εποχές ειρήνης. Αλλά αν ξεσπάσει πόλεμος στα σύνορα, αν εκραγεί μια εμφύλια σύγκρουση στο εσωτερικό, τότε, ο πρώτος φιλόδοξος που θα βρεθεί, ο πρώτος κοτοφερτζής τυχοδιώκτης, θα θέσει υπό τον έλεγχό του τον χλιομπαλωμένο μηχανισμό της κυβερνητικής εξουσίας και θα επιβάλει στη

²⁷ Ο μεγάλος άγγλος πολιτικός λόρδος Μπήκονσφηντ ή Ντισροέλι (1804-1881) ήταν γνήτης του Συντηρητικού κόμματος και βασικός συντελεστής του αγγλικού ιμπεριαλισμού του 19ου αι. [Στμ.]

²⁸ Ο Πιτ και ο Πάλμερστον ήταν ονομοστού άγγλοι πολιτικοί του 19ου αι., ο Γκιζό Γάλλος και ο Μπίσμαρκ Γερμανός. [Στμ.]

χώρα την εξουσία του. Η εθνοσυνέλευση δεν θα έχει μεγαλύτερη δύνομη να τον εμποδίσει από όση πεντακόσιοι τυχαίοι περοστικοί· οπενοντίας, θα παρολύσει την αντίσταση. Οι δύο τυχοδιώκτες με το όνομα Βοναπάρτης δεν ήταν ένα κακό παιχνίδι της τύχης· ήταν αναπόφευκτο επακόλουθο της συγκέντρωσης των εξουσιών. Όσο για τη δύναμη των δικηγορίσκων να εναντιωθούν στο πραξικόπημα, κότι ξέρει γι' αυτήν η Γαλλία. Μήπως στις μέρες μας έσωσε η βουλή τη Γαλλία από το πραξικόπημα του Μακ-Μαόν²⁹; Την έσωσαν αι εξωκοινοβουλευτικές επιτροπές, όπως ξέρουμε όλοι σήμερα. Μήπως θα μας μιλήσουν για την Αγγλία; Μα η Αγγλία καυχιέται γιατί κατάφερε να διατηρήσει άθικτους τους κοινοβουλευτικούς της θεσμούς καθ' όλο τον 19ο αι.! Η αλήθεια είναι ότι κατόρθωσε ν' αποφύγει κατά τον 19ο αι. τον πόλεμο των τάζεων· αλλά όλα μας οδηγούν να πιστέψουμε πως δεν θα τον αποφύγει για πολύ ακόμη και δεν χρειάζεται να είμαστε προφήτες, για να προβλέψουμε ότι το κοινοβούλιο δεν θα μείνει ανέγγιχτο απ' αυτόν τον πόλεμο· και θα εξαφανιστεί, με τον άλφα ή βήτα τρόπο, στην πορεία της επανάστασης.

Και αν θέλουμε, στην επόμενη επανάσταση, ν' αφήσουμε ορθάνοιχτες τις πύλες στην αντίδραση, ίσως και στη μοναρχία, αρκεί να εμπιστευτούμε τις υποθέσεις μας σε μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, σε πρωθυπουργούς εξοπλισμένους με όλες τις εξουσίες που κατέχουν σήμερα. Η αντιδραστική δικτατορία, με κόκκινες αποχρώσεις στην αρχή και που θα γίνεται όλο και πιο μαύρη στη συνέχεια, θα αισθάνεται πιο ασφαλής, δεν θα περιμένει. Θα έχει στη διάθεσή της όλα τα όργανα κυριαρχίας· θα τα βρει όλα έτοιμα.

Μήπως το αντιπροσωπευτικό σύστημα, αν και φέρνει τόσα δεινά, προσφέρει τουλάχιστον ορισμένες υπηρεσίες στην προοδευτική και ειρηνική ανάπτυξη των κοινωνιών; Μήπως έχει συμβάλει στην αποκέντρωση της εξουσίας που επιβάλλεται να γίνει στον αιώνα μας; Μήπως θα αιρόταν στο ύψος των περιστάσεων και θα θυσίαζε προσωρινά κάποιον απαρχαιωμένο θεσμό, για ν' αποφύγει τον εμφύλιο πόλεμο; Μήπως παρέχει τουλάχιστον ορισμένες εγγυήσεις, προσφέρει μια ελπίδα για πρόοδο και για βελτίωση των εσωτερικών υποθέσεων;

Τι πικρή ειρωνεία που κρύβει η καθεμιά από τις παραπάνω ερωτήσεις, και όλες οι άλλες που ανακύπτουν όταν κρίνουμε αυτόν τον θεσμό! Όλη η ιστορία του 19ου αι. μαρτυρεί την ανισχυρότητα του θεσμού.

Τα κοινοβούλια, πιστά στην παράδοση της μοναρχίας και της σύγχρονης μεταμφιεσής της, του γιακωβινισμού, το μόνο που έκαναν ήταν να συγκεντρώσουν τις εξουσίες στα χέρια της κυβέρνησης. Υπαλληλοκρατία κατ' εξοχήν – αυτό είναι το χαρακτηριστικό της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης. Από

²⁹ Ο Μακ Μαόν ήταν γάλλος αρχιστράτηγος που διατέλεσε πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας από το 1873 έως το 1879. Το πραξικόπημα που επιχείρησε απέτυχε, εξ αιτίας της κινηματοποίησης του λαού. [Στμ.]

τις αρχές του 19ου αι. όλοι παντού ζητούν αποκέντρωση και αυτονομία, αλλά τα κοινοβούλια μόνο συγκεντρώνουν στα χέρια τους και άλλες εξουσίες και σκοτώνουν τα τελευταία υπολείμματα αυτονομίας. Ακόμη και η Ελβετία πιέζεται να κινηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση, ενώ η Αγγλία υποτάσσεται στις πιέσεις για συγκέντρωση της εξουσίας. Αν δεν αντιστέκονταν οι βιομήχανοι και οι έμποροι, θα είχαμε φτάσει σήμερα στο σημείο να ζητούμε άδεια από το Παρίσι, για να σφάξουμε ένα μοσχάρι στην άλλη άκρη της Γαλλίας. Όλα πέφτουν σιγά-σιγά στα χέρια της κυβέρνησης. Τα μόνα που της ξεφεύγουν ακόμη είναι η διαχείριση της βιομηχανίας και του εμπορίου, της παραγωγής και της κατανάλωσης, ενώ οι σοσιαλδημοκράτες, τυφλωμένοι από τις εξουσιαστικές προκαταλήψεις, ονειρεύονται ήδη τη μέρα που θα ρυθμίζουν από το κοινοβούλιο τη δουλειά στα εργαστήρια και την κατανάλωση σ' ολόκληρη τη γερμανική επικράτεια.

Μήπως το αντιπροσωπευτικό καθεστώς, που μας το παρουσιάζουν ως ειρηνόφιλο, μας έχει προφυλάξει απ' τους πολέμους; Ποτέ δεν σκοτώθηκαν τόσο άνθρωποι όσοι υπό το αντιπροσωπευτικό καθεστώς. Η ασπική τάξη μιας χώρας χρειαζόταν να κυριαρχήσει στις αγορές, κι αυτή η κυριαρχία μπορούσε να επιτευχθεί μόνο σε βόρος των αντιπάλων της, με τις οβίδες και τα μυδράλια. Οι δικηγόροι και οι δημοσιογράφοι είχαν ανάγκη από στρατιωτική δόξα, και δεν υπήρχον χειρότεροι πολεμοκάπηλοι από τους πολεμιστές του γραφείου.

Μήπως τα κοινοβούλια ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις της εποχής; Μήπως αλλάζουν τους απαρχαιωμένους θεσμούς; Όπως κατά τα χρόνια της Εθνοσυνέλευσης χρειάστηκε να βάλουν το μαχαίρι στον λαιμό των βουλευτών για ν' αποσπάσουν την έγκρισή τους για τετελεσμένα γεγονότα, έτσι και σήμερα πρέπει να γίνει γενική εξέγερση για να επιβληθεί στους «αντιπροσώπους του λαού» μέχρι και η πιο ασήμαντη μεταρρύθμιση.

Όσα για την ποιότητα των εκλεγμένων βουλευτών, ποτέ δεν είχαμε μεγαλύτερη υποβάθμιση του κοινοβουλίου από όσο σήμερα. Όπως κάθε θεσμός που μαραινεται, έτσι κι αυτό διαρκώς χειροτερεύει. Είχαν να λένε για τη σπιλά του κοινοβουλίου επί Λουδοβίκου-Φίλιππου. Μιλήστε σήμερα με τίμιους ανθρώπους που είναι μέσα στα πράγματα, και θα σας πουν: «Μου προκαλεί αηδία!» Ο κοινοβουλευτισμός προκαλεί μόναν αηδία σ' όσους τον έχουν ζητήσει από κοντά.

Μήπως, όμως, θα μπορούσε να βελτιωθεί ο θεσμός αυτός; Μήπως ένας νέος παράγοντας, το εργατικό στοιχείο, θα του έδινε νέο αίμα; Ας αναλύσουμε τη συγκρότηση των αντιπροσωπευτικών συνελεύσεων, ας μελετήσουμε τη λειτουργία τους, και θα δούμε ότι το να τρέφουμε τέτοιες αυταπάτες είναι εξ ίσου απλοϊκό με το να παντρεύουμε έναν βασιλιά με μια χωριατοπούλα με την ελπίδα να πάρουμε μια γενιά με καλό πριγκιπόπουλα!

III

Τα μειονεκτήματα των αντιπροσωπευτικών κοινοβουλίων δεν θα μας παραξενέψουν, αν σκεφτούμε, έστω και για μια στιγμή, τον τρόπο με τον οποίο εκλέγονται και λειτουργούν.

Μήπως χρειάζεται να δώσω εδώ την αηδιαστική, αποκρουστική και γνωστή σ' όλους μας εικόνα των εκλογών; Μήπως αυτή η ιλαροτραγωδία δεν είναι παντού η ίδια – στην αστική Αγγλία και στη δημοκρατική Σουηδία, στη Γαλλία και στις Η.Π.Α., στη Γερμανία και στη Δημοκρατία της Αργεντινής;

Μήπως χρειάζεται να περιγράψουμε πώς οι κομματάρχες και οι εκλογικές επιτροπές κάνουν «νοθείες» και «κομπίνες», ψαρεύουν εκλογείς (διάλεκτος υποκόσμου!), σκορπίζοντας δεξιά κι αριστερά υπασχέσεις – πολιτικές στις ενώσεις πολιτών, προσωπικές στα άτομα; Πώς μπαίνουν στα σπίτια, καλοπιάνουν τη μάνα και το παιδί, χαιδεύουν στην ανάγκη και το άρρωστο σκυλάκι ή γατάκι «του ψηφοφόρου»; Πώς μπαίνουν στα καφενεία, ψαρεύουν τους ψηφοφόρους και παρασύρουν σε συζητήσεις τους πιο ομιλητικούς, σαν πονηροί «παπατζήδες»; Πώς ο υποψήφιος, αφού πρώτα τον καλούν επίμονα, πορουσιάζεται επιτέλους στους «προσφιλείς ψηφοφόρους» του με καλοσυνάτο χομόγελο, σεμνό βλέμμα και μειλίχια φωνή – όπως ακριβώς η γρια μέγαιρο, η λονδρέζο νοικοκυρά που προσπαθούσε να ψαρέψει νοικάρηδες με γλυκό χομόγελο και αγγελικό βλέμμα; Μήπως χρειάζεται ν' αναφέρουμε τα γεμάτα ψευτιές –όλο γεμάτο ψευτιές– προγράμματα, είτε των ομορτουριστών είναι είτε των επαναστατών σοσιαλιστών, στα οποία ούτε ο ίδιος ο υποψήφιος, αν έχει στάλα μυαλό και ξέρει λίγο πώς λειτουργεί η βουλή, δεν πιστεύει περισσότερο από όσο στα «πνεύματα από το υπερπέραν», αλλά εν τούτοις τα υποστηρίζει με πάθος, με τσακίσματα της φωνής και μ' έναν οίστρο που ταιριάζουν πιο πολύ σε κλόουν ή σε πλανόδιο θεατρίνο; Ας επισημάνουμε ότι η λαϊκή μούσο πρόσθεσε στις ιδιότητες των Μπερτράν και Ρομπέρ Μακοίρ³⁰ (που ήταν ήδη ταρτούφοι, λωποδύτες και ληστές) και την ιδιότητα του «οντιπροσώπου του λουού» που επιδιώκει να σεπώσει ψήφους.

Μήπως, τέλος, χρειάζεται ν' αναφέρουμε τη σπατάλη των εκλογών; Μα αφού γράφουν γι' αυτήν όλες οι εφημερίδες. Άσε που έχουν δημοσιευθεί κατάλογοι δαπανών ορισμένων κομματάρχων, στους οποίους βλέπουμε να καταχωρούνται αρνίσια μπουτία, φανελένια γιλέκα και φάρμακα που έστειλε ο υποψήφιος στο «προσφιλέστατα τέκνα» των ψηφοφόρων του. Μήπως χρειάζεται να θυμίσουμε τις δολάνες για σάπιες ντομάτες και κλουβία οβγά «γιο τον εξευτελισμό του αντίπαλου κόμματος», που ονέρχονται σε πολύ μεγάλα

³⁰ Ο Μακοίρ είναι χαρακτήρας του γαλλικού λαϊκού θεάτρου, ο τύπος του φανφαράνου ληστή. Τον συναντούμε και στις γελοιογραφίες του Ντωμιέ. [Στμ.]

ποσά στις Η.Π.Α., καθώς και τις δαπάνες για τις συκοφαντικές αφίσες και τους ελιγμούς «της τελευταίας στιγμής» που παίζουν ήδη πολύ σπουδαίο ρόλο και στις ευρωπαϊκές εκλογές;

Και όταν παρεμβαίνει και η κυβέρνηση με τα «πόστα», τα εκατοντάδες χιλιάδες «πόστα» που δίνει σε όποιον προσφέρει τα πιο πολλά, τα κουρελόχαρτα που ονομάζονται «παράσημα», τις άδειες για τα καταστήματα του μοναπωλίου του καπνού, την υψηλή προστασία που υπόσχεται στις χαρτοπαικτικές λέσχες και στα μπουρδέλα πολυτελείας, τον ξεδιάντροπο Τύπο της, τους χαφιέδες της, τους απατεώνες της, τους δικαστές και τους μπασκίνες της...

Όχι, φτόνε! Ας μην ανακατεύουμε άλλο αυτόν τον βόρβορο! Ας αρκεστούμε να ρωτήσουμε: Υπάρχει, άραγε, έστω και ένα ανθρώπινο πάθος, το πιο ποταπό, το πιο χυδαίο απ' όλα, που να μη τα χρησιμοποιαούν την ημέρα των εκλογών; Απάτη, συκοφαντία, χυδαιότητα, υποκρισία, ψευτιά, όλα τα ταπεινά συναισθήματα που φωλιάζουν στα βάθη του ανθρώπινου κτήνους – νά ποια όμαρφα θέαμα μας προσφέρει μια χώρα από τη στιγμή που αρχίζει η προεκλογική περίοδος.

Έτσι είναι, και δεν μπορεί να είναι αλλιώς, όσο θα υπάρχουν εκλογές για να βάζουμε στα κεφάλι μας αφεντικά. Πάρτε και τους εργάτες, κάντε τους ίσους και βάλτε τους να ψηφίσουν κι αυτοί μια ωραία μέρα για τους κυβερνήτες τους – θα είναι το ίδιο. Πιθανόν δεν θα μαϊράζουν αρνίσια μπαούτια. Αλλά θα μοιράζουν φτηνές κολακειές και ψευτιές – και σάπιες ντομάτες. Τι καλύτερο να περιμένουμε, όταν βγάζουμε στο σφυρί τα πιο ιερά μας δικαιώματα;

Πράγματι, τι ζητούν όλοι από τους εκλογείς; Να βραυν έναν άνθρωπα στον οποία να εμπιστευτούν το δικαίωμα να νομαθετεί για ό,τι πιο ιερό έχουν: τα δικαιώματα, τα παιδιά, τη δουλειά τους. Και παραξενεύονται που εμφανίζονται και δυο και τρεις χιλιάδες Ρομπέρ Μακαίρ που διεκδικούν αυτά τα βασιλικά δικαιώματα; Γυρεύουν έναν άνθρωπα στον οποίο να εμπιστευτούν, μαζί και σε ορισμένους άλλους του ίδιου φυράματος, τα δικαιώματα να χάνουν τα παιδιά τους στα εικοσιένα ή στα δεκαεννιά τους χρόνια, όπως τους καπνίσει. Να τα κλείνουν για τρία ή και για δέκα χρόνια αν θέλουν, στο αποπνικτικό περιβάλλον της στρατώνας. Να τα βάζουν να σφάζουν όποτε και όπου θέλουν, αρχίζοντας έναν πόλεμο που η χώρα θα αναγκαστεί να διεξαγάγει από τη στιγμή που θα εμπλακεί σ' αυτόν. Θα μπορεί να κλείνει και ν' ανοίγει τα πανεπιστήμια ανάλογο με τα κέφια του, να αναγκάζει τους γονείς να στέλνουν εκεί τα παιδιά τους ή ν' αρνείται να τα δεχθεί στο πανεπιστήμιο. Ένας καινούργιος Λαυδοβίκας ΙΔ', θα μπορεί να ευνοήσει μία βιομηχανία ή να την κλείσει αν θέλει, να θυσιάσει τη βόρεια για χάρη της μεσημβρινής Γαλλίας ή τη μεσημβρινή για χάρη της βόρειας, να προσαρτήσει μία επαρχία ή να την παρατήσει. Να δώσει τρία εκατομμύρια τον χρόνο, για να κλείσει το στόμα του εργάτη. Θα έχει και

το βουσιλικό προνόμιο να διορίζει την εκτελεστική εξουσία, δηλαδή μία εξουσία που, όσο και αν συμφωνεί σε γενικές γραμμές με τη βουλή, θα μπορεί να είναι διαφορετικά δεσποτική, διαφορετικά τυραννική από την αειμνηστη μοναρχία. Γιατί, αν ο Λουδοβίκος ΙΣΤ΄ έδινε διαταγές μόνο σε μερικές δεκάδες χιλιάδες υπαλλήλους, αυτός θα δίνει σε εκατοντάδες χιλιάδες. Και αν ο βασιλιάς μπορούσε να κλέψει από το κράτος λίγα σακιά κέρματα, ο συνταγματικός πρωθυπουργός της εποχής μας μπορεί, μ' έναν ελιγμό στο Χρηματιστήριο, να τσεπώσει «νόμιμα» κάμποσα εκατομμύρια.

Κι ύστερα υπάρχουν άνθρωποι που παραξενεύονται σαν βλέπουν να εμφανίζονται όλα αυτά τα πάθη, όταν ψάχνουν να βρουν κάποιον για να του δώσουν μια τέτοια εξουσία! Όταν η Ισπανία έβγαλε σε πλειστηριασμό τον κενό της θρόνο, μήπως παραξενεύτηκε κανείς που είδε να συρρέουν από παντού απαστεώνες; Όσο θα υπάρχει αυτό το ξεπούλημα των βασιλικών εξουσιών, τίποτα δεν πρόκειται ν' αλλάξει: οι εκλογές θα είναι το πανηγύρι της ματαιοδοξίας και το παζάρι των συνειδήσεων.

Πάντως, και αν ακόμη περιορίζονταν λιγάκι οι εξουσίες των εκπροσώπων, και αν ακόμη κάθε κοινότητα γινόταν ένα κράτος σε μικρογραφία, όλα θα έμεναν όπως είναι.

Θα μπορούσαμε να συγχωρήσουμε την εκπροσώπηση, αν εκατό, διακόσιοι άνθρωποι που συναντιούνται καθημερινά στη δουλειά και στις κοινές υποθέσεις τους, που γνωρίζονται πολύ καλά μεταξύ τους, που έχουν συζητήσει εξαντλητικό ένα ζήτημα και έχουν πάρει μια απόφαση, διαλέγουν κάποιον και τον στέλνουν να συζητήσει με άλλους παρόμοιους εκπροσώπους αυτό το συγκεκριμένο ζήτημα. Τότε, η επιλογή γίνεται με πλήρη επίγνωση, και ο καθένας ξέρει τι ακριβώς εμπιστεύεται στον εκπρόσωπό του. Στο κάτω-κάτω, ο εκπρόσωπος αυτός απλώς θα εκθέτει σε άλλους παρόμοιους εκπροσώπους τις σκέψεις που οδήγησαν τους συντρόφους του να υποστηρίξουν την τάδε θέση. Μη μπορώντας να επιβάλει τίποτε, θα προσπαθήσει να φτάσει σε συμφωνία και θα επιστρέψει στους συντρόφους του με μία άλλη πρόταση που οι εντολοδόχοι του θα δεχθούν ή θα απορρίψουν. Έτσι γεννήθηκε η εκπροσώπηση. Όταν οι Κοινότητες έστειλαν τους εκπροσώπους τους σε άλλες Κοινότητες, δεν τους έδιναν περισσότερες δικαιοδοσίες. Το ίδιο κάνουν σήμερα και οι μετεωρολόγοι και οι στατιστικολόγοι στα διεθνή συνέδρια, το ίδιο κάνουν και οι εκπρόσωποι των σιδηροδρομικών εταιρειών και των ταχυδρομείων των διάφορων χωρών.

Αλλά τι ζητούν τώρα από τους εκλογείς; – Ζητούν από δέκα και από είκοσι χιλιάδες ανθρώπους (από τους εκατό χιλιάδες που είναι εγγεγραμμένοι στους εκλογικούς καταλόγους), που δεν γνωρίζουν ο ένας τον άλλο, που ποτέ δεν συναντιούνται και δεν δουλεύουν από κοινού, να συνεννοηθούν και να εκλέξουν έναν άνθρωπο. Επιπλέον, ούτος ο ένας άνθρωπος δεν θα σταλεί για να

εκθέσει μια συγκεκριμένη άποψη, ούτε για να υποστηρίξει μια θέση για ένα συγκεκριμένο ζήτημα. Όχι! Πρέπει να μπορεί να κάνει τα πάντα, να νομοθετεί για τα πάντα και η απόφασή του να γίνεται νόμος. Ο αρχικός χαρακτήρας της εκπροσώπησης μεταβάλλεται εξ ολοκλήρου, και η εκπροσώπηση γίνεται πορολογισμός.

Αυτό το πάνασοφον που ζητούν σήμερα δεν υπάρχει. Αλλά να ένας πολίτης, τίμιος, έξυπνος και μορφωμένος. Μήπως θα εκλεγεί; Και βέβαια όχι. Μόλις καμιά εικοσαριά άτομα του περιβάλλοντός του θα γνωρίζουν τα προτερήματά του. Γιατί ο ίδιος δεν προσπάθησε ποτέ να προβληθεί, περιφρονεί τους τρόπους που συνήθως χρησιμοποιούνται για να κάνει ντόρο γύρω από τ' όνομά σου, και επομένως δεν πρόκειται ποτέ να πάρει πάνω από διακόσιες ψήφους. Δεν θα τον χρίσουν καν υποψήφιο και θα προβάλουν ένα δικηγόρο ή δημοσιογράφο, έναν πολυλογά ή έναν συγγραφέα της πεντάρας, που θα μεταφέρουν στο κοινοβούλιο τα ήθη τους, τα ήθη του κόσμου των δικηγόρων και των εφημερίδων και θα προστεθούν στο κοπάδι που ψηφίζει υπέρ της κυβέρνησης ή της αντιπολίτευσης. Ή πάλι, θα είναι ένας μεροληπτικός, που θα φιλοδοξεί να πάρει και τον τίτλο του βουλευτή και δεν θα διατάσει να ξεδώσει 10.000 φράγκα για να 'οποκτήσει αυτά τον ομφίβολο τίτλο τιμής. Και εκεί που τα ήθη είναι πάρα πολύ δημοκρατικά, όπως στις Η.Π.Α., εκεί που συγκροτούνται εύκολοι επιτροπές και οντιστοθμιζούν τη δύναμη της μεγάλης παρουσίας, προβάλλουν τον χειρότερο από όλους, τον επαγγελματίη πολιτικάντη, το ελεεινό πλάσμα που αποτελεί σήμερα την πληγή της μεγάλης αυτής δημοκρατίας, τον άνθρωπο που κάνει επάγγελμα την πολιτική και χρησιμοποιεί τις μεθόδους της μεγάλης βιομηχανίας: διαφήμιση, ντόρος, εξαγορά συνειδήσεων.

Κάντε όσες αλλαγές θέλετε στο εκλογικό σύστημα. Αντικαταστήστε το τοπικό ψηφοδέλτιο με ψηφοδέλτιο ολόκληρης της επικράτειας. Κάντε τις εκλογές σε δύο γύρους (τις προκαταρκτικές εκλογές) όπως στην Ελβετία, αλλάξτε ό,τι μπορείτε, εφαρμόστε αυτό το σύστημα στις συνθήκες της πιο μεγάλης ισάτητας (δώστε εκλογικά δικαιώματα σ' όλους). Ο θεσμός αυτός θα συνεχίσει να έχει τα έμφυτα μειονεκτήματά του. Όποιος πετύχει να συγκεντρώσει κάτι περισσότερο από τις μισές ψήφους (εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις στα κοινοδικώματα κόμματα), θα είναι ο άχρωμος, ο άνθρωπος χωρίς πεποιθήσεις, αυτός που ξέρει να τα πάει καλά με όλους.

Γι' αυτό, όπως επισήμονε ήδη ο Σπένσερ, η ποιότητα των μελών του κοινοβουλίου είναι τόσο χαμηλή. Η βουλή, γράφει στην *Εισαγωγή* ..., έχει επίπεδο πιο χαμηλό από το μέσο επίπεδο της χώρας, όχι μόνον ως προς τη συνείδηση, αλλά και ως προς το μυαλό. Οι βουλευτές εξευτελίζουν μια χώρα με έξυπνους πολίτες. Θα ήταν καλύτερα να εκπροσωπούσαν τη χώρα ισάριθμοι παθολογικά ηλίθιοι, που θα διορίζονταν χωρίς εκλογές. Όσο για την τιμιότητα

των βουλευτών, είναι πασίγνωστη. Διαβάστε μόνο τι λένε για το ζήτημα αυτό πρώην υπουργοί, που τους έχουν γνωρίσει και έχουν συνεργαστεί μαζί τους.

Είναι κρίμα που δεν υπάρχουν ιδιαίτεροι χώροι οπό τους οποίους οι εκλογείς θα μπορούσαν να παρακολουθούν τη βουλή εν δράσει. Πολύ σύντομα θ' αηδίαζαν. Οι αρχαίοι μεθούσαν τους δούλους τους, για να μάθουν στα παιδιά τους να σιχαίνονται το μεθύσι. Πάτε κι εσείς, Παριζιάνοι, στη βουλή και δέστε τους βουλευτές σας, για να σιχαθείτε την οντιπροσωπευτική κυβέρνηση.

Σ' αυτόν τον συρφετό των μηδενικών ο λαός εκχωρεί όλα του το δικαίωμα, εκτός από το δικαίωμα να βάζει στη θέση τους άλλα μηδενικά όταν λήξει η θητεία τους. Αλλά αφού το νέο κοινοβούλιο, που έχει εκλεγεί με το ίδιο σύστημα και του έχει ανατεθεί η ίδια αποστολή, θα είναι εξ ίσου κακό με το προηγούμενο, η μεγάλη μάζα του λαού θα φτάσει εν τέλει ν' αδιαφορεί γι' αυτήν την κωμωδία και θ' αρκεστεί σε μπαλώματα, ψηφίζοντας κάποιους νέους υποψήφιους που διεκδικούν την ψήφο της.

Αλλά αν οι εκλογές είναι σφραγισμένες, από τη φύση τους, μ' ένο αδιόρθωτο ελάττωμα, τι νο πούμε για τον τρόπο με τον οποίο εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του το κοινοβούλιο; Σκεφτείτε, μόνο για μια στιγμή, και αμέσως θα δείτε πως είναι αδύνατο να εκπληρώσει την αποστολή που του εμπιστευθήκαμε.

Ο εκπρόσωπός σας οφείλει να έχει άποψη και ψήφο για τα άπειρα ζητήματα που ανακύπτουν κατά τη λειτουργία του περίφημου μηχανισμού του συγκεντρωτικού κράτους. Οφείλει να ψηφίζει τον φόρο για τους σκύλους και τη μετορρύθμιση της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, χωρίς ποτέ να έχει πατήσει το πόδι του στο πανεπιστήμιο και χωρίς ποτέ του να έχει δει τσομπανόσκυλο. Οφείλει να εκφέρει τη γνώμη του για τα πλεονεκτήματα του τυφεκίου Γκρα και για την τοποθεσία στην οποία θα κτιστούν οι κρατικοί στάβλοι. Θα ψηφίσει για τη φυλλοξήρα, για τα γεωργικά λιπάσματα, για τα καπνά, για την πρωτοβάθμια εκπαίδευση και για την υγιεινή των πόλεων, για την Ινδοκίνα και τη Γουιάνα, για τις σιδερένιες ράγιες των τραινών και για το Αστεροσκοπείο του Παρισιού. Ένας άνθρωπος που έχει δει φαντάρους μόνο στην παρέλαση, θα κατανείμει στην επικράτεια τις στρατιωτικές δυνάμεις. Χωρίς να έχει δει ποτέ του Άραβα, θα επικυρώσει ή θα καταργήσει τον ισλαμικό κώδικα έγχειας ιδιοκτησίας στην Αλγερία. Θα ψηφίσει για το στρατιωτικό πληθίκιο ουγγρικού ή γαλλικού τύπου ανάλογο με τις προτιμήσεις της συμβίας του. Θα καταστρέψει την αμπελουργία νομίζοντας πως την προστατεύει. Θα ψηφίζει υπέρ της αναδάσωσης και εναντίον των βοσκοτόπων, ενώ στην πραγματικότητα θα ευνοεί τους βοσκοτόπους εναντίον του δάσους. Οφείλει να είναι άριστος γνώστης του τραπεζικού συστήματος. Θα καταστρέψει ένα κανάλι για να ευνοήσει έναν σιδηρόδρομο, χωρίς να πολυξέρει σε ποιο μέρος της χώρας βρίσκεται το καθένα τους. Θα προσθέσει νέα άρθρα στον Ποινικό Κώδικα, χωρίς να

τον έχει διαβάσει ποτέ ολόκληρο. Παντογνώστης και παντοδύναμος Πρωτεύος, τη μια μέρα στρατιωτικός, την άλλη χοιροτρόφος, κι ύστερα με τη σειρά τραπεζίτης, οκοδημικός, βοθροκαθαριστής, γιοτρός, αστρονόμος, φαρμακοποιός, βυρσοδέψης ή χονδρέμπορος, ανάλογα με την ημερησία διάταξη της βουλής, χωρίς κανένα δισταγμό. Μοθημένος από τη δικηγορία, τη δημοσιογραφία ή τις ογορεύσεις του στις λαϊκές συγκεντρώσεις να μιλάει για πράγματα που δεν ξέρει, θα ψηφίζει για όλα αυτά τα ζητήματα, με τη μόνη διαφορά ότι στην εφημερίδα απλώς ψυχαγωγούσε τον θυρωρά κατά την ώρα της χαλάρωσής του, ότι στα κακουργοδικεία ύψωνε τη φωνή του στους υπναλέους δικαστές και ενόρκους, ενώ στη βουλή με την ψήφο του θα θεσπίσει έναν νόμο για τριάντα και σαρόντα εκατομμύρια ανθρώπους.

Και αφού είναι φύσει αδύνατον να έχει γνώμη για τα χίλια ζητήματα για τα οποία νομοθετεί, θα ψιλοκουβεντιόζει με τον διπλανό του, θα σκοτώνει την ώρα του στο κυλικείο, θα στέλνει επιστολές για ν' αναζωπυρώσει τον ενθουσιασμό των «προσφιλών ψηφοφόρων» του, ενώ ένας υπουργός θα διαβάξει μια έκθεση που συντάξε ο γραμματέας του γεμάτη με αριθμούς κατάλληλους για την περίπτωση. Και στην ψηφοφορία θα ταχθεί υπέρ ή κατά της παραπάνω έκθεσης, ανάλογα με την εντολή που θα του δώσει ο αρχηγός του κόμματός του.

Άλλωστε, το ζήτημα της τροφής των γουρουινών ή του εξοπλισμού του στρατού θα είναι για τα δύο κόμματα (της συμπολίτευσης και της αντιπολίτευσης) μόνο μια αφορμή για κοινοβουλευτικές αψιμαχίες. Δεν τους νοιάζει αν τα γουρουίνια έχουν ανάγκη από τροφή, ούτε αν οι φαντόροι είναι παραφορτωμένοι σαν τις καμήλες στην έρημο. Το μόνο που τους ενδιαφέρει είναι αν η ψήφος τους ευνοεί το κόμμα τους. Οι κοινοβουλευτικές μάχες γίνονται στην καμπούρα του φαντάρου, του καλλιεργητή, του εργάτη, προς όφελος της κυβέρνησης ή της αντιπολίτευσης.

Φαντάζομαι πώς ένιωθε ο Κακομοίρης ο Προυντόν όταν είχε την παιδιάστικη αφέλεια, μπαίνοντας στο κοινοβούλιο, να μελετά σε βάθος όλα τα θέματα της ημερησίας διάταξης. Κατέθετε στο προεδρείο ιδέες, αριθμούς – ούτε που τον άκουγαν. Όλα τα ζητήματα ρυθμίζονται πολύ πριν τη συνεδρίαση, με το ακόλουθο απλό σκεπτικό: ωφελεί ή βλάπτει το κόμμα μας; Η καταμέτρηση των ψήφων έχει γίνει: οι δικοί μας καταγράφονται, οι αντίπαλοι βολιδοσκοπούνται, οι ψήφοι μετριοούνται επιμελώς. Τα λογύδρια εκφωνούνται για το θεαθήναι. Κανένας δεν ακούει, εκτός αν έχουν ρητορική αξία ή είναι σκανδαλοθηρικά. Οι αφελείς φαντάζονται ότι ο Ρουμεστάν έχει καθηλώσει με την ευγλωττία του το κοινοβούλιο, ενώ ο Ρουμεστάν, μετά την παράσταση, λογαριάζει με τους φίλους του πώς να εκπληρώσει τις υπασχέσεις που έδωσε για να υπαρπώσει ψήφους. Η ευγλωττία του ήταν απλώς ένα τραγουδάκι, που το συνέθεσε και το τραγούδησε για να διασκεδάσει τη γαλαρία, για να τονώσει

τη δημοτικότητα του με παχιά λόγια.

«Να υπαρπάξει ψήφους!» – Ποιοι είναι λοιπόν αυτοί που υπαρπάζουν τις ψήφους και κάνουν να γείρει προς τη μια ή προς την άλλη μεριά η κοινοβουλευτική πλάστιγγα; Ποιοι είναι αυτοί που ονατρέπουν ή στηρίζουν κυβερνήσεις, που οδηγούν τη χώρα σε μια αντιδραστική εσωτερική πολιτική ή σε εξωτερικές περιπέτειες; Ποιοι είναι αυτοί που επιλέγουν να ταχθούν με τη συμπολίτευση ή με την οντιπολίτευση;

Είναι αυτοί που πολύ σωστά τους λένε «τα βατράχια του βάλτου»! Αυτοί που δεν έχουν *άποψη για τίποτα*, που κάθονται πάντα ανάμεσα σε δυο καρέκλες, που παλινδρομούν ανάμεσα στα δυο μεγάλα κόμματα του κοινοβουλίου. Αυτή ακριβώς η ομάδα, μια πενηντάδα ανθρώπων αδιάφορων και χωρίς πεποιθήσεις, που τους πάει ο άνεμος μια στους φιλελεύθερους και μια στους συντηρητικούς, που παρασύρονται από υποσχέσεις, από πόστα που τους τάζουν, οπό κολακείες ή από πανικό, αυτή η μικρή ομάδα των μηδενικών, που δίνουν ή δεν δίνουν την ψήφο τους, αυτοί αποφασίζουν γιο όλα το ζητήματα της χώρας. Αυτοί θεσπίζουν τους νόμους ή τους οφhνουν στα συρτάριο. Αυτοί στηρίζουν ή αναστρέπουν τις κυβερνήσεις και αλλάζουν την πολιτική μιας χώρας. Μια πενηντάδα αδιάφορων θεσπίζει τους νόμους της χώρας: νά πού ανάγεται, σε πρώτη ανάλυση, το κοινοβουλευτικό καθεστώς.

Είναι ανασόφευκτο, οποιαδήποτε και αν είναι η σύνθεση του κοινοβουλίου, όσο και αν το αποτελούν αστέρια πρώτου μεγέθους και ακέραιοι άνθρωποι – τις αποφάσεις τις παίρνουν τα βατράχια του βάλτου! Τίποτε απ' αυτά δεν μπορεί ν' αλλάξει, όσο ισχύει η ορχή της πλειοψηφίας.

Αφού επισημάναμε συνοπτικά τα ελαττώματα τα σύμφυτα με τα αντιπροσωπευτικά κοινοβούλια, ας εξετάσουμε τώρα το έργο των κοινοβουλίων ουτών. Θα πρέπει νο δείξουμε πως όλο τους, από τη Συντοκτική Συνέλευση του 1789 μέχρι το Συμβούλιο της Κομόνας το 1781, από το ογγλικό Κοινοβούλιο μέχρι τη σέρβικη Σκουπτσίνο, δεν έχουν κάνει ουσιαστικά τίποτε: οι καλύτεροι νόμοι τους, σύμφωνο με τα λεγόμενα του Μπακλ (Buckle), ήταν εκείνοι που κατοργούσον προγενέστερους νόμους, τους οποίους ο Λαός είχε αποσπάσει με τις λόγχεις, με εξεγέρσεις. Πρέπει να γράψουμε ουτήν την ιστορία, αλλά τότε θα ξεφεύγαμε οπό το πλαίσιο αυτού του κειμένου.

Πόντως, όποιος ξέρει να σκέφτεται χωρίς να παρασύρεται από τις προκοταλήψεις που μας δημιουργεί η άθλιο εκπαίδευσή μας, θο βρει μονάχος του πολλά παραδείγματα από την ιστορία των σύγχρονών μας οντιπροσωπευτικών κυβερνήσεων. Και θο καταλάβει ότι, όποιοι και αν είναι οι εκπρόσωποι – είτε εργάτες είτε αστοί, είτε ακόμη επαναστάτες σοσιαλιστές– θο έχει όλα το ελαττώματο των αντιπροσωπευτικών κοινοβουλίων.

Το νο ονειρευόμαστε ένα εργατικό κράτος που θο το κυβερνά ένα εκλεγμέ-

νο κοινοβούλιο είναι το πιο διεστραμμένο όνειρο που μας επιβάλλει η εξουσιαστική μας παιδεία. Όπως δεν μπορούμε να έχουμε έναν καλό βασιλιά, Ριέντζι ή Αλέξανδρο Γ', έτσι δεν μπορούμε να έχουμε και ένα καλό κοινοβούλιο. Το σοσιαλιστικό μέλλον βρίσκεται σε άλλη κατεύθυνση. Θ' ανοίξει στην ανθρωπότητα νέους δρόμους, στον πολιτικό και στον οικονομικό τομέα.

IV

Αν ρίξουμε έστω μια επιπόλαιη ματιά στην ιστορία του κοινοβουλευτικού καθεστώτος, στην προέλευσή του και στον τρόπο με τον οποίο ο θεσμός εκφυλίζεται όσο δυναμώνει το κράτος, θα καταλάβουμε ότι έχει φάει πια τα ψωμιά του, ότι έχει παίξει τον ιστορικό του ρόλο και ότι οφείλει να παραχωρήσει τη θέση του σ' έναν νέο τρόπο πολιτικής οργάνωσης.

Ας μην πάμε πολύ μακριά. Ας πάρουμε τον 12ο αι. και την απελευθέρωση των Κοινοτήτων.

Στους κόλπους της φεουδαρχικής κοινωνίας δημιουργείται ένα ισχυρό ελευθεριακό κίνημα. Οι πόλεις απελευθερώνονται από τους άρχοντες. Οι κάτοικοί τους ορκίζονται να υπερασπίσουν ο ένας τον άλλο. Διακηρύσσουν την ανεξαρτησία τους, προφυλαγμένοι από τα τείχη των πόλεων. Οργανώνουν την παραγωγή και την ανταλλαγή, τη βιομηχανία και το εμπόριο. Δημιουργούν τις πόλεις που επί τρεις-τέσσερις αιώνες χρησιμεύουν ως καταφύγιο στους ελεύθερους εργαζόμενους, στις τέχνες, στις επιστήμες και στις ιδέες - τα θεμέλια του πολιτισμού για τον οποίο καμαρώνουμε σήμερα.

Οι Κοινότητες ήταν φυσικός καρπός του Μεσαίωνα και της ολοένα αυξανόμενης σημασίας των πόλεων ως κέντρων του εμπορίου και της βιομηχανίας. Δεν είχαν καθαρά ρομανική καταγωγή, όπως υποστήριξαν ο Ραηνούαρ και ο Λεμπά στη Γαλλία (που τους μιμήθηκαν ο Γκιζό και, ως ένα βαθμό, ο Τιερρύ) και ο Άχχορν, ο Γκόουπ και ο Σαβινύ στη Γερμανία. Δεν ήταν ούτε καθαρά γερμανικής καταγωγής, όπως υποστηρίζει η γνωστή σχολή των «Γερμανιστών». Γι' αυτό και βλέπουμε συγχρόνως στην Ιταλία, στη Φλάνδρα, στη Γαλλία, στη Γερμανία, στον σκανδιναβικό και στον σλαβικό κόσμο όπου η ρομανική επιρροή είναι μηδαμινή και η γερμανική ακόμη μικρότερη, την ίδια εποχή, τον 11ο και τον 12ο αι., να δημιουργούνται οι ανεξάρτητες πόλεις που θα γεμίσουν τρεις ολόκληρους αιώνες με την έντονη ζωή τους και αργότερα θα γίνουν συστατικά στοιχεία των σύγχρονων κρατών.

Ορκισμένοι αστοί εξοπλίζονται για ν' αμυνθούν και αποκτούν στο εσωτερικό μια οργάνωση ανεξάρτητη από τους κοσμικούς ή εκκλησιαστικούς άρχοντες και από τον βασιλέα. Οι ελεύθερες πόλεις ακμάζουν προστατευόμενες από τα τείχη τους. Και όταν επιβάλλουν την κυριαρχία τους στα χωριά, αντικαθιστώντας τους άρχοντες, δίνουν και σ' αυτά την ίδια πνοή ελευθερι-

ας. Nus sumes homes cum ils sunt – «είμαστε άνθρωποι όπως αυτοί», τραγουδούν οι χωριάτες κάνοντας άλλο ένα βήμα προς την απελευθέρωση των δουλοπαροίκων.

«Άσυλα ανοιχτά στη φιλόπονη ζωή», οι απελευθερωμένες πόλεις συγκροτούνται εσωτερικά ως ενώσεις ανεξάρτητων συντεχνιών. Κάθε συντεχνία έχει τη νομοθεσία της, τη διοίκησή της, την πολιτοφυλακή της. Καθένας είναι κύριος των υποθέσεών του όχι μόνο σε ό,τι αφορά το επάγγελμα ή το εμπόριό του, αλλά και σε όλα τα ζητήματα που θ' αναλάβει αργότερα το κράτος: εκπαίδευση, υγιεινή, παραβιάσεις των εθίμων, ποινικές και αστικές υποθέσεις, μέτρα για την άμυνα. Οι συντεχνίες, σώματα συγχρόνως πολιτικά, βιομηχανικά ή εμπορικά, συγκεντρώνονταν όλες μαζί στην αγορά (forum), όπου συνέρρεε ο λαός με κωδωνοκρουσίες σε σημαντικές περιστάσεις, για να ρυθμίσουν τις διαφορές που τυχόν ανέκυπταν μεταξύ των συντεχνιών, για ν' αποφασίσουν για ζητήματα που αφορούσαν ολόκληρη την πόλη ή για να συνενναηθούν για τα μεγάλα κοινωνικά έργα που απαιτούσαν τη συμμετοχή όλων των κατοίκων.

Στην Κοινότητα, ιδίως κατά τις απαρχές της, δεν βρίσκουμε κανένα ίχνος εκπροσώπησης. Οι αποφάσεις λαμβάνονται από τον δρόμο, τη συνοικία, από ολόκληρη τη συντεχνία, από ολόκληρη την πόλη – όχι πλειοψηφικά, αλλά με συζήτηση ώσπου οι υποστηρικτές της μίας από δύο διαφορετικές απόψεις να παραδεχθούν εν τέλει, έστω και μόνο για να την δοκιμάσουν, την άποψη που υποστήριξαν οι περισσότεροι.

Επιτυχανόταν συνεννόηση; Την απάντηση μας την δίνουν τα έργα τους, που δεν παύουμε να τα θαυμάζουμε και δεν μπορούμε να τα ξεπεράσουμε. Ό,τι ωραίο μάς έχει μείνει μετά τα τέλη του Μεσαίωνα είναι έργο αυτών των πόλεων. Οι καθεδρικοί ναοί, αυτά τα γιγάντια μνημεία που κάθε πετραδάκι τους διηγείται την ιστορία και τους πόθους των Κοινοτήτων, είναι έργα αυτών των συντεχνιών, που δούλευαν από ευλάβεια και από αγάπη για την τέχνη και την πόλη τους (οι καθεδρικοί της Ρεμς και της Ρουέν δεν θα μπορούσαν να έχουν κτιστεί με δαπάνες του δήμου) και συναγωνίζονταν ποια θα έκτιζε το πιο ωραίο μέγαρο και ποια θα όρθωνε τα πιο ισχυρά τείχη.

Στις απελευθερωμένες Κοινότητες οφείλουμε την αναγέννηση της τέχνης, στις συντεχνίες των εμπόρων (και συχνά σ' όλους τους κατοίκους της πόλης, που συνεισέφεραν ο καθένας ανάλογα με τις δυνατότητές του στον εξοπλισμό του ιππικού ή του στόλου) οφείλουμε την ανάπτυξη του εμπορίου που οδήγησε στις χανσεατικές ενώσεις και στις θαλάσσιες ανακαλύψεις. Στις συντεχνίες των χειροτεχνών, που τις δυσφήμησαν αργότερα η άγνοια και ο εγωισμός των επιχειρηματιών βιομηχάνων, οφείλουμε τη δημιουργία όλων σχεδόν των βιομηχανικών τεχνικών από τις οποίες επωφελούμαστε σήμερα.

Μα η Κοινότητα του Μεσαίωνα έμελλε να χαθεί. Την χτύπησαν συγχρόνως

δύο εχθροί, ένας εσωτερικός και ένας εξωτερικός.

Τα εμπόρια, οι πόλεμοι και η εγωιστική κυριαρχία που ασκούσε στην ύπαιθρο μεγάλωναν τις ανισότητες στο εσωτερικό της Κοινότητας, φτώχαιναν τους μεν, πλούτιζαν τους δε. Για λίγα καιρό, η συντηχία εμπόδιζε την ανάπτυξη του προλεταριάτου μέσα στην πόλη, αλλά δεν άργησε να υποκύψει στον άνιστο αγώνα. Τα εμπόρια, με στήριγμά του την αρπαγή, οι αδιάκοποι πόλεμοι της εποχής εκείνης, πλούτιζαν τους μεν και φτώχαιναν τους δε. Η γεννώμενη αστική τάξη εργαζόταν με σκοπό να υποδουλίσει τις διαφωνίες και να μεγεθύνει τις περιουσιακές ανισότητες. Η πόλη χωρίστηκε σε πλούσιους και φτωχούς, σε «λευκούς» και σε «μαύρους». Στους κόλπους της Κοινότητας εμφανίστηκε η πάλη των τάξεων και, μαζί μ' αυτήν, το κράτος. Όσο περισσότερο φτώχαιναν οι φτωχοί και υποδουλώνονταν στους πλούσιους, τόσο περισσότερο εδραιώνονταν στην κοινότητα η δημοτική εκπροσώπηση, η διακυβέρνηση με πληρεξουσιότητα, δηλαδή η διακυβέρνηση από τους πλούσιους. Συγκροτήθηκε σε αντιπρασωπευτικό κράτος, με δημόσια ταμεία, μισθωτούς χωροφύλακες, ένοπλους κοντοτιέρας [μισθαφόρους], δημόσιες υπηρεσίες και υπαλλήλους. Κράτος μεν, αλλά μικρό κράτος, συνεπώς δεν έμελλε να γίνει γρήγορα βαρύ του μεγάλου κράτους που συγκροτήθηκε υπό την αιγίδα της μοναρχίας; Αφού υπονομεύτηκε από το εσωτερικά, καταβραχθίστηκε κυριολεκτικά από τον εξωτερικό εχθρό: τον βασιλέα.

Ενώ ακόμη άκμαζαν αι ελεύθερες πόλεις, το συγκεντρωτικό κράτος ήδη συγκροτούνταν μπροστά στις πύλες τους. Γεννήθηκε μακριά από την τύρβη της αγοράς, μακριά από το πνεύμα του δήμου που ενέπνεε τις ανεξάρτητες πόλεις. Σε μια νέα πόλη, στο Παρίσι ή στη Μόσχα –που προήλθε από συνένωση χωριών– εδραιώθηκε η εξουσία της γεννώμενης μοναρχίας. Τι ήταν μέχρι τότε α βασιλιάς; Ένας λήσταρχος σαν όλους τους άλλους. Ένας αρχηγός που η εξουσία του εκτεινόταν μόνο σταυς ληστές της συμμορίας του και δυσκολευόταν ν' αποσπάσει ένα μικρό πρόστιμο από όσους ήθελαν να εξαγοράσουν ειρήνη. Όσα ο αρχηγός αυτός ήταν κλεισμένος σε μια πόλη περήφανη για τις κοινοτικές ελευθερίες της, τι μπορούσε να κάνει; Όταν επιχειρούσε να γίνει, από απλός υπερασπιστής των τειχών, κύριος της πόλης, η αγαρά των πολιτών τον έδιωχνε. Κατέφευγε τότε σε μια καινούργια πόλη, συνένωση χωριών. Εκεί, σωρεύοντας πλούτη από την εργασία των δουλοπαροίκων, απαλλαγμένος από τη φωνακλόδικη πλέμπα, άρχισε με το χρήμα, ταν δόλο, τις ίντριγκες και τα όπλα την αργή διαδικασία της συνένωσης, που την ευνοούσαν –την επέβαλλαν, μάλλον– οι πόλεμοι της εποχής εκείνης και αι αδιάκοπες εισβολές που γίνονταν συγχρόνως σ' όλα τα ευρωπαϊκά έθνη.

Οι Καινότητες, που είχαν ήδη αρχίσει να παρακμάζουν, που είχαν ήδη γίνει κράτη μέσα στα τείχη τους, χρησίμευσαν ως στόχοι και ως πρότυπα. Αρκαύσει

η μοναρχία να τις περικυκλώνει σιγά-σιγά, να υπατάσσει τα όργανά τους και να τα θέτει στην υπηρεσία της ανάπτυξης της εξουσίας της. Αυτό έκανε η μοναρχία, αρχικά με τις απειλές και κατόπιν ολοένα περισσότερο με τη βία όσο αισθανόταν ότι δυνόμωνε.

Το γραπτό δίκαιο γεννήθηκε, ή μάλλον αναπτύχθηκε, στις Χάρτες³¹ των Κοινοτήτων και χρησίμευσε ως βάση στο κράτος. Αργότερα, ήρθε να το επικυρώσει το ρωμαϊκό δίκαιο, που συγχρόνως επικύρωσε και τη μοναρχική εξουσία. Η θεωρία της αυτοκρατορικής εξουσίας ξεθάφτηκε από τα ρωμαϊκά λεξικά και διαδόθηκε προς όφελος του βασιλιά. Από τη μεριά της η Εκκλησία έσπευσε να του δώσει την ευλογία της και, μετά την αποτυχία της να συγκροτήσει μια κατά κόσμον αυτοκρατορία με επικεφαλής τον Πάπα, προσκολλήθηκε σ' εκείνον που, αν τον χρησιμοποιούσε ως ενδιάμεσο, ήλπιζε μια μέρα να κυριαρχήσει στη γη.

Επί πέντε αιώνες η μοναρχία συνέχιζε αυτό το αργό έργο της συνένωσης, ξεσηκώνοντας τους δουλοπαροίκους και τις Κοινότητες εναντίον του άρχοντα, ενώ κατόπιν συνέτριψε τους δουλοπαροίκους και τις Κοινότητες με τη βοήθεια του άρχοντα που έγινε υπάκουος υπηρέτης της. Στην αρχή κολάκευε τις Κοινότητες, αλλά περιμενε οι εσωτερικές διαμάχες ν' ανοίξουν τις πύλες τους, να της παραδώσουν τα ταμεία τους (για να τα τσепώσει) και τα τείχη τους (για να εγκαταστήσει εκεί στρατιές μισθοφόρων). Συμπεριφέρεται, λοιπόν, προσεκτικά στις Κοινότητες: αναγνωρίζει ορισμένα προνόμιά τους, ενώ συγχρόνως κάνει ό,τι μπορεί για να τις υποδουλώσει.

Ο βασιλιάς, που ήταν αρχηγός στρατιωτών οι οποίοι τον υπάκουαν μόνο τον όσο υπήρχαν λάφυρα, περιτριγυριζόταν μονίμως από το συμβούλιο των υπαρχηγών του, που περί τον 14ο με 15ο αι. συγκροτούν το Συμβούλιο των Ευγενών. Αργότερα, προστίθεται σ' αυτό και το Συμβούλιο του Κλήρου. Στο μέτρο που ο βασιλιάς κατορθώνει να βάλει στο χέρι τις Κοινότητες, προσκαλεί, προ πάντων στις κρίσιμες εποχές, τους εκπροσώπους των «προσφιλών του πόλεων» για να τους ζητήσει να καταβάλουν φόρους.

Έτσι γεννήθηκαν τα κοινοβούλια. Αλλά –αυτό πρέπει να το προσέξουμε ιδιαίτερα– αυτά τα αντιπροσωπευτικά σώματα, όπως και η μοναρχία, είχαν πολύ περιορισμένη εξουσία. Το μόνο που τους ζητούσαν ήταν η οικονομική τους συνδρομή για κάποιον πόλεμο. Και τη συνδρομή αυτή, έστω και αν την επικύρωναν με την ψήφο τους οι εκπρόσωποι, έπρεπε να την εγκρίνει και η πόλη. Όσο για την εσωτερική διοίκηση των Κοινοτήτων, η μοναρχία δεν είχε καμία δικαιοδοσία σ' αυτήν. «Η πόλη Άλφα είναι πρόθυμη να πληρώσει φόρους, για

³¹ Η Χάρτα ήταν μια πρώιμη μορφή συντάγματος. Ανέγραφε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις ηγεμόνα και λαού. [Στμ.]

ν' αποφύγει μίο εισβολή. Συμφωνεί να δεχθεί μια φρουρά, που θα φυλάγει το τείχη της υπό τον εχθρό»: αυτή ήταν η συγκεκριμένη και ακριβής εντολή του εκπροσώπου της εποχής εκείνης. Τι μεγάλη διαφορά από την οπεριόριστι εντολή που δίνουμε σήμερα στους βουλευτές μας!

Αλλά το λάθος έγινε. Η μοναρχία, ενισχυόμενη υπό τις διομάχες των πλούσιων με τους φτωχούς, συγκροτήθηκε υπό το κάλυμμα της εθνικής άμυνας.

Οι εκπρόσωποι των Κοινοτήτων, που δεν άργησαν να δουν πώς διασποθίζοντο το χρήμο στη βασιλική αυλή, επιχείρησαν νο βάλουν μια τάξη. Επιβλήθηκαν στους μονάρχες, ως διαχειριστές των εθνικών πόρων. Και στην Αγγλία, που τους διόριζε η αριστοκρατία, πέτυχαν να γίνουν οποδεκτοί ως οικονομικοί διαχειριστές. Στη Γολλία, μετά την κοτοστροφή του Πουσιτιέ (1356), ετοιμάστηκαν νο σφετεριστούν το ίδια δικαιώματα. Αλλά το Παρίσι, που το ξεσήκωσε ο Ετιέν Μαρσελ, υποτάχθηκε συγχρόνως με την κατόνηξη της αγροτικής εξέγερσης, και έτσι η μονορχία βγήκε ενισχυμένη οπ' αυτή τη σύγκρουση.

Έκτοτε, όλα συντελούν στη στερέωση της μοναρχίας, στη συγκέντρωση των εξουσιών στα χέριο του βοσιλέο. Οι έκτακτες προσφορές χρήματος μετατρέποντο σε τακτικούς φόρους, και η αστική τάξη σπεύδει να θέσει στην υπηρεσία του βοσιλέο το πνεύμα της ευταξίας και της διοίκησης που την διοκρίνει. Ο μαρσμός των Κοινοτήτων, που υποτάσσονται η μία μετά την άλλη στον βοσιλέο, η οδυνομία των χωρικών, που γίνονται ολοένα περισσότερο δουλοπάροικοι, οικονομικά αν άχι και ως άτομα, οι θεωρίες του ρωμαιοκού δικαίου που ξέθοψον οι νομικοί, οι οδιάκοποι πόλεμοι, μόνιμη πηγή εξουσιαστικών σχέσεων, όλ' αυτά ευνοούν την εδραίωση της μονορχικής εξουσίας. Ο μονάρχης, κληρονομώντος την κοινοτική οργάνωση, ανακοτεύεται ολοένα περισσότερο στη ζωή των υπηκόων του και φτάνει, την εποχή του Λουδοβίκου ΙΔ', να μπορεί νο κουχηθεί: «Το κράτος είμοι εγώ».

Έκτοτε αρχίζει και η παρακμή, ο εξευτελισμός της μοναρχικής εξουσίας, που περιέρχεται στους αυλικούς, προσπαθεί ν' ανανεωθεί κατό τη διάρκεια της βοσιλείας του Λουδοβίκου ΙΣΤ' με το φιλελεύθερα μέτρα που λαμβάνει στις απαρχές της βοσιλείας του, αλλά γρήγορο καταρρέει υπό το βάρος των σφαλμάτων της.

Τι κάνει η Μεγάλη Επονάσταση του 1789, ότον ανοτρέπει την εξουσία του μονάρχη;

Η Επονάσταση μπόρεσε να γίνει, επειδή οποδιοργανώθηκε η κεντρική εξουσία που, μέσο σε μια τετραετία οπολύτης αδυνομίας, κατόνησε νο παίζει τον ρόλο του οπλού καταγραφείο των γεγονότων. Και επειδή ξέσπασε η αυθάρμητη δράση των πόλεων και της υποίθρου, που αποσπούσαν μία-μίο τις αρμοδιότητες από την κεντρική εξουσία και αρνούνταν να πληρώνουν φόρους και να την υποκοούν.

Αλλά μπορούσε αυτό να ικανοποιήσει την αστική τάξη, που ήθελε να πάρει τον πρώτο ρόλο; Έβλεπε ότι ο λαός, αφού καταργούσε τα προνόμια των αρχόντων, θα στρεφόταν ενάντια στα προνόμια της αστικής τάξης των πόλεων και των χωριών, και έτσι επιχείρησε να τον δαμάσει – και στο τέλος το πέτυχε. Γι' αυτό και έγινε ο κήρυκας της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης και εργόστηκε επί τέσσερα χρόνια με όλη την ενεργητικότητα και την εργατικότητα που παραδεχόμαστε πως έχει, για να επιβάλει στο έθνος αυτή την ιδέα. Το ιδανικό της ήταν το ίδιο με του Ετιέν Μαρσέλ: ένας βασιλιάς που θεωρητικά κατέχει την απόλυτη εξουσία, ενώ στην πραγματικότητα η εξουσία του εκμηδενίζεται από ένα κοινοβούλιο που αποτελείται από εκπροσώπους της αστικής τάξης. Η παντοδυναμία της αστικής τάξης μέσα από το κοινοβούλιο, υπό το κάλυμμα της μοναρχίας: αυτός ήταν ο στόχος της. Αν ο λαός της επιβάλει την αβασίλευτη δημοκρατία, την δέχεται με βαριά καρδιά – και θα κοιτάξει να την ανατρέψει με την πρώτη ευκαιρία.

Αν χτυπούσε την κεντρική εξουσία, αν περιόριζε τις αρμοδιότητές της, αν αποκέντρωνε και κατακερμάτιζε την εξουσία, θ' άφηνε τον λαό να ρυθμίζει μονάχος του τις υποθέσεις του και θα διακινδύνευε να βρεθεί μπρος σε μια γνήσια λαϊκή επανάσταση. Γι' αυτό η αστική τάξη προσπαθεί να ενισχύσει την κεντρική κυβέρνηση, να της δώσει εξουσίες που ήταν αδιανόητες στον μονάρχη, να συγκεντρώσει τα πάντα στα χέρια της, να της δώσει ολόκληρη τη Γαλλία, απ' άκρη σ' άκρη, κι έπειτα να τα αναλάβει όλα η ίδια, διά μέσου του κοινοβουλίου.

Αυτό το γιοκωβίνικο³² ιδανικό είναι μέχρι σήμερα το ιδανικό της αστικής τάξης όλων των ευρωπαϊκών εθνών, ενώ η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση είναι το όπλο της.

Είναι δυνατόν να έχουμε κι εμείς το ίδιο ιδανικό; Μπορούν οι σοσιαλιστές εργαζόμενοι να ονειρεύονται να επαναλάβουν απaráλλακτη την αστική επανάσταση; Μπορούν να ονειρεύονται να ενισχύσουν και αυτοί την κεντρική κυβέρνηση, παραχωρώντας της ολόκληρη τη σφαίρα της οικονομίας και εμπιστευόμενοι στην αντιπροσωπευτική κυβέρνηση τη διαχείριση όλων των πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών υποθέσεών τους;

Προφανώς όχι!

Σε μια νέα οικονομική φάση αντιστοιχεί μια νέα πολιτική φάση. Μια επανάσταση τόσο βαθιά όσο αυτή που ονειρευόμαστε εμείς οι σοσιαλιστές είναι αδύνατον να χωρέσει στα καλούπια της πολιτικής ζωής του παρελθόντος. Μια νέα κοινωνία, που θα βασίζεται στην ισότητα των συνθηκών και στην από κοινού

³² Ο Κροπότκιν ονομάζει «γιοκωβίνους» όλους τους συγκεντρωτιστές και κρατιστές επαναστάτες. [ΣΤμ.]

κατοχή των εργολειών της εργασίας, είναι αδύνατον να συμβιβαστεί, έστω και για λίγες ώρες, με το αντιπροσωπευτικό καθεστώς ή με μία από τις παραλλαγές του με τις οποίες ήλπισαν ότι θα έδιναν ζωή σ' αυτό το πτώμα.

Το καθεστώς αυτό έχει φάει τα ψωμιά του. Η εξαφάνισή του είναι κάτι τόσο αναπόφευκτο όσο ήταν κάποτε η εμφάνισή του. Γιατί αντιστοιχεί στην κυριαρχία της αστικής τάξης.

Μ' αυτό το καθεστώς κυβερνά επί έναν αιώνα η αστική τάξη, όρα κι αυτό θα εξαφανιστεί μαζί με την αστική τάξη. Όσο για μας, αν θέλουμε πράγματι την Κοινωνική Επανάσταση, θα πρέπει να ψάξουμε να βρούμε τον τρόπο πολιτικής οργάνωσης που αντιστοιχεί στον νέο τρόπο οικονομικής οργάνωσης.

Πόντως, έχουμε μια αμυδρή εικόνα αυτού του νέου τρόπου: είναι η διαμόρφωση από το απλό στο σύνθετο των ομάδων που συγκροτούνται ελεύθερα για να ικανοποιήσουν όλες τις πολύπλευρες ανάγκες που έχουν τα άτομα στην κοινωνία.

Οι σύγχρονες κοινωνίες έχουν ήδη πάρει αυτόν τον δρόμο. Παντού η παθητική υπακοή αντικαθίσταται από την ελεύθερη συνένωση και από την ελεύθερη ομοσπονδopoίηση. Αυτές οι ελεύθερες ομάδες αριθμούν ήδη δεκάδες χιλιάδες, και ξεπροβάλλουν καθημερινά καινούργιες. Επεκτείνονται και αρχίζουν ήδη να καλύπτουν όλες τις σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας: επιστήμη, τέχνες, βιομηχανία, εμπόριο, αλληλοβοήθεια και άμυνα μιας περιοχής, εξασφάλιση από κλαπές και δικαστήρια – τίποτε δεν τους ξεφεύγει, οι αρμοδιότητές τους επεκτείνονται και τελικά θα περιλάβουν όλες όσες είχαν κάποτε ο βασιλιάς και το κοινοβούλιο.

Το μέλλον ανήκει στην ελεύθερη συνένωση των ενδιαφερομένων, και όχι στη συγκέντρωση των εξουσιών στα χέρια της κυβέρνησης – ανήκει στην ελευθερία, και όχι στην εξουσία.

Πριν, όμως, σκιαγραφήσουμε την οργάνωση που θα προκύψει από την ελεύθερη συνένωση, πρέπει να χτυπήσουμε αποφασιστικά τις πολιτικές προκαταλήψεις που μας έχουν επιβάλει μέχρι σήμερα. Αυτό θα κάνουμε αμέσως παρακάτω.

ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ

I

«Όταν στην κοινωνία βασιλεύει η άγνοια και στο πνεύματα η σύγχυση, οι νόμοι πληθύνουν. Οι άνθρωποι περιμένουν τα πάντα από τη νομοθεσία και, αφού κάθε νέος νόμος είναι μια νέα αποτυχία, αναγκάζονται να ζητούν διαρκώς από τον νόμο αυτά που μπορούν να προέλθουν μόνον από τους ίδιους, από την παιδεία και την κατάσταση των ηθών τους». Αυτά δεν τα λέει ένας επαναστάτης, ούτε καν ένας μετορρυθμιστής. Τα λέει ο νομικός Νταλλόζ³³, ο συγγραφέας της συλλογής των γαλλικών νόμων που είναι γνωστή με την ονομασία *Επιτομή της Νομοθεσίας*. Κι όμως, αυτά τα λόγια, αν και έχουν γραφεί από έναν άνθρωπο που ήταν δημιουργός και θαυμαστής των νόμων, παρουσιάζουν τέλεια την ανώμαλη κατάσταση των κοινωνιών μας.

Στα σημερινά κράτη ένας νέος νόμος θεωρείται πανάκεια. Αντί ν' αλλάξει κάποιος μόνος του κάτι στραβό, αρχίζει να ζητάει ένα νόμο που να το διορθώνει. Αν ο δρόμος που συνδέει δυο χωριά είναι σε κακό χάλι, ο χωρικός λέει ότι χρειάζεται ένας νόμος για τους αγροτικούς δρόμους. Αν ο αγροφύλακας πρσαβάλει κάποιον, εκμεταλλευόμενο τη δουλικότητα αυτών που του δείχνουν τον σεβασμό τους, ο προσβεβλημένος λέει: «Χρειάζεται ένας νόμος που θα επιβάλλει στους αγροφύλακες να είναι πιο ευγενικοί». Το εμπόριο ή η γεωργία δεν πάνε καλά; «Χρειαζόμαστε έναν νόμο που να τα προστατεύει», σκέφτονται ο εργάτης, ο κτηνοτρόφος, ο έμπορος σιτηρών· δεν υπάρχει κανένας που να μη γυρεύει έναν νόμο που να προστατεύει τη μικροδουλειά του, μέχρι και ο ρακοσυλλέκτης γυρεύει νόμο. Μειώνει το αφεντικό τούς μισθούς ή αυξάνει τις ώρες εργασίας; «Χρειάζεται ένας νόμος, για να βάλει τάξη σ' αυτό!», φωνάζουν οι βουλευτές, αντί να πουν στους εργάτες ότι υπάρχει κι άλλος, πολύ πιο δραστικός τρόπος «για να βάλει τάξη σ' αυτό»: να πάρουν πίσω απ' το αφεντικό όσα εκείνος έχει ληστέψει από πολλές γενιές εργατών. Κοντολογία: πανταύ ένας νόμος! Νόμος για τους δρόμους, νόμος για τη μόδα, νόμος για τα λυσσασμένα σκυλιά, νόμος για την αρετή, νόμος για να διορθώσει όλες τις ατέλειες και όλα τα δεινά που αφείλονται μόνα στην αδιαφορία και στη δειλία των ανθρώπων!

Τόσα πολύ μας έχει διαστρεβλώσει όλους μια εκπαίδευση που από τα παιδικά μας χρόνια πρσαπαθεί να σκοτώσει μέσα μας τα εξεγερσιακό πνεύμα και ν' αναπτύξει το πνεύμα της υποταγής στην εξουσία· τόσα πολύ μας έχει δια-

³³ Νταλλόζ (1795-1869). Διόσημος γόλλος νομικός. [Στμ.]

στρεβλώσει η ζωή κάτω από το μαστίγιο του νόμου που ρυθμίζει τα πάντα: τη γέννηση, την εκπαίδευση, την ανάπτυξη, τον έρωτα, τις φιλίες μας, έτσι, που αν συνεχιστεί αυτό το βιολί, θα χάσουμε κάθε πρωτοβουλία και τη συνήθεια να σκεφτόμαστε. Οι καιωνίες μας φαίνεται πως δεν καταλαβαίνουν πια ότι θα μπορούσαμε να ζήσουμε αλλιώς, και όχι κάτω από την κυριαρχία του νόμου τον οποίο θα θεοπίζει μια αντιπροσωπευτική κυβέρνηση και θα εφαρμόζει μια χούφτα κυβερνώντων· και, μόλις οι καιωνίες μας κατορθώσουν ν' απελευθερωθούν απ' αυτόν τον ζυγό, φραντίζουν αμέσως να τον ξαναβάλουν. «Το Έτος Ένα της Ελευθερίας» διάρκεσε πάντα μόνο μια μέρα, γιατί μετά τη διακήρυξη, την αμέσως επόμενη μέρα, οι άνθρωποι ξανάμπαιναν κάτω απ' τον ζυγό του νόμου και της εξουσίας.

Πράγματι, επί χίλια χρόνια αυτοί που μας κυβερνούν μας επαναλαμβάνουν σ' όλους τους τόνους: «Σεβασμός στον νόμο, υπακοή στην εξουσία!» Ο πατέρας και η μητέρα μεγαλώνουν τα παιδιά τους μ' αυτό το πνεύμα. Το σχολείο το ενισχύει· αποδεικνύει την αναγκαιότητά του ενσταλάζοντας στα παιδιά επιδέξια συναρμωσμένα ψίχουλα από ψευταπιστήμες· κάνει θρησκεία την υπακοή στον νόμο· ενώνει τον Θεό και τον νόμο των αφεντικών σε μία, μοναδική και την ίδια θεότητα. Ο ήρωας της κατασκευασμένης ιστορίας είναι εκείνος που υπακούει στον νόμο και τον προστατεύει από τους επαναστατημένους.

Αργότερα, όταν το παιδί μπαίνει στη δημόσια ζωή, γανώνοντας το κεφάλι του κάθε ώρα και στιγμή, όπως η σταγόνα του νερού που τρώει την πέτρα, του εντυπώνουν στο μυαλό την ίδια προκατάληψη. Τα βιβλία της ιστορίας, της πολιτικής επιστήμης και της πολιτικής οικονομίας είναι ξέχειλα από σεβασμό προς τον νόμο· έχουν χρησιμοποιήσει γι' αυτό και τις φυσικές επιστήμες και, εισάγοντας σ' αυτές τις επιστήμες της παρατήρησης μια ψεύτικη γλώσσα δανεισμένη από τη θεολογία και την απολυταρχία, καταφέρνουν έντεχνα να προκαλέσουν σύγχυση στο πνεύμα μας, πάντα με σκοπό να διαφυλάξουν τον σεβασμό προς τον νόμο. Το ίδιο παιχνίδι παίζουν και οι εφημερίδες· δεν υπάρχει σ' αυτές άρθρο που να μη προπαγανδίζει την υπακοή στον νόμο, έστω και αν στην αμέσως επόμενη σελίδα διαπιστώνουμε καθημερινά την ηλιθιότητα του νόμου και βλέπουμε πώς τον εξευτελίζουν εκείνοι που έχουν επιφορτιστεί με τη διαφύλαξή του. Η δουλοπρέπεια απέναντι στον νόμο έχει αναγορευτεί σε αρετή, και αμφιβάλλω αν υπάρχει έστω κι ένας επαναστάτης που να μην έκανε στα νιάτα του τα πρώτα του βήματα υπερασπιζόμενος τον νόμο ενόνητα στις λεγόμενες «παραβιάσεις του νόμου», που είναι αναπόφευκτη συνέπεια του νόμου.

Η τέχνη κρατάει το ίσο στη λεγόμενη επιστήμη. Ο ήρωας του γλύπτη, του ζωγράφου και του μουσικού προφυλάγει τον νόμο με την ασπίδα του και, με μάτια φλογισμένα και ρουθούνια ανοιχτά, είναι έτοιμος να τσακίσει με τη ρομφαία του όποιον θα τολμούσε να τον αγγίξει. Ανεγείρουν σ' όνομά του να-

ούς, διορίζουν αρχιερείς που διστάζουν να τους αγγίξουν ακόμη και οι επαναστάτες και, αν η επανάσταση σαρώσει έναν παλιό θεσμό, θα προσπαθήσει να επικυρώσει το έργο της μ' έναν νόμο.

Αυτή η σωρεία κανόνων συμπεριφοράς, που μας έχουν κληροδοτήσει η δουλεία, η φεουδαρχία και η μοναρχία και ονομάζεται νόμος, έχει αντικαταστήσει τα πέτρινα τέρατα στα οποία θυσίαζαν παλαιότερα ανθρώπινα θύματα και που δεν τολμούσε ούτε να τ' αγγίξει ο υποδουλωμένος άνθρωπος, από φόβο μη τον κάψουν οι κεραυνοί του ουρανού!

Αυτή η λατρεία χρονολογείται κυρίως από την εποχή που εμφανίστηκε η αστική τάξη – από τη μεγάλη Γαλλική επανάσταση. Στο προεπαναστατικό καθεστώς μιλούσαν πολύ λίγα για τους νόμους· μιλούσαν γι' αυτούς κυρίως ο Μοντεσκιέ, ο Ρουσσώ και ο Βολταίρος³⁴, και τους αντιπαρέτασαν στην αυθαιρεσία του μονάρχη· οι άνθρωποι ήταν υποχρεωμένοι να υπακούουν σε ό,τι ήθελε ο μονάρχης και οι λακέδες του, αλλιώς τους περίμενε η φυλακή ή η κρεμάλα. Αλλά κατά τη διάρκεια της Επανάστασης και μετά, οι δικηγόροι που ανέβηκαν στην εξουσία βάλθηκαν να ενισχύσουν αυτήν τη βασική αρχή, πάνω στην οποία έμελλε να στηρίξουν την κυριαρχία τους. Η αστική τάξη την δέχθηκε αμέσως, σαν σανίδα σωτηρίας, για να φράξει τον λαϊκό χειμαρρό. Το ιερατείο έσπευσε να την καθαγιώσει, για να σώσει το σκάφος του που απειλούσε να το παρασύρει ο χειμαρρός. Τέλος, ο λαός την δέχθηκε σαν πρόοδο σε σχέση με την αυθαιρεσία και τη βία του παρελθόντος.

Θα πρέπει να μεταφερθούμε με τη φαντασία μας στον 18ο αι., για να καταλάβουμε τι σημαίνει αυτό. Θα πρέπει να ματώσει η καρδιά μας ακούγοντας τι ωμότητες διέπρατταν την εποχή εκείνη οι ευγενείς στους άνδρες και στις γυναίκες του λαού, για να καταλάβουμε τι μαγική επιρροή άσκησε στο πνεύμα του χωρικού του 18ου αι. η διακήρυξη: «Ισότητα απέναντι στον νόμο, υποκοή στον νόμο, χωρίς διάκριση καταγωγής ή περιουσιακής κατάστασης». Εκείνος που μέχρι τότε τον φέρονταν σαν να ήταν χειρότερος και από ζώο, εκείνος που ποτέ δεν είχε κανένα δικαίωμα και που δεν είχε δει να τιμωρούνται οι ευγενείς ούτε για τις πιο άδικες πράξεις τους εκτός άμα τις τιμωρούσε ο ίδιος με κίνδυνο να τιμωρηθεί με κρεμάλα, έβλεπε στο σύνθημα αυτό να τον αναγνωρίζουν, τουλάχιστον θεωρητικά, ως ίσο με τον κύριό του, τον ευγενή. Ό,τι και αν ήταν αυτός ο νόμος, υποσχόταν ν' αντιμετωπίζει σαν ίσους τον κύριο και τον χωρικό, και διακήρυσσε την ισότητα πλούσιου και φτωχού ενώπιον του δικαστηρίου. Σήμερα, ξέρουμε ότι η υπόσχεση αυτή ήταν απάτη· αλλά τότε ήταν πρόοδος, φόρος τιμής στην αρετή. Γι' αυτό, όταν οι σωτήρες της απειλούμε-

³⁴ Μοντεσκιέ, Ρουσσώ, Βολταίρος. Γάλλοι φιλόσοφοι του 18ου αι., που θεωρούνται οι κύριοι εκπρόσωποι του Διοφωτισμού. [Στμ.]

νης αστικής τάξης, ο Ροβεσπιέρος και ο Δαντόν³⁵, βασιζόμενοι στα κείμενα των φιλοσόφων της αστικής τάξης Ρουσσώ και Βολταίρου, διοκλήρυσαν τον «σεβασμό προς τον νόμο, που θεωρεί όλους τους ανθρώπους ίσους», ο λαός, που η επαναστατική του ορμή εξοντλούνταν ήδη απέναντι σ' έναν ισχυρά οργανωμένο εχθρό, δέχθηκε τον συμβιβασμό. Έσκυψε τον σβέρκο κάτω από τον ζυγό του νόμου, για να τον γλιτώσει από την ουθιοιρεία του άρχοντα.

Έκτοτε, η οστική τάξη δεν έποψε να εκμετολλεύεται αυτό το σύνθημα που, μαζί με μιον άλλη βασική αρχή, την οντιπροσωπευτική κυβέρνηση, συνοψίζει τη φιλοσοφία του 19ου οι., του αιώνου της αστικής τάξης. Η αστική τάξη την εξυμνει στα σχολεία, έχει δημιουργήσει γι' αυτό τον σκοπό την επιστήμη και τις τέχνες της, και την έχει χώσει παντού, όπως η θρήσκα εγγλέζα που χώνει κάτω από τις πόρτες μας το θρησκευτικά της φυλλάδια. Και έχει κάνει τόσο καλά τη δουλειά της, ώστε βλέπουμε σήμερα νο έχει δημιουργηθεί η ακόλουθη οποράδεκτη κοτάσταση: την ίδιο μέρα που ξυπνά το πνεύμα της ομφισβήτησης, οι άνθρωποι, στην επιθυμία τους νο είναι ελεύθεροι, ζητούν από τους αφέντες τους νο τους προστατεύσουν τροποποιώντας τους νόμους που θέσπισαν οι ίδιοι οι αφέντες.

Πάντως, εδώ και έναν οιώνα, οι κοιροί και τα πνεύμοτο έχουν αλλάξει. Παντού σναναντούμε επαναστατημένους ανθρώπους, που δεν θέλουν πιο νο υπακούουν στον νόμο άμα δεν ξέρουν την προέλευσή του, ποιον εξυηρετεί, από πού απορρέει η υποχρέωση να τον υπακούουν και ο σεβασμός που τον περιβάλλει. Η επανάσταση που πλησιάζει είναι πραγματική επανάσταση και όχι οπλή ανοτοραχή· μ' αυτήν, οι εποναστατημένοι της εποχής μας θο υποβάλλουν σε κριτική όλες τις βάσεις της κοινωνίας που γίνονταν σεβαστές έως τώρα και, πριν απ' όλα, το φετίχ του νόμου.

Αναλύουν την προέλευσή του και βρίσκουν σ' αυτήν είτε έναν Θεό –δημιούργημα του τρόμου του αγρίου, Θεό ηλίθιο, μικροπρεπή και κακό, όπως οι ιερεις που διοτυμπονίζουν την υπερφυσική Του προέλευση– είτε το αίμο και την κοτόκτηση με φωτιά και τσεκούρι. Μελετούν τον κοροκτήρα του και ονακαλύπτουν ως κορακτιστικό του γνώριμο την ακινησία οπέναντι στη διορκή εξέλιξη της ανθρωπότητας. Αναρωτιούνται πώς διαφυλάσσεται ο νόμος και βλέπουν τις ωμότητες του βυζαντινισμού και τις αγριότητες της Ιεράς Εξέτασης· βλέπουν το μεσαιωνικά βασανιστήρια, τις σάρκες που κομμωιάζει το μα-

³⁵ Ο γάλλος επονασάτης Ροβεσπιέρος (1758-1794) ήταν βασικός παράγοντας της Επανάστασης, ηγέτης των Ορειών. Εγκαθίδρυσε την Τρομακρατία τα 1794, και αργότερα ανατράπηκε και απαγοιόστηκε.

Ο Δαντόν, βασικός συντελεστής κι αυτός της Επανάστασης, απαγοιόστηκε το 1793 μετά από πρόταση του Ροβεσπιέρου. [Στμ.]

στίγιο του τυράννου, τις αλυσίδες, το ρόπαλο και τη λαιμητόμο στην υπηρεσία του νόμου· βλέπουν τα θλιβερά μπουντρούμια των φυλακών, τα βάσανα, τις οймωγές και τις κοτάρες. Σήμερα, υπάρχουν ακόμη η λαιμητόμος, η κρεμάλα, το ξίφος και οι φυλακές· από τη μία, η αποκτήνωση του φυλακισμένου που έχει καταντήσει σαν θηρίο στο κλουβί· κι από την άλλη, ο δικαστής, απογυμνωμένος από ανώτερα ανθρώπινα αισθήματα, που ζει σαν σε όνειρο μέσα σ' έναν κόσμο νομικών φαντασιώσεων, χρησιμοποιεί με ήσυχη συνείδηση την γκιλοτίνα, αιμοσταγής ή στεγνός, χωρίς αυτός ο ψυχρός τρελός έστω ν' αναρωτιέται για την αβυσσαλέα ποταπότητα στην οποία έχει βυθιστεί σε σύγκριση μ' εκείνους που καταδικάζει.

Βλέπουμε μια τάξη ανθρώπων, που θεσπίζουν νόμους, να νομοθετούν χωρίς να ξέρουν για ποιο πράγμα νομοθετούν, να ψηφίζουν έναν νόμο για την υγιεινή των πόλεων χωρίς να έχουν την παραμικρή γνώση περί υγιεινής, να ρυθμίζουν τα του εξοπλισμού του στρατού χωρίς να έχουν δει πατέ τους σφαίρες, να θεσπίζουν νόμους για τη διδασκαλία και την εκπαίδευση χωρίς να έχουν διδάξει τίποτε και χωρίς να έχουν εκπαιδεύσει τίμια τα παιδιά τους, να νομοθετούν για όλα, αλλά ποτέ να μην ξεχνούν το πρόστιμο που θα επιβάλουν στους ξυπόλυτους, και τη φυλακή και τα κάτεργα στα οποία θα τιμωρούνται άνθρωποι χίλιες φορές λιγότερο ανήθικοι απ' τους νομοθέτες! Βλέπουμε, τέλος, τον δεσμοφύλακα που χάνει σιγά-σιγά κάθε ανθρώπινο συναίσθημα, τον χωροφύλακα που έχει εκπαιδευτεί σαν σκυλάκι τσίρκου, τον χαφιέ που καμαρώνει, την κατάδοση που θεωρείται αρετή, τη διαφθορά που έχει γίνει καθεστώς· όλα τα ελαττώματα, όλες οι κακές πλευρές της ανθρώπινης φύσης ευνοούνται και καλλιεργούνται για τον θρίαμβο του νόμου.

Τα βλέπουμε αυτά και για τούτο, αντί να αναμασάμε μηχανικά το παλιό μαντίβο: «Σεβασμός στον νόμο», φωνάζουμε: «Περιφρόνηση για τον νόμο και τα σύμβολά του!» Το άθλιο σύνθημα «υπακοή στον νόμο», τα αντικαθιστούμε με το «επανάσταση ενάντια σ' όλους τους νόμους». Ας συγκρίνει κάποιος μόνο τα κακά που έχουν γίνει στο όνομα κάθε νόμου με τα καλά που έκανε αυτός ο νόμος, ας σταθμίσει τα καλά και τα κακά – και θα δει αν έχουμε δίκιο.

II

Ο νόμος είναι σχετικά πρόσφατο δημιούργημα· η ανθρωπότητα έζησε πάμπολλους αιώνες χωρίς νόμο – ούτε γραπτό, ούτε χαραγμένο με σύμβολα πάνω σε πέτρες στις εισόδους των ναών. Την εποχή εκείνη, οι σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους ρυθμιζόνταν από τα έθιμα, από τη συνήθεια (έξη) και από την πείρα, που η αδιάκοπη επανάληψη τα έκανε σεβαστά και ο καθένας τα μάθαινε από τα παιδικά του χρόνια, όπως μάθαινε να βρίσκει την τροφή του με το κυνήγι, την κτηνοτροφία ή τη γεωργία.

Όλες οι ανθρώπινες κοινωνίες έχουν περάσει απ' αυτό το πρωτόγονο στάδιο, και σήμερα ακόμη πολλοί άνθρωποι ζουν χωρίς γραπτούς νόμους. Οι άγριες φυλές έχουν ήθη και έθιμα – «εθιμικό δίκαιο» λένε οι νομικοί– έχουν κοινωνικές συνθήκες (έξεις), κι αυτό είναι αρκετό για να διατηρεί τις καλές σχέσεις ανάμεσα στα μέλη του χωριού, της φυλής ή της κοινότητας. Το ίδιο συμβαίνει και σ' εμάς τους πολιτισμένους· αρκεί να φύγουμε από τις μεγάλες πόλεις, για να δούμε ότι οι αμοιβαίες σχέσεις των ανθρώπων ρυθμίζονται ακόμη όχι με βάση τον γραπτό νόμο των νομοθετών, αλλά με βάση τα γενικώς αποδεκτά πανάρχαια έθιμα. Οι χωρικοί της Ρωσίας, της Ιταλίας, της Ισπανίας και μεγάλου μέρους της Γαλλίας και της Αγγλίας αγνοούν τον γραπτό νόμο. Αυτός παρεμβαίνει στη ζωή τους μόνο για να ρυθμίσει τις σχέσεις τους με το κράτος· όσο για τις πολλές φορές πολύπλοκες μεταξύ τους σχέσεις, τις ρυθμίζουν με βάση τα πανάρχαια έθιμα. Αυτό συνέβαινε παλαιότερα σ' όλη την ανθρωπότητα.

Όταν αναλούμε τα έθιμα των πρωτόγονων λαών, διακρίνουμε καθαρά δύο ρεύματα.

Από τότε που ο άνθρωπος ζει σε κοινωνία, επεξεργάζεται μέσα του συναισθήματα και έξεις που βοηθούν στη διατήρηση της κοινωνίας και στην αναπαγωγή του είδους. Χωρίς τα κοινωνικά συναισθήματα, χωρίς την αλληλοβοήθεια, η συμβίωση θα ήταν απολύτως αδύνατη. Αυτό, πάλι, δεν τα καθιερώνει κανένας νόμος· είναι προγενέστερα από κάθε νόμο. Ούτε τα επιβάλλει η θρησκεία· είναι προγενέστερα από κάθε θρησκεία, τα συναντούμε σ' όλα τα αγελαία ζώα. Αναπτύσσονται μόνα τους, όπως οι συνθήκες που ο άνθρωπος ονομάζει στα ζώα ένστικτα· προέρχονται από μια ωφέλιμη, ίσως και αναγκαία εξέλιξη, που διατηρεί την κοινωνία μες στον αγώνα που κάνει για να εξασφαλίσει την ύπαρξή της. Οι άγριοι καταλήγουν να μην αλληλοτρώνονται, επειδή βρίσκουν πολύ πιο ωφέλιμο να επιδίδονται σε μια οποιαδήποτε καλλιέργεια αντί να έχουν μια φορά τον χρόνο την απόλαυση να γεύονται το κρέας ενός γέρου προγόνου. Μέσα στις φυλές, που είναι απολύτως ανεξάρτητες και δεν αναγνωρίζουν νόμους και αρχηγούς, και που τα ήθη τους μας τα έχουν περιγράψει πολλοί περιηγητές, τα μέλη της ίδιας πατριάς σταμάτησαν να μαχαιρώνονται στους καβγάδες, γιατί η συνήθεια της συμβίωσης ανέπτυξε τελικά ανάμεσό τους μια ορισμένη αίσθηση αδελφοσύνης και αλληλεγγύης: προτιμούν να προσφεύγουν σε τρίτους, για να τους λύσουν τις διαφορές. Η φιλοξενία των πρωτόγονων λαών, ο σεβασμός τους για την ανθρώπινη ζωή, η αίσθηση της αλληλοβοήθειας, ο οίκτος για τους αδύναμους, η ανδρεία που φτάνει μέχρι την αυτοθυσία για τους άλλους, που την αποκτούν αρχικά απέναντι στα παιδιά και στους φίλους, και την επεκτείνουν αργότερα σ' όλα τα μέλη της κοινότητας – όλες αυτές οι ιδιότητες αναπτύσσονται στον άνθρωπο πριν από τους νόμους, ανεξάρτητα από τις θρησκείες, όπως σ' όλα τα αγελαία ζώα. Αυτά τα

συναισθήματα και αυτές οι πρακτικές είναι το αναπόφευκτο επακόλουθο της κοινωνικής ζωής. Δεν υπάρχουν εκ φύσεως στον άνθρωπο (όπως υποστηρίζουν οι ποπάδες και οι μετοφυσικοί)· είναι κορπός της κοινωνικής ζωής.

Πάντως, πέρο απ' αυτά τα έθιμα, που είναι απαραίτητα για τη ζωή των κοινωνιών και για τη διατήρηση του είδους, δημιουργούνται στις ανθρώπινες κοινωνίες και άλλες επιθυμίες και άλλο πάθη, συνεπώς και άλλες έξεις και άλλα έθιμο. Η επιθυμία ενός ανθρώπου να εξουσιάζει τους άλλους και να τους επιβάλλει τη θέλησή του, η επιθυμία να ιδιοποιείται τα προϊόντα της εργασίας μιας γεγονικής φυλής, η επιθυμία να υποτάσσει άλλους ανθρώπους για να ρίχνεται στις οπολαύσεις χωρίς να δουλεύει ο ίδιος ενώ οι δούλοι θα παράγουν τα αναγκαία για τη ζωή και θα προσφέρουν στον κύριό τους όλες τις τέρψεις και όλες τις σωματικές ηδονές – ουτές οι στομικές, εγωιστικές συνήθειες δημιουργούν ένα δεύτερο ρεύμα έξεων και εθίμων. Ο ιερός οπό τη μία, ο τσορλοτάνος που εκμετολλεύεται τη δεισιδαιμονία και, οφού τον έχει κυριεύσει ο φόβος του σστονά, τον μετοδίδει και στους άλλους· ο πολεμιστής από την άλλη, ο τυχοδιώκτης που πορακινεί στην εισβολή και στη λεηλασία των γειτόνων για να επιστρέψει φορτωμένος λάφυρο και οκολουθούμενος από δούλους – οι δυο τους, χέρι-χέρι, κοτορθώνουν να επιβάλουν στις πρωτόγονες κοινωνίες έθιμο που τους ευνοούν και έχουν την τάση να διαιωνίζουν την κυριαρχία τους πάνω στις μάζες. Επωφελοούμενοι από την αδιαφορία, τον φόβο και την αδράνεια των πολλών, και χάρη στη διαρκή επανάληψη των ιδίων πράξεων, φτάνουν να εδροιώσουν με νόμο τα έθιμα που στηρίζουν την κυριαρχία τους.

Γι' αυτό, εκμεταλλεύονται πρώτο-πρώτο το πνεύμα της ρουτίνος, που είναι πολύ ονεπτυγμένο στον άνθρωπο και φτάνει σε εκπληκτικό βαθμό στα παιδιά, στους άγριους και στα ζώα. Ο άνθρωπος, ιδίως όταν είναι δεισιδαίμονος, φοβάται πάντα ν' αλλάξει το παραμικρό από όσα υπάρχουν· γενικά, σέβεται το πατροπαράδοτο. «Έτσι έκοναν οι πατέρες μας· έζησον κουτσά-στραβά, μας μεγάλωσαν, δεν ήταν δυστυχημένοι, κάντε κι εσείς το ίδιο» λένε οι γέροι στους νέους, ότον εκείνοι θέλουν ν' αλλάξουν κάτι. Το άγνωστο τους τρομάζει, προτιμούν να γαντζωθούν στο πορελθόν, κι ως οντιπροσωπεύει αυτό το πορελθόν την οθλιότητα, την καταπίεση και τη δουλεία. Μπορούμε να προσθέσουμε ότι, όσο πιο δυστυχημένος είναι ο άνθρωπος, τόσο λιγότερο τολμά να επικφέρει την πορομικρή αλλαγή, από φόβο μη γίνει ακόμη πιο δυστυχημένος· ορκεί μιο αχτίδο ελπίδας και λίγες ώρες ευτυχίας να τρυπώσουν στη θλιβερή τρώγλη του, για ν' αρχίσει να θέλει κάτι καλύτερο, να επικρίνει τον πολιό τρόπο ζωής του και να επιθυμεί μια αλλαγή. Όσο αυτή η ελπίδο δεν έρχεται, όσο ο άνθρωπος δεν έχει απελευθερωθεί από την κηδεμονία αυτών που εκμετολλεύονται τις δεισιδαιμονίες και τους φόβους του, τόσο προτιμά να μείνει στην ίδια κατάσταση. Αν οι νέοι θέλουν ν' αλλάξουν κάτι, οι γέροι εκ-

βάλλουν κραυγές τρόμου κατά των νεωτεριστών. Ο άγριος θα προτιμούσε να σκοτωθεί παρά να παραβιάσει ένο έθιμο του τόπου του, γιατί από τα παιδικά του χρόνια τού λένε ότι η παραμικρή παράβoση των κοθιερωμένων εθίμων θα φέρε συμφορά και καταστροφή σ' όλη τη φυλή. Και σήμερα ακόμη, πόσοι πολιτικοί, οικονομολόγοι και δήθεν επαναστάτες δεν αντιδρούν πορόμοιο, από σεβασμό προς ένο πορελθόν που χάνεται; Πόσοι δεν έχουν γιο μονοδικό τους μέλημα το ν' αναζητούν προγόνους; Πόσοι παράφοροι νεωτεριστές δεν αντιγράφουν απλώς παλιότερες επαναστάσεις;

Αυτό το πνεύμο της ρουτίνας που προέρχεται από τη δεισιδομονία, την αδιαφορία και τη νωθρότητα αποτελούσε ονέκαθεν τη δύνομη των καταπιεστών· στις πρωτόγονες ανθρώπινες κοινωνίες, το εκμετολλεύτηκαν έντεχνα οι ιερείς και οι στρατιωτικοί αρχηγοί, δισαιωνίζοντας τα έθιμο που ευνοούσαν μόνον εκείνους και που εκείνοι κατάφεραν να επιβάλουν στις φυλές.

Όσο αυτό το πνεύμο του συντηρητισμού, που το εκμεταλλεύοντον έντεχνα, ορκούσε για να εξοσφολίζει τον σφετερισμό της ελευθερίας των ατόμων· όσο οι μονοδικές ονισότητες μετοξύ των ανθρώπων ήτον οι φυσικές ανισότητες που δεν τις είχε οκόμενη δεκοπλοισιάσει και εκατοντοπλασιόσει η συγκέντρωση της εξουσίας και του πλούτου, οι εξουσιοστές δεν είχαν ακόμη καμία ανάγκη από τον νόμο και οπό τον πελώριο μηχανισμό των δικοσπηρίων και των ποινών γιο νο τον επιβάλλουν.

Αλλά ότον η κοινωνία άρχισε να διοιρείται ολοένο πιο καθαρά σε δύο εχθρικές τάξεις, τη μεν που προσποθεί νο εδροιώσει την κυριαρχία της και τη δε που προσποθεί νο την ονοτρέψει, άρχισε η πάλη. Ο σημερινός νικητής ποσχιζει να πογιώσει το τετελεσμένο γεγονός, προσποθεί να το κάνει αναμφισβήτητο, χρησιμοποιώντας ό,τι θα μπορούσον νο σεβοσσουν οι νικημένοι. Ο νόμος πρωτοκάνει την εμφάνισή του καθαγιοσμένος από τον ιερέα και έχοντας στην υπηρεσία του το ρόπαλο του πολεμιστή. Εργάζεται γιο να παγιώσει το έθιμο που ευνοούν την άρχουσο μειονότητα, και η στρατιωτική εξουσία ονολομβάνει να εξασφαλίσει την υπακοή σ' αυτόν. Ο πολεμιστής βρίσκει συγχρόνως σ' αυτό το νέο του λειτούργημα το μέσον για νο εξωραΐσει την εξουσία του· η δύνομή του δεν είναι πια απλώς μια κτηνώδης δύνομη, ολλό είναι ο υπεροσπιστής του νόμου.

Αν, όμως, ο νόμος ήτον μόνον ένα σύνολο εντολών που ευνοούν οποκλειστικά τους εξουσιοστές, δύσκολο θα γινότον αποδεκτός και σεβαστός. Οπότε ο νομοθέτης μεπερδεύει μέσα σε ένα και τον ίδιο κώδικα τα δυο ρεύματα εθίμων γιο τα οποία μιλήσαμε· αυτά που αντιπροσωπεύουν τις βασικές αρχές της ηθικής και της ολληλεγγύης το οποίο επεξεργάστηκε η κοινωνική ζωή· και τις επιταγές που επιδιώκουν νο κοθογιάσουν γιο πάντα την ονισότητα. Τα έθιμο που είναι οπολύτως αποροϊήτητο για την ύπαρξη της κοινωνίας ονομειγνύ-

οντοι έντεχνο μέσα στον κώδικο με τις προκτικές που επιβάλλουν οι εξουσιαστές, και απαιτούν τον ίδιο σεβασμό από τον λαό. «Ου φονεύσεις» λέει ο κώδικας και σπεύδει να προσθέσει: «Νο πληρώνεις στον ποπό τη δεκάτη». «Ου κλέψεις» λέει ο κώδικας και συμπληρώνει: «Όποιος δεν πληρώνει τον φόρο, θα του κόβεται το χέρι».

Ίδου ο νόμος και ο διπτός χαρακτήρας τον οποίο έχει διατηρήσει ως σήμερα. Προέλευσή του είναι η επιθυμία των εξουσιαστών να παγιώσουν τα έθιμο που έχουν επιβάλει προς όφελός τους. Χοροκτηριστικό του γνώρισμο είναι η έντεχνη ονάμειξη εθίμων χρήσιμων γιο την κοινωνία –εθίμων που δεν έχουν ανάγκη τον νόμο για να γίνονται σεβοστά– με τα έθιμο που ευνοούν μόνο τους εξουσιοστές, είναι βλοβερά γιο τις μάζες και γίνονται σεβαστά μόνο από τον φόβο για την τιμωρία.

Ο νόμος, όπως και το ιδιωτικό κεφάλαιο που γεννήθηκε από την απάτη και τη βία και αναπτύχθηκε με τις ευλογίες της εξουσίας, δεν έχει κανένα λόγο να γίνεται σεβοστός οπό τους ανθρώπους. Αφού τον γέννησον η βία και η δεισιδαιμονία, και εγκαθιδρύθηκε προς όφελος του ιερέο, του κατακτητή και του πλούσιου εκμετολλευτή, θα πρέπει να κοτοργηθεί τελείως τη μέρα που ο λαός θα θελήσει να σπάσει τις ολυσιδεις του.

Θα πειστούμε οκόμη περισσότερο γ' αυτό, οφού ανολύσομε ομέσως ποροκάτω την πιο πρόσφατη εξέλιξη του νόμου υπό τις ευλογίες της θρησκείας και του σημερινού κοινοβουλευτικού καθεστώτος.

III

Είδομε πώς γεννήθηκε ο νόμος οπό το κοθιερωμένο έθιμο και έξεις, και πώς εξ ορχής αντιπροσώπευε μιον έντεχνη ονάμειξη των κοινωνικών εθίμων που είναι απαραίτητα για τη διατήρηση του είδους με άλλα έθιμα που επέβαλαν εκείνοι οι οποίοι εκμεταλλεύτηκαν προς όφελός τους τις λαϊκές δεισιδοιμονίες και το δίκαιο του ισχυρότερου. Αυτός ο διπτός χαρακτήρας του νόμου κοθορίζει την πιο πρόσφατη εξέλιξή του στους πιο πολιτισμένους λουούς. Αλλά ενώ ο πυρήνας των κοινωνικών εθίμων που είναι εγγεγορομμένα στον νόμο τροποποιείται μόνο πολύ αργά και οδιόροτα στο διάβα των οιώνων, ανοπτύσσεται κυρίως το άλλο μέρος του νόμου, εκείνο που ευνοεί τις κυρίαρχες τάξεις σε βάρος των καταπιεζόμενων τάξεων. Σπάνια, πολύ σπάνια αφήνουν οι κυρίαρχες τάξεις να ξεφύγει ένας νόμος που οντιπροσωπεύει, ή φαίνεται ν' οντιπροσωπεύει, μιο ορισμένη εγγύηση γιο τους οπόκληρους. Αλλά και τότε οκόμη, το μόνο που κάνει εκείνος ο νόμος είναι να κοτοργεί έναν πολαιότερο νόμο που είχε θεσπιστεί προς όφελος των κυριορχων τάξεων. Όπως είπε ο Μποκλ: «Οι καλύτεροι νόμοι είναι εκείνοι που καταργούν πολαιότερους νόμους». Αλλά τι φοβερός κόπος οπατήθηκε, πόσο αίμο χρειάστηκε να χυθεί

κάθε φορά που έπρεπε να καταργηθεί ένας νόμος απ' αυτούς που χρησιμεύουν για ν' αλυσοδέσουν τον λαό! Για να καταργηθούν τα τελευταία υπολείμματα της δουλοπαροικίας και των δικαιωμάτων των φεουδαρχών, για να τσακιστεί η εξουσία της μοναρχικής καμαρίλας, χρειάστηκαν στη Γαλλία τέσσερα χρόνια επανάστασης και είκοσι χρόνια πολέμων. Για να καταργηθεί έστω και ένας άδικος νόμος απ' αυτούς που μας κληροδότησε τα παρελθόν, χρειάζονται δεκάδες χρόνια αγώνων, και οι περισσότεροι τέτοιοι νόμοι καταργούνται μόνο σε επαναστατικές περιόδους.

Οι σοσιαλιστές έχουν ήδη γράψει πολλές φορές την ιστορία της γένεσης του κεφαλαίου. Έχουν εξιστορήσει πώς γεννήθηκε από τον πόλεμο και τη λεηλασία, από τη δουλεία και τη δουλοπαροικία, από την απάτη και την εκμετάλλευση. Έχουν δείξει πώς έχει τραφεί από το αίμα του εργάτη και πώς έχει σιγά-σιγά κατακτήσει ολόκληρο τον κόσμο. Μένει να γράψουν μια παρόμοια ιστορία για τη γένεση και την εξέλιξη του νόμου. Το λαϊκό πνεύμα, παίρνοντας ως συνήθως τα πρωτεία από τους ανθρώπους του γραφείου, δημιουργεί ήδη τη φιλοσοφία αυτής της ιστορίας και χαράσσει τις κατευθύνσεις της.

Αφού φτιάχτηκε για να πραστατεύει τους καρπούς της λεηλασίας, του σφετερισμού και της εκμετάλλευσης, ο νόμος έχει περάσει από τα ίδια εξελικτικά στάδια με το κεφάλαιο. Δίδυμα αδέρφια οι δυο τους, προχώρησαν χέρι-χέρι και τρέφονταν και οι δυο από τα βάσανα και τις δυστυχίες των ανθρώπων. Η ιστορία τους ήταν σχεδόν η ίδια σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης. Η μοναδική διαφορά βρίσκεται στις λεπτομέρειες· η ουσία παραμένει η ίδια, και, αν δούμε την εξέλιξη του νόμου στη Γαλλία ή στη Γερμανία, θ' αναγνωρίσουμε στα βασικά τους ίχνη τα εξελικτικά στάδια των περισσότερων ευρωπαϊκών εθνών.

Στις απαρχές του ο νόμος ήταν το εθνικό σύμφωνο ή συμβόλαιο. Στο πεδίο του Άρεως οι λεγεώνες και ο λαός συνήψαν το συμβόλαιο· το πεδίο του Μάη των πρωτόγανων κοινοτήτων της Ελβετίας είναι ακόμη ενθύμιο της εποχής εκείνης, παρά τις αλλοιώσεις που έχει υποστεί από την παρέμβαση του αστικού και συγκεντρωτικού πολιτισμού. Βέβαια, το συμβόλαιο αυτό δεν συνάπταν πάντα ελεύθερα· ο ισχυρός και ο πλαύσιος επέβαλλαν και τότε τη θέλησή τους. Αλλά τότε, τουλάχιστον συναντούσαν εμπόδια στα αρπακτικά τους σχέδια: η λαϊκή μάζα τούς έδειχνε συχνά τη δύναμή της.

Στον βαθμό που η εκκλησία από τη μία και ο άρχοντας από την άλλη πετυχαίνουν να υποτάξουν τον λαό, το έθνος χάνει το δικαίωμα να νομοθετεί και το παίρνουν οι προνομιούχοι. Η εκκλησία επεκτείνει την εξουσία της· καθώς στηρίζεται στα πλούτη που έχει συσσωρεύσει, ανακατεύεται ολαένα περισσότερο στη ζωή των ανθρώπων και, με πρόσημα τη σωτηρία της ψυχής, ιδιοποιείται την εργασία των δούλων της· επιβάλλει φόρο σ' όλες τις κοινωνικές τάξεις, επεκτείνει τη δικαστική της εξουσία· αυξάνει τον αριθμό των πράξεων

που χαρακτηρίζει εγκλήματα και το βάρος των ποινών, και τα πλούτη της είναι ευθέως ανάλογα με τα διαπραττόμενα εγκλήματα, αφού τα πρόστιμα συγκεντρώνονται στα χρηματοκιβώτιά της. Οι νόμοι δεν έχουν πια καμία σχέση με τα εθνικά συμφέροντα. Όπως σχολιάζει ένας ιστορικός του γαλλικού δικαίου: «Θα πίστευε κανείς ότι έχουν θεσπιστεί από μία σύνοδο φανατικών θρησκόληπτων και όχι νομοθετών».

Συγχρόνως, στον βαθμό που ο άρχοντας, από τη μεριά του, επεκτείνει την εξουσία του πάνω στους αγρότες-καλλιεργητές και στους τεχνίτες των πόλεων, γίνεται κι εκείνος δικαστής και νομοθέτης. Αν, τον 10ο αι., υπάρχουν μνημεία δημοσίου δικαίου, είναι αποκλειστικώς τα έγγραφα που ρυθμίζουν τις υποχρεώσεις, τις αγγαρείες και τα δασίματα των δουλαπαροίκων και των υπηκόων του άρχοντα. Οι νομοθέτες της εποχής εκείνης είναι μια δράκα ληστών, που πληθαίνουν και οργανώνονται για ν' αρπάξουν τον πλούτο από τον λαό που γινόταν ολοένα πιο φιλεργητικός όσο ασχολιόταν με τη γεωργία. Εκμεταλλεύονται προς όφελός τους το έμφυτο στους λαούς αίσθημα δικαιοσύνης: προβάλλονται ως δότες του δικαίου, κάνουν ακόμη και την εφαρμογή των αρχών της δικαιοσύνης πηγή πλουτισμού, ενώ θεσιάζουν νόμους που τους βοηθούν να διατηρούν την κυριαρχία τους.

Αργότερα, αυτούς τους νόμους τούς συγκέντρωσαν οι ναμικοί και οι ταξινόμητες, και τους χρησιμοποίησαν ως βάση για τους δικούς μας κώδικες. Και έχουν το θράσος να μας ζητούν ακόμη να σεβόμαστε αυτούς τους νόμους – κληροδοτήματα του ιερέα και του βαρόνου;

Η πρώτη επανάσταση, η επανάσταση των κοινοτήτων, κατάργησε μόνον ένα μέρος αυτών των νόμων· γιατί οι Χάρτες των απελευθερωμένων κοινοτήτων είναι στο μεγαλύτερο μέρος τους μόνον ένας συμβιβασμός της νομοθεσίας των αρχόντων ή των επισκόπων με τις νέες σχέσεις που δημιουργήθηκαν στους κόλπους της ελεύθερης κοινότητας. Κι όμως, τι μεγάλη διαφορά υπάρχει ανάμεσα σ' εκείνους και στους σημερινούς νόμους! Η καινότητα δεν επέτρεπε στον εαυτό της να στέλνει στη φυλακή ή στην γκιλοτίνα τούς πολίτες της για πολιτικούς λόγους· αρκούσαν να εξορίζεις όσους συνωμοτούσαν με τους εχθρούς της και να δημεύει την περιουσία τους. Για τα περισσότερα δήθεν «εγκλήματα και παραπτώματα» αρκούσαν να επιβάλλει πρόστιμα· βλέπουμε ακόμη, στις Κοινότητες του 12ου αι., την πολύ δίκαιη αρχή που όμως έχει ατονήσει σήμερα, σύμφωνα με την οποία η Κοινότητα θεωρούσε τον εαυτό της, ως σύνολο, υπεύθυνο για τα αδικήματα που διέπραξε ένα μέλος της. Οι τοπινές κοινωνίες, θεωρώντας το έγκλημα ατύχημα ή δυστυχία –αυτό πιστεύει και σήμερα ο ρώσος μουζικός– και αρνούμενες την αρχή της προσωπικής εκδίκησης που κηρύττει η Βίβλος, καταλάβαιναν ότι για κάθε αδικημα

το φταίξιμο έπεφτε πάνω σ' άλη την κοινωνία. Χρειάστηκε όλη η επιρροή της βυζαντινής Εκκλησίας, που έφερε στη Δύση την εκλεπτυσμένη αγριότητα των δεσποτών της Ανατολής, για να εισαχθούν στους Γαλάτες και στους αρχαίους Γερμανούς η ποινή του θανάτου και οι φοβερές ποινές που έμελλε να επιβάλλονται αργότερα σε άσους θεωρούνταν εγκληματίες· χρειάστηκε, επί πλέον, όλη η επιρροή του ρωμαϊκού «ασπικού» κώδικα –καρπού του σπίσματος της αυτοκρατορικής Ρώμης– για να εισαχθεί η έννοια της απεριόριστης έγχειας ιδιοκτησίας που ανέτρεψε τα κοινοκτημονικά ήθη των πρωτόγονων λαών.

Ξέρουμε ότι οι ελεύθερες Κοινότητες δεν διατηρήθηκαν· τις κατασπάραξε η μοναρχία. Και στον βαθμό που η μοναρχία επεξέτεινε την εξουσία της, το δικαίωμα του νομοθετείν περναύσε αλαένα περισσότερο στα χέρια μιας συμμορίας αυλικών. Το μόνο που έκανε η προσφυγή στο έθνος ήταν να επικυρώνει τους φόρους που απαιτούσε ο μονάρχης. Τα κοινοβούλια, που συγκροτήθηκαν έπειτα από δύο αιώνες, σύμφωνα με τις ορέξεις και τις προτιμήσεις της βασιλικής αυλής, τα «έκτακτα συμβούλια», οι «συνεδριάσεις των ευγενών», όπου οι υπουργοί ούτε καν άκουγαν τα «παράπονα» των υπηκόων του μονάρχη – αυτοί ήταν οι νομοθέτες. Και αργότερα ακόμη, όταν όλες οι εξουσίες συγκεντρώνονται στα χέρια ενός μόνον ανθρώπου που λέει: «Τα κράτος είμαι εγώ», τα διατάγματα, στα οποία πρέπει επί ποινή θανάτου να υπακούουν οι υπήκοοι, συντάσσονται στα «ιδιαίτερα δώματα των συμβούλων του ηγεμόνα», ανάλογα με τις λάξεις ενός ηλίθιου υπουργού ή μονάρχη. Όλες οι νομικές εγγυήσεις καταργούνται· το έθνος υποδουλώνεται στην εξουσία του μονάρχη και μιας δράκας αυλικών· οι πιο φοβερές ποινές, ο τροχός βασανιστηρίων, η πυρά, το γδάρσιμο, τα παντασιδή βασανιστήρια που γέννησε η αρρωστημένη φαντασία των λυσσασμένων καλαγέρων και των παραφράνων που ηδονίζονταν με τα βάσανα των καταδίκων – νά ποιες πρόοδοι έγιναν τότε.

Η μεγάλη Γαλλική επανάσταση έχει την τιμή να είναι αυτή που άρχισε να γκρεμίζει το οικοδόμημα των νόμων που μας είχαν κληροδοτήσει η φεουδαρχία και η μοναρχία. Αλλά αφού γκρέμισε ορισμένα μέρη του παλιού οικοδομήματος, η επανάσταση ξανάδωσε τη νομοθετική εξουσία στην αστική τάξη που, με τη σειρά της, άρχισε να χτίζει ένα νέο οικοδόμημα νόμων οι οποίοι προοριζονταν να διατηρήσουν και να διαιωνίσουν τη δική της κυριαρχία πάνω στις μάζες. Στα κοινοβούλια της νομοθετεί με φοβερό ρυθμό, και βουνά από χαρτούρα σωρεύονται με εκπληκτική ταχύτητα. Μα τι είναι κατά βάθος όλοι αυτοί οι νόμοι;

Οι περισσότεροι έχουν μόνον έναν σκοπό: να προστατεύσουν την ιδιωτική ιδιοκτησία, δηλαδή τα πλούτη που αποκτήθηκαν από την εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο, ν' ανοίξουν νέα πεδία για την καπιταλιστική εκμετάλλευση, να καθαγιάσουν τις νέες μορφές που παίρνει διαρκώς η εκμετάλλευση

στο μέτρο που το κεφάλαιο ιδιοποιείται νέους τομείς της ανθρώπινης ζωής: σιδηροδρόμους, τηλεγράφους, ηλεκτρισμό, χημική βιομηχανία, εξωτερικήυση της ανθρώπινης σκέψης με τη λογοτεχνία και την επιστήμη κτλ. Οι υπόλοιποι νόμοι έχουν κατά βάθος πάλι τον ίδιο σκοπό: τη διατήρηση του κυβερνητικού μηχανισμού που χρησιμεύει για να εξασφαλίζει στο κεφάλαιο την εκμετάλλευση και την ιδιοποίηση του παραγόμενου πλούτου. Δικαστική εξουσία, αστυνομία, στρατός, δημόσια εκπαίδευση, φορολογία – όλα υπηρετούν τον ίδιο Θεό: το κεφάλαιο· και όλ' αυτά έχουν έναν και μόνο σκοπό: να προστατεύσουν και να διευκολύνουν την εκμετάλλευση του εργάτη από τον καπιταλιστή. Αναλύστε όλους τους νόμους που θεσπίστηκαν κατά τα ογδόντα περασμένα χρόνια – δεν θα βρείτε τίποτε άλλο. Η προστασία του προσώπου, που είναι δήθεν η αληθινή αποστολή του νόμου, αναγράφεται σε ελάχιστους νόμους· γιατί στις κοινωνίες μας οι επιθέσεις εναντίον προσώπων που υπαγορεύονται αποκλειστικά από το μίσος και την κτηνωδία τείνουν να εκλείψουν. Αν σκοτώσει κανείς κάποιον σήμερα, το κάνει συνήθως για να τον ληστέψει, και σπάνια για να τον εκδικηθεί. Και αν τέτοια εγκλήματα και παραπτώματα μειώνονται διαρκώς, αυτό βέβαια δεν οφείλεται στη ναμοθεσία· αφείλεται στην ανθρωπιστική εξέλιξη των κοινωνιών μας, στις ολοένα πιο καινωνικές συνήθειες μας, και όχι στους νόμους. Και αν ακόμη καταργούσε κάποιος, αύριο κιόλας, όλους τους νόμους που αφορούν την προστασία του προσώπου, και αν ακόμη έπαυε, αύριο, κάθε δίωξη για εγκλήματα εναντίον του προσώπου, ο αριθμός των φόνων που θα υπαγορεύονταν από προσωπική εκδίκηση ή από κτηνωδία δεν θα αυξανόταν ούτε κατά ένα.

Θα μας έλεγε πιθανόν κάποιος ότι κατά την περασμένη πεντηκονταετία θεσπίστηκαν πολλοί φιλελεύθεροι νόμοι. Αλλά αν αναλύσουμε αυτούς τους νόμους, θα δούμε ότι όλοι αυτοί οι φιλελεύθεροι νόμοι είναι απλώς νόμοι που καταργούν άλλους νόμους, που μας κληροδότησε η βαρβαρότητα των προηγούμενων αιώνων. Όλοι οι φιλελεύθεροι νόμοι, όλο το ριζοσπαστικό πρόγραμμα, συνοψίζονται στα ακόλουθα: κατάργηση των νόμων που έγιναν ενοχλητικοί για την αστική τάξη και επιστροφή στις ελευθερίες των Κοινοτήτων του 12ου αι. που επεκτείνονται σ' όλους τους πολίτες. Η κατάργηση της ποινής του θανάτου, το «δικαστήριο ενόρκων» για όλα τα «εγκλήματα» (δικαστήρια ενόρκων, πιο φιλελεύθερα από τα σημερινά, υπήρχαν ήδη τον 12ο αι.), η εκλεγμένη δικαστική εξουσία, το δικαίωμα να οδηγούνται στο δικαστήριο δημόσιοι λειτουργοί, η κατάργηση των μόνιμων στρατών, η ελευθερία του συνέρχεσθαι, η ελευθερία της εκπαίδευσης, όλ' αυτά, που μας λένε πως τα θέσπισε πρώτος ο φιλελευθερισμός, είναι μόνο μια επιστροφή στις ελευθερίες που υπήρχαν πριν επιβάλουν την κυριαρχία τους πάνω στους ανθρώπους η Εκκλησία και ο μονάρχης.

Η προστασία της εκμετάλλευσης, άμεσης με τους νόμους για την ιδιοκτησία, και έμμεσης με τη διατήρηση του κράτους: αυτή είναι η ουσία και το υλικό των σύγχρονων νομικών κωδικών μας, και αυτό που απασχάλει τους παλυδόπανους μηχανισμούς της νομοθεσίας. Αλλά είναι πια καιρός να μη μένουμε στα λόγια και να δούμε την πραγματική τους σημασία. Ο νόμος, που τον παραυσιόσαμε στην αρχή ως συλλογή εθίμων χρήσιμων για τη διατήρηση της κοινωνίας, δεν είναι πια τίποτε άλλα από ένα όργανο για τη διατήρηση της εκμετάλλευσης και της κυριαρχίας που ασκούν οι αργόσχολοι πλούσιοι πάνω στις εργαζόμενες μάζες. Η εκπολιτιστική του αποστολή είναι πια ανύπαρκτη· μοναδική του αποστολή είναι πλέον η διατήρηση της εκμετάλλευσης.

Αυτά μας λέει η ιστορία της εξέλιξης του νόμου. Μήπως γι' αυτό καλαύμαστε να τον σεβαστούμε; Όχι, βέβαια. Δεν έχουν δικαίωμα να μας ζητούν να τον σεβόμαστε, όπως δεν έχουν αυτό το δικαίωμα ούτε για το κεφάλαιο, που είναι προϊόν ληστείας. Το πρώτο έργο των επαναστατών του 19ου αι. θα είναι να ρίξουν στην πυρά όλους τους υπάρχαντες νόμους, μαζί με τους τίτλους ιδιοκτησίας.

IV

Αν κάποιος μελετήσει τα εκαταμμύρια των νόμων που κυβερνούν την ανθρώπινη ύλη, εύκολα θα καταλάβει ότι μπορούν να χωριστούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες, που έχουν ως στόχο τους, αντίστοιχα: την προστασία της ιδιοκτησίας, την προστασία της κυβέρνησης και την προστασία του προσώπου. Και μέσα από την ανάλυση της καθεμιάς από τις τρεις αυτές κατηγορίες θα φτάσει στα ακόλουθα λογικό και αναπόφευκτο συμπέρασμα: *Ο νόμος είναι άχρηστος και βλαβερός.*

Οι σοσιαλιστές ξέρουν τι σημαίνει προστασία της ιδιοκτησίας. Οι νόμοι για την ιδιοκτησία δεν θεσπίζονται για να εγγυηθούν στα άτομα ή στην κοινωνία την απόλαυση των προϊόντων της εργασίας τους. Απεναντίας, θεσπίζονται για να κλέψουν από τον παραγωγό ένα μέρος της παραγωγής του και για να εξασφαλίσουν σε αρισμένους άλλους το μέρος της παραγωγής που έχουν κλέψει είτε από τους παραγωγούς είτε από ολόκληρη την κοινωνία. Όταν ο νόμος επικύρωσε τα δικαιώματα του κ. Τάδε πάνω σ' ένα σπίτι, για παράδειγμα, επικύρωσε το δικαίωμά του όχι πάνω σε μια καλύβα που είχε χτίσει μόνος του, ούτε πάνω σ' ένα σπίτι που είχε χτίσει με τη βοήθεια φίλων του – αυτό το δικαίωμα δεν θα του το αμφισβητούσε κανείς. Απεναντίας, ο νόμος επικύρωσε τα δικαιώματά του πάνω σ' ένα σπίτι που δεν είναι προϊόν της εργασίας του, πρώτα-πρώτα γιατί έβαλε να το χτίσουν άλλοι στους οποίους δεν πλήρωσε όλη την αξία της εργασίας τους, και στη συνέχεια γιατί αυτό το σπίτι αντιπροσωπεύει μια κοινωνική αξία που εκείνος ποτέ δεν θα είχε μπορέσει να την

παραγάγει μόνος του· ο νόμος επικύρωσε το δικαίωμά του πάνω σ' ένα μέρος από κάτι που ανήκει σ' όλους μαζί και σε κανέναν ξεχωριστά. Το ίδιο σπίτι, χτισμένο στα βόθρα της Σιβηρίας, δεν θα είχε την αξία που έχει μέσα σε μια μεγάλη πόλη, η δε τωρινή του αξία προέρχεται –όπως ξέρουμε– από την εργασία πενήντα γενεών που έκτισαν την πόλη, την ομάρφυναν με ωραίες λεωφόρους, με πανεπιστήμια, με θέατρα και καταστήματα, με σιδηροδρόμους και με δρόμους που οδηγούν ακτινωτά προς όλες τις κατευθύνσεις, και την εφοδίασαν με νερό και με γκάζι. Αναγνωρίζοντας, λοιπόν, τα δικαιώματα του κ. Τάδε πάνω σ' ένα σπίτι στα Παρίσι, στο Λονδίνο, στη Ραυέν, ο νόμος τού δίνει, άδικα, ένα μέρος από το προϊόν της εργασίας όλης της κοινωνίας. Και επειδή η ιδιοποίηση αυτή είναι μία κραυγαλέα αδικία (ταν ίδια χαρακτήρα έχουν και όλες οι άλλες μορφές ιδιοκτησίας), χρειάζεται ένα αλόκληρο οπλοστάσιο νόμων και ένας ολόκληρος στρατός από στρατιώτες, αστυνομικούς και δικαστές, για να την υποστηρίξουν ενάντια στη λογική και στα αίσθημα του δικαίου που είναι έμφυτα στον άνθρωπο.

Ε λοιπόν, οι μισοί νόμοι μας –οι μισοί αστικοί κώδικες όλων των χωρών– έχουν για μοναδικό τους προορισμό τη διατήρηση αυτής της ιδιοποίησης, αυτού του μονοπωλίου, προς όφελος ορισμένων και σε βάρος ολόκληρης της υπόλοιπης κοινωνίας. Τα τρία τέταρτα των υποθέσεων που εκδικάζονται στα δικαστήρια είναι απλώς και μόνο διαφωνίες που ανακύπτουν ανάμεσα σε μονοπωλητές: ανάμεσα σε δυο κλέφτες που τσακώνονται για τα κλοπιμαία. Και πολλοί ποινικοί μας νόμοι έχουν τον ίδιο προορισμό, αφού σκοπός τους είναι να διατηρήσουν τον εργάτη σε θέση υποτακτικού απέναντι στο αφεντικό, προκειμένου να εξασφαλίσουν την εκμετάλλευσή του από το αφεντικό.

Όσο για την εγγύηση των πραιόντων της εργασίας του στον παραγωγό, δεν υπάρχουν νόμοι γι' αυτήν. Είναι κάτι τόσο απλό και φυσικό, τόσο βαθιά ριζωμένα στα ήθη και στις έξεις των ανθρώπων, ώστε ο νόμος ούτε που την σκέφτεται. Η ανοιχτή ληστεία, με την απειλή όπλου, δεν είναι πια χαρακτηριστικό του αιώνα μας: ένας εργάτης δεν πάει ποτέ ν' αμφισβητήσει τα πραιόντα της εργασίας ενός άλλου εργάτη· αν υπάρξει παρεξήγηση ανάμεσά τους, την λύνουν χωρίς να προσφύγουν στον νόμο, με τη βοήθεια ενός τρίτου· και αν κάποιος πάει και απαιτήσει από τον εργάτη ένα μέρος από τα όσα παρήγαγε, αυτός είναι ο ιδιοκτήτης, ο κάτοχος των παραγωγικών μέσων, που διεκδικεί τη μερίδα του λέοντος. Όσο για την ανθρωπότητα γενικά, σέβεται παντού το δικαίωμα του καθενός πάνω στα όσα παρήγαγε, και δεν έχει ανάγκη γι' αυτό από νόμους.

Όλοι αυτοί οι νόμοι για την ιδιοκτησία, που γεμίζουν τους ογκώδεις τόμους των νομικών κωδικών και είναι η χαρά των δικηγόρων μας, μη έχοντας άλλο προορισμό εκτός από τα να προστατεύουν την άδικη ιδιοποίηση των προί-

όντων της εργασίας της ανθρωπότητας από ορισμένους μονοπωλητές, δεν έχουν κανένα λόγο ύπαρξης, και οι επαναστάτες σοσιαλιστές θα τους καταργήσουν τη μέρα της επανάστασης. Πράγματι, μπορούμε απολύτως δικαιολογημένα να κάψουμε όλους τους νόμους που σχετίζονται με τα λεγόμενα «ιδιοκτησιακά δικαιώματα», όλους τους τίτλους ιδιοκτησίας, όλα τα αρχεία – κοντολογίς, όλα όσα σχετίζονται μ' αυτό τον θεσμό που θα θεωρείται στο μέλλον τόσο εξευτελιστικός για την ιστορία της ανθρωπότητας όσο η δουλεία και η δουλοπαροικία των παλαιότερων αιώνων.

Όσα είπαμε για τους νόμους που αφορούν την ιδιοκτησία ισχύουν απόλυτα και για τη δεύτερη κατηγορία νόμων: για τους νόμους που εξυπηρετούν τη διατήρηση της κυβέρνησης ή συνταγματικούς νόμους.

Υπάρχει και ένα ολόκληρο οπλοστάσιο νόμων, διαταγμάτων, ψηφισμάτων, γνωμοδοτήσεων κτλ., που εξυπηρετούν την προστασία των διάφορων μορφών αντιπροσωπευτικής διακυβέρνησης – από εκπροσώπους ή σφετεριστές – η οποία ισχύει ακόμη στις ανθρώπινες κοινωνίες. Ξέρουμε πολύ καλά – οι αναρχικοί το έχουν αποδείξει πολλές φορές με την κριτική που ασκούν στις διάφορες μορφές διακυβέρνησης – ότι η αποστολή όλων των κυβερνήσεων – της μοναρχίας, της συνταγματικής μοναρχίας, της οβσοίλευτης δημοκρατίας – είναι η διά της βίας προστασία και διατήρηση των προνομιών των τάξεων που κατέχουν ιδιοκτησία: της οριστοκρατίας, του κλήρου και της αστικής τάξης. Το ένα τρίτο των νόμων μας – οι «θεμελιώδεις» νόμοι, οι νόμοι γιο τους φόρους, γιο το τελωνεία, γιο την οργάνωση των υπουργείων και των γραμμοτειών τους, γιο τον στρατό, την αστυνομία, την Εκκλησία κτλ. (υπάρχουν σ' όλες τις χώρες πολλές χιλιάδες τέτοιοι νόμοι) – έχουν ως μοναδικό προορισμό τη διατήρηση, τη βελτίωση και την ανάπτυξη του κυβερνητικού μηχανισμού που, με τη σειρά του, εξυπηρετεί σχεδόν αποκλειστικά τη διαφύλαξη των προνομιών των τάξεων που κατέχουν ιδιοκτησία. Ας ανολύσουμε όλους αυτούς τους νόμους, ας πορατηρήσουμε πώς λειτουργούν καθημερινά· θα καταλάβουμε ότι ούτε ένας δεν οξίζει να διατηρηθεί, αρχίζοντας από τους νόμους που πορέδωσαν δεμένες χειροπόδαρα τις Κοινότητες στον Πάπο, στον τοπικό μεγαλοαστό και στον μονάρχη, και καταλήγοντας στο περίφημο σύνταγμα (το δέκοτο ένοτο ή το εικοστό από το 1789) που μος ποροδίδει σε μια κυβέρνηση ηλιθίων και τζογαδόρων του Χρηματιστηρίου που ετοιμάζει τη δικτατορία ενός οποιουδήποτε τυχοδιώκτη, αν όχι στην κυβέρνηση ενός εστεμμένου φελλού.

Κοντολογίς, γι' ουτούς τους νόμους δεν υπάρχει καμία ομφιβολία: όχι μόνον οι αναρχικοί, αλλά ακόμη και οι λίγο-πολύ επανοστάτες αστοί, συμφωνούν ότι η μοναδική χρησιμότητα αυτών των νόμων, που αφορούν την οργάνωση της διοκυβέρνησης, είναι κατάλληλοι για ν' ανάψουμε μ' αυτούς μια πονηγυρική φωτιά.

Μένει η τρίτη κατηγορία νόμων, η πιο σπουδαία, αφαύ γι' αυτήν υπάρχουν οι περισσότερες προκαταλήψεις: πρόκειται για τους νόμους που αφορούν την προστασία του προσώπου, την τιμωρία και την πρόληψη των «εγκλημάτων». Πράγματι, αυτή η κατηγορία είναι η πιο σημαντική, γιατί, αν ο νόμος χαίρει μιας κάποιας εκτίμησης, είναι γιατί οι άνθρωποι θεωρούν αυτούς τους νόμους απαραίτητους για την ασφάλεια του ατόμου μέσα στην κοινωνία. Οι νόμοι αυτοί αναπτύχθηκαν από τον πυρήνα των εθίμων που ήταν χρήσιμα για τις ανθρώπινες κοινωνίες, και τους εκμεταλλεύτηκαν οι εξουσιαστές για να καθαγιάσουν την εξουσία τους. Η εξουσία των φυλάρχων, των εύπορων οικογενειών των Κοινοτήτων και του μονάρχη στηριζόταν στο ότι ασκούσαν το δικαστικό λειτουργήμα· και σήμερα ακόμη, κάθε φορά που γίνεται λόγος για την αναγκαιότητα της κυβέρνησης, υπονοούν ότι λειτουργεί ως ανώτατος δικαστής. «Ο τελικός προορισμός κάθε κυβέρνησης είναι να δίνει δώδεκα τίμιους ενόρκους για κάθε κατηγορούμενο», είπε ο Μπερκ³⁶.

Ε λοιπόν, παρ' όλες τις προκαταλήψεις για το ζήτημα αυτό, είναι καιρός οι αναρχικοί να πουν δυνατά και καθαρά ότι και οι νόμοι αυτής της κατηγορίας είναι εξ ίσου άχρηστοι και ενοχλητικοί όπως οι άλλοι.

Πρώτα-πρώτα, όσον αφορά τα λεγόμενα «εγκλήματα», τις δολοφονίες προσώπων, είναι γνωστό ότι τα δύο τρίτα, αν όχι τα τρία τέταρτα, όλων αυτών των «εγκλημάτων» ξεκινούν από την επιθυμία αρισμένων να ιδιοποιηθούν τα πλούτη κάποιων άλλων. Αυτή η πολύ μεγάλη κατηγορία «εγκλημάτων και παραπτωμάτων» θα πάψει να υπάρχει την ημέρα που θα πάψει να υπάρχει ιδιωτική ιδιοκτησία.

Θα μας έλεγε κάποιος: «Αλλά θα υπάρχουν πάντα κτηνάνθρωποι που θα επιβουλεύονται τη ζωή των πολιτών, που θα μαχαιρώνουν τον άλλο στους καβγάδες, θα εκδικούνται την παραμικρή προσβολή με φονικό, αν δεν υπάρχουν νόμοι για να τους περιορίζουν και ποινές για να τους συγκρατούν». Αυτό το ρεφραϊν μάς τραγουδάνε, όταν αμφισβητούμε το δικαίωμα της κοινωνίας να τιμωρεί. Κι όμως, γι' αυτό το ζήτημα έχει αποδειχθεί σήμερα το εξής: η αυστηρότητα των ποινών δεν μειώνει τον αριθμό των «εγκλημάτων». Κρεμάστε, σκίστε στα δυο, αν θέλετε, ταυς φονιάδες – ο αριθμός των φόνων δεν θα μειωθεί ούτε κατά ένα. Απεναντίας, καταργήστε την ποινή του θανάτου – δεν θα υπάρξει ούτε ένας φόνος περισσότερο. Οι στατιστικολόγοι και οι νομικοί ξέρουν ότι ποτέ ένα μαλάκωμα των ποινών δεν οδήγησε σε αύξηση των αποπειρών κατά της ζωής των πολιτών. Από την όλη, αν η σοδειά είναι καλή, αν το ψωμί είναι φτηνό, αν επικρατεί καλοκαιρία, ο αριθμός των φόνων θα μειωθεί

³⁶ Ο άγγλος συγγραφέας Έντμουρτ Μπερκ (Burke, 1729-1797) ήταν σφοδρός πολέμιος της Γολλικής Επανάστασης και έγραψε τις *Σκέψεις για τη Γαλλική Επανάσταση* για να μειώσει το κύρος της και να σιγήσει την κοινωνική ονοταροχή στην Αγγλία. [Στμ.]

αμέσως. Έχει αποδειχθεί στατιστικά ότι ο αριθμός των φόνων αυξάνεται ή μειώνεται σε ευθεία αναλογία προς τις υψηλές ή χαμηλές τιμές των καταναλωτικών αγαθών και προς τον κακό ή καλό καιρό αντίστοιχα. Δεν υποστηρίζω ότι αιτία όλων των φόνων είναι η πείνα. Όχι· λέω απλώς ότι, όταν η σοδεία είναι καλή και τα καταναλωτικά αγαθά πουλιούνται σε λογικές τιμές, οι άνθρωποι, πιο χαρούμενοι και λιγότερο δυστυχισμένοι από όσο συνήθως, δεν παρασύρονται από τα σκοτεινά πάθη και δεν αισθάνονται την επιθυμία να μπήξουν το μαχαίρι στα στήθος ενός ομοίου τους για ασήμαντη αφορμή.

Πάνω απ' όλα, είναι γνωστό ότι ο φόβος της ποινής δεν σταμάτησε ποτέ ούτε έναν φανιά. Αυτός που σκοτώνει τον γείτονα του για εκδίκηση ή σπρωγμένος από τη φτώχεια του δεν παλυσκέφτεται τις συνέπειες· και δεν υπάρχει φρονιάς που να μη πιστεύει ακράδαντα ότι δεν θα τον συλλάβουν. Πάντως, αν ο καθένας σκεφτεί το ζήτημα αυτό ανεπηρέαστος από τις προκαταλήψεις του, αν αναλύσει τα εγκλήματα και τις παινές, τα κίνητρα και τις συνέπειες, θα καταλήξει υποχρεωτικά στο ακόλουθο συμπέρασμα:

«Χωρίς να μιλάμε για μια κοινωνία στην οποία ο άνθρωπος θα μορφώνεται καλύτερα, στην οποία η ανάπτυξη όλων των ικανοτήτων και η δυνατότητα να τις χρησιμοποιαίει θα του πρόσφερε τόσα πολλά που δεν θα ήθελε να τα χάσει με έναν φόνο, χωρίς να μιλάμε για τη μελλαντική κοινωνία, ακόμη και στην τωρινή κοινωνία, ακόμη και γι' αυτά τα θλιβερά προιόντα της αθλιότητας που συναντούμε σήμερα στα καταγώγια των μεγάλων πόλεων, από τη μέρα που πια δεν θα επιβαλλόταν καμία παινή στους φονιάδες, ο αριθμός των φόνων δεν θα γινόταν ούτε κατά ένα μεγαλύτερος· απεναντίας, πιθανότατα θα μειωνόταν, γιατί δεν θα γίνονταν πια φόνοι από τους πωρωμένους φονιάδες που έχουν αποκτηνώσει οι φυλακές».

Μας μιλούν σήμερα για τις ευεργετικές επιπτώσεις του νόμου και για τα αγαθά αποτελέσματα των ποινών. Μήπως, όμως, προσπάθησε ποτέ κανείς ν' αντιπαρατάξει αυτές τις ευεργετικές επιπτώσεις, που αποδίδει στον νόμο και στις παινές, στο θλιβερό αντίκρισμα που έχουν οι παινές στην ανθρωπότητα; Ας αθραίσει μόνο όλα τα άγρια πάθη που ξυπνούν στους θεατές οι φοβερές παινές που βλέπουν να επιβάλλονται δημόσια. Ποιος, λοιπόν, περιέβαλε και ανέπτυξε αυτά τα κτηνώδη ένστικτα στον άνθρωπο (ένστικτα άγνωστα στα ζώα, αφού ο άνθρωπος έχει γίνει το πιο άγριο ζώο στη γη), αν όχι ο μονάρχης, ο δικαστής και ο ιερέας που, οπλισμένοι με τον νόμο, κομμάτιαζαν τη σάρκα, έριχναν καυτή πίσσα στις πληγές, εξάρθρωναν τα μέλη, έσκιζαν τους ανθρώπους στα δυο, για να διατηρήσουν την εξουσία τους; Ας μετρήσει μόνο τον χείμαρρο διαφθοράς που έφερε στις ανθρώπινες κοινωνίες ο χαφιεδισμός, που τον ευναούσαν οι δικαστές και τον πλήρωναν αδρά οι κυβερνήσεις, γιατί δέθεν βοήθει στην εξιχνίαση των εγκλημάτων. Ας πάει στη φυ-

λακή και ας μελετήσει εκεί τι γίνεται ο άνθρωπος που έχει στερηθεί την ελευθερία του, κλεισμένος μαζί με άλλους καταδικούς που απεικονίζουν ανάγλυφα όλη την ηθική κατάπτωση και όλα τα ελαττώματα που δημιουργούν στον έγκλειστο οι φυλακές μας· ας θυμηθεί ότι όσο πιο πολύ μεταρρυθμίζουν τις φυλακές τόσο πιο μισητές γίνονται, αφού οι σημερινές φυλακές και τα πρότυπά μας είναι εκατό φορές ελεεινότερα από τα μπουντρούμια του Μεσοίωνα. Ας σκεφτεί, τέλος, τι διαφθορά και τι εξευτελισμό του πνεύματος φέρνουν στην ανθρωπότητα οι ιδέες της υποσκοής –που είναι η ουσία του νόμου– της τιμωρίας, της εξουσίας που έχει το δικαίωμα να κρίνει και να τιμωρεί χωρίς συνείδηση· τα «λειτουργήματα» του δήμιου, του δεσμοφύλακα, του χαφιέ – κοντολογίς, όλος ο πελώριος μηχανισμός του νόμου και της εξουσίας. Ας τα σκεφτεί όλ' αυτά, και ασφαλώς θα συμφωνήσει μ' εμάς, που λέμε ότι ο νόμος και το ποινικό σύστημα είναι αθλιότητες που πρέπει να πάψουν να υπάρχουν.

Πάντως, αι απολίτιστοι, άρα λιγότερο διαβρωμένοι από τις εξουσιαστικές προκαταλήψεις λαοί, έχουν καταλάβει ότι εκείνος που λέγεται «εγκληματίας», είναι απλούστατα ένας δυστυχισμένος· και ότι δεν πρέπει να τον μαστιγώνουν και να τον αλυσοδένουν, ούτε να τον κλείνουν στη φυλακή ή να τον θανατώνουν στη λαιμητόμο, αλλά πρέπει να τον αγκαλιάζουν αδελφικά, να του συμπεριφέρονται σαν σε ίσο, όπως αρμόζει στους τίμιους ανθρώπους. Ελπίζουμε πως η επανάσταση που έρχεται θα πει:

«Ας κάψουμε τις γκιλοτίνες, ας γκρεμίσουμε τις φυλακές, ας κυνηγήσουμε τον δικαστή, τον χωροφύλακα και τον χαφιέ –τη ράτσα των υπανθρώπων που δεν θα έπρεπε ποτέ να υπάρχουν στη γη– ας αγκαλιάσουμε αδελφικά εκείνον που το πάθος του τον έσπρωξε να κάνει κακό στον όμοιο του· κυρίως, ας δώσουμε στους εγκληματίες, σ' αυτά τα ποταπά προϊόντα της αστικής φυγοπονίας, τη δυνατότητα να δείχνουν πιο ήπια τα ελαττώματά τους· και ας είμαστε βέβαιοι ότι στην κοινωνία μας θα έχουμε πολύ λίγα εγκλήματα. Αυτό που συντηρεί το έγκλημα (εκτός από τη φυγοπονία), είναι ο νόμος και η εξουσία: ο νόμος για την ιδιοκτησία, ο νόμος για τη διακυβέρνηση, ο νόμος για τα μικρά και μεγάλα εγκλήματα, και η εξουσία που έχει ως έργο της να θεσπίζει και να εφαρμόζει αυτούς τους νόμους!»

Όχι πια νόμοι, όχι πια δικαστές! Η ελευθερία, η ισότητα και η πρακτική της αλληλοβοήθειας είναι το μοναδικό ουσιαστικό εμπόδιο που θα μπορούσαμε ν' αντιτάξουμε στα αντικοινωνικά ένστικτα ορισμένων συνανθρώπων μας.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ

I

Όλοι όσοι έχουν μυαλό και στοιχειωδώς επαναστατική νοοτροπία συμφωνούν απόλυτα ότι οι τωρινές κυβερνήσεις πρέπει ν' ανατραπούν, γιο να πάψουν η ελευθερία, η ισότητα και η αδελφούνη να είναι κούφιας λέξεις και να γίνουν ζωντανές πραγματικότητες· συμφωνούν ότι όλες οι μορφές διακυβέρνησης που δοκιμάστηκαν μέχρι σήμερα ήταν μόνο μορφές καταπίεσης και συνεπώς πρέπει ν' αντικατασταθούν από μια νέα μορφή συνένωσης που θα ευνοεί την ελευθερία, την ισότητα και την αδελφούνη. Η αλήθεια είναι ότι δεν χρειάζεται να είσαι ιδιαίτερα νεωτεριστής για να καταλήξεις σ' αυτό το συμπέρασμα· τα ελαττώματα των σημερινών κυβερνήσεων και το ανέφικτο της μεταρρύθμισής τους έχουν γίνει τόσο έκδηλα, ώστε είναι αδύνατον να τα αγνοήσει οποιοσδήποτε λογικός παρατηρητής. Όσο για την ανατροπή των κυβερνήσεων, είναι πασίγνωστο ότι σε ορισμένες εποχές γίνεται χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία. Υπάρχουν στιγμές που οι κυβερνήσεις καταρρέουν σχεδόν από μόνες τους, σαν πύργοι από τραπουλόχαρτα, μόνο μ' ένα φύσημα του ξεσηκωμένου λαού. Το είδαμε το 1848 και το 1870· σύντομα θα το ξαναδούμε.

Η ανατροπή της κυβέρνησης – αυτό είναι τα παν για έναν αστό επαναστάτη. Για μας, είναι μόνο το πρώτο βήμα της κοινωνικής επανάστασης. Όταν αποσυντεθεί ο κρατικός μηχανισμός, όταν αποδιοργανωθεί η υπαλληλική ιεραρχία και δεν ξέρει πια τι να κάνει, όταν οι φαντάροι πάψουν να έχουν εμπιστοσύνη στη στρατιωτική ηγεσία – κοντολογίς, όταν τραπεί σε φυγή η στρατιά των υπερασπιστών του κεφαλαίου– τότε θα έχουμε να εκτελέσουμε το δύσκολο έργο της κατάργησης των θεσμών που εξυπηρετούν τη διαιώνιση της οικονομικής και πολιτικής υποδούλωσης. Τότε, που θα μπορούμε να δράσουμε ελεύθερα, τι θα κάνουν οι επαναστάτες;

Στο ερώτημα αυτό μόνον οι αναρχικοί απαντούν: «Όχι άλλες κυβερνήσεις! Ζήτω η αναρχία!» Όλοι οι άλλοι λένε: «Επαναστατική κυβέρνηση!» Διαφωνούν μόνο για τη μορφή που θα έχει αυτή η κυβέρνηση, που θα εκλέγεται με καθολική ψηφοφορία στο κράτος ή στην κοινότητα· άλλοι πάλι, τάσσονται υπέρ της επαναστατικής δικτατορίας.

«Επαναστατική κυβέρνηση»: Δύο λέξεις που ηχούν πολύ παράταιρα σ' αφπά όσων ξέρουν τι θα πρέπει να σημαίνει «κοινωνική επανάσταση» και τι σημαίνει «κυβέρνηση». Δύο λέξεις που αντιφάσκουν, που η καθεμιά τους αναιρεί την άλλη. Η αλήθεια είναι ότι έχουμε δει δεσποτικές κυβερνήσεις – η φύση όλων των κυβερνήσεων είναι αντιδραστική και αντεπαναστατική, και

όλες οι κυβερνήσεις έχουν πάντα την τάση να ρέπουν στον δεσποτισμό· και βέβαια, κανείς ποτέ δεν έχει δει μια «επαναστατική κυβέρνηση». Γιατί η «επανάσταση» –συνώνυμο της αταξίας, της αναστάτωσης, της ανατροπής μέσα σε λίγες μέρες θεσμών που έζησαν επί αιώνες, της βίαιης κατάργησης των καθιερωμένων μορφών ιδιοκτησίας, της καταστροφής του συστήματος των καστών, του γοργού μετασχηματισμού των παραδεγεγμένων αντιλήψεων περί ηθικής, ή μάλλον περί υποκρισίας που την έχει αντικαταστήσει, περί της ελευθερίας των ατόμων και της αυθόρμητης δράσης– είναι το εκ διαμέτρου αντίθετο, είναι η άρνηση της κυβέρνησης, αφού η κυβέρνηση είναι συνώνυμο της «κατεστημένης τάξης», του συντηρητισμού, της διατήρησης των καθιερωμένων θεσμών, δηλαδή η άρνηση της ατομικής πρωτοβουλίας και δράσης. Κι όμως, ακούμε διαρκώς να μιλούν γι' αυτό το δυσέυρετο πράγμα, λες και μια «επαναστατική κυβέρνηση» είναι το πιο συνηθισμένο πράγμα του κόσμου, εξ ίσου κοινό και γνώριμο με τη μοναρχία, την αυτοκρατορία ή την παπική εξουσία!

Εύκολα μπορούμε να καταλάβουμε γιατί υποστηρίζουν αυτήν την άποψη οι δήθεν επαναστάτες αστοί. Ξέρουμε τι εννοούν αυτοί, όταν λένε «επανάσταση». Πρόκειται απλώς για ένα μπάλωμα της αστικής δημοκρατίας· πρόκειται για την κατάληψη, από τους λεγόμενους αντιμοναρχικούς, των υψηλόμισθων θέσεων που κατέχουν σήμερα οι βοναπαρτικοί ή οι μοναρχικοί. Πρόκειται, προ πάντων, για τον χωρισμό της Εκκλησίας από το κράτος, που θ' αντικατασταθεί από την ανεπίσημη συμβίωση των δυο, για τη διαχείριση των περιουσιακών στοιχείων της Εκκλησίας από το κράτος προς όφελος του κράτους αλλά κυρίως προς όφελος των μελλοντικών διαχειριστών τους, ίσως ακόμη το referendum [δημοψήφισμα] ή κάποιο άλλο τέτοιο τέχνασμα... Αλλά το ότι υπάρχουν επαναστάτες σοσιαλιστές που υποστηρίζουν αυτήν την ιδέα, αυτό δεν μπορούμε να το εξηγήσουμε, εκτός αν υποθέσουμε ότι: είτε αυτοί που την αποδέχονται είναι τυφλωμένοι από τις αστικές προλήψεις που τους οδήγησαν, χωρίς να το καταλάβουν, στον δρόμο της φιλολογίας και κυρίως της ιστορίας που γράφουν οι αστοί για τους αστούς, και, ποτισμένοι ακόμη από το πνεύμα της δουλοπρέπειας που τους εμφύσησαν πολλοί αιώνες υποδούλωσης, δεν μπορούν ούτε να διανοηθούν πως μπορούν να ζήσουν ελεύθεροι· είτε δεν θέλουν καθόλου αυτήν την επανάσταση, για την οποία διαρκώς μιλούν, και θ' αρκούνταν σ' ένα απλό μπάλωμα των υπαρχόντων θεσμών, φτάνει να κατείχαν αυτοί την εξουσία, φτάνει να μπορούσαν να βρουν αργότερα έναν τρόπο να ημερώσουν το «θηρίο», δηλαδή τον λαό. Θέλουν ν' ανατρέψουν τους σημερινούς κυβερνώντες μόνο και μόνο για να πάρουν εκείνοι τη θέση τους. Αφού, λοιπόν, δεν έχουμε να πούμε τίποτα με τους αστούς επαναστάτες, δεν έχουμε να πούμε τίποτα και με όσους απατώνται συνειδητά.

Αρχίζουμε από την πρώτη από τις δύο μορφές «επαναστατικής κυβέρνη-

οση» για την οποία μιλούν: από την εκλεγμένη κυβέρνηση.

Έστω πως έχει ονατροπεί η μοναρχική ή μια άλλη εξουσία, και η στρατιά των υπερασπιστών του κεφαλαίου έχει τραπεί σε φυγή· παντού επικρατεί έξαψη, γίνονται συζητήσεις για τα κοινά [για τις δημόσιες υποθέσεις] και υπάρχει επιθυμία για προχώρημα. Οι νέες ιδέες ξεπροβάλλουν, όλοι καταλαβαίνουν την ανάγκη για σοβαρές αλλαγές – χρειάζεται δράση, χρειάζεται ν' αρχίσει ανελέητο το έργο της καταστροφής, για να ξεκαθαριστεί το έδαφος για την καινούργια ζωή. Αλλά τι μας προτείνουν να κάνουμε; Να προκηρύξουμε εκλογές, να εκλέξουμε κατόπιν μια κυβέρνηση και να της εμπιστευτούμε το έργο που όλοι μαζί και ο καθένας χωριστά θα έπρεπε να πάρει την πρωτοβουλία να κάνει!

Αυτό συνέβη στο Παρίσι μετά τις 18 Μαρτίου 1871. «Θα θυμάμαι πάντα –μας έλεγε ένας φίλος– εκείνες τις πανέμορφες στιγμές της απελευθέρωσης. Είχα κατέβει από τη σοφίτα μου στη φοιτητική συνοικία Καρτιέ Λατέν, για να συμμετάσχω κι εγώ σ' αυτήν την υπαίθρια σύναξη που είχε πλημμυρίσει τους δρόμους ολόκληρου του Παρισιού. Όλοι συζητούσαν για τις δημόσιες υποθέσεις· είχαν ξεχάσει τις προσωπικές τους δουλειές· κανένας δεν νοιαζόταν ν' αγοράσει ή να πουλήσει· όλοι ήταν έτοιμοι να ριχθούν ψυχή τε και σώματι στο μέλλον. Ακόμη και οι αστοί, παρασυρμένοι από το γενικό πάθος, έβλεπαν χαρούμενοι ν' ανοίγεται μπροστά τους ένας καινούργιος κόσμος. Αν χρειάζεται να κάνουμε την κοινωκική επανάσταση, ας την κάνουμε! Όλα κοινά! Είμαστε έτοιμοι! Υπήρχαν όλα τα στοιχεία που απαιτούνται για να γίνει μια επανάσταση· απλώς χρειαζόταν να συνδυαστούν και να χρησιμοποιηθούν. Γυρίζοντας το βράδυ στο δωμάτιό μου είπα μέσα μου: Τι ωραίοι που είναι οι άνθρωποι! Δεν τους ήξερα καλά, άδικα τους κακολογούσα. Ύστερα ήρθαν οι εκλογές, ορίστηκαν τα μέλη της Κομόνας – και έσβησαν σιγά-σιγά η αυταπάνηση, ο ζήλος και η ενεργητικότητα. Ένας-ένας οι άνθρωποι, ξαναγύριζαν στη συνηθισμένη ζωή τους και έλεγαν: 'Τώρα έχουμε μια τίμια κυβέρνηση. Ας την αφήσουμε να κάνει τη δουλειά της!...»

Η συνέχεια είναι γνωστή. Αντί α λαός να ενεργήσει μόνος του, αντί να προχωρήσει μπρος, αντί να ριχθεί ορμητικά προς μια νέα αργάνωση της κοινωνίας, εμπιστεύθηκε τους κυβερνώντες και άφησε την πρωτοβουλία σ' αυτούς. Αυτή είναι η πρώτη συνέπεια – μαιραίο επακόλουθο των εκλογών. Τι θα κάνουν, άραγε, αυτοί οι κυβερνώντες που χαίρουν της εμπιστοσύνης όλων;

Ποτέ δεν έγιναν πιο ελεύθερες εκλογές από τις εκλογές του Μάρτη του 1871. Αυτό το έχουν αναγνωρίσει και οι αντίπαλοι της Κομόνας. Ποτέ η μεγάλη μάζα των εκλογέων δεν είχε τέτοια σφοδρή επιθυμία να δώσει την εξουσία στους καλύτερους, στους ανθρώπους του μέλλοντος, στους επαναστάτες. Κι αυτό έγινε. Όλοι οι ονομαστοί επαναστάτες εκλέχθηκαν με εντυπωσιακό μεγάλο αριθμό ψήφων· γιακωβίνοι, μπλανκιστές, μέλη της Α' Διεθνούς,

και τα τρία επαναστατικά ρεύματα εκπροσωπήθηκαν στα Συμβούλιο της Κομόνας. Ποτέ εκλαγές δεν θα μπορούσαν να δώσουν καλύτερη κυβέρνηση.

Η συνέχεια είναι επίσης γνωστή. Κλεισμένοι στο Δημαρχείο, με πρόθεση να κινηθούν μέσα στο πλαίσιο που είχαν καθιερώσει οι προηγούμενες κυβερνήσεις, αυτοί οι φλογεράι επαναστάτες και μεταρρυθμιστές έπαθαν αφρολογιστία. Παρ' όλη την καλή τους διάθεση και το θάρρος τους, δεν κατάφεραν να αργανώσουν ούτε την άμυνα του Παρισιού. Η αλήθεια είναι ότι σήμερα ρίχνουν το φταιξιμό γι' αυτό στα συγκεκριμένα πρόσωπα· αλλά δεν φταίνει αυτοί για την αποτυχία – φταίει το σύστημα που εφαρμόστηκε.

Γιατί η καθολική ψηφοφορία, όταν διεξάγεται ελεύθερα, μπορεί να δώσει, στην καλύτερη περίπτωση, ένα καιναβαύλια που αντιπροσωπεύει τον μέσο όρο των απόψεων οι οποίες επικρατούν εκείνη τη στιγμή στη μάζα του λαού· και αυτός ο μέσος όρος, στις απαρχές της επανάστασης, έχει συνήθως μόνο μια αόριστη, πολύ αόριστη ιδέα για το έργο που πρέπει να γίνει – για να μη μιλήσουμε για τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να γίνει. Αν η μεγάλη μάζα του έθνους και της Κομόνας μπορούσε να συνεννοηθεί για το τι έπρεπε να κάνει από τη στιγμή που είχε ανατραπεί η κυβέρνηση, αν αυτό το όνειρο των απόκαθ' εδρας ουτοπικών μπορούσε να υλοποιηθεί, δεν θα είχαν γίνει πατέ αιματηρές επαναστάσεις· αφού θα είχε εκφραστεί η θέληση της μεγάλης μάζας του έθνους, οι υπόλοιποι θα της υπατάσσονταν ειρηνικά. Αλλά, δυστυχώς, δεν γίνονται έτσι τα πράγματα. Η επανάσταση ξεσπάει πολύ πριν μπορέσουν να φτάσουν σε συνεννόηση οι άνθρωποι, και όσοι έχουν ξεκάθαρη άποψη για το τι θα πρέπει να γίνει την επομένη της κινητοποίησης απατελούν εκείνη τη στιγμή μια ασήμαντη μειονότητα. Η μεγάλη μάζα του λαού έχει ακόμη μια πολύ αμυδρή ιδέα για τον στόχο που θα ήθελε να πραγματοποιήσει, και δεν ξέρει και παλύ καλά πώς να πορευτεί προς αυτόν τον στόχο, ούτε και ξέρει με βεβαιότητα ποια δρόμα ν' ακολουθήσει. Η πρακτική λύση θα βρεθεί και θα πάρει μαρφή μόνον αφού πρώτα αρχίσει η αλλαγή· γιατί η λύση θα είναι απόρροια της ίδιας της επανάστασης, του λαού που ενεργεί – αλλιώς δεν θα είναι λύση, αφού το μυαλό λίγων ατόμων είναι αδύνατον να βρει τις λύσεις, τις οποίες μπορεί να δώσει μόνον η ζωή του λαού.

Αυτή η κατάσταση αντανακλάται και στο σύνολο των εκλεγμένων εκπροσώπων, ακόμη και αν αυτοί δεν εμφανίζουν όλα τα μειονεκτήματα τα σύμφυτα με τις αντιπροσωπευτικές κυβερνήσεις εν γένει. Οι λιγοστοί άνθρωποι που εκπροσωπούν την επαναστατική ιδέα της επαχής συνυπάρχουν με τους εκπροσώπους των επαναστατικών τάσεων του παρελθόντος ή της κατεστημένης τάξης πραγμάτων. Οι άνθρωποι αυτοί, που θα ήταν πολύ χρήσιμοι αν κινούνταν ανάμεσα στις λαϊκές μάζες ακριβώς τούτες τις μέρες της επανάστασης, αν διέδιδαν στον λαό τις απόψεις τους και τσάκιζαν τους θεσμούς του παρελθόντος, μένουν κα-

θηλωμένοι σε μιον αίθουσα, συζητώντος άσκοπο γιο ν' αποσπάσουν μεσοβέζικες ποραχωρήσεις, για να μεταπείσουν τους οντίπολους της επανάστασης, ενώ μόνον ένας τρόπος υπάρχει για νο τους κάνουν να υποστηρίξουν τη νέα ιδέο: να την θέσουν σε εφαρμογή. Η κυβέρνηση μετατρέπεται σε κοινοβούλιο, με όλο τα ελαττώματο του οστικού κοινοβουλίου. Όχι μόνο δεν είναι πια «επανοστατική κυβέρνηση», αλλά κοι είναι το μεγαλύτερο εμπόδιο στην επανάσταση· ο λαός καταλαβαίνει ότι, για να πάψει να χάνει τον κοιρό του, είναι υποχρεωμένος να διώξει, να κοθιορέσει αυτούς που μέχρι χθες θεωρούσε εκλεγμένους εκπροσώπους του. Αλλά ουτό δεν είναι πια τόσο εύκολο. Η νέο κυβέρνηση, που έχει σπεύσει να οργανώσει ένον ολόκληρο διοικητικό μηχανισμό για να επεκτείνει την κυριαρχίο της και να επιβάλει την υποκοή στις διατογές της, δεν σκοπεύει ν' οπομακρυνθει τόσο εύκολα οπ' τη θέση της. Προσποθεί να κρατήσκει με νύχιο κοι με δόντιο την εξουσία, αρπάζεται με όλη της τη δύναμη από έναν θεσμό που δεν πρδλαβε οκόμη νο κοταρρεύσει από τα γηρατιά. Είναι οποφοσιμένη ν' απαντήσει με βία στη βίο· και, για να την ανατρέψει ο λαός, υπάρχει μόνον ένας τρόπος: νο ξοναπάρει τα όπλα, νο ξονακάνει επανάσταση, για ν' οπομοκρύνει από την εξουσία εκείνους που διέψευσαν τις ελπίδες του.

Νά πώς διοσπάται η επανάσταση! Αφού χάσει πολύτιμο χρόνο σε σχοινοτενείς συζητήσεις, οναλώνει κατόπιν τις δυνάμεις της σε εσωτερικές διαμάχες ανάμεσα στους υποστηρικτές της νέας κυβέρνησης κοι σ' εκείνους που έχουν καταλάβει πως είναι ονάγκη να την ανατρέψουν. Και όλο ουτά, γιοτί δεν έχουν καταλάβει ότι μιο νέα ζωή απαιτεί νέες μορφές οργάνωσης της κοινωvίας· γιοτί επανάσταση δεν γίνεται με την προσκόλληση στις παλιές μορφές. Κοι όλ' αυτά γιοτί δεν έχουν καταλάβει ότι η επανάσταση είναι κάτι ασυμβίβαστο με την κυβέρνηση, γιοτί δεν έχουν χωνέψει ότι η κυβέρνηση, με οποιαδήποτε μορφή κοι ον πορουσιάζεται, είναι πάντο η άρνηση της επανάστασης, κοι δεν υπάρχει επανάσταση ξέχωρο από την οναρχία.

Τα ίδιο ισχύουν, όπως θα δούμε αμέσως ποροκάτω, και για την άλλη μορφή «εποναστοτικής κυβέρνησης» που προβάλλουν ορισμένοι: για την εποναστατική δικτατορία.

II

Οι κίνδυνοι που απειλούν την επανάσταση, αν αφήσει να την υποτάξει μιο εκλεγμένη κυβέρνηση, είναι τόσο φονεροί, ώστε μιο ολόκληρη επαναστατική τάση οπορριπτεί ασυζητητί ουτήν την ιδέα. Οι οποστηρικτές ουτής της τάσης καταλαβοίνουν πως είναι οδύνατον ένας ξεσηκωμένος λαός να δώσει, με γενικές εκλογές, μιο κυβέρνηση που νο μην οντιπροσωπεύει το παρελθόν και νο μη μοιάζει με σιδερένιο μπάλα δεμένη στο πόδια του λαού, κυρίως γιοτί έχει ως αποστολή να υλοποιήσει τη μεγάλη οικονομική, πολιτική κοι ηθική οναγέν-

νηση που είναι η κοινωνική επανάσταση. Απορρίπτουν λοιπόν την ιδέα μιας «νομότυπης» κυβέρνησης, τουλάχιστον για την περίοδο της εξέγερσης ενάντια στην παλιά νομιμότητα, και προβάλλουν την «επαναστατική δικτατορία».

Λένε: «Το κόμμα που θ' ανατρέψει την κυβέρνηση, θα πάρει με τη βία τη θέση της. Θα καταλάβει την εξουσία και θα την ασκεί επαναστατικά. Θα λάβει όλα τα αναγκαία μέτρα, για να κατοχυρώσει τα επιτεύγματα της εξέγερσης· θα καταργήσει τους παλιούς θεσμούς· θα οργανώσει την άμυνα της χώρας. Όσο για κείνους που δεν θα θελήσουν ν' αναγνωρίσουν την εξουσία της νέας κυβέρνησης – γκιλοτίνα! Όποιοι, λαός ή αστοί, αρνηθούν να υπακούσουν στις διαταγές που δίνει για να καθοδηγήσει την επανάσταση – γκιλοτίνα!» Έτσι σκέφτονται οι υποψήφιοι Ροβεσπιέροι – οι άνθρωποι που, από τη μεγάλη εποποιία του 18ου αι., έχουν κρατήσει μόνο την περίοδο της παρακμής της, οι άνθρωποι που το μόνο που κατάλαβαν απ' αυτήν είναι οι ρητορείες των αντιμοναρχικών βουλευτών.

Για εμάς τους αναρχικούς, η δικτατορία ενός ατόμου ή ενός κόμματος – που είναι κατά βάθος το ίδιο – έχει κριθεί τελεσίδικα. Ξέρουμε ότι μια κοινωνική επανάσταση δεν μπορεί να καθοδηγείται από μόνον έναν άνθρωπο ή μια ομάδα ανθρώπων. Ξέρουμε ότι επανάσταση και κυβέρνηση είναι δυο πράγματα ασυμβίβαστα· η μία οφείλει να σκοτώσει την άλλη (ανεξάρτητα από το αν η κυβέρνηση ονομάζεται δικτατορία, μοναρχία ή κοινοβούλιο). Ξέρουμε ότι αυτό που δίνει τη δύναμη και την αλήθεια στο κόμμα μας είναι το θεμελιακό του σύνθημα: «Μόνον η ελεύθερη πρωτοβουλία του λαού μπορεί να δημιουργήσει κάτι καλό και ανθεκτικό, και κάθε εξουσία έχει την τάση να σκοτώνει αυτήν την ελεύθερη πρωτοβουλία»· γι' αυτό, ακόμη και οι καλύτεροι από μας, αν οι ιδέες τους δεν περνούσαν από το κόσκινο του λαού πριν τεθούν σε εφαρμογή, αν είχαν γίνει κύριοι του φοβερού κυβερνητικού μηχανισμού που τους δίνει τη δυνατότητα να κάνουν ό,τι θέλουν, μετά από μια βδομάδα θα ήταν μόνο για σκότωμα. Ξέρουμε πού οδηγεί κάθε δικτατορία, ακόμη και η πιο καλοπροαίρετη: στον θάνατο της επανάστασης. Ξέρουμε, τέλος, ότι αυτή η ιδέα της δικτατορίας είναι μόνο και μόνο ένα κατάλοιπο του κυβερνητικού φετιχισμού που, μαζί με τον θρησκευτικό φετιχισμό, ανέκαθεν διαιώνιζε τη δουλεία.

Αλλά σήμερα δεν απευθυνόμαστε μόνο στους αναρχικούς. Μιλούμε και στους κυβερνητιστές επαναστάτες που, παραπλανημένοι από τις προλήψεις της εκπαίδευσής τους, σφόδρουν καλοπροαίρετα και θέλουν να συζητήσουν τις αμφιβολίες τους. Θα τους μιλήσουμε, λοιπόν, στη γλώσσα τους.

Πρώτα-πρώτα, μια γενική παρατήρηση. Όσοι εξυμνούν τη δικτατορία, συνήθως δεν αντιλαμβάνονται ότι, υποστηρίζοντάς την, απλώς προετοιμάζουν το έδαφος για κείνους που αργότερα θα τους σφάζουν. Κι όμως, έχει πει κάτι ο Ροβεσπιέρος, που καλά θα έκαναν να το θυμούνται οι θαυμαστές του. Ο Ρο-

βεσπιέρος δεν αρνιόταν τη δικτατορία για λόγους αρχής όπως εμείς. Αλλά ... «Πρόσεξε καλά – αποκρίθηκε απότομα στον Μαντόρ, όταν εκείνος του μίλησε για δικτατορία– δικτάτορας θα γίνει ο Μπρισσό!» Μάλιστα, ο Μπρισσό, ο μοχθηρός γιρονδίνος, ο ορκισμένος εχθρός των εξισωτικών ιδεών του λαού, ο μονισοσμένος υπερασπιστής της ιδιοκτησίας (που την είχε παλαιότερα χαρακτηρίσει κλοπή), ο Μπρισσό, που είχε φυλοκίσει ατάραχος στο αβαείο τον Χεμπέρ, τον Μαρά και όλους τους μετριοπαθείς γιακωβίνους.

Αυτά τα λόγια ειπώθηκαν το 1792! Τότε η Γαλλία ήταν ήδη τρία χρόνια επαναστατημένη! Πράγματι, δεν υπήρχε πια η μοναρχία· έμενε μόνο νο της δοθεί η χοριστική βολή· πράγματι, είχε ήδη κοταργηθεί το φεουδορχικό καθεστώς. Κι όμως, ακόμη και τότε, όταν η επανάσταση κυλούσε ήρεμα στο αυλάκι της, αυτός που είχε τις περισσότερες πιθανότητες ν' ανοκρηυχθεί δικτάτορας ήταν ο οντεπαναστάτης Μπρισσό! Και ποιος ήταν πριν απ' αυτόν υποψήφιος δικτάτορας, το 1789; Ο Μιραμπώ! Αυτός είχε ονογνωριστεί ηγέτης της επαναστατικής εξουσίας! Ο άνθρωπος που συνόδευε στον περίπατο τον βασιλιά, γιο να του πουλήσει την ευγλωττίο του – αυτός θα είχε ονέβει στην εξουσία, αν δεν είχε επιβάλει την κυρίαρχη θέλησή του ο επαναστατημένος λαός με στήριγμα τις λόγχεις του και αν δεν είχε κατοχυρώσει με τις ογροτικές εξεγέρσεις τα τετελεσμένα γεγονότα, υποβιβάζοντας σε καθορά διοκοσμητική την εξουσία των οπουργείων του Πορισιού.

Κι όμως, η κυβερνητική προκατάληψη τυφλώνει τόσο πολύ ουτούς που μιλούν για δικτατοριο, ώστε νο προτιμούν να προετοιμάσουν τη δικτοτοριο ενός καινούργιου Μπρισσό ή Ναπολέοντα πορά ν' απορρίψουν την ιδέα να δώσουν έναν καινούργιο οφέντη στους ανθρώπους που σπάζουν τις αλυσιδεις τους!

Οι μυστικές ετοιρείες της εποχής της Παλινόρθωσης και του Λουδοβίκου Φίλιππου έχουν συντελέσει κι ουτές στη διοτήρηση της προκατάληψης υπέρ της δικτατοριος. Οι αστοί αντιμονορχικοί της εποχής εκείνης, με την υποστήριξη των εργαζομένων, οργάνωσαν μια σειρά συνωμοσίες για ν' ανοτρέψουν τη μοναρχία και ν' ανοκρηύξουν την αβασίλευτη δημοκρατία. Μη ποίρνοντας υπ' όψη τον βοθύ μετασχηματισμό που έπρεπε να γίνει στη Γαλλία γιο νο μοπρέσει να εδρωιωθεί έστω και ένα καθεστώς αστικής αβασίλευτης δημοκρατίας, φοντάστηκαν ότι με μια πλοτιά συνωμοσία θ' ανέτρεπον μιο μέρα τη μονορχία, θο κοταλάμβανον την εξουσία και θ' ανακήρυττον την οβοσίλευτη δημοκρατία. Επί τριάντα περίπου χρόνιο, οι μυστικές αυτές εταιρείες δεν σταμάτησαν ν' αγωνίζονται με πολύ μεγάλη αυτοπόρηση, με ηρωική επιμονή και με ηρωικό θάρρος. Αν η οβοσίλευτη δημοκρατία ήρθε ως φυσικό εποκόλουθο της εξέγερσης του Φεβρουοριου του 1848, αυτό συνέβη χάρη στις εταιρείες και στην έμπρακτη προπογάνδο που έκαναν επί τριάντα χρόνια. Χωρίς τις εργώδεις τους προσπάθειες, δεν θα είχαμε σήμερα αβοσίλευτη δημοκρατία.

Στόχος τους, λοιπόν, ήταν να καταλάβουν αυτοί την εξουσία και να εγκαθιδρύσουν τη δικτατορία των αντιμοναρχικών. Αλλά, όπως ήταν λογικό, δεν τα κατάφεραν. Όπως πάντα, εξ αιτίας της αναπόφευκτης δύναμης των πραγμάτων, η μοναρχία δεν ανατράπηκε από μια συνωμοσία. Οι συνωμότες είχαν απλώς προετοιμάσει την πτώση της. Είχαν διαδώσει σ' όλο τον λαό την αντιμοναρχική ιδέα· οι μάρτυρές της την είχαν κάνει ιδανικό του λαού. Αλλά η τελευταία ώθηση, αυτή που ανέτρεψε μια και καλή τον βασιλέα της αστικής τάξης, ήταν πολύ πιο ισχυρή και δόθηκε από κάτι πολύ μεγαλύτερο από τη δράση μιας μυστικής εταιρείας: δόθηκε από τη λαϊκή μάζα.

Το αποτέλεσμα είναι γνωστό. Το κόμμα που είχε προετοιμάσει την πτώση της μοναρχίας βρέθηκε μακριά απ' την κυβερνητική εξουσία. Άλλοι, πιο δειλοί, που δεν διέτρεξαν τους κινδύνους της συνωμοσίας, μα πιο γνωστοί, πιο μετριοπαθείς, που ήξεραν ποια ήταν η κατάλληλη στιγμή για να καταλάβουν την εξουσία, πήραν τη θέση που πιθανόν περίμεναν να κατακτήσουν με τα κανόνια τους οι συνωμότες. Κατέλαβαν την εξουσία οι δημοσιογράφοι, οι δικηγόροι και άλλοι πολυλογάδες, που πάσχιζαν να γίνουν διάσημοι όταν οι γνήσιοι αντιμοναρχικοί ετοιμάζαν τα όπλα τους ή σάπιζαν στα κάτεργα. Ορισμένοι, ήδη διάσημοι, ορίστηκαν από τους ανόητους· άλλοι, ανέβηκαν εταίρειακά στην εξουσία και έγιναν αποδεκτοί, αν και ο λαός δεν ήξερε ούτε τ' όνομά τους, απλώς επειδή η πλειοψηφία είχε εγκρίνει το πρόγραμμά τους.

Και ας μη μας πει κανείς ότι αυτό οφειλόταν στην έλλειψη πρακτικού πνεύματος του κόμματος της δράσης· ούτε ότι άλλοι θα τα είχαν καταφέρει καλύτερα... Όχι! Χίλιες φορές όχι! Είναι νόμος, που ισχύει τόσο καθολικά όσο ο νόμος της κίνησης των ουράνιων σωμάτων: το κόμμα της δράσης θα μένει απ' έξω, ενώ την εξουσία θα την καταλαμβάνουν οι ελισσόμενοι και οι πολυλογάδες. Γιατί αυτοί είναι πιο γνωστοί στη μεγάλη μάζα, που δίνει την τελική ώθηση. Συγκεντρώνουν περισσότερες ψήφους, γιατί ουσιαστικά οι εκλογές γίνονται τότε διά βοής - άσχετα αν τυπικά γίνονται με ψηφοδέλτια ή χωρίς ψηφοδέλτια, με κάλπες ή χωρίς κάλπες. Αυτούς ζητωκραυγάζουν όλοι, ιδίως οι εχθροί της επανάστασης που προτιμούν να προβάλλουν τους ανάξιους, κι έτσι με τις ζητωκραυγές αναγνωρίζονται ως ηγέτες αυτοί που ουσιαστικά είναι εχθροί του κινήματος ή αδιάφοροι.

Ο άνθρωπος που ήταν περισσότερο από κάθε άλλον η προσωποποίηση αυτού του συστήματος συνωμοσίας, ο άνθρωπος που πλήρωσε με μια ολόκληρη ζωή στις φυλακές την αφοσίωσή του στο σύστημα συνωμοσίας, είπε λίγο πριν πεθάνει τα ακόλουθα λόγια που συνοψίζουν ένα ολόκληρο πρόγραμμα: «*Ούτε Θεός, ούτε αφέντης!*»³⁷

³⁷ Ο επαναστάτης Μπλανκί (1805-1881).

III

Το να φανταζόμαστε ότι μια μυστική εταιρεία θα μπορούσε ν' ανατρέψει μια κυβέρνηση και να πάρει τη θέση της είναι ένα λάθος που κάνουν όλες οι επαναστατικές οργανώσεις οι οποίες γεννήθηκαν στους κόλπους της αντιμοναρχικής αστικής τάξης από το 1820 και μετά. Αλλά πάμπολλα γεγονότα καταδεικνύουν αυτό το λάθος. Τι αυταπάτηση, αφοσίωση και επιμονή έδειξαν οι μυστικές αντιμοναρχικές εταιρείες της Νεαρής Ιταλίας - κι όμως, όλος ο μόχθος τους, όλες οι θυσίες της ιταλικής νεολαίας που μπροστά τους χωριούν ακόμη και οι θυσίες της ρωσικής επαναστατικής νεολαίας, όλα τα κουφάρια που στοιβάχτηκαν στα μπουντρούμια των Αυστριακών και έπεσαν κάτω από το μαχαίρι και τις σφαίρες των δήμεων, όλα οδήγησαν στην επικρότηση των πονηρών αστών και της μοναρχίας.

Το ίδιο συμβαίνει και στη Ρωσία. Σπάνια θα βρούμε στην ιστορία μια μυστική οργάνωση που να πέτυχε, με τόσο λίγα μέσα, να φέρει τόσο μεγάλα αποτελέσματα όπως αυτά που πέτυχε η ρωσική νεολαία, που έδειξε εξ ίσου μεγάλη ενεργητικότητα και δραστηριότητα με την Εκτελεστική Επιτροπή. Κλόνισε τον κολοσσό που φαινόταν ακλόνητος: τον τσαρισμό. Και έκανε να μη μπορεί πια να ριζώσει στη Ρωσία το απολυταρχικό καθεστώς. Κι όμως, είναι πολύ αφελείς όσοι φαντάζονται ότι, τη μέρα που το στέμμα του Αλεξάνδρου Γ' θα ριχτεί στη λάσπη, την εξουσία θα την καταλάβει η Εκτελεστική Επιτροπή. Άλλοι -οι πονηροί που αγωνίζονται να γίνουν διάσημοι ενώ οι γνήσιοι επαναστάτες χάνονται ή τσακίζονται στη Σιβηρία- οι ελισσόμενοι, οι πολυλογάδες, οι δικηγόροι, οι καλαμαράδες που σκαρώνουν κάθε τόσο κι από ένα ποίημα που το διαβάζουν βιαστικά πάνω στους τάφους των ηρώων και αυτοπροβάλλονται ως φίλοι του λαού - αυτοί θα πάρουν την κενή θέση της κυβέρνησης και θα προστάζουν τους «ανώνυμους» που προετοίμασαν την επανάσταση.

Είναι αναπόφευκτο, είναι τραγικό, αλλά αυτό συμβαίνει. Γιατί τη χαριστική βολή στις κυβερνήσεις δεν την δίνουν οι μυστικές εταιρείες ούτε οι επαναστατικές οργανώσεις. Το έργο τους, η ιστορική αποστολή τους είναι να προετοιμάσουν τα πνεύματα για την επανάσταση. Και όταν προετοιμαστούν τα πνεύματα -και βοηθήσουν και οι εξωτερικές περιστάσεις- έρχεται η τελευταία ώθηση, όχι από την αρχική ομάδα, αλλά από τη μεγάλη μάζα που έμεινε μακριά από τα παρακλάδια της οργάνωσης. Στις 31 Αυγούστου το Παρίσι μένει αδιάφορο στα καλέσματα του Μπλανκί. Μετά τέσσερις μέρες ανατρέπει την κυβέρνηση- αλλά τότε το κίνημα δεν το καθοδηγούν πια οι μπλανκικοί- το καθοδηγεί ο λαός, τα εκατομμύρια, που ανατρέπουν τον Λουδοβίκο Βοναπάρτη και βάζουν στη θέση του τους παλιάτσους που τα ονόματά τους αντηχούσαν επί δυο χρόνια σ' αφπίο τους. Όταν είναι έτοιμη να ξεσπάσει η επανάσταση, όταν πλανιέται στον αέρα η αναταραχή, όταν έχει ήδη εξασφαλιστεί η επιτυχία, τότε χιλιάδες και-

νούργιοι άνθρωποι, που ποτέ δεν επηρεάστηκαν άμεσα από την επαναστατική οργάνωση, έρχονται και εντάσσονται στο κίνημα, σαν τα αρπακτικά όρνια που καταφθάνουν στο πεδίο της μάχης για να μοιραστούν τα κουφάρια. Αυτοί βοηθούν στην τελευταία ώθηση, και ορίζουν τους αρχηγούς τους από τις τάξεις των καραγκιόζηδων και όχι από τις τάξεις των τίμιων και ασυμβίβαστων συνωμοτών – γιατί, βέβαια, πιστεύουν ακράδαντα ότι έχουν ανάγκη από αρχηγούς.

Συνεπώς, οι συνωμότες που συντηρούν την προκατάληψη της δικτατορίας εργαζόταν ασυναίσθητα για ν' αναιξουν τον δρόμο που οδηγεί στην εξουσία τους εχθρούς τους.

Αλλά αν αυτά που λέμε ισχύουν για τις επαναστάσεις, ή μάλλον για τις πολιτικές αναταραχές, ισχύουν ακόμη περισσότερο για την επανάσταση που θέλουμε, για την Κοινωνική Επανάσταση. Αν αφήσουμε να εδραιωθεί μια οποιαδήποτε κυβέρνηση, μια ισχυρή και ευέλικτη εξουσία, εκτροχιάζουμε εξ αρχής την επανάσταση. Το καλό που θα μπορούσε να κάνει μια τέτοια κυβέρνηση είναι ανύπαρκτα – αλλά το κακό, άμετρο.

Πράγματι, τι είναι επανάσταση, τι εννοούμε όταν λέμε *Επανάσταση*; Δεν είναι, φυσικά, μια απλή αλλαγή κυβερνήσεων. Είναι το να πάρει ο λαός στα χέρια του όλο τον κοινωνικό πλούτο. Είναι η κατάργηση όλων των εξουσιών που δεν έχουν σταματήσει να παρεμποδίζουν την ανάπτυξη της ανθρωπότητας. Αλλά μήπως μπορεί αυτή η μεγάλη οικονομική επανάσταση να γίνει με τα διατάγματα μιας κυβέρνησης; Είδαμε, το 1794, τον πολωνό επαναστάτη δικτάτορα Κοσιούσκο³⁸ να διατάσσει την κατάργηση της δουλοπαροικίας, την απελευ-

³⁸ Ο Ταντέους Κοσιούσκο γεννήθηκε στη Λιθουανία και φάιτσε στις Στρατιωτικές Ακαδημίες της Βαρσαβίας και του Παρισιού. Το 1776 πήγε στη Βόρεια Αμερική και πολέμησε στο πλευρό των αποίκων που διεκδικούσαν την ανεξαρτησία τους από την Αγγλία (1775-1783). Σε αναγνώριση των υπηρεσιών του, του απανεμήθηκε τιμητικό α τίτλος του αμερικανού παλίτη. Συνδέθηκε φιλικά με τον Ουάσινγκτον και απέδωσε την ελευθερία και τα κτήματά του στους δουλοπαροίκους του.

Επέστρεψε στην Παλωνία το 1784, και όταν η Ρωσία επιτέθηκε στη χώρα του το 1792 κρότησε επί πέντε μέρες τα φραύρια Νταυμπιένκα με 4.000 όνδρες έναντι 18.000 επιτιμημένων.

Το 1794 ηγήθηκε της εξέγερσης των Παλωνών και εισήλθε ελευθερωτής στη Βαρσαβία. Ορίστηκε αρχιστράτηγος και προσπάθησε να διώξει απ' την πατρίδα του τον τσαρικό στρατό. Η στρατιωτική υπεραχή των Ρώσων τον ανάγκασε να υποχωρήσει στη Βαρσαβία, όπου, για να κερδίσει τη λαϊκή υποστήριξη, κατάργησε τη δουλοπαροικία. Υπερασπίστηκε ηρωικά την πόλη, αλλά τελικά νικήθηκε, τραυματίστηκε και αιχμαλωτίστηκε τον Οκτώβριο του 1794. Φυλακίστηκε στη Ρωσία, αλλά ο τσάρος Παύλος τον απελευθέρωσε το 1796.

Πήγε πρώτα στην Αγγλία, έπειτα στις Η.Π.Α. και το 1798 στη Γαλλία. Το 1806 ορνήθη με πρόταση του Βαναπόρτη να καταταγεί στον γαλλικό στρατό (η Νομοθετική Συνέλευση

θήρωση των δουλοπαροίκων· η δουλοπαροικία συνέχισε να υπάρχει και ογδόντα χρόνια μετά το διάταγμά του. Είδαμε την Εθνοσυνέλευση, την πανίσχυρη Εθνοσυνέλευση, τη φοβερή Εθνοσυνέλευση όπως την λένε οι θαυμαστές της, να διατάσσει να μοιραστούν σε όλους και σε ίσους κλήρους όλα τα χωράφια των αρχόντων που ξαναδόθηκαν στις κοινότητες· όπως τόσα και τόσα διατάγματα, έμεινε κι αυτό νεκρό γράμμα, γιατί, για να τεθεί σε εφαρμογή, θα έπρεπε να κάνουν μια νέα επανάσταση οι προλετάριοι της υπαίθρου – και οι επαναστάσεις δεν γίνονται με διατάγματα. Για να περάσει πράγματι στην κατοχή του λαού ο κοινωνικός πλούτος, πρέπει ο λαός να αισθάνεται ελεύθερος, να πάψει να είναι ως συνήθως υποτακτικός, να κάνει ό,τι θέλει, να προχωρήσει χωρίς να περιμένει διαταγές από κανένα. Και αυτό ακριβώς θα εμποδίσει η δικτατορία, ακόμη και η πιο καλοπροαίρετη που μπορεί να υπάρξει· από την άλλη, αδυνατεί να πάει έστω και ένα βήμα πια μπροστά την επανάσταση.

Αν, όμως, η κυβέρνηση –ακόμη και η ιδανική επαναστατική κυβέρνηση– δεν δημιουργεί τίποτε καινούργιο και αν δεν κάνει ούτε ένα βήμα για να καταστρέψει αυτά που πρέπει να καταστραφούν, τότε θα πρέπει να υπολογίζουμε ακόμη λιγότερα σ' αυτήν για το έργο της ανοικοδόμησης που ακολουθεί την καταστροφή. Η οικονομική αλλαγή που θα προέλθει από την κοινωνική επανάσταση θα είναι τόσο εκτεταμένη και τόσο βαθιά, θ' αλλάξει τόσο πολύ τις σχέσεις που σήμερα βασίζονται στην ιδιωτική ιδιοκτησία και στην ανταλλαγή, ώστε θα είναι αδύνατον ένα ή περισσότερα άτομα να επεξεργαστούν τις κοινωνικές μορφές που πρέπει να γεννηθούν στη μελλοντική κοινωνία. Αυτή η επεξεργασία των νέων κοινωνικών μορφών μπορεί να γίνει μόνο με τη συλλογική εργασία των μαζών. Για ν' ανταποκρίνονται οι μορφές αυτές στις πολυποίκιλες συνθήκες και ανάγκες που θα γεννηθούν μόλις καταργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία, χρειάζεται η σπιρτάδα του συλλογικού πνεύματος ολόκληρης της χώρας. Κάθε εξωτερική εξουσία θ' αποτελεί εμπόδιο σ' αυτό το πνεύμα, θα εμποδίσει το οργανικό έργο που πρέπει να γίνει και, επί πλέον, θα προκαλέσει έριδες και μίσση.

Αλλά είναι καιρός ν' απαλλαγούμε απ' αυτήν την πλάνη, που τόσες φορές δοκιμάστηκε και τόσες φορές την πληρώσαμε πανάκριβα: την πλάνη της *επαναστατικής* κυβέρνησης. Είναι καιρός να πούμε μια για πάντα και να δεχθούμε τη βασική αρχή της πολιτικής ότι *μισ κυβέρνηση δεν μπορεί, απ' τη φύση της,*

ση της Γαλλίας ταν είχε ανακηρύξει γάλλο πολίτη) και αρνήθηκε να υποστηρίξει τα σχέδια του Ναπολέοντα Βοναπάρτη για την αποκατάσταση του Μεγάλου Δουκάτου της Πολωνίας, γιατί αυτό δεν σήμαινε πραγματική ανεξαρτησία της πατρίδας του. Παρόμοια, αρνήθηκε το 1815 να υποστηρίξει τη λύση του λεγόμενου Πολωνικού Συνεδρίου που προέβλεπε ο ρώσος τσάρος Αλέξανδρος Α'.

Το 1816 εγκαταστάθηκε στην Ελβετία και εκεί πέθανε το 1817. [Στμ.]

να είναι επαναστατική. Μας μιλούν για την Εθνοσυνέλευση· αλλά δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι τα ελάχιστα κάπως επαναστατικά μέτρα που πήρε η Εθνοσυνέλευση απλώς επικύρωσαν τετελεσμένα γεγονότα, που τα είχε επιβάλει ο λαός ο οποίος βρισκόταν πολύ πιο μπροστά από οποιαδήποτε κυβέρνηση. Όπως είπε παραστατικό ο Βικτόρ Ουγκό, ο Δαντόν έσπρωχνε τον Ροβεσπιέρο, ο Μαρά επέβλεπε και έσπρωχνε τον Δαντόν, ενώ τον Μαρά τον έσπρωχνε ο Σιμουρντέν – η προσωποποίηση των λεσχών των «λυσσοσμένων» και των επονοστατημένων. Όπως όλες οι κυβερνήσεις που υπήρξαν πριν και μετά απ' αυτήν, η Εθνοσυνέλευση ήταν μόνο και μόνο μια σιδερένια μπάλα δεμένη στα πόδια του λαού.

Ανομφισβήτητο είναι τα διδάγματα της Ιστορίας για το ζήτημα αυτό· για το πόσο είναι αδύνατον να υπάρξει μια «επαναστατική κυβέρνηση» και για το πόσο είναι απλοϊκά όσο μας περιγράφουν μ' αυτό το άνομο· συνεπώς, δυσκολευόμαστε να εξηγήσουμε την επιμονή μιας συγκεκριμένης τάσης που ουτοπικακείται σοσιαλιστική να υποστηρίζει με τόσο ζήλο την ιδέα της επονοστατικής κυβέρνησης. Κι όμως, αυτό εξηγείται απλούστατα: παρ' όλο που δηλώνουν σοσιαλιστές, οι υποστηρικτές αυτής της τάσης έχουν μια αντίληψη τελείως διαφορετική από τη δική μας για την επανάσταση που πρέπει να κάνουνε. Γι' αυτούς, όπως και για όλους τους ριζοσπάστες οστούς, η κοινωνική επανάσταση είναι μάλλον κάτι μελλοντικά, που δεν θα πρέπει να μας οποσχολεί σήμερα. Αυτό που κατά βάθος ονειρεύονται, αλλά δεν τολμούν να το πουν φωνοχτά, είναι κάτι τελείως διαφορετικό: Είναι η εγκαθίδρυση ενός καθεστώτος διακυβέρνησης πορόμοιοι με το ελβετικά ή το αμερικάνικο, στο οποίο το κράτος θα έχει επωμιστεί και ορισμένες από τις λεγόμενες «κοινωνικές υπηρεσίες». Είναι κάτι που πλησιάζει το ιδανικό του Μπίσμορκ και του ραφτάκου που έγινε πρόεδρος των Η.Π.Α. Είναι ένας συμβιβασμός, ένας εκ των προτέρων συμβιβασμός, των σοσιαλιστικών οραμάτων των μαζών με τις επιθυμίες της αστικής τάξης. Θα ήθελαν πολύ τη γενική απολλοτρίωση, αλλά δεν έχουν το θάρρος να την πραγματοποιήσουν· την μετοθέτουν στον επόμενο οίωνο και, πριν τη μάχη, αρχίζουν ήδη τις διαπρογματεύσεις με τον εχθρό.

Για μας, που καταλαβούμε ότι πλησιάζει η στιγμή για να δώσουμε τη χαρακτηριστική βολή στην οστική τάξη· ότι δεν είναι μοκριά η μέρα που ο λαός θα μπορέσει να πάρει στα χέρια του όλο τον κοινωνικά πλούτο και να εξαφανίσει την τάξη των εκμετολλευτών· για μας, δεν υπάρχει καμία ομφιβολία. Θα ριχτούμε ψυχή τε και σώματι στην κοινωνική επανάσταση και, αφού σ' αυτή μας την πορεία η κάθε λογής κυβέρνηση είναι εμπόδιο, θα εκμηδενίσουμε και θα σαρώσουμε τους φιλόδοξους που θα θελήσουν να μας επιβληθούν και να γίνουν κύριοι της μοίρας μας.

Όχι πια άλλες κυβερνήσεις! Τόπο στον λαό! Τάπο στην οναρχία!

ΟΛΟΙ ΕΙΜΑΣΤΕ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ!

I

Από τότε που η σοσιαλιστική ιδέα άρχισε να κερδίζει έδαφος στις εργαζόμενες μάζες, παρατηρούμε ένα πολύ ενδιαφέρον φαινόμενο: οι χειρότεροι εχθροί του σοσιαλισμού κατάλαβαν ότι ο καλύτερος τρόπος για να υποτάξουν το σοσιαλιστικό κίνημα είναι να προβληθούν ως υπερασπιστές του και έτσι έσπευσαν να δηλώσουν πως είναι σοσιαλιστές. Μιλήστε μ' έναν μεγαλοαστό που εκμεταλλεύεται ανελέητα τον εργάτη, την εργάτρια και τα παιδιά τους. Μιλήστε του για τις σκανδαλώδεις ανισότητες των εισοδημάτων και για τα αποτελέσματά τους, για τις οικονομικές κρίσεις και τη δυστυχία· μιλήστε του για την αναγκαιότητα ν' αλλάξει το καθεστώς της ιδιοκτησίας, να καλύτερεύσει η ζωή των εργατών· αν ο αστός μας είναι έξυπνος, αν προσπαθεί να κάνει πολιτική καριέρα και, κυρίως, αν είστε ψηφοφόρος του, θα σπεύσει να σας απαντήσει:

«Μα βέβαια! Είμαι κι εγώ σοσιαλιστής σαν κι εσάς! Κοινωνικό ζήτημα, ασφαλιστικά ταμεία, εργατική νομοθεσία – συμφωνώ απολύτως με όλα αυτά! Μόνο, νά: ας μην ανατρέψουμε τα πάντα σε μια μέρα, ας προχωρήσουμε με το μαλακό». Και σας αφήνει, για να πάει ν' αρπάξει «με το μαλακό» λίγες δεκάρες παραπάνω απ' τους εργάτες του, για ν' αντισταθμίσει τις πιθανές απώλειες που θα του προκαλέσει μια μέρα η σοσιαλιστική προπαγάνδα.

Άλλοτε, θα σας είχε γυρίσει την πλάτη. Σήμερα, προσπαθεί να σας πείσει ότι συμμερίζεται τις ιδέες σας, για να σας σφάξει πιο εύκολα όταν του δοθεί η ευκαιρία.

Αυτό το είδαμε πολύ καθαρά στις γαλλικές εκλογές του 1881. Αρκούσε να τεθεί σε μια προεκλογική συγκέντρωση το ζήτημα του σοσιαλισμού, κι αμέσως ο υποψήφιος που άγρευε ψήφους έσπευδε να δηλώσει πως ήταν κι εκείνος οπαδός του σοσιαλισμού – του *αληθινού σοσιαλισμού* βέβαια, του σοσιαλισμού των απαστεμένων.

Τα δύο τρίτα των υποψηφίων έδωσαν στους εκλογείς να καταλάβουν ότι στο κοινοβούλιο θ' ασχολούνταν με το κοινωνικό ζήτημα. Ο κ. Κλεμανσώ δήλωσε σοσιαλιστής, και λίγο έλειψε να κάνει το ίδιο και ο κ. Γαμβέτας· αν η υπέρτατη φιλοδοξία του δεν ήταν να σφίξει μια μέρα το χέρι μιας Μεγαλειότητας, δεν θα είχε παραλείψει να δηλώσει κι εκείνος σοσιαλιστής. Ο Μπίσμαρκ δεν διστάζει· διακηρύσσει πως είναι περισσότερο σοσιαλιστής απ' όλους, πως είναι ο κατ' εξοχήν σοσιαλιστής· και στην Αγγλία, μην παραξενευτείτε αν ακούσετε πως, εάν ζούσε ο λόρδος Μπήκονσφηντ, «θα είχε λύσει οπωσδή-

ποτε το κοινωνικό ζήτημα». Δεν υπάρχει άνθρωπος, μέχρι και καλόγερος και παπάς, που να μη συμποθεί το σοσιαλιστικό κόμμα. Ο ιεροκήρυκος της βασιλικής ουλής του Βερολίνου επαινεί τον σοσιαλισμό, ενώ στη Γολλία οι πιο μαύροι αντιδραστικοί εκδίδουν ένα περιοδικό στο οποίο γράφουν ότι εκείνοι κατέχουν το μυστικό του αληθινού σοσιαλισμού. Φαίνεται ακόμη –σύμφωνα με το γραφόμενο των αγγλικών εφημερίδων– ότι και ο τσάρος –από τότε που έχει βόλει στο τραπέζι (που έχει για να γράφει) ένα κομμάτι μαύρο κριθαρένιο ψωμί και λίγο αλεύρι, για να του θυμίζουν τι τρώνε οι ρώσοι χωρικοί– φαντάζεται πως κατέχει το μυστικό του αληθινού σοσιαλισμού· φαίνεται ότι περιμένει μόνο την ευλογία του Μπίσμαρκ και των πατριαρχών Αντιοχείας και Κωνσταντινουπόλεως, για να θέσει σε εφαρμογή τα σοσιαλιστικά του μέτρα.

Κοντολογίς, όλοι είμαστε σοσιαλιστές! Τοκογλύφοι που κερδοσκοπούν με την τιμή του ψωμιού για να αγοράσουν κοσμήματα στις κυρίες τους· αφεντικά που καταδικάζουν τους εργάτες σε θάνατο από φθίση και τα παιδιά τους σε οσιπία· δυνάστες που φυλακίζουν ανθρώπους στο Βερολίνο ή τους απαγχονίζουν στην Πετρούπολη· χωροφύλακες που ανακρίνουν – όλοι, αν εξετάζουν το χαρτιά μας, αν σφάζουν τους εργάτες και τα παιδιά τους, αν αισχροκερδούν με την πολιτική και την οικονομία, το κάνουν μόνο για να επισπεύσουν τον θρίαμβο του αληθινού σοσιαλισμού!

Ε λοιπόν! Υπάρχουν ακόμη σοσιαλιστές τόσο αφελείς, που αυτή η κατάσταση τους κάνει να θριαμβολογούν: «Ο κύριος Τάδε δήλωσε σοσιαλιστής· ο κύριος Γαμβέτος παραδέχεται ότι υπάρχει κοινωνικό ζήτημα! Νά μια νέα απόδειξη ότι η σοσιαλιστική ιδέα κερδίζει έδαφος», σπεύδουν να γράψουν στις εφημερίδες τους. Λες και είχαμε ανάγκη οπ' αυτό, για να δούμε ότι η σοσιαλιστική ιδέα κερδίζει έδαφος στον λαό!

Όσο για μας, αυτή η κατάσταση όχι μόνο δεν μας χαροποιεί, αλλά μας θλίβει. Αποδεικνύει, οπό τη μια, ότι η αστική τάξη συνωμοτεί για να θάψει τον σοσιαλισμό, όπως ακριβώς έθαψε παλαιότερα την ιδέα της οβασίλευτης δημοκρατίας· και, από την άλλη, αποδεικνύει ότι αυτοί που ήταν κάποτε σοσιαλιστές εγκατολείπουν σήμερα τον σοσιαλισμό, οπορνούντοι τη γενέτειρο-ιδέα του και προσχωρούν στην οστική τάξη, διατηρώντας όμως, για να κρύψουν τη μεταστροφή τους, την ονομοσία «σοσιαλιστής».

Πράγματι, ποια ήταν η βασική ιδέα, η γενέτειρα-ιδέα του σοσιαλισμού;

Πως είναι αναγκαίο να καταργηθεί η μισθωτή εργασία, να καταργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία στη γη, στα σπίτια, στις πρώτες ύλες και στα εργαλεία της εργασίας, κοντολογίς στο κοινωνικό κεφάλαιο. Όποιος δεν δεχόταν αυτήν τη θεμελιώδη ιδέα, όποιος δεν την εφάρμοζε στην ιδιωτική του ζωή αρνούμενος να εκμεταλλεύεται άλλους ανθρώπους, δεν λογιζόταν για σοσιαλιστής.

«Δέχεσαι πως είναι αναγκαίο να κατοργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία; Δέχεσαι

πως είναι αναγκαίο ν' απαλλοτριώσουμε τους τωρινούς κατόχους του κοινωνικού κεφαλαίου προς όφελος του κοινωνικού συνόλου; Αισθάνεσαι την ανάγκη να ζεις σύμφωνα μ' αυτές τις αρχές;» Αυτές τις ερωτήσεις υποβάλλαμε κάποτε σ' έναν νεοφερμένο, πριν του σφίξουμε το χέρι και τον θεωρήσουμε σοσιαλιστή.

Είναι προφανές ότι με τις ερωτήσεις αυτές δεν θέλαμε να μας απαντήσει αν αναγνώριζε την ανάγκη να καταργηθεί η ιδιωτική ιδιοκτησία έπειτα από διακόσια ή δυο χιλιάδες χρόνια! Δεν θέτουμε περιττά ερωτήματα για το τι θέλουμε να γίνει σε διακόσια χρόνια. Όταν μιλούμε για κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, εννοούμε ότι αυτό πρέπει να γίνει σήμερα και ότι αυτός πρέπει να είναι ο στόχος της *επικείμενης* επανάστασης. «Η επικείμενη επανάσταση – έλεγαν πριν δέκα χρόνια οι σοσιαλιστές και εξακολουθούν να λένε όσοι παρέμειναν σοσιαλιστές – δεν θα πρέπει να είναι απλώς μια αλλαγή κυβέρνησης που θα την ακολουθήσουν ορισμένες βελτιώσεις του κυβερνητικού μηχανισμού· *πρέπει να είναι η κοινωνική επανάσταση!*»

Αυτή η πίστη πως είναι ανάγκη να ετοιμαστούμε για την απαλλοτρίωση στην *επικείμενη* επανάσταση ήταν η γενέτειρα-ιδέα του σοσιαλιστή· αυτή τον ξεχώριζε από όσους φτάνουν μεν να παραδεχθούν πως είναι ανάγκη να βελτιωθεί η ζωή του εργατή και πως ο κομμουνισμός είναι η ιδανική μελλοντική κοινωνία, αλλά δεν παραδέχονται πως ο κομμουνισμός πρέπει να υλοποιηθεί από τη μια μέρα στην άλλη.

Υποστηρίζοντας αυτές τις ιδέες ο σοσιαλιστής ήταν σίγουρος ότι κανένας δεν θα τον μπέρδευε με τους εχθρούς του. Ήταν σίγουρος ότι τη λέξη *σοσιαλιστής* δεν θα την σφετερίζανταν εκείνοι που, το μόνο που θέλουν, είναι να διατηρηθεί το σημερινό εκμεταλλευτικό καθεστώς.

Σήμερα, όλ' αυτό έχουν αλλόξει.

Από τη μια, οργανώθηκε στους κόλπους της αστικής τάξης ένας πυρήνας τυχοδιωκτών που κατάλαβαν ότι, αν δεν φορούσαν την ετικέτα του σοσιαλιστή, δεν θα κατόφεραν ν' αναρριχηθούν στην εξουσία. Έπρεπε, λοιπόν, να βρουν έναν τρόπο για να γίνουν δεκτοί από το κόμμα, χωρίς όμως να δεχθούν τις αρχές του. Από την άλλη, αυτοί που είχαν καταλάβει ότι ο ευκολότερος τρόπος για να υποτάξουν το σοσιαλιστικό κίνημα ήταν να ενταχθούν σ' αυτό, να νοθεύσουν τις αρχές του και να λαξοδρομήσουν τη δράση του, κινήθηκαν προς την ίδια κατεύθυνση.

Δυστυχώς, βρέθηκαν σοσιαλιστές, παλιοί σοσιαλιστές, πρόθυμοι να συγκεντρώσουν γύρω τους όσο περισσότερους οπαδούς μπορούσαν, φτάνει οι νεοφερμένοι να δέχονταν την *ετικέτα* του σοσιαλιστή· αυτοί όνοιξαν διάπλατα τις πόρτες και διευκόλυναν την είσοδο των δήθεν σοσιαλιστών. Απαρνήθηκαν κι αυτοί τη γενέτειρα-ιδέα του σοσιαλισμού και με τις ευλογίες τους δημιούρ-

γείται σήμερα μια νέα ράτσα δήθεν σοσιαλιστών, που έχουν κρατήσει από τον παλιό σοσιαλισμό μόνο τ' όνομά του.

Μοιάζουν μ' έναν συνταγματάρχη της ρωσικής χωροφυλακής που έλεγε σ' έναν φίλο μου ότι κι εκείνος θεωρούσε θουμάσιο το κομμουνιστικό ιδονικό, αλλά, αφού το ιδονικό αυτό δεν μπορούσε να υλοποιηθεί πριν περάσουν διοκόσιο ή και πεντοκόσια χρόνια, ήταν υποχρεωμένος στο μεταξύ να ρίξει τον φίλο μου στη φυλακή για να τον τιμωρήσει που έκανε κομμουνιστική προπογάνδο· μοιάζουν, λοιπόν, μ' εκείνον τον συνταγματάρχη της χωροφυλακής· διακηρύσσουν ότι η κοτάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και η οπολλοτρίωση πρέπει ν' ονοβληθούν για το μοκρινό μέλλον· διακηρύσσουν, ακόμη, ότι όλ' αυτά είναι ποραμύθια και ουτοπίες, ότι αυτοί θα πρέπει στο μεταξύ ν' οσχοληθούν με τις εφικτές μεταρρυθμίσεις και ότι όσοι επιμένουν στην ιδέα της απαλλοτρίωσης είναι οι χειρότεροι εχθροί τους. Λένε: «Ας ετοιμάσουμε το έδαφος όχι για την οπολλοτρίωση της γης, αλλά για την κατάληψη του κυβερνητικού μηχανισμού· μέσα οπ' αυτόν θα βελτιώσουμε σιγά-σιγά τη ζωή των εργοτών. Ας ετοιμάσουμε, για την επικείμενη επανάσταση, την κατάληψη όχι των εργοστασίων, αλλά των δημορχείων».

Λες και η οστική τάξη, κρατώντος στην κοτοχή της το κεφάλαιο, θο τους επέτρεπε να κάνουν σοσιολιστικά πειράματα, ον καταλάβανον τυπικά την εξουσία! Λες και η κατάληψη των δημορχείων θα ήτον αποτελεσματική χωρίς την κατάληψη των εργοστασίων!

Οι συνέπειες της μετοστροφής αυτής έχουν γίνει ήδη οισθητές. Σήμερα, όταν έχουμε να κάνουμε μ' έναν απ' αυτούς τους καινούργιους σοσιαλιστές, δεν ξέρουμε πια αν πρόκειται για κάποιον που μοιάζει με τον συντογματάρχη της ρωσικής χωροφυλοκής ή για έναν γνήσιο σοσιολιστή. Αρκεί να παραδεχθεί κάποιος ότι κάποτε –ίσως σε χίλια χρόνια– η ιδιοκτησία θα γίνει συλλογική, αλλά ότι στο μετοξύ πρέπει να ψηφίσουμε τον βουλευτή που θα ζητήσει απ' το καινοβούλιο να μειώσει τις ώρες εργοσίας – είναι αδύνατον να ξεχωρίσουμε τον δήθεν σοσιαλισμό του συνταγματάρχη της χωροφυλοκής οπό τον σοσιαλισμό του νεο-σοσιαλιστή: όλοι είμοστε σοσιαλιστές!

Ο εργάτης που δεν έχει καιρό να διοβάζει τριάντα εφημερίδες τη μέρο, δεν θο ξέρει πια ποιοι είναι οι φίλοι και ποιοι οι εχθροί του, ποιοι είναι οι σοσιολιστές και ποιοι οι σφετεριστές της σοσιολιστικής ιδέας. Κοι, όταν έρθει η μέρο της επανάστασης, θα χρειοστεί να περάσει σκληρές δοκιμασίες και να υποβληθεί σε βαριές θυσίες, πριν μπορέσει να ξεχωρίσει τους φίλους οπό τους εχθρούς του.

ΤΟ ΕΞΕΓΕΡΣΙΑΚΟ ΠΝΕΥΜΑ

Αντί προλόγου

Ο τρόπος με τον οποίο εξετάζω σ' αυτό το κείμενο τη Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση διαφέρει από τον συνηθισμένο. Πρέπει, λοιπόν, να τον δικαιολογήσω με λίγα λόγια στους αναγνώστες μου. Για τους ιστορικούς που θαυμάζουν την αστική τόξη το μεγάλο δράμα παίχθηκε κυρίως στις μεγάλες πόλεις και, προ πάντων, στον κοινοβουλευτικό στίβο. Ο λαός της υπαίθρου ξεσηκώνεται κι αυτός, μετά πολλούς μήνες, αφού έχει πάρει το σήμα απ' το Παρίσι και την κατάληψη της Βασίλης, καίει μερικούς πύργους, και αυτό είν' όλο. Αν αργότερα υπάρχουν ακόμη λίγα ξεσηκωμοί, των οποίων επιχειρούν να μειώσουν τη σημασία, είναι γιατί υποκινούν την αταξία ορισμένοι «ληστές», οπωσδήποτε πουλημένοι στην αντεπανάσταση. Οι τίμιοι αντιμοναρχικοί, οι πατριώτες, δεν θα μπορούσαν, βέβαια, να θέλουν την αταξία, μετά τη διακήρυξη των «μεγάλων βασικών αρχών του 1789», οπότε η Επανάσταση πήρε τον δρόμο της με τη Συντακτική συνέλευση, τη Νομοθετική συνέλευση και την Εθνοσυνέλευση!

Αντίθετα, κατά τη δική μου γνώμη, οι ξεσηκωμοί των αγροτών στην ύπαιθρο και των ξυπόλυτων στις πόλεις αρχίζουν να οξύνονται ήδη από το 1788. Πληθαίνουν στην ύπαιθρο και αποκτούν συγκεκριμένους στόχους (κατόργηση των δικαιωμάτων των φεουδαρχών) από ταυς πρώτους μήνες του 1789 και συνεχίζονται μέχρι το 1793. Αν η αστική τόξη δείχνει τα θρόσας της τον Μάιο με Ιούλιο του 1789, αν στις 4 Αυγαύστου η αριστακρατία παίζει την κωμωδία «της θυσίας των δικαιωμάτων της στον βωμό της πατρίδας», ο λόγος είναι ότι η αγρατιά έχει ξεσηκωθεί ήδη από τον Φλεβάρη: δεν πληρώνει πια τα δασίματα, ξεσηκώνεται ενόντια σταυς άρχοντες. Ο «όχλος των μεγάλων πόλεων», όπως τους λένε, βρίσκεται ήδη σε αναβρασμό. Η εξέγερση του Παρισίου από τις 11 μέχρι τις 14 Ιουλίου 1789, οι εξεγέρσεις του Στρασβούργου και άλλων μεγάλων πόλεων, δεν είναι ασήμαντες μικροταραχές όπως μας τις παρουσιάζουν, δεν είναι διαμαρτυρίες για την αποπομπή ται Νεκέρ (Necker). Είναι γνήσιες εξεγέρσεις των ξυπόλυτων ενάντια σταυς πλούσιους εν γένει, εξεγέρσεις που έθεσε υπό τον έλεγχό της, τις μαλόκωσε και τις καθοδήγησε η αστική τόξη για ν' ανατρέψει τη μοναρχική εξουσία.

Αυτό που βλέπουμε το 1789 στην ύπαιθρο και στις πόλεις συνεχίζεται στα τέσσερα χρόνια που διαρκεί η επανάσταση. Επανειλημμένες αγροτικές εξεγέρσεις στα χωριά, διαρκείς ξεσηκωμοί στις πόλεις.

Για να πειστείτε, αρκεί να συμβουλευθείτε λόγω χόρη την αναφορά του

Γκρεγκουάρ (Gregoire), που κατατίθεται εν ονόματι των φεουδαρχών τον Ιουνάριο-Φεβρουάριο του 1790. Σ' αυτήν βλέπουμε την έκταση των αγροτικών εξεγέρσεων την εποχή εκείνη. Και γιο να καταλάβουμε γιατί θο έπρεπε οπωσδήποτε νο συνεχιστούν αυτές οι αγροτικές εξεγέρσεις με σκοπό την κατάργηση των χρεών στους φεουδάρχες και την επιστροφή της γης που είχαν σφετεριστεί οι άρχοντες στις κοινότητες, θ' ορκούσε να μνημονεύσουμε και το διάτογμα της 18ης Ιουνίου 1790, διάτογμα που διατηρούσε τη «δεκάτη που κοτοβολλότον στην Εκκλησία και στους φεουδάρχες», καθώς και την πληρωμή «μέχρις εξόφλησης των σιτηρών, του μεριδίου οπό τους καρπούς και των άλλων ογροτικών δοσιμάτων που κοτοβάλλοντον σε είδος» και συγχρόνως οπογόρευε «σ' όλο τα πρόσωπο να δημιουργούν προβλήμωτο στις ποραλαβές της δεκάτης, των δοσιμάτων κτλ., γραπτά, προφορικά ή με οπειλές, αλλιώς θα διώκονταν για διατάραξη της δημόσιος τάξης». Το διάταγμα αυτό, που εκδόθηκε δέκα μήνες μετά την περίφημη νύχτο της 4ης Αυγούστου, σχεδόν ένο χρόνο μετά την κατάληψη της Βοστίλης, δείχνει μάλλον καθαρά τι θο είχε κερδίσει ο ογρότης ον δεν είχαν συνεχιστεί οι ογροτικές εξεγέρσεις.

Γ' αυτό και ο κ. Τοιν, όσες κατηγορίες και αν επιρρίπτει στον λαό, πιθανόν ως φόρο τιμής στο οκαδημαϊκό ύφος, πλησιάζει πολύ στην ολήθεια ότον μιλά για πέντε ή έξι ογροτικές εξεγέρσεις που έγιναν η μιο μετά την άλλη κατά τη διάρκεια της Επανάστασης. Πράγματι, η επανάσταση των αγροτών κράτησε πάνω από τέσσερα χρόνια (από το 1788 έως το 1793), ώσπου η Εθνοσυνέλευση, ονογνωρίζοντας επί τέλους τα τελεσμένα γεγονότα και επανερχόμενη στα προηγούμενα διοτάγματα για το δικοιόμωτο των φεουδορχών και τις κοινωτικές γοίες, διέτοξε την επιστροφή της γης που είχαν σφετεριστεί οι άρχοντες στις κοινότητες, πράγμα που ωφελούσε όλους τους αγρότες, ιδιοκτήτες και προλετάριους, και κατάργησε οριστικά όχι μόνο το δικοιόμωτο των φεουδορχών ολλά και την αποπληρωμή των χρεών που είχε επιβάλει η Συντοκτική. Βέβαιο, όπως όλες οι ογροτικές επαναστάσεις, δεν ήταν κι αυτή διορκής, ούτε γενική. Φουσκώνει και μετά ξεφουσκώνει, σβήνει σ' έναν τόπο και ξανανάβει σ' έναν άλλο, μετοποίζεται διορκώς, όπως γινότον και στον πόλεμο των χωρικών τον 16ο οι.

Χωρίς αυτήν την εξέγερση, που την στήριζαν και οι εξεγέρσεις στις πόλεις, δεν θα μπορούσαμε νο καταλάβουμε τη Μεγάλη Επανάσταση: γιατί η Μεγάλη Επανάσταση δεν θο είχε γίνει. Ο μεγάλος ιστορικός του 18ου οι. Σλόσερ (Schlosser) είχε οντιληφθεί ξεκάθορο το δύσκοιο αυτό σημείο. «Πώς έγινε και ο Ροβεσπιέρος κατάφερε νο κροτήσει τη Γαλλία σ' ουτήν την κοτάσταση;» ρώτησε μια μέρα τον αβά Γκρεγκουάρ. Κι ο Γκρεγκουάρ απάντησε με λόγια που συνοψίζουν θουμάσια την κατάσταση: «Ποιος Ροβεσπιέρος;!» φώνοξε, «οφού κάθε χωριό είχε τον δικά του Ροβεσπιέρο!», και θα μπορούσε να προσθέσει, πιο

σωστά, «και τον δικό του Μορά, και τη δική του Λέσχη των Λυσσασμένων!»

Μόνον αυτό έκανε επικτική την ανατροπή του απολυτορχισμού. Ενώ οι αγρότες ξεσηκώνονταν, επιδιώκοντας να πετύχουν τους στόχους τους, ενώ οι οβράκωτοι των πόλεων, αναζητώντας στα τυφλά ένα καλύτερο μέλλον, ανέτρεπαν τις κατεστημένες εξουσίες εμποδίζοντας έτσι τη συγκρότηση μιας ισχυρής εξουσίας, η οστική τάξη εκμεταλλεύθηκε προς όφελός της τη λαϊκή επανάσταση, πράγμα που της έδωσε τη δυνατότητα ν' αναστρέψει τη μονορχία και να σφετεριστεί την κυβερνητική εξουσία. Όσοι δεν δέχονται την άποψη ότι οι οστοί πρόγονοί τους έκονον την επανάστασή τους στηριζόμενοι στους κακομοίρηδες που περιφρονούν σήμερα, καλά θα έκαναν να συμβουλευθούν τις ιστορικές πηγές αντί ν' αρκούνται σε αντιγραφές, λίγο-πολύ καρυκευμένες με πραγματικά επεισόδια, της *Κοινοβουλευτικής Ιστορίας των Μπουσέζ* (Buche) και Ρου (Roux) ή του *Moniteur*. Θα έβλεπον τότε πώς οι πρόγονοί τους, που ήταν κοθ' όλο άσφογοι σύμφωνα με την επίσημη ιστορία, δεν δίσταζαν να στείλουν ανοτροπτικό φυλλάδιο στην επαρχία «με τη σφρογίδα της Εθνοσυνέλευσης» και πώς πήγαιναν ν' αναζητήσουν συμμάχους για τις διαδηλώσεις τους στο κακόφημα καφενεία των περιχώρων. Και ο κ. Ταν δεν κάνει καλά που προσβάλλει αυτούς τους «γιοκωβίνους» (γι' αυτόν, όλοι οι επαναστάτες είναι γιοκωβίνοι!) που πήγαιναν να κάνουν εκλογές με τα ρόπαλα. Γιτσι σ' αυτούς οκριβώς οφείλεται το γεγονός πως δεν είμαστε ακόμη υπήκοοι της Αυτού Μεγαλειότητος του Βασιλέως.

Όσο γιο τις εξεγέρσεις που προηγήθηκαν από την Επανάσταση και διαδέχονταν η μια την άλλη κατά τη διάρκεια του πρώτου έτους της, το λιγότερο που μπορώ να πω γι' αυτές είναι το συμπέρασμα μιος ολοκληρωμένης μελέτης που έκανα το 1877 και το 1878 στο Βρετανικό Μουσείο και στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Λονδίνου, μιας μελέτης την οποίο δεν έχω ακάμη τελειώσει και στην οποία προτίθεμαι να πορουσιάσω τις πηγές της Γολλικής Επανάστασης και των άλλων ευρωπαϊκών κινημάτων³⁹. Όσοι θο ήθελον ν' ασχοληθούν μ' αυτό το πολύ σημαντικό ζήτημο, καλά θα έκοναν να συμβουλευθούν, πέρα από τα γνωστά έργα των κ.κ. Ροντό (Raudot), Ντονιόλ (Doniol), Λευμορί (Leymarie), Μπονμέρ (Bonnemere), Ιπνώ (Hirpeau), Μπαμπώ (Babeau) κ.ό. που εξετάζουν τη γενική κατάσταση πριν την Επανάσταση, και το απομνημονεύματα και τις τοπικές ιστορίες, όπως του Κομπ (Combes) γιο το Καστρ, του Σομιέ (Sommier) γιο τη Γιούρο, των Βι (Vic), Βοισσέλ (Vaisselle) και Μεγκ (Mege) γιο το Λαγκεντόκ, του ντυ Σατελιέ (du Chatelier) γιο τη Βρετάνη, του Κλερ (Clerc) γιο τη Φρανς-Κοντ, των Στρόμπελ (Strobel) και Ένγκελχαρντ (Engelhardt) γιο την Αλσοτία και ιδίως του κ. Χάιτς (Heitz, *Αντεπανάσταση και*

³⁹ Βλ. το έργο του Κροπότκιν *Η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση*. [Στμ.]

πολιτικές οργανώσεις), του Λευμαρί για τη Λιμουζέν, του Μοντεζιρ (Montdesir) για τη Λιμουζέν και το Κερσύ, του Λαφόν (Lafont) για το Μιντί κ.ά. Αλλά οι μαρτυρίες αυτές δεν αρκούν για μιαν ολοκληρωμένη ιστορία των εξεγέρσεων που έγιναν πριν την Επανάσταση. Για να μπορέσει να γράφει μια τέτοια ολοκληρωμένη ιστορία, ο μόνος τρόπος είναι να μελετήσουμε τα Εθνικά αρχεία στα οποία, παρά την καταστροφή των φεουδαρχικών εγγράφων που διέταξε η Εθνοσυνέλευση, θα βρούμε πολλά ενδιαφέροντα στοιχεία. Μεταξύ άλλων θα μνημόνευα τα έγγραφα που αναφέρονται ειδικά στις εξεγέρσεις αυτές και βρίσκονται στα Εθνικά Αρχεία, και που για την ύπαρξή τους μας έχει ενημερώσει ο ρώσος καθηγητής Καρέεφ (Kareeff), που έγραψε ένα έργο για τους γάλλους χωρικούς πριν την Επανάσταση. Πιθανόν αυτά τα έγγραφα και άλλα στοιχεία που βρίσκονται στα Αρχεία επέτρεψαν στον κ. Ταιν να πει εύλαγα ότι 300 τουλάχιστον εξεγέρσεις έγιναν στη Γαλλία πριν την κατάληψη της Βαστίλης και ν' αναφέρει, δυστυχώς μόνο σε μια αράδα, τις μυστικές εταιρείες που δρούσαν ανάμεσα στους χωρικούς πριν την Επανάσταση και στις αρχές της.

Όσο για τα μέσα αγκικτάσιας που μεταχειρίστηκε η αστική τάξη στο Παρίσι στις αρχές της Επανάστασης και που, δήθεν από σεμνότητα έχει παραμερίσει σήμερα, άφησα να με καθοδηγήσει κυρίως το εξαιρετό έργο του Φελίξ Ροκαίν (Rocquain) *Το επαναστατικό πνεύμα πριν την Επανάσταση*, που το συστήνω ανεπιφύλακτα σ' όσους ενδιαφέρονται για τα γεγονότα και όχι για προκατασκευασμένα συμπεράσματα.

I

Υπάρχουν στη ζωή των κοινωνιών εποχές που η επανάσταση γίνεται επιτακτική ανάγκη, που επιβάλλεται απ' τα πράγματα. Νέες ιδέες βλαστάνουν παντού, επιδιώκουν να βγουν στο φως της μέρας και να εφαρμοστούν στη ζωή, αλλά σκοντάφτουν στην αδρανειακή δύναμη εκείνων που έχουν συμφέρον να διατηρηθεί το παλιό καθεστώς και να τις πνίξουν μες στην αποηκτική ατμόσφαιρα των παλιών προκαταλήψεων και παραδόσεων. Αυτά που έχουμε διδαχθεί για τη συγκρότηση των κρατών, για τους νόμους της κοινωνικής ισορροπίας, για τις πολιτικές και οικονομικές σχέσεις μεταξύ των πολιτών δεν αντέχουν στην αυστηρή κριτική που δέχονται καθημερινά σε κάθε ευκαιρία στο σαλόνι και στο καμπαρέ, στα φιλοσοφικά έργα και στην καθημερινή κουβέντα. Οι πολιτικοί, οικονομικοί και κοινωνικοί θεσμοί γκρεμίζονται. Σαν κτίσμα που ρήμαξε πιέζουν, εμποδίζουν ν' αναπτυχθούν τα νεαρά βλαστάρια που φυτρώνουν στους ραγισμένους τοίχους του κι αρχίζουν ν' απλώνονται γύρω του.

Γίνεται αισθητή η ανάγκη για μια νέα ζωή. Ο κώδικας της καθιερωμένης ηθικής που κυβερνά την καθημερινή ζωή των περισσότερων ανθρώπων φαίνεται πια ανεπαρκής. Καταλαβαίνουμε πως κάτι, που πριν φαινόταν δίκαιο και

σαστό, είναι κρουγαλέα άδικα. Η ηθική του χθες γίνεται σήμερα ανυπόφορα ανήθικη. Η σύγκρουση των νέων ιδεών με τις παλιές παροδόσεις ξεσπά μέσα σ' όλες τις κοινωνικές τάξεις, σ' όλα τα περιβάλλοντα και σ' όλες τις οικογένειες. Ο γιος τα βάζει με τον πατέρα, βρίσκει ανυπόφορο αυτό που ο πατέρας του έβρισκε φυσικό σ' όλη του τη ζωή. Η κόρη ξεσηκώνεται ενάντια στις αρχές που της μετέδωσε η μάνα της ως καρπό της μακρόχρονης πείρας της. Η λαϊκή συνείδηση εξεγείρεται καθημερινά ενάντια στα σκάνδαλα που ξεσπούν στους κόλπους της τάξης των προναμιούχων και των χασομέρηδων, ενάντια στα εγκλήματα που διαπράττονται εν ονόματι του δικαίου του ισχυρότερου ή με σκοπό τη διατήρηση των προνομίων. Οι άνθρωποι που θέλουν να θριαμβεύσει η δικαιοσύνη, να εφαρμόσουν στην πράξη τις νέες ιδέες, σύντομα αναγκάζονται ν' αναγνωρίσουν ότι οι ευγενείς, φιλόανθρωποι κι ανομορφωτικές ιδέες τους δεν έχουν θέση στην υπάρχουσα κοινωνία, αναγνωρίζουν πως είναι ανάγκη μια επαναστατική ανεμαθύελλα να σαρώσει όλην αυτή τη σαπίλα, ν' αναζωογονήσει με την πνοή της τις ναρκωμένες καρδιές και να φέρει στην ανθρωπότητα τον αλτρουισμό (φιλαλληλία), την αυταπάρνηση και τον ηρωισμό, που χωρίς αυτά η κοινωνία εκφυλίζεται, υποβαθμίζεται και αποσυντίθεται.

Στις εποχές του ξέφρενου αγώνα δρόμου με σκοπό τον πλουτισμό, των πυρετωδών κερδοσκοπικών κινήσεων και των οικονομικών κρίσεων, της γοργής καταστροφής των μεγάλων βιομηχανιών και της εφήμερης άνθησης άλλων κλάδων της παραγωγής, περιουσιών που δημιουργούνται σκανδαλωδώς μέσα σε λίγα χρόνια και εξ ίσου εύκολα χάνονται, καταλαβαίνουμε ότι οι οικονομικοί θεσμοί που διέπουν την παραγωγή και την ανταλλαγή δεν δίνουν στην κοινωνία την ευημερία που επιδίωκαν να της εγγυηθούν. Φέρνουν τα εκ διαμέτρου αντίθετο αποτέλεσμα. Αντί για την τάξη γεννούν το χάος, αντί για την ευτυχία γεννούν τη δυστυχία και την αβεβαιότητα για το αύριο, αντί για την αρμονία των συμφερόντων φέρνουν τον πόλεμο, τον διαρκή πόλεμο του εκμεταλλευτή ενάντια στον παραγωγό, των εκμεταλλευτών και των παραγωγών μεταξύ τους. Βλέπουμε την κοινωνία να χωρίζεται ολοένα πιο καθαρά σε δυο εχθρικά στρατόπεδα και συγχρόνως να υποδιαιρείται σε χιλιάδες μικροομάδες που πολεμούν λυσσαλέα μεταξύ τους. Αποκομωμένη απ' αυτούς τους πολέμους και από την αθλιότητα που φέρνουν, η κοινωνία αναζητά έναν νέο τρόπο οργάνωσης. Απαιτεί ρητά την πλήρη αναδιάρθρωση του καθεστώτος της ιδιοκτησίας, της παραγωγής, της ανταλλαγής και του συνόλου των οικονομικών σχέσεων που απορρέουν απ' αυτές.

Ο κυβερνητικός μηχανισμός που έχει επιφορτιστεί με τη διατήρηση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων λειτουργεί σκόμη. Σε κάθε στροφή των ξεβιδωμένων τροχών του παθαίνει βλάβη και σταματάει. Η λειτουργία του γίνεται ολοένα πιο δύσκολη, η δυσαρέσκεια με τις στέλειές του μεγαλώνει. Κα-

θμερινά προβάλλονται νέες απαιτήσεις: «Μεταρρυθμίστε αυτό, μεταρρυθμίστε εκείνο!» φωνάζουν από παντού. «Πόλεμοι, οικονομία, φορολογία, δικαστήριο, αστυνομία, όλα πρέπει να ξαναφτιαχτούν, να στηριχθούν σε νέες βάσεις», λένε οι μεταρρυθμιστές. Αλλά όλοι καταλαβαίνουν πως είναι αδύνατον να επισκευάσουν, να διορθώσουν ένα μεμονωμένο κομμάτι, γιατί όλα είναι αλληλένδετα. Και, άλλωστε, πώς να επισκευαστούν, όταν η κοινωνία είναι χωρισμένη σε δυο απροκάλυπτα εχθρικά στρατόπεδα; Αν ικανοποιήσεις μερικούς δυσαρεστημένους, θα δημιουργήσεις καινούργιους δυσαρεστημένους.

Ανίκονες να πάρουν τον δρόμο των μεταρρυθμίσεων αφού κάτι τέτοιο θα σήμαινε συμμετοχή στην επανάσταση, συγχρόνως πάρα πολύ αδύναμες για να καταφύγουν απροκάλυπτα στην αντεπαναστατική βία, οι κυβερνήσεις αρκούνται σε ημίμετρα που δεν μπορούν να ικανοποιήσουν κανέναν και το μόνο που κάνουν είναι να προκαλούν νέες δυσαρέσκειες. Οι μέτριες προσωπικότητες που αναλαμβάνουν στις μεταβατικές εποχές τη διοίκηση του κυβερνητικού σκάφους ονειρεύονται μόνον ένα πράγμα: να πλουτίσουν πριν έρθει ο επόμενος πόλεμος. Δεχόμενοι επιθέσεις πανταχόθεν, αμύνονται οδύξειο, άγονται και φέρονται, κάνουν απανωτές βλακειές και έτσι πριονίζουν και την τελευταία σανίδα σωτηρίας τους: σμαυρώνουν το κύρος της κυβέρνησης και την γλειοσιούν με την ανικανότητά τους.

Σε τέτοιες εποχές επιβάλλεται να γίνει επανάσταση. Αποτελεί κοινωνική αναγκαιότητα. Η κατάσταση είναι εποναστατική.

Όταν διαβάζουμε στους καλύτερους ιστορικούς μας για τη γένεση και την ανάπτυξη των μεγάλων επαναστατικών κραδασμών, βρίσκουμε συνήθως, κάτω απ' τον τίτλο «Τα αίτια της επανάστασης», μια συναρπαστική περιγραφή της κατάστασης που επικρατούσε την προηγούμενη της επανάστασης. Η αθλιότητα του λαού, η γενική ανασφάλεια, τα σπασμωδικά μέτρα της κυβέρνησης, τα εμετικά σκάνδαλα που αναδεικνύουν τα μεγάλα κουσουρία της κοινωνίας, οι νέες ιδέες που προσπαθούν να επιβληθούν αλλά προσκρούουν στην ανικανότητα των υποστηρικτών του παλαιού καθεστώτος: τίποτε δεν λείπει απ' την εικόνα. Μελετώντας αυτήν την εικόνα, πειθόμαστε ότι η επανάσταση ήταν όντως αναπόφευκτη, ότι δεν υπήρχε άλλη διέξοδος από την εξέγερση.

Ας πάρουμε για παράδειγμα την κατάσταση πριν το 1789, όπως μας την παρουσιάζουν οι ιστορικοί. Νομίζουμε πως ακούμε τον αγρότη να παραπονιέται για τον φόρο του αλατιού, για τη δεκάτη, για τα δασίματα στον φεουδάρχη, και να θρέφει στην καρδιά του άσβεστο μίσος για τον άρχοντα, τον καλόγερο, τον μονοπωλητή και τον φοροεισπράκτορα. Μας φαίνεται πως βλέπουμε τους αστούς να παραπονούνται ότι οι δημοτικές αρχές έχουν χάσει τα δικαιώματά τους και να καταριούνται τον μονάρχη. Ακούμε τον λαό να βλαστημάει τη βασιλίτσα, να ξεσηκώνεται μαθαίνοντας τα καμώματα των υπουργών και να λέει

διαρκώς ότι οι φόροι είναι αβάσταχτοι και τα δασύματα εξοντωτικά, ότι οι σοδειές ήταν κακές και ο χειμώνας βαρύτατος, ότι τα τρόφιμα είναι πανάκριβα κι οι μονοπωλητές άπληστοι, ότι οι ειρηνοδίκες των χωριών αρπάζουν τη σοδειά του χωρικού, ότι ο αγροφύλακας κάνει τον σατράπη, ότι το ταχυδρομείο δεν είναι καθόλου καλά οργανωμένο και οι υπάλληλοί του είναι τεμπελόσυκα... Κοντολογίς, τίποτε δεν πάει καλά, όλοι παραπονούνται. Από παντού ακούμε: «Δεν πάει άλλο ουτή η κατάσταση, άσχημη κοτάληξη θα 'χουμε!»

Αλλά οπ' αυτές τις ειρηνικές σκέψεις μέχρι τον ξεσηκωμό, μέχρι την επανάσταση, υπάρχει μια ολόκληρη άβυσσος, ουτή που στους περισσότερους ανθρώπους χωρίζει τη σκέψη οπό την πράξη, τον συλλογισμό από την επιθυμία, από την ανάγκη για δράση. Πώς γεφυρώθηκε αυτή η άβυσσος; Πώς αυτοί οι άνθρωποι που, χθες ακόμη, παραπονούνταν ειρηνικά για το χάλι τους καπνίζοντας το τσιμπούκιο τους και χαιρετούσαν δουλικά τον αγροφύλακα και τον χωροφύλακο τους οποίους πριν λίγο βρίζανε, πώς, λίγες μέρες αργότερα, αυτοί οι ίδιοι άνθρωποι πήραν τα δρεπάνια και τους σιδηρολοστούς κι επιτεθήκανε στον πύργο του άρχοντα, που χθες οκόμο τους τρώμαζε; Ποιο θούμα μεταμόρφωσε αυτούς τους άνδρες, που οι γυναίκες τους τους θεωρούσαν δικαιολογημένα δειλούς, σε ήρωες που προχωρούσαν ακάθεκτοι κάτω από τις οβίδες των κανονιών και απ' τα πυρά των μυδραλιών προς την κατάκτηση των δικαιωμάτων τους; Πώς τα λόγια, που ειπώθηκαν τόσες φορές και σκορπίζονταν στον αέρα σαν τον ήχο της καμπάνας, μετατράπηκαν επί τέλους σε έργα;

Εύκολα μπορούμε νο δώσουμε την απάντηση:

Αυτό που προκάλεσε τη μετατροπή τους είναι η δράση, η διαρκής, ακατάπαυτα ανανεωνόμενη δράση των επαναστατικών μειονοτήτων. Το θάρρος, η αφοσίωση, η ουτοθυσία είναι κι αυτά κολλητικά, όπως η δειλία, η δουλικότητα και ο πανικός.

Τι μορφές θα πάρει η ογκιτάτσια; Μα τις πιο διαφορετικές μορφές, όποιες θα της επιβάλουν οι περιστάσεις, τα χρησιμοποιούμενα μέσα και οι διαθέσεις των ανθρώπων. Άλλοτε σοβορή, άλλοτε περιπαικτική, αλλά πάντα τολμηρή, άλλοτε συλλογική, άλλοτε κοθαρά ατομική, δεν παραμελεί κανένα από τα μέσα που έχει στη διάθεσή της, κανένο γεγονός της δημόσιας ζωής, για να κρατάει πάντα ξύπνιο το πνεύμο, να διαδίδει τη δυσaréσκεια και να της δίνει μορφή, ν' ανάβει το μίσος ενάντιο στους εκμεταλλευτές, να γελοιοποιεί τους κυβερνώντες και να δείχνει την αδυναμία τους και, πάνω οπ' όλα και πάντα, να ξυπνά το θάρρος, το εξεγερσιακό πνεύμο, διδάσκοντος με το παράδειγμά της.

II

Όταν σε μια χώρο δημιουργείται επαναστατική κατάσταση χωρίς οκόμη να έχει αφυπνιστεί επαρκώς το εξεγερσιακό πνεύμο στις μάζες για να μετοφρα-

στεί σε παραχώδεις διαδηλώσεις στους δρόμους ή σε εξεγέρσεις, τότε τα βάρος πέφτει στις επαναστατικές μειονότητες, που με τη δράση τους θα πρέπει να καταρθώσουν ν' αφυπνίσουν το αίσθημα της ανεξαρτησίας και την ηνότητα του θάρρους, που χωρίς αυτό δεν μπορεί να γίνει καμιά επανάσταση.

Ψυχωμένοι άνθρωποι, που δεν μένουν στα λόγια αλλά πασχίζουν να τα κάνουν έργα, αμέριτοι χαρακτήρες, που γι' αυτούς η πράξη είναι ένα με την ιδέα, που γι' αυτούς η φυλακή, η εξορία και ο θάνατος είναι πρατιμότερα από μια ζωή που βρίσκεται σε διάσταση με τις αρχές τους, άφοβοι άνθρωποι, που ξέρουν πως πρέπει να τολμήσουν για να πετύχουν, αυτοί ρίχνονται πρώτοι στη μάχη, πολύ πριν οι μάζες αγανακτήσουν αρκετά για να σηκώσουν ανοιχτά τη σημαία της επανάστασης και, με τα όπλα στα χέρια, να πολεμήσουν για να κατακτήσουν τα δικαιώματά τους.

Μες στα παράπανο, στις μάταιες κουβέντες, στις θεωρητικές συζητήσεις, γεννιέται μια ατομική ή συλλογική εξεγερσιακή πράξη που συμπυκνώνει τους πόθους που επικρατούν. Αρχικά, η μάζα μπορεί να μένει απαθής. Ενώ θα θαυμάζει τα θάρρος του πρωτοπόρου στόμου ή της πρωτοπόρας ομάδας, ενδέχεται αρχικά ν' ακολουθήσει τους συνετούς, τους φρόνιμους που απεικονίζουν να καταδικάζουν αυτήν την «τρέλα» και λένε ότι «οι τρελοί, οι θερμοκέφαλοι πάνε να τα χαλάσουν όλα». Ενώ τα είχαν λαγαριάσει τόσο καλά αυτοί οι φρόνιμοι και συνετοί, ενώ το κόμμα τους, συνεχίζοντας αργά και μεθοδικά το έργο του, θα κατόρθωνε σε εκατό ή διακόσια ή τριακόσια χρόνια να κατακτήσει όλο τον κόσμο, να που μπλέκεται τώρα το απρόβλεπτο: απρόβλεπτο, βέβαια, με την έννοια ότι δεν τα είχαν προβλέψει εκείνοι, οι φρόνιμοι και συνετοί. Όποιος ξέρει έστω κι ελάχιστη ιστορία και έχει στοιχειώδες μυαλό, ξέρει κάλλιστα εκ των προτέρων ότι μια θεωρητική προπαγάνδη της επανάστασης θα μεταφραστεί αναγκαστικά σε έργα πολύ πριν οι θεωρητικοί αποφανθούν πως έφτασε η ώρα της δράσης. Κι όμως, οι σαφείς θεωρητικοί μας συγκροούνται με τους «τρελαούς», τους απακηρύσσουν και τους αναθεματίζουν. Μα οι «τρελοί» κερδίζουν τη συμπάθεια του λαού, που επιδοκιμάζει σιωπηρά το θάρρος τους, και αποκταίν μισητές. Οι πρώτοι γεμίζουν τις φυλακές και τα κάτεργα, αλλά έρχονται άλλοι και συνεχίζουν το έργο τους. Οι παράνομες ενέργειες διαμαρτυρίας, αγανάκτησης και εκδίκησης πληθαίνουν.

Αλλά τότε είναι πιο αδύνατον να μείνει ο άνθρωπος αμέταχος. Όσοι στην αρχή ούτε που ρωτούσαν τι θέλουν οι «τρελοί», αναγκάζονται ν' ασχοληθούν μ' αυτούς, να συζητήσουν τις ιδέες τους, να πάρουν θέση υπέρ ή εναντίον τους. Μέσα από γεγονότα που αποσπούν τη γενική προσοχή, η νέα ιδέα διαποτίζει τα μυαλά και κερδίζει υποστηρικτές. Μια τέτοια πράξη κάνει μέσα σε λίγες μέρες πιο αποτελεσματική προπαγάνδα από χιλιάδες επαναστατικά φυλλάδια.

Γιατί, κυρίως, ξυπνά το εξεγερσιακό πνεύμα, γεννά την τόλμη. Το παλιό

καθεστώς, οπλισμένο με χωροφύλακες, δικαστές, αστυφύλακες και φαντάρους, φαίνεται ακλόνητο, όπως άπαρτο φαινόταν στον άοπλο λαό και το παλιό οχυρό της Βασίλγης με τα ψηλά τείχη και τα έτοιμα να χτυπήσουν κανόνια του. Αλλά αμέσως καταλαβαίνουμε ότι το κατεστημένο δεν έχει τη δύναμη που υποθέταμε πως έχει. Μια παράτολμη πράξη ήταν αρκετή για ν' αναστρέψει μέσα σε λίγες μέρες ολόκληρο τον κυβερνητικό μηχανισμό, για να κλονίσει τον κολοσσό. Μια μικροαναταραχή έκανε άνω-κάτω μια ολόκληρη επαρχία, και ο στρατός, που μονίμως επέβαλλε την τάξη, υποχώρησε απέναντι σε μια χούφτα χωρικούς με πέτρες και δρεπάνια. Ο λαός αντιλαμβάνεται ότι το τέρας δεν είναι τόσο φοβερό όσο τα νόμιζε, αρχίζει να συνειδητοποιεί πως θ' ακούσαν λίγες δυναμικές ενέργειες για να τα σωριάσουν καταγής. Μεσ στις καρδιές γεννιέται η ελπίδα, και ας θυμηθούμε ότι, αν η απελπισία σπρώχνει συχνά σε αναταραχές, αυτό που κόνει τις επαναστάσεις είναι η *ελπίδα* της νίκης, και μόνον αυτή.

Η κυβέρνηση αντιστέκεται, χτυπά λυσσασμένα. Αλλά, αν κόποτε η καταστολή σκότωνε την ενεργητικότητα των καταπιεσμένων, τώρα, σε εποχές αναβρασμού, φέρνει το αντίθετο αποτέλεσμα. Πρακαλεί νέες ατομικές και συλλογικές εξεγέρσεις. Σπρώχνει τους εξεγερμένους στον ηρωισμό και σιγά-σιγά οι ηρωικές πράξεις κερδίζουν καινούργιους υποστηρικτές, γεννικούνται και αναπτύσσονται. Το επαναστατικό κόμμα ενισχύεται από άτομα που μέχρι τότε ήταν εχθροί του ή αδιαφορούσαν γι' αυτό. Η κυβέρνηση, οι άρχουσες τάξεις και οι προνομιοῦχοι διασπώνται: ορισμένοι υποστηρίζουν την αντίσταση μέχρις εσχάτων, άλλοι τάσσονται υπέρ των παραχωρήσεων, άλλοι φτάνουν σε σημείο να πουν πως είναι έτοιμοι ν' απαρνηθούν προσωρινά τα προνόμιά τους ώσπου να καταλαγιάσει το εξεγερσιακό πνεύμα και να πάρουν μετά την κατάσταση στα χέρια τους. Η συνοχή της κυβέρνησης και των προνομιαῦχων σπάει.

Οι άρχουσες τάξεις μπορεί να επιχειρήσουν μια λυσσαλέα αντεπίθεση. Μα η στιγμή δεν είναι πια κατάλληλη. Η μάχη γίνεται ολοένα πιο σκληρή, πιο φοβερή, και η επανάσταση που ήδη άρχισε γίνεται πιο αιματηρή. Από την άλλη, η παραμικρή παραχώρηση που κάνουν οι άρχουσες τάξεις, αφού πια γίνεται πάρα πολύ αργά, αφού έχει αποσπαστεί με αγώνες, απλώς ξυπνά ακόμη περισσότερο το εξεγερσιακό πνεύμα. Ο λαός, που προηγουμένως θα ήταν ικανοποιημένος με μια παραχώρηση, καταλαβαίνει τώρα ότι ο εχθρός λυγίζει. Βλέπει τη νίκη του να πλησιάζει, το θάρρος του μεγαλώνει, και οι ίδιοι άνθρωποι που άλλοτε, τσακισμένοι από την αθλιότητα, αρκούσαν να ζουν υποταγμένοι, σηκώνουν τώρα το κεφάλι και πορεύονται περήφανα προς ένα καλύτερο μέλλον.

Τέλος, ξεσπάει η επανάσταση, που θα είναι τόσο πιο φοβερή όσο πιο πεισματώδεις ήταν οι προηγούμενες μάχες.

Η κατεύθυνση που θα πάρει η επανάσταση εξαρτάται βέβαια από το σύνολο

των περιστάσεων που έχουν καθορίσει την έλευση του επαναστατικού κατακλυσμού. Αλλά μπορεί να προβλεφθεί εκ των προτέρων, με βάση τη σχετική επαναστατική δράση των διάφορων κομμάτων πριν την επανάσταση.

Το ένα κόμμα έχει επεξεργαστεί καλύτερα τη θεωρία που υποστηρίζει και το πρόγραμμα που θέλει να εφαρμόσει, και τα έχει προπαγανδίσει δραστήρια με τις ομιλίες και τα γραπτά του. Αλλά δεν έχει επιβεβαιώσει αρκετά τους πόθους του, δεν τους έχει βγάλει στο φως της ημέρας, στους δρόμους, με πράξεις που αποτελούν την υλοποίηση της σκέψης που το χαρακτηρίζει. Έχει δράσει λίγο ή μάλλον δεν έχει δράσει ενάντια στους βασικούς εχθρούς του, δεν έχει χτυπήσει τους θεσμούς που σκοπεύει να καταργήσει. Είχε τη δύναμη της θεωρίας, αλλά όχι τη δύναμη της πράξης. Πολύ λίγο συντέλεσε στην αφύπνιση του εξεγερσιακού πνεύματος ή παρέλειψε να το καθοδηγήσει ενάντια σ' εκείνο που έπρεπε κυρίως να χτυπήσει κατά τη διάρκεια της επανάστασης. Ε λοιπόν, αυτό το κόμμα δεν είναι πολύ γνωστό. Αφού οι πόθοι του δεν επιβεβαιώνονται διορκώς, καθημερινά, με πράξεις που ο αντίπαλός τους θα έφτανε ως τις πιο απομονωμένες καλύβες, δεν έχουν διοποτίσει αρκετά τη μεγάλη μάζα του λαού. Δεν έχουν περάσει τη δοκιμασία του πολλού κόσμου και του δρόμου, ούτε και έχουν βρει την απλή τους έκφραση, που συνοψίζεται σε μια μόνο δημοφιλή λέξη.

Οι πιο παθιασμένοι συγγραφείς του κόμματος είναι γνωστοί στους ανογνωστές τους ως άξιοι στοχαστές, αλλά δεν έχουν τη φήμη ούτε τις ικονότητες του ονθρώπου της δράσης και, τη μέρα που ο λαός θα κατέβει στους δρόμους, θ' ακολουθήσει τις συμβουλές εκείνων που έχουν πιθανόν λιγότερο σοφείς θεωρητικές απόψεις και λιγότερο μεγαλεπήβολους στόχους, αλλά τους γνωρίζει καλύτερα γιατί τους έχει δει να δρουν.

Το κόμμα που έχει κάνει την περισσότερη επαναστατική αγκιτάσια, που έχει εκδηλώσει την πιο μεγάλη ζωτικότητα και τόλμη, αυτό θα έχει τη μεγαλύτερη επιρροή τη μέρα που θα χρειαστεί να δράσει ο λαός, που θα πρέπει να προχωρήσει για να ολοκληρώσει την επανάσταση. Αλλά όποιο κόμμα δεν έχει την τόλμη να επιβεβαιώσει τη θεωρία του με επαναστατικές ενέργειες κατά την περίοδο της προετοιμασίας, όποιο δεν είχε μια αρκετά ισχυρή παρορμητική δύναμη για να εμπνεύσει στο άτομα και στις ομάδες την αυταπάρνηση, την ακατανίκητη επιθυμία να εφαρμόσουν στην πράξη τις ιδέες τους (αν είχε παρουσιαστεί αυτή η επιθυμία, θα είχε μεταφραστεί σε πράξεις πολύ πριν ξεχυθεί στους δρόμους ολόκληρος ο λαός), όποιο κόμμα δεν μπόρεσε να κάνει δημοφιλή τη σημαία του και σαφείς και κατανοητούς τους στόχους του, θα έχει ελάχιστες πιθανότητες να υλοποιήσει έστω και το παρομικρό μέρος του προγράμματός του. Θα το παρομερίσουν τα κόμματα της δράσης.

Αυτό μας διδάσκει η ιστορία των περιόδων που προηγούνται από τις μεγά-

λες επαναστάσεις. Κι αυτό το έχει καταλάβει θαυμάσια η επαναστατική αστική τάξη: δεν άφησε ανεκμετάλλευτο κανένα μέσον αγκιτάσις που θ' αφύπνιζε το εξεγερσιακό πνεύμα, όταν προσπαθούσε ν' ανατρέψει το μοναρχικό καθεστώς. Ο γάλλος χωρικός του 18ου αι. την καταλάβαινε σαν από ένστικτο, όταν πολεμούσε για την κατάργηση των δικαιωμάτων των φεουδαρχών. Σύμφωνα μ' αυτές τις αρχές έδρασε και η Διεθνής, όταν προσπάθησε ν' αφύπνισει το εξεγερσιακό πνεύμα στους εργάτες των πόλεων και να τους σπρώξει ενάντια στον φυσικό εχθρό του μισθωτού, ενάντια στον σφετεριστή των εργαλειών της δουλειός και των πρώτων υλών.

III

Θα έπρεπε να γίνει μια –πολύ ενδιαφέρουσα, ελκυστική και κυρίως διδακτική– μελέτη για τα μέσα αγκιτάσις που χρησιμοποίησαν οι επαναστάτες σε διάφορες εποχές για να επιταχύνουν το ξέσπασμα της επανάστασης, για να κάνουν τις μάζες να συνειδητοποιήσουν τα μελλούμενα, για να δείξουν πιο καλά στον λαό τους βασικούς του εχθρούς, για ν' αφύπνισουν την τόλμη και το εξεγερσιακό πνεύμα του. Ξέρουμε όλοι πολύ καλά γιατί έγινε απαραίτητη μια επανάσταση, αλλά μόνο με το ένστικτο και ψηλαφητά φτάνουμε ν' αντιληφθούμε πώς βλάστησαν οι επαναστάσεις.

Το πρωσικό επιτελείο στρατού εξέδωσε πράσφατα ένα έργο, προς χρήση του στρατού, για την τέχνη της καταστολής των λαϊκών εξεγέρσεων, στο οποίο διδάσκει πώς μπορεί να διαλυθεί μια λαϊκή κινητοποίηση, πώς σπάζει το ηθικό και πώς κατανέμονται οι δυνάμεις. Σήμερα θέλουν να δίνουν σίγουρα χτυπήματα, να σφάζουν τον λαό με όλους τους τύπους. Ε λοιπόν, η μελέτη μου, για την οποία μίλησα πιο πάνω, θα ήταν μια απάντηση στο προσαναφερθέν έργο και σε πολλά άλλα που πραγματεύονται το ίδιο ζήτημα, λιγότερο κυνικά πολλές φορές. Θα έδειχνε πώς αποδιοργανώνεται μια κυβέρνηση, πώς κατανέμονται οι λαϊκές δυνάμεις, πώς μπορεί ν' ανέβει το ηθικό ενός λαού που τον έχουν εξουθενώσει και καταβάλει η αθλιότητα και η καταπίεση που έχει υποστεί.

Δεν έχει γίνει μέχρι σήμερα παρόμοια μελέτη. Οι ιστορικοί μας έχουν περιγράψει θαυμάσια τα μεγάλα βήματα με τα οποία η ανθρωπότητα προχώρησε προς την απελευθέρωσή της, αλλά έχουν στρέψει πολύ λίγο την προσοχή τους στις περιόδους που προηγήθηκαν από τις επαναστάσεις. Απορροφημένοι από τα δράματα που προσπαθούν να σκιαγραφήσουν, προσπερνούν βιαστικά τον πρόλογο, ενώ αυτό που κυρίως μας ενδιαφέρει είναι ίσα-ίσα ο πρόλογος.

Κι όμως, δεν υπάρχει εικόνα πιο συνταρακτική, πιο μεγαλειώδης και πιο ωραία απ' αυτήν που απεικονίζει τις προσπάθειες που κατέβαλαν οι πρόδρομοι των επαναστάσεων. Τι ακάματο μόχθο επέδειξαν οι χωρικοί και ορισμένοι

αστοί άνθρωποι της δράσης πριν τα 1789! Με τι επιμονή αγωνίστηκαν οι αντιμοναρχικοί, από την παλινόρθωση των Βουρβόνων το 1815 μέχρι την εκδίωξή τους το 1830! Πόση δροσνηριότητα επέδειξαν οι μυστικές εταιρείες κοτό τη διάρκεια της βασιλείας του μεγαλοαστού Λουδοβίκου-Φίλιππου! Πόσο συνταρακτική είναι η εικόνα των συνωμοσιών που εξύφanan οι Ιτολοί για ν' αποτινάξουν τον ουστριακό ζυγό, των ηρωικών προσπαθειών τους και των απερίγροπτων δεινών που υπέφερον οι μάρτυρές τους! Τι πένθιμη και επιβλητική τρογωδία είν' αυτή που θα περιέγραφε τις περιπέτειες της ρωσικής νεολαίας στον αγώνα της ενάντια στην κυβέρνηση και στο καθεστώς των γοιοκτημόνων και των καπιταλιστών από το 1860 μέχρι σήμερα! Τι ευγενικές προσωπικότητες παρουσιάζονται μπροστό στον σημερινό σοσιαλιστή μέσα από την ανάγνωση αυτών των δραμάτων! Τι υπέροχη αυταπάρνηση και τι αλτρουισμός, και συνάμα τι επαναστατική εκπαίδευση, όχι στη θεωρία μα στην πράξη, απ' την οποία θα έπρεπε να επωφεληθεί η νέα γενιά!

Δεν θα προχωρήσουμε εδώ σε μια τέταια μελέτη. Θ' αρκεστούμε σε λίγα, επιλεγμένα παραδείγματα, για να δείξουμε πώς έκαναν επαναστατική αγκιάτσια οι πατερόδες μας και τι είδους συμπεράσματα μπορούν να βγουν από μια τέτοια μελέτη.

Θα εξετάσουμε επιτροχάδην μιαν απ' αυτές τις περιόδους, εκείνη που προηγήθηκε από το 1789, και, αφήνοντας κατά μέρος την ανάλυση των περιστάσεων που είχαν δημιουργήσει επαναστατική κατάσταση στα τέλη του 18ου αι., θ' αρκεστούμε να δείξουμε αριθμένους τρόπους αγκιάτσιας που χρησιμοποίησαν οι πρακτόχαί μας.

Δύο κυρίως αποτελέσματα είχε η επανάσταση του 1789-1793. Το ένα, η ανατροπή της απόλυτης μοναρχίας και η όνοδος της αστικής τάξης στην εξουσία. Το άλλο, η οριστική κατόργηση των φεουδαρχικών σχέσεων και των φεουδαρχικών δοσιμότων στην ύπαιθρο. Τα δύο είναι αλληλένδετα, δεν θα μπορούσε να γίνει το ένα χωρίς το άλλο. Τα ίδια δύο ρεύματα συναντούμε και στην αγκιάτσια που προηγήθηκε της επανάστασης: αγκιάτσια ενάντια στη μοναρχία στους κόλπους της αστικής τάξης, αγκιάτσια ενάντια στα δικαιώματα των φεουδαρχών στις τάξεις των χωρικών.

Ας ριξουμε μια επιτροχάδην ματιά στο καθένα.

Εκείνη την επαχή η εφημερίδα δεν είχε αποκτήσει τη σημασία που έχει σήμερα. Τον ρόλο της τον έπαιζαν η μπροσούρα, ο λίβελλος και φυλλάδιο των τριών-τεσσάρων σελίδων. Επόμενο ήταν να πληθαίνουν τα φυλλάδια και οι μπροσούρες. Η μπροσούρα φέρνει στα χέρια της μεγάλης μάζας τις ιδέες των φιλοσόφων και των οικονομολόγων, των προδρόμων της επανάστασης. Ο λίβελλος και το φυλλάδιο κάνουν την αγκιάτσια, χτυπώντας τους τρεις βασιικούς εχθρούς: ταν βασιλιά και την Αυλή του, την αριστοκρατία και τον κλή-

ρο. Δεν θεωρητικολογούν, αλλά γελοιοποιούν.

Χιλιάδες τέτοια φυλλάδια αναφέρονται στα κουσούρια της Αυλής και κυρίως της βασίλισσας, γελοιοποιούν την Αυλή, της αφαιρούν τα παραπλανητικά της στολίδια και την παρουσιάζουν γυμνή με όλα τα ψεγάδια, τη σαπίλα, τη διαστροφή και την ηλιθιότητά της. Οι έρωτες του βασιλικού ζεύγους, τα σκάνδαλα της Αυλής, οι παράλαγες σπατάλες, τα *Σύμφωνο της Πείνας* – η συμμαχία των ισχυρών με τους μονοπωλητές του σταριού, που έφερνε πλούτη σ' αυτούς και πείνα στον λαό– αυτά έπιαναν οι λίβελλοι. Οι γελοιογράφοι είναι μονίμως στην πρώτη γραμμή και δεν αφήνουν να τους ξεφύγει κανένα γεγονός της δημόσιας ζωής με το οποίο θα μπορούσαν να πλήξουν τον εχθρό. Φτάνει να ειπωθεί δημόσια κάτι για ένα γεγονός, και ο λίβελλος και το φυλλάδιο είναι έτοιμο να το εκμεταλλευτούν ανελέητα με τον τρόπο τους. Γιατί είναι μέσα καλύτερα από την εφημερίδα για τέτοια αγκιτάτσια. Η εφημερίδα είναι μια ολόκληρη επιχείρηση και προσέχεις πολύ πριν την εκθέσεις σε κίνδυνο. Το κλείσιμο μιας εφημερίδας μπορεί να φέρει μεγάλες δυσκολίες σ' ένα ολόκληρο κόμμα. Ο λίβελλος και το φυλλάδιο βάζουν σε κίνδυνο μόνο τον συγγραφέα και τον τυπογράφο τους – τρέχα γύρευέ τους!

Προφανώς οι συγγραφείς τέτοιων κειμένων άρχισαν παραμερίζοντας τη λογοκρισία. Γιατί, αν και δεν είχε ακόμη επινοηθεί ο θαυμάσιος μηχανισμός του σημερινού ησουςιτισμού, ο νόμος περί Τύπου που εκμηδενίζει κάθε ελευθερία του επαναστάτη συγγραφέα, είχαν εν τούτοις τη «σφραγισμένη βασιλική επιστολή» για να φυλακίζουν τους συγγραφείς και τους τυπογράφους, μέτρο απάνθρωπο είν' αλήθεια, αλλά ευθύ.

Γι' αυτό οι συγγραφείς τύπωναν τους λίβελλους στα Άμστερνταμ ή αλλού, «εκατό λεύγες μακριά από τη Βαστίλη, κάτω απ' το δένδρο της Ελευθερίας». Επιπλέον, λίγα τους πείραζε να χτυπήσουν σκληρά και να εξευτελίσουν τον βασιλιά, τη βασίλισσα και τους εραστές της, τους ανώτερους αυλικούς και τους αριστοκράτες. Με τα παράνομα έντυπα, το μόνο που μπορούσε να κάνει η αστυνομία ήταν να ψάχνει τα βιβλιοπωλεία και να συλλαμβάνει τους πλανόδιους πωλητές, ενώ οι άγνωστοι στην αστυνομία συγγραφείς συνέχιζαν το έργο τους.

Το σκωπτικό τραγουδι, που είναι πολύ αθυρόστομο για να τυπωθεί αλλά κάνει τον γύρο της Γαλλίας από στόμα σε στόμα, ήταν ανέκαθεν από τα πιο αποτελεσματικά μέσα προπαγάνδας. Χτυπούσε τις κατεστημένες αρχές, χλεύαζε τις «εστεμμένες κεφαλές» και μετέφερε μέχρι την οικογενειακή εστία την περιφρόνηση για τον βασιλιά, το μίσος για τον κλήρο και την αριστοκρατία, και την ελπίδα πως δεν θ' αργήσει η μέρα της επανάστασης.

Αλλά αυτό που κυρίως βοηθούσε τους αγκιτάτορες ήταν η αφίσα. Η αφίσα μιλάει μόνη της, κάνει αποτελεσματικότερη αγκιτάτσια από ένα λίβελλο ή ένα

φυλλάδιο. Επιπλέον, οι αφίσες, χειρόγραφες ή τυπωμένες, εμφανίζονται με την παραμικρή ευκαιρία, μόλις συμβεί κάτι που ενδιαφέρει τα ευρύ κοινό. Τις ξεκολλάνε τη μια μέρα, εμφανίζονται ξανά την επομένη, κι εξαγριώνουν τους κυβερνώντες και τους λακέδες τους. «Ο προπάππους σου μας ξέφυγε, εσύ δεν θα μας ξεφύγεις!» διαβάει μια μέρα ο βασιλιάς σε μian αφίσα κολλημένη στους τοίχους του παλατιού του. Την άλλη, η βασίλισσα κλαίει απ' τη λύσσα της διαβάζοντας τοιχακολλημένες ορισμένες λεπτομέρειες της ανήθικης ζωής της. Από τότε συσσωρευόταν το μίσος του λαού για τη γυναίκα που έμελλε να αιματοκυλήσει όλο το Παρίσι μόνο και μόνο για να παραμείνει βασίλισσα.

Οι αυλικοί προτείνουν να γιορταστεί η γέννηση του Διαδόχου, του Δελφίνου, ενώ οι αφίσες απειλούν να βάλουν φωτιά στις τέσσερις άκρες της πόλης και σκορπίζουν τον πανικό, προετοιμάζοντας τα πνεύματα για κάτι το εξαιρετικό. Ή αναγγέλλουν ότι στη γιορτή «ο βασιλιάς και η βασίλισσα θα οδηγηθούν με ισχυρή φρουρά στην πλατεία Γκρεβ, ύστερα θα πάνε στο Δημαρχείο να εξομολογηθούν τα κρίματά τους και κατόπιν θ' ανεβούν σ' ένα ικρίωμα για να καούνε ζωντανοί». Ο βασιλιάς συγκαλεί τη Συνέλευση των Ευγενών, κι αμέσως οι αφίσες αναγγέλλουν ότι «ο νέος θίσος των κωμικών που παρουσιάζει ο κυρ-Καλόν (ο πρωθυπουργός) θ' αρχίσει τις παραστάσεις του στις 29 του μηνός με το αλληγορικό μπαλέτο *Ο Πίθος των Δυναστών*». Ή πάλι, η αφίσα γίνεται όλο και πιο κακιά, τρυπώνει μέχρι το θεωρείο της βασίλισσας και την πληροφορεί ότι οι τύραννοι σύντομα θα θανατωθούν.

Αλλά, κυρίως, οι αφίσες χρησιμοποιούνται ενάντια στους μονοπωλητές του σταριού, ενάντια στους μεγαλοτσιφλικάδες και τους φοροεισπράκτορες. Κάθε φορά που ο λαός βράζει από οργή, οι αφίσες αναγγέλλουν μια Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου⁴⁰ για τους φοροεισπράκτορες και τους μεγαλοτσιφλικάδες. Ο τάδε έμπορος σταριού, ο τάδε εργοστασιάρχης, ο δείνα φοροεισπράκτορας είναι μισητοί στον λαό – και οι αφίσες τούς καταδικάζουν σε θάνατο, στο όνομα «του Συμβουλίου του Λαού», «Λαϊκού Κοινοβουλίου» κτλ., ενώ αργότερα, όταν ξεσπάει μια εξέγερση, η λαϊκή οργή κατευθύνεται ενάντια στους εκμεταλλευτές που τα ονόματά τους έχουν γραφεί πολλές φορές στις αφίσες.

Αν μπορούσαμε να συγκεντρώσουμε όλες τις αναρίθμητες αφίσες που είχαν τοιχακολληθεί κατά τα δέκα με δεκαπέντε χρόνια που προηγήθηκαν από την Επανάσταση, θα καταλαβαίναμε πόσο σπουδαίος ήταν ο ρόλος αυτής της μορφής αγκιτάτσις στην προετοιμασία της εξέγερσης. Ειρωνική και σκωπτική στην αρχή, ολοένα πιο απειλητική όσο ζύγωνε η καταστροφή, είναι μονίμως σε εγρήγορση, έτοιμη πάντα ν' ανταποκριθεί σε κάθε γεγονός της τρέχουσας

⁴⁰ Η Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου (23 Αυγούστου 1572) ήταν η μεγάλη σφαγή των Διαμαρτυρομένων από τους Καθολικούς στη Γαλλία, βασιλεύοντος του Καρόλου Θ'. Η έκφραση χρησιμοποιείται έκτοτε για να υπονοήσει μεγάλη σφαγή. [Στμ.]

πολιτικής ζωής και στις διακυμάνσεις του πνεύματος των μαζών. Προκαλεί την αργή και την περιφρόνηση, κατονομάζει τους αληθινούς εχθρούς του λαού, ξυπνά στους χωρικούς, στους εργάτες και στους αστούς το μίσος γιo τους εχθρούς τους, ονογγέλλει τη μέρα της εκδίκησης και της απελευθέρωσης.

Τον 18ο αι. ήταν πολύ διαδεδομένο το ν' απαγχονίζουν ή να σχίζουν στα τέσσερο το ομοίωμα ενός εγκληματίου. Αυτό ήταν και ένα απ' το πιο δημοφιλή μέσα αγκιτάσιος. Κάθε φορά που το πνεύματα ήταν σε ανοβρασμό, σχηματίζονταν θορυβώδεις πομπές που κουβαλούσαν ένα ομοίωμα το οποίο παρίστανε τον εχθρό εκείνης της στιγμής, και οπαγχονίζουν, έκαιγαν ή έσχιζαν στα τέσσερα το ομοίωμα. «Παιδιάριασμα!» θα πουν οι γεροσμένοι πριν την ώρα τους νεοροί που πιστεύουν πως είναι λογικοί. Ε λοιπόν, η επίθεση στο σπίτι του Ρεβεγιόν (Reveillon) στις εκλογές του 1789, η εκτέλεση του Φουλόν (Foulon) και του Μπερτιέ (Bertier), που μετέβαλαν ολοκληρωτικά τον χαρακτήρα της προσδοκώμενης Επανάστασης, ήταν μόνον η προγμοποίηση αυτού που είχε προετοιμοστεί από καιρό με την εκτέλεση των ομοιωμάτων.

Νά μερικά οπό το χιλιάδες ποροδείγματο.

Ο λαός του Παρισίου δεν συμπαθούσε τον Μωπεού (Μαυρεου), έναν από τους αγαπημένους υπουργούς του Λουδοβίκου ΙΣΤ'. Μια μέρα, λοιπόν, έγινε μια συγκέντρωση και μέσα απ' το πλήθος ακούστηκαν φωνές: «Απόφαση του Κοινοβουλίου κατοδικάζει τον κυρ-Μωπεού, υπουργό Δικαιοσύνης της Γαλλίας, να κοεί ζωντονός και η στάχτη του να σκορπιστεί στον οέρα», και μετά απ' αυτό, πράγματι, το πλήθος πορεύτηκε προς το άγολμα του Ερρίκου Δ' μ' ένα ομοίωμα του υπουργού, με όλα του το ποράσημο, κι έκαψε το ομοίωμα εν μέσω γενικού ενθουσιασμού. Μιαν άλλη μέρο, κρέμασαν σ' ένα φανοστάτη το ομοίωμα του οβά Τερροί (Terror), με άμφια και λευκά γάντια. Στη Ρουέν, έσκισαν στα τέσσερο το ομοίωμα του Μωπεού, και όταν οι χωροφύλοκες εμπόδισαν την πομπή, κρέμοσαν οπ' το πόδιο ένα ομοίωμα του μισητού μονοπωλητή σταριού που, οπό τη μύτη, το στόμα και τ' οφτιά του, έπεφτε σον βροχή το στάρι.

Μιο ολόκληρη προπαγάνδα με το ομοίωμα! και μάλιστα μια προπαγάνδα πολύ διοφορετικά οποτελεσματική και που ο κόσμος την ακούει ευκολότερα οπό την αφηρημένη προπαγάνδα, η οποίο απευθύνεται μόνο στους λίγους που έχουν ήδη πειστεί.

Το ουσιαστικό για να προετοιμαστούν οι τοραχές που προηγούνται οπό τη μεγάλη επανάσταση είναι να συνηθίσει ο λαός να κοτεβαίνει στους δρόμους, να διοδηλώνει και να εκφράζει τη γνώμη του στις πλατείες, και να συνηθίσει ν' αφηφά την αστυνομία, τον στρατό και το ιππικό. Γι' αυτό οι επαναστάτες της εποχής εκείνης δεν άφησαν αχρησιμοποίητο κανένα μέσον που είχαν στη διάθεσή τους γιo να κοτεβάζουν τον λοό στον δρόμο και να προκαλούν μαζι-

κές συγκεντρώσεις.

Κάθε γεγονός της δημόσιας ζωής στα Παρίσι και στις επαρχίες χρησιμοποιούνταν έτσι. Η καινή γνώμη ανάγκασε τον βασιλιά να διώξει ένα μισητό υπουργό, οπότε ακολούθησαν ατελείωτοι πανηγυρισμοί και φωταψίες. Για να προσελκύσουν τον κόσμο, έκαιγαν πυροτεχνήματα, έριχναν βαρελότα, «τόσο πολλά που σε ορισμένους δρόμους περπατούσες πάνω σε χαρτόνια». Και, αν δεν είχαν χρήματα για ν' αγοράσουν τα απαραίτητα υλικά, σταματούσαν τους καλοστεκούμενους περαστικούς και τους ζητούσαν «ευγενικά αλλά φορτικά», όπως λένε οι σύγχρονοί τους, «μια βοήθεια για την ψυχαγωγία του λαού». Έπειτα, όταν μαζεύεται μεγάλο πλήθος, οι ρήτορες παίρνουν τον λόγο για να εξηγήσουν και να σχολιάσουν τα γεγονότα, και οι λέσχες αργανώνονται στα φανερά. Και όταν καταφθόνουν το ιππικό ή ο στρατός για να διαλύσουν το πλήθος, διατάζουν να χρησιμοποιήσουν βία ενάντια στους φιλήσυχους άνδρες και γυναίκες, ενώ τα βαρελότα που σκάζουν μπροστά στα άλογα και στο πεζικό, κάτω από τις επευφημίες και τα γέλια του πλήθους, κόβουν την αρμή όσων είχαν παραπροχωρήσει μέσα στα πλήθος. Στις επαρχιακές πόλεις, έβγαίνουν μερικές φορές στους δρόμους οι καπνοδακακαθαριστές, παρωδώντας τον νόμιμο άγμο του βασιλιά. Όλοι ξεσπούσαν σε γέλια βλέποντας τον άνδρα με το μουντζουρωμένο πρόσωπο να παριστάνει τον βασιλιά ή τη βασίλισσα. Ακροβάτες και ζαγκλέρ βγαίνουν στην πλατεία μπρος σε χιλιάδες θεατές και, στο ενδιάμεσο κραιδευτικών διηγήσεων, εξακαντίζουν τα βέλη τους ενάντια στους ισχυρούς και στους πλούσιους. Στήνεται μια υπαιθρία συγκέντρωση, οι προτάσεις γίνονται ολοένα πιο ταλμηρές, και τότε, αλίμονο στον ισχυρό ή τον πλούσιο που η άμαξά του θα περνούσε από μπροστά τους: το πλήθος θα τον κακοποιούσε οπωσδήποτε.

Το πνεύμα εργάζεται μόνο προς αυτήν την κατεύθυνση, κι αν μερικές φορές δεν βρίσκονται έξυπνοι άνθρωποι για να δημιουργήσουν συγκεντρώσεις, τότε πρώτα θα βρεθούν άνθρωποι για να κοροιδέψουν, και στη συνέχεια άνθρωποι έτοιμοι να δράσουν, ιδίως άμα την αναταραχή την έχουν προκαλέσει η κατάσταση και οι ενέργειες των ανθρώπων της δράσης.

Με δεδομένα, από τη μια, την επαναστατική κατάσταση και τη γενικευμένη δυσάρεσκεια, κι από την άλλη τις αφίσες, τους λιβελλους, τα τραγούδια και τις εκτελέσεις των ομοιωμάτων, ο πληθυσμός ξεθαρρεύει και οι συγκεντρώσεις γίνονται ολοένα πιο απειλητικές. Τη μια μέρα, επιτίθενται σ' ένα σταυροδρόμι στον Αρχιεπίσκοπο του Παρισιού. Την άλλη, παρ' ολίγο να ρίξουν στο ποτάμι έναν δούκα ή έναν κόμη. Την παράλλη, το πλήθος διασκεδάζει γιουχάζοντας τα μέλη της κυβέρνησης που περνούν απ' τον δρόμο. Ώστε τα επαναστατικά γεγονότα παρουσιάζουν τεράστια ποικιλία, μέχρι τη μέρα που μια σπιθα θα 'ναι αρκετή για να μετατρέψει τη συγκέντρωση σε ξεσηκωμό και τον

Ξεσηκωμό σ' επανάσταση.

«Είναι ο όχλος, είναι τα ρεμάλια, είναι οι ρεμπεσκέδες αυτοί που ξεσηκώνονται!» λένε σήμερα οι αγαθιάρηδες ιστορικοί μας. Μάλιστα, έτσι είναι, οι αστοί επαναστάτες δεν αναζητούσαν τους συμμάχους τους στις τάξεις των ευπόρων. Αφού οι εύποροι αρκούσαν να ψιλοκαυβεντιάσουν στα σαλόνια, έτοιμοι να κολακέψουν τον βασιλιά την επόμενη στιγμή, μάλιστα, εκεί στα κακόφημα καταγώγια του σταθμού πήγαιναν ν' αναζητήσουν συντρόφους οπλισμένους με ρόπαλα όταν ήταν να γιουχάρουν τον Σεβασμιότατο Αρχιεπίσκοπο του Παρισιού, όσο και αν αυτό δεν αρέσει στους αγαθιάρηδες που αρνούνται σήμερα αυτά τα γεγονότα.

IV

Αν η δραστηριότητα είχε περιοριστεί στην επίθεση ενάντια στα πρόσωπα και στους κυβερνητικούς θεσμούς χωρίς να θίγει τους οικονομικούς θεσμούς, άραγε θα ήταν η μεγάλη Επανάσταση αυτό που πράγματι ήταν – ένας γενικός ξεσηκωμός του λαού, εργατών και αγροτών, ενάντια στις προνομιούχες τάξεις; Θα είχε διαρκέσει η Επανάσταση τέσσερα αλόκληρα χρόνια; Θα είχε κλονίσει συθέμελα τη Γαλλία; Θα είχε βρει το ακαταμάχητο θάρρος που της έδωσε τη δύναμη ν' αντισταθεί στους βασιλιάδες που συνωμοτούσαν εναντίον της;

Και βέβαια όχι! Ας υμνούν όσο θέλουν οι ιστορικοί τα κατορθώματα των «κυρίων της Τρίτης Τάξης», της Συντακτικής ή της Εθνοσυνέλευσης – ξέρουμε πολύ καλά τα έργα τους. Ξέρουμε ότι η Επανάσταση θα είχε αρκεστεί σ' έναν μικρό περιορισμό της εξουσίας του μονάρχη και δεν θα έθιγε το φεουδαρχικό καθεστώς, αν οι αγρότες της Γαλλίας δεν είχαν ξεσηκωθεί απ' άκρου σ' άκρο της χώρας και δεν είχαν επιβάλει επί τέσσερα ολόκληρα χρόνια την αναρχία – την αυθόρμητη επαναστατική δραστηριότητα των ομάδων και των ατόμων που δεν είχαν καμία κυβερνητική δέσμευση. Ξέρουμε ότι ο χωρικός θα είχε παραμείνει υποζύγιο του άρχοντα, αν δεν είχε συνεχίσει την επανάστασή του από το 1788 έως το 1793 – οπότε η Εθνοσυνέλευση αναγκάστηκε να επικυρώσει με νόμο αυτά που είχαν κατακτήσει στην πράξη οι χωρικοί: την κατάργηση, χωρίς αποζημίωση, όλων των οφειλών προς τους φεουδάρχες και την επιστροφή στις κοινότητες όλων όσα είχαν κλέψει απ' αυτές οι πλούσιοι κατά τη διάρκεια του προεπαναστατικού καθεστώτος. Μότσια θα περιμέναμε ν' αποδώσει δικαιοσύνη η Εθνοσυνέλευση, αν οι ευπόλοι και οι αβράκωτοι δεν είχαν βάλει στην κοινοβουλευτική ζυγαριά το βάρος από τα ρόπαλα και τις λόγχες τους.

Πάντως, τα χωριουδάκια δεν θα εξεγείρονταν μόνον από την αγκιτάτσι ενάντια στους υπουργούς, ούτε από τις τοιχοκολλημένες στο Παρίσι αφίσες που χτυπούσαν τη βασίλισσα. Αυτή η εξέγερση, αποτέλεσμα της γενικής κα-

τάστασης που επικροτούσε στη χώρα, προετοιμάστηκε και οπότε την αγκιτάτσια που έκαναν στους κόλπους του λουού άνθρωποι που προέρχονταν οπ' ουτάν και επιτίθενταν στους άμεσους εχθρούς του: στον άρχοντο, στον παπά-γοιοκτήμονο, στον μονοπωλητή του σταριού, στον μεγαλοσοστό.

Αυτή η αγκιτάτσια είναι λιγότερο γνωστή οπότε κείνη που αναφέραμε προηγουμένως. Η ιστορία του Παρισιού έχει γραφεί, αλλά η ιστορία των χωριών δεν έχει ακόμη ορχίσει νο γράφεται στο σοβορά: η Ιστορία ογνοεί τον χωρικό, αν κοι το ελάχιστα που ξέρουμε ορκούν γιο να μας δώσουν μια εικόνα αυτών που συνέβησαν στο χωριά.

Ο λίβελλας κοι το φυλλάδιο δεν έφταναν στα χωριά. Ο χωρικός της εποχής εκείνης ήτον αγράμματος. Η προπαγάνδα γινόταν με την οπλή και κατανοητή εικόνα, τυπωμένη ή φτιαγμένη στο χέρι. Γελοιογραφικές εικόνες με λίγες λέξεις γρομμένες δίπλα τους μοιράζονταν στα χωριά, και ο λαός έγροφε με τη φαντασία του μιο ολόκληρη ιστορία με πρωταγωνιστές τον βασιλιά, τη βοσίλισσο, τον κόμη του Αρτουά, τη Μαντάμ ντε Λαμπάλ, το Σύμφωνο της Πείνας, τους άρχοντες, «τις βδέλλες που πίνουν το αίμα του λαού». Αυτή η ιστορία μετοδιδόταν από χωριό σε χωριό κοι προετοίμαζε τα πνεύματα.

Κάπου ήτον μιο οφίσα κομωμένη με το χέρι, κολλημένη σ' ένα δένδρο, που πορακινούσε σε εξέγερση, υποσχόταν πως έρχοντο καλύτερες μέρες κοι πληροφορούσε για τις τοροχές που είχαν ξεσπάσει σε επαρχίες στην άλλη άκρη της Γαλλίας.

Με την ονομοσία «Κουκουβίνου», συγκροτούνταν μυστικές ομάδες στο χωριά για να βάλουν φωτιά στον οχυρώνα του άρχοντο, ή νο κατοστρέψουν τη σοδειά ή το ζώο του, ή γιο νο σκοτώσουν τον ίδιο τον άρχοντα. Πόσες φορές δεν βρέθηκε σε πύργους ένο πτώμα τρυπημένο μ' ένα μοχαίρι που είχε χαρογμένο πάνω του: «Αν' τους Κουκουβίνους»!

Μια μεγάλη πομπή κοτηφόριζε μιο χαράδρο, πηγοίνοντας τον άρχοντο στα κτήματά του. Μα δυο περοσσικοί, με τη βοήθειο του ομοξά, τον στοργγάλιζον κοι τον έριχον στο βάθος της χοράδρας, ενώ στην τσέπη του βρισκότον μετά ένο κομμάτι χαρτί που έγραφε: «Αν' τους Κουκουβίνους» – κοι πάει λέγοντας.

Ή μια μέρο, στη διοσταύρωση δυο δρόμων, έβλεπε ο κόσμος μιο κρεμάλα με την επιγοφή: «Αν ο άρχοντος τολμήσει να εισπράξει τους φόρους, θα κρεμοστεί σ' ουτήν την κρεμάλο. Την ίδια τύχη θα έχει όποιος τολμήσει να πληρώσει φόρους στον άρχοντο». Κοι ο χωρικός δεν πλήρωνε πιο, εκτός ον τον ονάγκοζον οι χωροφύλακες, κοι ήτον κοτά βάθος ευχοριστημένος που είχε βρει ένα πρόσχημο γιο να μη πληρώσει. Ένωθε πως υπήρχε μια μυστική δύνομη που τον υποστήριζε, συνήθιζε στην ιδέο νο μη πληρώνει τον άρχοντο κοι νο του πάει κάντρο, και σε λίγο σταμάτησε πιο να πληρώνει, και με τις απειλές κοτέκτησε το δικοίωμο νο μη πληρώνει φόρο στον άρχοντο.

Στα χωριά εμφανίζονταν διαρκώς αφίσες που ανάγγελλαν πως δεν υπήρχαν πια δασίματα, πως έπρεπε οι χωρικοί να κάψουν τους πύργους και τα τεφτέρια (λογιστικά βιβλία), πως το Συμβούλιο του Λαού εξέδωσε ένα τέτοιο διάταγμα... «Θέλουμε ψωμί! Όχι στα δασίματα και στους φόρους!»: αυτό το σύνθημα διαδιδόταν από στάμα σε στάμα στα χωριά. Σύνθημα που το καταλάβαιναν όλοι, που εντυπωνόταν κατ' ευθείαν στο μυαλό του χωρικού που τον ταλαιπωρούσαν οι χωροφύλακες ζητώντας του να πληρώσει τους οφειλόμενους φόρους. «Κάτω ο μονοπωλητής!» – και παραβίαζαν τις αποθήκες του, μοιράζονταν το στάρι και αναστάτωναν την ύπαιθρο. «Κάτω τα προνόμια των ευγενών!» – και πυρπολούσαν τους φράχτες, ξυλοφόρτωναν τους επιστάτες, και οι πόλεις, που δεν είχαν χρήματα, εξεγείρονταν με τη σειρά τους ενάντια στην κεντρική εξουσία που τους ζητούσε χρήματα. «Στη φωτιά οι φορολογικοί κατάλογοι, τα λογιστικά τεφτέρια και τα δημοτικά αρχεία!» – κι όλη η χερσόγειος κήκε τον Ιούλιο του 1789, η εξουσία αποδιοργανώθηκε, οι άρχοντες έφυγαν στο εξωτερικό και η επανάσταση εξαπλωνόταν καθημερινά.

Όλα όσα εκτυλίσσονταν στην κεντρική σκηνή του Παρισιού ήταν μόνο και μόνο μια αντανάκλαση αυτών που συνέβαιναν στην ύπαιθρο, της επανάστασης που επί τέσσερα χρόνια γινόταν σ' όλες τις πόλεις, σ' όλες τις καλύβες, και στην οποία ο λαός ενδιαφερόταν λιγότερο για τους εχθρούς του στην κεντρική εξουσία και περισσότερο για τους εχθρούς του τους πιο κοντινούς: τους εκμεταλλευτές της περιοχής του, τις βδέλλες του τόπου του.

Ας ανακεφαλαιώσουμε: Η Επανάσταση του 1788-1793, που μας παρουσιάζει σε μεγάλη κλίμακα την αποδιοργάνωση του κράτους εξ αιτίας της λαϊκής επανάστασης (που ήταν κυρίως οικονομική, όπως κάθε γνήσια λαϊκή επανάσταση), μας δίνει κι ένα πολύτιμο μάθημα.

Πολύ πριν το 1789 η Γαλλία βρισκόταν ήδη ολοφάνερα σε επαναστατική κατάσταση. Αλλά δεν είχε ακόμη ωριμάσει αρκετά το εξεγερσιακό πνεύμα ώστε να ξεσπάσει η Επανάσταση. Οι επαναστάτες έπρεπε να κατευθύνουν τις προσπάθειές τους προς την ανάπτυξη αυτού του πνεύματος απείθειας, τόλμης, μίσους ενάντια στην κατεστημένη κοινωνική τάξη πραγμάτων.

Ενώ οι επαναστάτες της αστικής τάξης καθύβουναν τις επιθέσεις τους ενάντια στην κεντρική κυβέρνηση, οι επαναστάτες του λαού –που η ιστορία δεν έχει συγκρατήσει ούτε τα ονόματά τους– και οι άνθρωποι του λαού ετοίμαζαν τη δική τους εξέγερση, τη δική τους επανάσταση, με επαναστατικές ενέργειες που κατευθύνονταν ενάντια στους άρχοντες, στους φοροεισπράκτορες και στους κάθε είδους εκμεταλλευτές.

Το 1788, όταν οι σοβαρές ταραχές προμηνούσαν τον ερχομό της επανάστασης, ο μονάρχης και η αστική τάξη προσπάθησαν να ελέγξουν την κατά-

σταση με ορισμένες ποραχωρήσεις. Άραγε θα μπορούσαν να σβήσουν τη λαϊκή έξαψη με τις Συνελεύσεις των (Κοινωνικών) Τάξεων, με τις υποκριτικές παραχωρήσεις της 4ης Αυγούστου ή με τα θλιβερά διατάγματα της Νομοθετικής; Έτσι, με τόσα λίγα, σβήνεται μια κοινωνική αναταραχή, αλλά δεν τιθασεύεται ο επαναστατημένος λαός. Και η δυσaréσκεια ολοένα μεγάλωνε. Αλλά με την επίθεση εναντίον της ιδιοκτησίας *αποδιοργανωνόταν* συγχρόνως το κράτος. Κι αυτό κατέστησε αδύνατη τη σταθεροποίηση οποιασδήποτε κυβέρνησης, και η λαϊκή επανάσταση, που κατευθυνόταν ενάντια στους άρχοντες και στους πλούσιους εν γένει, τελείωσε, όπως ξέρουμε, μετά τέσσερα χρόνια, σαρώνοντας τη μοναρχία και το απολυταρχικό καθεστώς.

Αυτήν την πορεία ακολουθαύν όλες οι επαναστάσεις. Έτσι θα εξελιχθεί και θα προχωρήσει και η επόμενη επανάσταση αν, όπως πιστεύουμε, δεν είναι μια απλή κυβερνητική αλλαγή, αλλά μια γνήσια λαϊκή επανάσταση, ένας επαναστατικός κατακλυσμός που θα μετασχηματίσει ολοσχερώς το καθεστώς της ιδιοκτησίας.

ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ

Όταν συζητούμε για την τάξη πραγμάτων που πρέπει κατά τη γνώμη μας να προκύψει από την επόμενη επανάσταση, ακούμε συχνά να μας λένε: «Όλα αυτά είναι θεωρίες, που δεν πρέπει να μας απασχολούν. Ας τα παραμερίσουμε και ας ασχοληθούμε με πρακτικά ζητήματα – με τις εκλογές, για παράδειγμα. Ας ετοιμάσουμε την άνοδο της εργατικής τάξης στην εξουσία κι αργότερα βλέπουμε τι θα προκύψει από την επανάσταση».

Αλλά υπάρχει κάτι, που μας κάνει δικαιολογημένα ν' αμφισβητούμε την ορθότητα και την ειλικρίνεια του παραπάνω συλλογισμού: ο καθένας που τα λέει αυτά έχει έτοιμη μια δική του θεωρία για τον τρόπο οργάνωσης της κοινωνίας την επαύριο, ή μάλλον την ίδια την ημέρα, της επανάστασης: δεν την παραμερίζει, αλλά προσκολλάται σ' αυτήν, την προπαγανδίζει, και τα όσα κάνει τώρα είναι απλώς το λογικό επακόλουθο των ιδεών του. Κατά βάθος, τα λόγια του «ας μη μας απασχολούν οι θεωρίες», σημαίνουν: «Μην αμφισβητείτε τη δική μας θεωρία, αλλά βοηθήστε μας να την θέσουμε σε εφαρμογή».

Πράγματι, δεν υπάρχει άρθρο εφημερίδας στο οποίο ο συντάκτης του να μη παρεμβάλλει έντεχνα τις ιδέες του για την οργάνωση της κοινωνίας όπως την εννοεί αυτός. Τις εκφράσεις «εργατικό κράτος», «οργάνωση της παραγωγής και της ανταλλαγής από το κράτος», «κολεκτιβισμός» (που περιορίζεται στην κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής και αρνείται την κοινοκτημοσύνη των προϊόντων), «κομματική πειθαρχία» κτλ. τις συναντούμε διαρκώς στα άρθρα των εφημερίδων και στις μπροσούρες. Αυτά που υποτίθεται ότι δεν δίνουν καμία σημασία στις «θεωρίες», κάνουν ό,τι μπορούν για να διδώσουν τις δικές τους θεωρίες. Και, ενώ εμείς αποφεύγουμε τέτοιες συζητήσεις, οι άλλοι προπαγανδίζουν τις δικές τους αντιλήψεις και διαδίδουν τα δικά τους λάθη, που εναντίον τους θα χρειαστεί μια μέρα ν' αγωνιστούμε. Για ν' αρκεστούμε σ' ένα μόνο παράδειγμα, ας μιλήσουμε για το βιβλίο του Σαίφφλε (Schaeffle)⁴¹ *Η ουσία του σοσιαλισμού*, το βιβλίο που έγραψε ένας πρώην υπουργός της Αυστρίας ο οποίος, με πρόσχημα την υπεράσπιση του σοσιαλισμού, έχει για μοναδική του επιδίωξη τη διάσωση της αστικής τάξης πραγμάτων από την καταστροφή. Η αλήθεια είναι ότι το βιβλίο αυτό, που μας δίνει να καταλάβουμε πολλά για το ποιόν του πρώην υπουργού, δεν συγκίνη-

⁴¹ Ο σοσιαλίζων γερμανός πολιτικός και οικονομολόγος του 19ου αι. Άλμπερτ Σαίφφλε εξέδωσε το βιβλίο το οποίο αναφέρεται ο Κροπότκιν το 1875. Σ' αυτό και στο άλλα έργα του προέβαλλε μιο οργανική και βιολογική θεωρία για την κοινωνική εξέλιξη. [Στμ.]

σε τους γάλλους και τους γερμανούς εργάτες· παρ' όλ' αυτά, οι ιδέες του, καρκευμένες με επαναστατικές φράσεις για να τις καταπιούμε πιο εύκολα, διαδίδονται καθημερινά.

Όλ' αυτά είναι απολύτως φυσικά. Είναι αντίθετα με το ανθρώπινο πνεύμα να θέλει να καταστρέψει χωρίς να δίνει μια ιδέα –έστω αρισμένες γενικές κατευθυντήριες γραμμές– για τα τι θα μπει στη θέση εκείνου που θα καταστραφεί. «Θα επιβάλουμε την επαναστατική δικτατορία», λένε οι μεν. «Θα σχηματίσουμε μια κυβέρνηση από εργάτες και θα της εμπιστευθούμε την αργάνωση της παραγωγής», λένε οι δε. «Όλα θα είναι κοινά στις εξεγερμένες κοινότητες», λένε οι άλλοι. Αλλά όλοι ανεξαιρέτως έχουν μιαν άποψη για τα μέλλον, που της μένουν λίγο-πολύ πιστοί· και η άποψη αυτή, συνειδητά ή όχι, επιδρά στον τρόπο δράσης τους κατά την παρούσα περίοδο της προετοιμασίας.

Δεν κερδίζουμε τίποτα αν αποφεύγουμε αυτά τα «θεωρητικά ζητήματα»· απεναντίας, αν θέλαμε να είμαστε «πρακτικοί», πρέπει οπωσδήποτε, από σήμερα κιόλας, να εκθέσουμε και να εξετάσουμε από όλες του τις πλευρές το ιδανικό μας, το ιδανικό του αναρχικού καμμουνισμού. Στο κάτω-κάτω, αν δεν εκθέσουμε, δεν συζητήσουμε, δεν διαδώσουμε αυτό το ιδανικό τώρα, στην περίοδο της σχετικής ηρεμίας που περνούμε, πότε θα τα κάνουμε;

Μήπως τη μέρα που, μες στους καπνούς των οδοφραγμάτων, πάνω στα ερείπια του γκρεμισμένου καθεστώτος, θα πρέπει, πάνω στη βράση, ν' ανοίξουμε τις πόρτες σ' ένα καινούργιο μέλλον; Όταν θα πρέπει να έχουμε πάρει ήδη μιαν απόφαση και θα έχουμε την ακλόνητη επιθυμία να την εφαρμόσουμε; Τότε, δεν θα έχουμε πια καιρό για συζήτηση. Θα χρειάζεται δράση, άμεση δράση, προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση.

Αυτό που έκανε τις παλαιότερες επαναστάσεις να μη δώσουν στον γαλλικό λαό όλα όσα δικαιούνταν να περιμένει απ' αυτές, δεν ήταν τα ότι έγιναν πάρα πολλές συζητήσεις για τις επιδιώξεις της επανάστασης που πλησίαζε. Η μέριμνα να καθοριστούν αυτές οι επιδιώξεις και να οριστεί τι έπρεπε να γίνει, αφηνόταν μονίμως στους ηγέτες, που πρόδιδαν πάντα ανεξαιρέτως τον λαό, όπως ήταν αναμενόμενα. Αυτό που εμπόδιζε τον λαό να δράσει δεν ήταν το ότι είχε μιαν ολακληρωμένη θεωρία, αλλά το ότι δεν είχε καμία θεωρία. Η αστική τάξη, και το 1848 και το 1870, ήξερε θαυμάσια τι έπρεπε να κάνει τη μέρα που ο λαός θα έριχνε την κυβέρνηση. Ήξερε ότι έπρεπε ν' αρπάξει την εξουσία, να την επικυρώσει με εκλογές, να απλίσει τους μικροαστούς ενάντια στον λαό και, ελέγχοντας τον στρατό, τα κανόνια, τις αδούς επικοινωνίας και το χρήμα, να εξαπολύσει τους μισθοφόρους της ενάντια στους εργάτες τη μέρα που θα τολμούσαν να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Εκείνη ήξερε τι έπρεπε να κάνει τη μέρα της επανάστασης.

Μα ο λαός δεν ήξερε. Για το πολιτικό ζήτημα, αναμασούσε αυτά που έλεγε

η αστική τάξη: «Δημοκρατία και καθολικό δικαίωμα ψήφου» το 1848. «Κομόνο» έλεγε μοζι με τους μικροοστούς τον Μάρτη του 1871. Αλλά ούτε το 1848 ούτε το 1871 είχε μια συγκεκριμένη ιδέα για το τι θα έπρεπε να κάνει, για να λύσει το πρόβλημα του ψωμιού και της εργοσίας. «Η οργάνωση της εργοσίας», που ήταν στην ημερησίο διάταξη το 1848 (αποκύημα της φαντασίας που το ξαναπροβάλλουν τελευταίο με άλλη μορφή οι γερμανοί κολεκτιβιστές), ήταν κάτι τόσο αόριστο, που δεν έλεγε τίποτα· το ίδιο και ο εξ ίσου αόριστος κολεκτιβισμός της Διεθνούς στη Γαλλία του 1869. Αν, τον Μάρτη του 1871, είχε ρωτήσει κάποιος όλους όσους αγωνίζονταν για την επικράτηση της Κομόνας τι θα έκαναν για να λύσουν το πρόβλημα του ψωμιού και της εργοσίας – τι τρομερά διαφορετικές και οντιφατικές απαντήσεις θα είχε πάρει! Έπρεπε να δημευτούν το εργαστήριο στο όνομο της Κομόνας του Παρισιού; Έπρεπε να καταλάβουν τα σπίτια και να τα ονομάσουν κοινή ιδιοκτησία της επαναστατημένης πόλης; Έπρεπε να δημεύσουν όλα τα τρόφιμα και να οργανώσουν τη διανομή τους με δελτίο; Έπρεπε να διακηρύξουν ότι όλα τα πλούτη που ήταν συσσωρευμένο στο Παρίσι ήταν συλλογική ιδιοκτησία του γολλικού λαού και να τα χρησιμοποιήσουν για ν' απελευθερώσουν ολόκληρο το έθνος; Ο λαός δεν είχε διαμορφωμένη άποψη για κανένα από τα ποροπάνω ζητήματα. Η Διεθνής, απορροφημένη στις ανάγκες της όμεσης πάλης, είχε ποραμείλησει την σε βάθος εξέταση των ζητημάτων αυτών. «Είναι πορομύθια, είναι θεωρίες αυτά που μας λένε», φώναζον σε όσους τα έθετον· και όταν κάποιος μιλούσε για κοινωνική επανάσταση, ορκούντον να την ορίσει με λέξεις όπως «ελευθερία, ισότητα, αλληλεγγύη», που ήταν εξ ίσου αόριστες.

Δεν θέλουμε να επεξεργαστούμε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα για την περίπτωση που θα γίνει επανάσταση. Ένο τέτοιο πρόγραμμα οπλώς θα εμπόδιζε τη δράση· πολλοί θα το εκμετολλεύονταν, για να μας πουν το ακόλουθο σόφισμα: «Αφού δεν μπορούμε να υλοποιήσουμε το πρόγραμμά μας, ας μην κάνουμε τίποτε· ος φυλάξουμε το πολύτιμο αίμα μας για μια καλύτερη ευκοιλία».

Ξέρουμε πολύ καλά ότι κάθε λαικό κίνημα είναι ένα βήμα προς την κοινωνική επανάσταση. Ξυπνάει το εξεγερσιακό πνεύμα, μας συνηθίζει να θεωρούμε την κοτεστημένη τάξη (ή μάλλον την κατεστημένη αταξία) κάτι ολοφάνερα αστοθές· και θα πρέπει κάποιος να έχει όλη την ανοησία και το θράσος του γερμανού βουλευτή για να ρωτήσει: «Και σε τι βοήθησε η Μεγάλη Επανάσταση ή η Κομόνα;» Αν η Γαλλία βρίσκεται στην πρωτοπορία της επανάστασης, αν ο γολλικός λαός έχει επαναστατικό πνεύμα και επαναστατική νοοτροπία, ο λόγος είναι ότι έκανε πολλές επαναστάσεις τις οποίες οποκήρυσαν οι δογματικοί και οι ηλίθιοι.

Αλλά αυτό που ενδιαφέρει εμάς είναι να καθορίσουμε τον στόχο που προτινουμε. Κοι όχι μόνο να τον καθορίσουμε, αλλά και να τον προβάλλουμε, με

έργα και με λόγια, για να τον κάνουμε τόσο γνωστό, ώστε τη μέρα της κινητοποίησης να βρίσκεται σ' όλα τα στόματα. Καθήκον πολύ πιο μεγάλο και πολύ πιο επιτακτικό από όσο γενικά φανταζόμαστε· γιατί, αν αυτός ο στόχος είναι ολοζώντανος στα μότια λίγων, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τη μεγάλη μάζα, που της θαμπώνει την όραση ο αστικός, ο φιλελεύθερος, ο κομουναλιστικός [κοινοτιστικός], ο κολεκτιβιστικός κτλ. Τύπος.

Απ' αυτόν τον στόχο θα εξαρτηθεί η πορούσα και η μελλοντική δράση μας. Η διαφορά ανάμεσα στον αναρχικό κομμουνιστή, στον εξουσιαστικό κολεκτιβιστή, στον γιακωβίνο και στον αυτονομιστή κομουναλιστή δεν έγκειται μόνο στο πώς αντιλαμβάνονται τα λίγο-πολύ μακρινά ιδανικά τους. Δεν γίνεται αισθητή μόνο τη μέρα της επανάστασης, αλλά φαίνεται ακόμη και σήμερα, στο καθετί, στην κάθε όποψη, ακόμη και για το πιο ασήμαντο ζήτημα. Τη μέρα της επανάστασης, ο κρατιστής κολεκτιβιστής θα σπεύσει να εγκατασταθεί στο Δημαρχείο του Παρισιού, από όπου θα εκδίδει τα διατάγματά του για το ιδιοκτησιακό καθεστώς· θα προσπαθήσει να οργανώσει μια πανίσχυρη κυβέρνηση που θα χώνει τη μύτη της παντού και θα καταγράψει μέχρι και τις κότες του πιο ασήμαντου χωριού. Ο αυτονομιστής κομμουνιστής θα σπεύσει κι αυτός στο Δημαρχείο και, αφού σχηματίσει κι αυτός κυβέρνηση, θα προσπαθήσει να επαναλάβει την ιστορία της Κομόνας του 1871, ενώ συγχρόνως θα προσέχει να μην αγγίξει την ιερή ιδιοκτησία, όσο δεν θα το έχει κρίνει σκόπιμο κάτι τέτοιο το Συμβούλιο της Κομόνας. Ενώ ο αναρχικός κομμουνιστής θα θέσει αμέσως υπό τον έλεγχό του τα εργοστάσια, τα σπίτια, τις αποθήκες τροφίμων, κοντολογίς όλο τον κοινωνικό πλούτο, και θα προσπαθήσει να οργανώσει μέσα σε κάθε κοινότητα, μέσα σε κάθε ομάδα, την από κοινού παραγωγή και κατανάλωση, για να καλύψει όλες τις ανάγκες των ομόσπονδων κοινοτήτων και ομάδων.

Αυτή η ίδια διαφορά επεκτείνεται μέχρι στις πιο ασήμαντες εκδηλώσεις της ζωής μας και της καθημερινής μας δραστηριότητας. Αφού κάθε άνθρωπος προσπαθεί να εναρμονίσει, κατά κάποιο τρόπο, τον σκοπό με τα μέσα της δράσης του, έπεται ότι ο αναρχικός κομμουνιστής, ο κρατιστής κολεκτιβιστής και ο αυτονομιστής κομμουνιστής δεν συμφωνούν σε όλες τις λεπτομέρειες της άμεσης δραστηριότητάς τους.

Αυτή η διαφορά υπάρχει· ας μην προσπαθούμε, λοιπόν, να την συγκαλύψουμε. Απεναντίας, ας εκθέσουμε ειλικρινά ο καθένας τον στόχο του, και η συζήτηση που θα γίνεται ακατάπαυτα, καθημερινά, κάθε στιγμή μες στις ομάδες –άχι μόνο στις εφημερίδες, γιατί τότε παραγίνεται κλειστή– ας δημιουργήσει μες στις λαϊκές μάζες μια κοινή ιδέα, στην οποία θα μπορούσε μια μέρα να συμφωνήσει ο πολύς λαός.

Όσο για το άμεσο παρόν, έχουμε ορισμένους κοινούς τομείς δράσης, στους

οποίους όλες οι ομάδες μπορούν ήδη να ενεργούν από κοινού. Είναι ο τομέας της πώλης ενάντια στο κεφάλαιο, είναι ο τομέας της πώλης ενάντια σ' αυτό που στηρίζει το κεφάλαιο: ενάντια στην κυβέρνηση. Ανεξάρτητα από τις απόψεις μας για τη μελλοντική οργάνωση της κοινωνίας, υπάρχει κάτι στο οποίο συμφωνούν όλοι οι τίμιοι σοσιαλιστές: αποτέλεσμα της επικείμενης επανάστασης πρέπει να είναι η απαλλοτρίωση του κεφαλαίου. Λοιπόν, κάθε αγώνας που προετοιμάζει αυτήν την απαλλοτρίωση πρέπει να υποστηρίζεται ανεπιφύλακτα από όλες τις σοσιαλιστικές ομάδες, σε οποιαδήποτε τάση και αν ανήκουν. Και όσο περισσότερο συναντιούνται οι διάφορες ομάδες σ' αυτό το κοινό πεδίο δράσης και σε όλα εκείνα στα οποία θα μας οδηγούν οι περιστάσεις, τόσο καλύτερα θα μπορέσουμε να καταλάβουμε όλοι τι θα πρέπει να κάνουμε όταν γίνει η επανάσταση.

Αλλά να θυμόμαστε κάτι: για να μπορέσει μια ιδέα, λίγο-πολύ γενική, να ξεπηδήσει από τις μάζες τη μέρα της αναταραχής, δεν πρέπει να παραλείψουμε να εκθέτουμε διαρκώς το ιδανικό μας για την κοινωνία στην οποία θα οδηγήσει η επανάσταση. Αν θέλουμε να είμαστε πρακτικοί, ας εκθέτουμε αυτά που οι κάθε λογής αντιδραστικοί αναμάνζουν μανίμως «ουτοπίες» και «θεωρίες». Θεωρία και πράξη πρέπει να είναι ένα, αν θέλουμε να πετύχουμε τους στόχους μας.

Η ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

I

Δεν είμαστε πια οι μόνοι που λέμε ότι η Ευρώπη βρίσκεται στα πρόθυρα μιας μεγάλης επανάστασης. Η αστική τάξη, απ' τη μεριά της, αρχίζει κι αυτή να το καταλαβαίνει, όπως δείχνουν και τα άρθρα στις εφημερίδες της (Νοέμβρης 1882). Οι *Times* το αναγνώρισαν σ' ένα άρθρο που το κάνει ακόμη πιο εκπληκτικό το γεγονός ότι δημοσιεύτηκε σε μια εφημερίδα που ποτέ δεν ανησυχεί αν δεν υπάρχει σοβαρός λόγος. Χλευάζοντας αυτούς που εξυμνούν τις σπαρτιάτικες αρετές της αποταμίευσης και της εγκράτειας, η εφημερίδα των χρηματιστικών κύκλων του Λονδίνου καλεί την αστική τάξη να σκεφτεί πιο σοβαρά την ελεεινή κατάσταση των εργατών στην κοινωνία μας και να βρει τι παραχωρήσεις πρέπει να κάνει, γιατί οι εργάτες είναι απολύτως δικαιολογημένα δυσαρεστημένοι. Η *Journal de Geneve* –αυτή η γριά πουτάνα– σπεύδει κι αυτή να παραδεχθεί ότι οπωσδήποτε οι δημοκρατικές κυβερνήσεις δεν ασχολήθηκαν όσο θα έπρεπε με το κοινωνικό ζήτημα. Κι άλλοι, που απαξιούμε να τους κατονομάσουμε αν και δεν παύουν να είναι πιστοί εκφραστές της μεγαλοαστικής τάξης ή του μεγάλου χρηματιστικού κεφαλαίου, θλίβονται από τώρα για τα δεινά που περιμένουν στο εγγύτατο μέλλον το μικροαφεντικό που θ' αναγκαστεί να δουλεύει σαν τους εργάτες του, ή μάλλον διαπιστώνουν ότι φουσκώνει γύρω τους το κύμα της λαϊκής οργής.

Τα πρόσφατα γεγονότα στην πρωτεύουσα της Αυστρίας, η αναταραχή στη βόρειο Γαλλία, τα όσα συμβαίνουν στην Ιρλανδία και στη Ρωσία, τα κινήματα στην Ισπανία και χιλιάδες άλλες γνωστές σε όλους ενδείξεις· οι δεσμοί αλληλεγγύης που ενώνουν τους εργαζόμενους της Γαλλίας μεταξύ τους και με τους εργαζόμενους των άλλων χωρών, αυτοί οι αόρατοι δεσμοί που κάνουν να χτυπούν με τον ίδιο παλμό οι καρδιές των εργαζομένων σε μια δεδομένη στιγμή και που τις ενώνουν σε μια μόνο δύναμη, πράγμα πολύ πιο θαυμαστό από την ενότητα που εκφράζει μόνον η ύπαρξη μιας κεντρικής επιτροπής – όλ' αυτά απλώς επιβεβαιώνουν τις προβλέψεις.

Τέλος, η κατάσταση στη Γαλλία, που μπαινει πάλι στη φάση στην οποία όλα τα κόμματα που φιλοδοξούν να πάρουν την εξουσία είναι έτοιμα να συμμαχήσουν για να την αντιμετωπίσουν ενωμένα· η πολύ μεγάλη κινητικότητα των διπλωματών που προοιωνίζεται την έλευση του πανευρωπαϊκού πολέμου ο οποίος, όσο πιο πολλές φορές αποσοβείται, τόσο πιο σίγουρος γίνεται· το αναπόφευκτο αποτέλεσμα αυτού του πολέμου, που θα είναι αναγκαστικά η λαϊκή εξέγερση στην ηττημένη χώρα – όλ' αυτά, που συμβαίνουν συγχρόνως

σε μίαν εποχή πλούσια σε γεγονότα όπως η δική μας, μας κάνουν να προβλέψουμε πως πλησιάζει οπωσδήποτε η μέρα της επανάστασης.

Η αστική τάξη το καταλαβαίνει και ετοιμάζεται ν' αντισταθεί με τη βία, γιατί δεν ξέρει, ούτε και θέλει να μάθει, άλλα τρόπο. Είναι αποφασισμένη ν' αντισταθεί μέχρις εσχάτων και να σφάξει εκατό και διακόσιες χιλιάδες εργάτες αν χρειαστεί, συν καμιά πενήντα χιλιάδες γυναικόπαιδα, φτάνει να διατηρήσει την κυριαρχία της. Αυτό δεν είναι πράγματι τίποτα μπροστά στη φρίκη της σφαγής που θα εξαπολύσει. Έχει αποδείξει την κτηνωδία της στο Πεδίο του Άρεως το 1790, στη Λυόν το 1831 και στο Παρίσι το 1848 και το 1871. Για να σώσουν το κεφάλαιο και το δικαίωμά τους στην απραξία και στη φαυλότητα, όλα τα μέσα είναι επιτρεπτά γι' αυτούς.

Αυτοί έχουν αποφασίσει για το πρόγραμμα της δράσης τους. Μπορούμε να πούμε το ίδιο για μας και για το δικό μας πρόγραμμα δράσης;

Για την αστική τάξη η σφαγή είναι ήδη ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα, φτάνει να βρεθεί στρατός - μικρή σημασία έχει αν θα είναι γαλλικός, γερμανικός ή τουρκικός - που θ' αναλάβει τη σφαγή. Αφού το μόνο που την ενδιαφέρει είναι να διατηρήσει την ήδη υπάρχουσα κατάσταση, το status quo, έστω και για δεκαπέντε χρόνια παραπάνω, το όλο ζήτημα συνοψίζεται γι' αυτήν σε μια στρατιωτική σύγκρουση. Τελείως διαφορετικά τίθεται το ζήτημα για τους εργαζόμενους, γιατί *αυτοί* θέλουν ν' αλλάξουν την υπάρχουσα κατάσταση. Το πρόβλημα γι' αυτούς δεν παρουσιάζεται τόσο χοντροκομμένο και απλό. Απεναντίας, παρουσιάζεται πολύ σύνθετο. Αλλά η αιματηρή σύγκρουση, για την οποία πρέπει να είμαστε κι εμείς προετοιμασμένοι όπως η αστική τάξη, είναι για μας μόνο μια φάση του πολέμου μας ενάντια στο κεφάλαιο. Δεν θα μας βοηθούσε σε τίποτα ν' ασκήσουμε τρομοκρατία ενάντια στην αστική τάξη και ν' αφήσουμε τα πράγματα όπως είναι. Οι στόχοι μας είναι πολύ διαφορετικοί, τα οράματά μας πολύ ανώτερα.

Για μας, το πρόβλημα είναι να καταργηθεί η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο. Στόχος μας είναι να βάλουμε τέλος στις αδικίες, στα δεινά και στα εγκλήματα που απορρέουν από την απραξία των μεν και από την οικονομική, πνευματική και ηθική υποδούλωση των δε. Το πρόβλημα είναι πολύ σοβαρό. Αλλά αφού οι προηγούμενοι αιώνες το κληροδότησαν στη δική μας γενιά, αφού η ιστορία μάς υποχρεώνει να το λύσουμε μια και καλή, πρέπει ν' αναλάβουμε αυτό το έργο. Στο κάτω-κάτω, δεν χρειάζεται να ψάξουμε και πολύ, για να βρούμε τη λύση του. Γιατί μας την έχει επιβάλει η ιστορία, μαζί με το πρόβλημα· έχει ειπωθεί και λέγεται φωναχτά σ' όλες τις χώρες της Ευρώπης, και συμπυκνώνει την οικονομική και πνευματική ανάπτυξη του αιώνα μας. Είναι η *Απασλοτρίωση*, είναι η *Αναρχία*.

Αν ο κοινωνικός πλούτος μείνει στα χέρια των λίγων που τον κατέχουν σή-

μερα· αν τα εργοστάσια, τα εργαστήρια και οι αποθήκες μείνουν ιδιοκτησία των αφεντικών τους· αν οι σιδηρόδρομοι και τα άλλα μέσα μεταφοράς συνεχίσουν να βρίσκονται στα χέρια εταιρειών και ατόμων που τα μονοπωλούν· αν τα σπίτια των πόλεων και οι επαύλεις των αρχόντων μείνουν στην κατοχή των τωρινών τους ιδιοκτητών αντί να δοθούν από την πρώτη κιόλας μέρα της επανάστασης σ' όλους τους εργαζόμενους, χωρίς αποζημίωση· αν όλα τα συσσωρευμένα πλούτη, είτε βρίσκονται στις τράπεζες είτε στα σπίτια των πλουσίων, δεν επιστραφούν αμέσως στην κοινότητα –αφού όλη η κοινότητα συντέλεσε στη δημιουργία τους– αν ο εξεγερμένος λαός δεν πάρει στην κατοχή του όλα τα εμπορεύματα και τα αγαθά που είναι συσσωρευμένα στις μεγάλες πόλεις, και αν δεν οργανωθεί για να τα δώσει σ' όσους έχουν ανάγκη· αν, τέλος, η γη παραμείνει ιδιοκτησία των τραπεζιτών και των τοκογλύφων –όπως είναι σήμερα πραγματικά, αν όχι και τυπικά– και αν οι μεγάλες γαιοκτησίες δεν παρθούν από τους μεγαλογαιοκτήμονες για να δοθούν σ' όσους θέλουν να καλλιεργήσουν τη γη· αν, κυρίως, συγκροτηθεί μια τάξη κυβερνώντων που θα επιβάλλει τη θέλησή της στους κυβερνωμένους, η εξέγερση δεν θα είναι επανάσταση, και θα χρειαστεί να τα ξαναρχίσουμε όλα πάλι απ' την αρχή. Ο εργάτης, αφού είχε αποτινάξει για μια στιγμή τον ζυγό, θα πρέπει να τον ξαναβάλει και να υποταχθεί πάλι στο μαστίγιο του αφεντικού, στην αλαζονεία των ηγετών του, στις ιδιοτροπίες και στα εγκλήματα των χασομέρηδων – για να μη μιλήσουμε για τη λευκή τρομοκρατία, τις εξορίες, τις εκτελέσεις και τον φρενιασμένο χορό των φονιάδων πάνω στα πτώματα των εργαζομένων.

Απαλλοτρίωση: αυτό είναι το πρώτο έργο που επιβάλλεται να κάνει η επερχόμενη επανάσταση, γιατί αλλιώς δεν θα εκπληρώσει τον ιστορικό της ρόλο. Η ολοκληρωτική απαλλοτρίωση όλων όσα είναι μέσα για την εκμετάλλευση των ανθρώπων. Η επιστροφή στα χέρια της εθνικής κοινότητας όλων όσα μπορούν να γίνουν, στα χέρια ενός ανθρώπου, μέσα για να εκμεταλλεύεται τους συνανθρώπους του.

Η επερχόμενη επανάσταση πρέπει να δώσει τη δυνατότητα στον καθένα να μπορεί να ζει δουλεύοντας ελεύθερα, χωρίς ν' αναγκάζεται να πουλάει την εργασιακή του δύναμη και την ελευθερία του σ' άλλους, που θα σωρεύουν πλούτη από τον μόχθο των δουλοπαροίκων τους.

Πριν μια δεκαετία, αυτό το πρόγραμμα (τουλάχιστον τα οικονομικά του μέρους) το δέχονταν όλοι οι σοσιαλιστές. Όποιος λεγόταν σοσιαλιστής, το δεχόταν ανεπιφύλακτα. Έκτοτε, εμφανίστηκαν πολλοί αγύρτες που χρησιμοποίησαν τον σοσιαλισμό για να εξυηρητήσουν τα προσωπικά τους συμφέροντα, και πέτυχαν τόσο έξυπνα να κολοβώσουν αυτό το πρόγραμμα, ώστε σήμερα μόνον οι αναρχικοί το έχουν κρατήσει στο σύναλό του. Οι υπόλοιποι τα έχουν ευνοήσει και το έχουν παραφουσκώσει με κούφιες φράσεις, που μπορεί να

τις ερμηνεύσει όπως θέλει ο καθένας· και το έχουν πετσοκόψει έτσι, όχι για ν' ορέσει στους εργάτες –όταν οι εργάτες οσπάζονται τον σοσιαλισμό, τον οσπάζονται ολόκληρο– αλλά για ν' αρέσει στην αστική τάξη και να της δώσει τη δυνατότητα να ενταχθεί κι αυτή στο σοσιαλιστικό κόμμα. Έχει μείνει, λοιπόν, μόνο στους αναρχικούς το δύσκολο έργο να προπαγανδίζουν, μέχρι και στις πιο απόμερες γωνίες, αυτήν την ιδέα της απαλλοτρίωσης. Και δεν μπορούν να υπολογίζουν σε κανέναν τη βοήθεια σ' αυτό το έργο.

Θα ήταν μοιροίο λάθος να νομίσουμε ότι η ιδέα της απαλλοτρίωσης έχει ήδη διοποτίσει το πνεύμα όλων των εργαζομένων και ότι έχει γίνει για όλους μια πεποίθηση για την οποία ο ακέραιος άνθρωπος είναι έτοιμος να θυσιάσει τη ζωή του. Δεν είναι καθόλου έτσι. Εκοτομμύρια άνθρωποι έχουν ακούσει να γίνεται λόγος για την απαλλοτρίωση μόνον υπό τους οντιπάλους της. Και απ' αυτούς ακόμη που την δέχονται, πόσο λίγοι την έχουν μελετήσει απ' όλες τις πλευρές και σ' όλες της τις λεπτομέρειες! Η αλήθεια είναι πως ξέρουμε ότι η ιδέα της απαλλοτρίωσης θ' οποκτήσει πάρα πολλούς υποστηρικτές κοτό τη διάρκεια της επανάστασης, όταν όλοι θα έχουν αρχίσει να ενδιαφέρονται για το κοινό, να διαβάζουν, να συζητούν, να προπαγανδίζουν, και όταν οι πιο συγκεκριμένες και οι πιο καθαρά διτυπωμένες ιδέες θα μπορέσουν να τραβήξουν την προσοχή των μαζών. Ξέρουμε, επί πλέον, ότι αν στην επανάσταση εμφανίζονται δύο μόνο κόμματα –της αστικής τάξης το ένα, του λαού το άλλο– η ιδέα της απαλλοτρίωσης θα γινόταν ενθουσιωδώς δεκτή από το μεγαλύτερο μέρος του λαού, έστω και αν την είχε προβάλει η πιο μικρή ομαδούλα. Αλλά τώρα έχουμε να τα βάλουμε και με άλλους εχθρούς της κοινωνικής επανάστασης, εκτός από την αστική τάξη. Με όλα τα μπάσταρδα κόμματα που έχουν ξεπηδήσει ανάμεσα στην αστική τάξη και στους επαναστάτες σοσιαλιστές· με όλους αυτούς που, όσο τίμιοι και αν είναι, τους έχει ποτίσει μέχρι το μεδούλι η πνευματική ατολμία που είναι το φυσικό επακόλουθο πάμπολλων αιώνων σεβασμού προς την εξουσία· και, τέλος, με όλους τους αστούς, που θα προσπαθήσουν να σώσουν από το ναυάγιο ένα μέρος των προνομίων τους και θα προβάλλουν, όσο μπορούν πιο κραυγαλέα, τα λιγοστά προνόμια που είναι πρόθυμοι να θυσιάσουν προσωρινά – για να τα ξαναπάρουν πίσω αργότερα· με όλα τα μπάσταρδα κόμματα που θα πασχίσουν να κάνουν τον λαό ν' οφήσει ελεύθερο το ογρίμι και ν' ορκεστεί να πιάσει τον ίσκιο του. Θα βρεθούν χιλιάδες άνθρωποι που θα πουν πως είναι καλύτερα ν' αρκεστούμε στα λίγα, για να μην τα χάσουμε όλα· άνθρωποι που θα προσπαθήσουν να κερδίσουν χρόνο και να εξαντλήσουν την επαναστατική ορμή σε άσκοπες επιθέσεις ενάντια σε ασήμαντους στόχους και ανθρώπους, αντί να σπρώξουν τον λαό να επιτεθεί αποφασιστικά στους θεσμούς· άνθρωποι που θα θελήσουν να παίξουν τον ρόλο του Σαιν-Ζυστ και του Ροβεσπιέρου, αντί να κάνουν ό,τι έκανε ο χωρι-

κός του 18ου αι., που πήρε στα χέρια του τον κοινωνικό πλούτο, κατόπιν τον χρησιμοποίησε και κατοχύρωσε τα δικαιώματά του πάνω σ' αυτόν τον πλούτο προς άφελος ολόκληρου του λαού.

Για ν' αντιμετωπίσουμε αυτόν τον κίνδυνο, έχουμε προς το παρόν μόνον έναν τρόπο: να δουλέψουμε, από τώρα κιόλας, ακούραστα, για να διαδώσουμε την ιδέα της απαλλοτρίωσης με όλα τα λόγια και τα έργα μας· κάθε μας πράξη πρέπει να συνδέεται μ' αυτήν την κεντρική ιδέα· η λέξη *απαλλοτρίωση* πρέπει να γίνει γνωστή σ' όλες τις καινότητες της χώρας· πρέπει να συζητηθεί σ' όλα τα χωριά και να γίνει για κάθε εργάτη και αγρότη αναπόσπαστο μέρος της λέξης *αναρχία*· τότε και μόνο τότε θα είμαστε βέβαιοι ότι τη μέρα της επανάστασης θα βρίσκεται σ' όλα τα στόματα, θα υψώνεται φοβερή από όλα τον λαό, και ότι ο λαός δεν θα έχει χύσει μότσια τα αίμα του.

Αυτή η ιδέα γεννιέται τούτη τη στιγμή στις καρδιές των αναρχικών όλων των χωρών για τη δουλειά που έχουν να κάνουν. Ο χρόνος πιέζει· αλλά αυτό θα μας δώσει νέα δύναμη και θα μας κάνει να πολλαπλασιάσουμε την ενεργητικότητά μας για να πετύχουμε αυτό το αποτέλεσμα· γιατί, χωρίς αυτό, όλες μας οι προσπάθειες και όλες οι θυσίες του λαού θα πάνε ξανά στράφι.

II

Πριν εκθέσουμε τον τρόπο με τον οποία βλέπαμε την απαλλοτρίωση, πρέπει ν' απαντήσουμε σε μια παρατήρηση, θεωρητικά αστήρικτη μα ευρύτατα διαδεδομένη. Η πολιτική οικονομία –η κατ' εξαχίν ψευτο-επιστήμη της αστικής τάξης– εξυμνεί ασταμάτητα, σ' όλους τους τόνους, τα ευεργετικά αποτελέσματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. «Δέστε –λένε– τα θαύματα που κάνει ο αγρότης απ' τη στιγμή που γίνεται κάτοχος της γης που καλλιεργεί· δέστε πως σκαλίζει και οργώνει τη γη του, δέστε τι σαδείες παίρνει από μια συχνά αγάριστη γη! Δέστε, τέλος, τι κατάφερε να κάνει η βιομηχανία απ' τη στιγμή που απαλλάχθηκε από τα εμπόδια που της έβαζαν οι συντεχνίες και οι πρωτομάστορες! Όλα αυτά τα θαύματα τα χρωστάμε στην ιδιωτική ιδιοκτησία».

Η αλήθεια είναι ότι, έπειτα απ' αυτήν την περιγραφή, οι οικονομολόγοι δεν βγάζουν το προφανές συμπέρασμα: «Η γη σ' αυτόν που την καλλιεργεί!», αλλά σπεύδουν να προσθέσουν: «Η γη στον μεγαλογαιοκτήμονα, που θα βάζει να την καλλιεργούν μισθωτοί!» Κι όμως, φαίνεται πως υπάρχουν πολλοί καλόπιστοι άνθρωποι που αφήνονται να πειστούν από τα παραπάνω επιχειρήματα και τα επαναλαμβάνουν άκριτα. Όσο για μας τους «ουτοπικούς» –επειδή ακριβώς είμαστε «ουτοπικοί»– πρσαπαθούμε να εμβαθύνουμε, ν' αναλύσουμε, και νά τι βρίσκουμε:

Σχετικά με τη γη, διαπιστώνουμε ότι η καλλιέργειά της γίνεται πολύ καλύτερα από τότε που ο αγρότης παίρνει στην κατοχή του το χωράφι του. Αλλά

με ποιον συγκρίνουν οι κύριοι οικονομολόγοι τον μικρογεωργό ιδιοκτήτη της γης του; Μήπως με τον κομμουνιστή καλλιεργητή; Μήπως, λόγω χάρη, με μία κοινότητα των Υποσηθιακών του πνεύματος (douchkhorbsti) που, όταν φτάνουν στις όχθες του ποταμού Αμούρ, βάζουν από κοινού το ζώο και τη δουλειά των νέων τους, περνάνε το άροτρο με ζεμένα τέσσερο και πέντε ζευγάριο βόδια πάνω από τα πουρνάρια, χτίζουσαν όλοι μαζί τα σπίτια τους και είναι, από την πρώτη κιόλας χρονιά, πλούσιοι κι ευτυχημένοι, ενώ ο μεμονωμένος εποίκιστής που προσπάθησε να ξεχειρώσει ένα κομματάκι γης ζητιανεύει από το κράτος λίγο ολεύρι; Μήπως με μία από τις αμερικάνικες κοινότητες για τις οποίες μας μιλά ο Νόρντχοφ (Nordhof), που, αφού εξασφαλίσουν σ' όλα τους τα μέλη τροφή, στέγη και ρουχισμό, δίνουν σήμερα και από εκατό δολάρια στον κοθένο και στην κοθεμιά για ν' αγοράσουν ένα μουσικό όργανο, ένα καλλιτέχνημα, ένα μικροκόσμημα που δεν το έχουν τα κοινοτικά κοιταστήματα;

Όχι! Η αναζήτηση και η μελέτη αντιφοτικών δεδομένων με σκοπό την ερμηνεία τους, τη στήριξη ή την απόρριψη μιος εικοσίου, είναι ίσως έργο ενός επιστήμονα όπως ο Δορβίνος· η επίσημη επιστήμη προτιμά να παροβλέπει κάτι τέτοιο πράγματο. Αρκείται να συγκρίνει τον αγρότη-ιδιοκτήτη με τον ... δουλοπάροικο, τον μισοκάρη και τον ενοικιαστή [πακτωτή]!

Μα μήπως ο δουλοπάροικος, όταν δουλεύει στη γη του φεουδάρχη, δεν ήξερε εξ αρχής ότι ο φεουδάρχης θα του 'ποιρνε όλη τη σοδειά εκτός από ελάχιστα καλαμπόκι ή σίκολη, ίσα-ίσα για να τον κροτούν στη ζωή; Μήπως δεν ήξερε ότι, όσο και αν ξεθεωνόταν στη δουλειά, στον έμπαινε η άνοιξη θ' ονογκαζόταν ν' ονακοτέψει στο αλεύρι του χόρτα (όπως κάνουν ακόμη οι ρώσοι αγρότες και όπως έκαναν οι γάλλοι αγρότες πριν το 1789!) και ότι, αν είχε την ατυχία να πλουτίσει λίγο, θα γινόταν στόχος των ορποκτικών διοθέσεων του φεουδάρχη; Προτιμούσε, λοιπόν, να δουλεύει όσο λιγότερο μπορούσε και να ποθαίνει το λιγότερο κοκά. Κι ύστερα παραξενεύονται που το εγγόνι ουτού του αγρότη κολλιεργεί τη γη πολύ καλύτερα, από τη στιγμή που ξέρει ότι η σοδειά του ονέκει;

Ο μισοκάρης αποτελεί ήδη πρόοδο σε σχέση με τον δουλοπάροικο. Ξέρει ότι θα δώσει τη μισή σοδειά στον ιδιοκτήτη της γης, ολλά ξέρει και ότι θα κρατήσει την υπόλοιπη μισή ο ίδιος. Κι όμως, παρά αυτόν τον όρο –απαρόδεκτο για μας, αλλά δικαιοτότο για τους οικονομολόγους–, πετυχοίνει να βελτιώσει την καλλιέργειά του, όσο μπορεί να γίνει κάτι τέτοιο με μόνη την εργασία των χεριών του.

Ο ενοικιαστής της γης, αν έχει συμβόλαιο ενοίκισης για κάμποσα χρόνια και αν οι όροι του συμβολαίου δεν ποροείναι επαχθείς, αν του επιτρέπουν να βάλει κάτι στην άκρη για να βελτιώσει την καλλιέργειά του ή αν κοτέχει ένα κάποιο χρημοτικό κεφάλαιο, κάνει άλλο ένα βήμα στον δρόμο των βελτιώσεων.

Τέλος, ο αγρότης ιδιοκτήτης, αν δεν έχει καταχρεωθεί για ν' αγοράσει το χωράφι του, αν μπορέσει να βάλει κάτι στην άκρη, καλλιεργεί καλύτερα και από τον δουλοπάροικο και από τον μισακάρη και από τον ενοικιαστή, γιατί ξέρει ότι, αν αφαιρέσει τους φόρους και τη μερίδα του λέοντος που θα πάρει ο πιστωτής του, θα του ανήκει ό,τι βγάλει από τη γη του.

Τι συμπέρασμα, όμως, μπορούμε να βγάλουμε απ' αυτά τα δεδομένα; Κανένα –εκτός από το ότι σε κανέναν δεν αρέσει να δουλεύει για τους άλλους και ότι ποτέ η γη δεν θα καλλιεργηθεί καλά, αν ο καλλιεργητής ξέρει πως, με τον άλφα ή βήτα τρόπο, το μεγαλύτερο μέρος της σοδειάς του θα το αρπάξει κάποιος χασομέρης (φεουδάρχης, αστός ή πιστωτής) ή το κράτος με τους φόρους του. Μόνον αν παραιμάστε προκατειλημμένοι μπορούμε να βγάλουμε, από δεδομένα που δεν μπορούν καν να συγκριθούν, ένα συμπέρασμα σχετικό με την ιδιωτική ιδιοκτησία και τη συλλογική κατοχή της γης.

Αλλά αυτά τα δεδομένα οδηγούν σ' ένα άλλο συμπέρασμα:

Η δουλειά του μισακάρη, του ενοικιαστή και κυρίως του μικροιδιοκτήτη αγρότη, για τους οποίους μιλήσαμε, είναι σκληρότερη από τη δουλειά του δουλοπάροικου ή του δούλου. Εν τούτοις, η γεωργία δεν ευδοκίμει ούτε με το σύστημα το μισακάρικο, ούτε με το σύστημα της ενοικίασης, ούτε με το σύστημα της ιδιωτικής μικροιδιοκτησίας. Πριν πενήντα χρόνια, θα μπορούσε κάποιος να πιστεύει ότι η λύση του αγροτικού ζητήματος ήταν η μικρή έγγεια ιδιοκτησία, γιατί πράγματι, εκείνη την εποχή, ο αγρότης ιδιοκτήτης άρχιζε κάπως να παίρνει πάνω του, πράγμα που φαινόταν ακόμα πιο έκδηλο, καθώς ήταν το αμέσως επόμενο στάδιο από την αθλιότητα του 18ου αι. Αλλά αυτή η χρυσή εποχή της μικρής έγγειας ιδιοκτησίας παρήλθε γρήγορα. Σήμερα, ο αγρότης που κατέχει μόνον ένα μικρό χωράφι μάλις που τα βγάζει πέρα. Χρεώνεται, πέφτει θύμα του εμπόρου της σοδειάς, του εμπόρου της γης και του τοκογλύφου· γραμμάτια και υποθήκες καταστρέφουν ολόκληρα χωριά, και είναι πληγές χειρότερες από τους εξαιρετικά υψηλούς φόρους του κράτους και των δημοτικών αρχών. Ο μικροιδιοκτήτης αγρότης ζει διαρκώς μες στο άγχος· και αν ακόμη είναι κατ' όνομα ιδιοκτήτης, δεν είναι πράγματι τίποτε περισσότερο από χρεώστης των τραπεζιών και των τοκογλύφων. Ελπίζει ότι μια μέρα θα ξεχρεώσει, μα στην πραγματικότητα χρεώνεται ολοένα περισσότερο. Στις λίγες εκατοντάδες αγροτών που ευημερούν, αντιστοιχούν εκατομμύρια αγρότες που μόνον η επανάσταση θα μπορέσει να τους ελευθερώσει απ' την αρπάγη του τοκογλύφου.

Πού, λοιπόν, οφείλεται αυτά το αναμφισβήτητο γεγονός, που το απαδεικνύουν τόσο ολόκληροι στατιστικών στοιχείων και ανατρέπει ολοσχερώς τις θεωρίες για τα ευεργετικά αποτελέσματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας;

Η εξήγησή του είναι απλούστατη. Δεν οφείλεται στον ανταγωνισμό της Αμε-

ρικής – το φαινόμενο είχε παροτηρηθεί πριν αυτός γίνει σοβորός· δεν οφείλεται αποκλειστικό στους φόρους: αν οι φόροι μειώνονταν, η διαδικοσία θα επιβροδυνόταν, ολλό δεν θα στοματούσε. Η εξήγηση βρίσκεται αλλού: η γεωργία στην Ευρώπη, αφού είχε μείνει στάσιμη επί χίλια πεντακόσια χρόνια, αρχίζει εδώ και πενήντα χρόνια να κάνει μια κάποια πρόοδο· βρίσκεται ακόμη, έως ένα βαθμό, και στις αυξανόμενες ανάγκες του καλλιεργητή, στα δάνεια που του χορηγούν εύκολα οι τράπεζες, οι εργοστασιάρχες, οι αυλικοί, οι ευπατρίδες των πόλεων, για να τον τυλίξουν στα δίχτυα τους· βρίσκεται, ακόμη, στις πολύ υψηλές τιμές της γης, που την έχουν σφετεριστεί οι πλούσιοι, είτε ως κτήματα για αναψυχή είτε για τις ανάγκες της βιομηχανίας ή των μεταφορών.

Ας αναλύσουμε τον πρώτο παράγοντα, που είναι κατά τη γνώμη μου ο πιο σημαντικός. Για να συμβαδίσει με την πρόοδο της γεωργίας, για να μπορέσει να πουλήσει στην ίδια τιμή μ' εκείνον που καλλιεργεί με μηχανήματα τη γη και παίρνει μεγαλύτερη σοδειά με χημικά λιπάσματα, ο αγρότης σήμερα πρέπει να έχει ένα ορισμένο κεφάλαιο που θα του επιτρέπει να βελτιώνει την καλλιέργειά του. Αν δεν υπάρχει χρήμα, δεν μπορεί να γίνει αγροτική καλλιέργεια. Τα οικήματα φθείρονται, το άλογο γερνάει, η αγελόδα σταματά να δίνει γόλα, το άροτρο και η όμαξα χαλάνε: όλα χρειάζονται επιδιόρθωση ή αντικατάσταση. Αλλό, κυρίως, πρέπει να χρησιμοποιηθούν περισσότερα ζώα, ν' αγαραστούν πιο τελειοποιημένα εργαλεία, να βελτιωθεί η γη. Γι' αυτό χρειάζεται να δώσει αμέσως μερικό χιλιόφραγκα, κι αυτά ακριβώς δεν μπορεί ποτέ να βρει ο αγρότης. Τι κόνει τότε; Εφαρμόζει αυστηρά «το σύστημα του ενός κληρονόμου»⁴² που ερημώνει τη Γαλλία, μα δεν κατορθώνει να ξεπεράσει τις δυσκολίες του. Στο τέλος, στέλνει το παιδί του στην πόλη –για να πυκνώσει τις τάξεις των προλεταρίων των πόλεων– και ο ίδιος υποθηκεύει, χρεώνεται και ξαναγίνεται δουλοπάροικος – του τραπέζιτη τούτη τη φορά, όπως ήταν άλλοτε του άρχοντα.

Αυτή είναι η μικρή αγροτική ιδιοκτησία σήμερα. Όσοι την μνούν ακόμη, έχουν μείνει πενήντα χρόνια πίσω: βασίζουν την επιχειρηματολογία τους σε γεγονότα που ίσχυαν πριν πενήντα χρόνια· αλλό δεν βλέπουν τη σημερινή πραγματικότητα.

Αυτό το τόσο απλό γεγονός, που συνοψίζεται στο: «Όχι γεωργία χωρίς αποταμιευμένα χρήματα», περικλείει κάτι πολύ σοβαρό, που καλά θα έκαναν να το σκεφθούν όσοι υποστηρίζουν την «εθνικοποίηση της γης».

Αν αύριο οι υποστηρικτές του κ. Χένρυ Τζωρτζ (Henry George)⁴³ πάρουν

⁴² Σύμφωνα με τα σύστημα του ενός μόνο κληρονόμου, που θεσπίστηκε για να μην κατοκερματίζεται η γη, κόθε χωράφι κληροδοτούνταν σ' έναν μόνο κληρονόμο, κατό κόνο στον πρωτότοκο. [Στμ.]

⁴³ Ο αμερικανός οικονομολόγος και πολιτικός Χένρυ Τζωρτζ (1839-1897) προέβαλε μια θεωρία για την αγροτική παραγωγή που βασιζόταν στον μικροϊδιοκτητή καλλιεργητή και

από ταυς άγγλαυς λóρδους όλη την κτηματική τους περιουσία· αν χωρίσουν αυτή τη γη σε μικρούς κλήρους και την μοιράσουν σ' όσους θέλουν να την καλλιεργήσουν· αν πέσουν παλύ τα νοίκια ή αν καταργηθούν – θα υπάρξει ευημερία για είκασι με τριάντα χρόνια· αλλά μετά τριάντα χρόνια, θα πρέπει να γίνουν όλα πάλι απ' την αρχή.

Η γη χρειάζεται μεγάλη φροντίδα. Για να δώσει 29 εκατόλιτρα εκλεκτού σταριού ανά εκτάριο, όπως γίνεται στο Νόρφολκ, και μέχρι 36 με 42 εκατόλιτρα – μια τόσο μεγάλη σοδειά δεν είναι πια όνειρο– χρειάζεται να καθαρίσουμε το χωράφι από τις πέτρες, να το αποξηράνουμε, να σκάψουμε βαθιά το χώμα και ν' αντικαταστήσουμε την τσάπα με το διπλό υνί· χρειάζεται ν' αγοράσουμε λιπάσματα, να φτιάξουμε δρόμους. Χρειάζεται, τέλος, να ξεχερσώσουμε τη γη, για ν' ανταποκριθούμε στις αυξανόμενες ανάγκες ενός αυξανόμενου πληθυσμού.

Για όλα αυτά απαιτούνται χρήματα και δουλειά, που δεν μπορεί να τα προσφέρει μόνη της η οικογένεια – με αποτέλεσμα να μένει στάσιμη η γεωργία. Για να πάρουμε τις σοδειές που άλλοι ήδη παίρνουν από την εντατική γεωργία, πρέπει να διαθέσουμε αρκετές φορές για αποξήρανση, σε ένα-δύο μήνες, τέσσερις με πέντε χιλιάδες μέρες εργασίας (είκοσι χιλιάδες φράγκα) για ένα μόνον εκτάριο. Αυτό μπορεί να το κάνει ο καπιταλιστής, αλλά πατέ δεν θα μπορέσει να το κάνει ο μικροιδιοκτήτης αγρότης με το πενιχρό κεφάλαιο που κατορθώνει ν' αποταμιεύσει στερούμενος όλα όσα πρέπει ν' απολαμβάνει στη ζωή ένας σωστός άνθρωπος. Η γη απαιτεί απ' τον άνθρωπο να της δίνει τη ζωογόνο δουλειά του, για να του δώσει απλόχερα τα χρυσά της στάχυα – και ο άνθρωπος δεν της την δίνει. Κλεισμένοι για όλη του τη ζωή στους βιομηχανικούς στρατώνες, κατασκευάζει φίνα υφαντά για τους μαχαραγιάδες της Ινδίας, για τους δουλεμπόρους της Αφρικής και για τις γυναίκες των τραπεζιτών· παράγει, για να ντύσει τους Αιγύπτιους, τους Τάταρους του Ταυρκεστάν, αν δεν τριγυρίζει άπραγος έξω απ' τις βουβές φάμπρικες – ενώ η γη δεν έχει χέρια να την καλλιεργήσουν, για να δώσει τα αναγκαία για τη ζωή και την καλοπέραση σε εκατομμύρια ανθρώπους. Το κρέας είναι ακόμη είδος πολυτελείας για είκοσι εκατομμύρια Γάλλους.

Εκτός από κείνους που την δουλεύουν καθημερινά, η γη χρειάζεται και εκατομμύρια επιπρόσθετα χέρια σε αρισμένες εποχές, για να βελτιωθούν τα χωράφια, να καθαριστούν από τις πέτρες τα λιβάδια, για να δημιουργηθεί με τη βοήθεια των δυνάμεων της φύσης ένα πλούσιο χώμα, για να γίνει εγκαίρως η συγκομιδή των καρπών. Απαιτεί να της στέλνει η πόλη τα χέρια, τις μηχανές και τους κινητήρες της, ενώ αυτοί οι κινητήρες, οι μηχανές και τα χέρια μέ-

νουν ονεκμετάλλευτα στις πόλεις ή δουλεύουν γιο νο ικανοποιήσουν τη ματαοδοξία των πλούσιων όλου του κόσμου.

Η ιδιωτική ιδιοκτησία της γης όχι μόνο δεν είναι πηγή πλούτου για τη χώρα, αλλά έχει γίνει και εμπόδιο στην πρόοδο της γεωργίας. Ενώ ορισμένοι ερευνητές ανοίγουν καινούργιους δρόμους στην κολλιέργεια της γης, η ιδιωτική ιδιοκτησία παρεμποδίζει την καινοτόμο καλλιέργεια σ' ολόκληρη σχεδόν την Ευρώπη.

Μήπως έπεται απ' αυτά ότι η Κοινωνική Επανάσταση θα πρέπει να γκρεμίσει τους φράχτες που χωρίζουν τις μικρές ιδιοκτησίες, να καταργήσει τους κήπους (τους μπαξέδες) και το περιβολάκια, και να περάσει από πάνω τους το ατμοκίνητο άροτρο, για νο φέρει τα αμφίβολα ευεργετήματα της εκτατικής καλλιέργειας, όπως ονειρεύονται ορισμένοι εξουσιαστικοί μεταρρυθμιστές;

Εμείς δεν σκεφτόμαστε έτσι. Δεν σκοπεύουμε να πειράσουμε το χωράφι του ογρότη, αν το καλλιέργει ο ίδιος με τα παιδιά του και δεν χρησιμοποιεί μισθωτή εργασία. Αλλά θ' απαλλοτριώσουμε όση γη δεν καλλιεργούν με τα χέρια τους οι τωρινοί της κάτοχοι. Και όταν ολοκληρωθεί η κοινωνική επανάσταση, όταν ο εργάτης των πόλεων δεν θα δουλεύει πια για ένα αφεντικό αλλά για τις ανάγκες του συνόλου, οι ομάδες των εργατών, εύθυμες και χαρούμενες, θα γυρίζουν στην ύπαιθρο για νο δίνουν στους απαλλοτριωμένους ογρούς την καλλιέργειο που τους λείπει και νο μεταμορφώνουν μέσα σε λίγες μέρες τις ακαλλιέργητες θαμνώδεις εκτάσεις σε γόνιμα χωράφια, φέρνοντας πλούτο στη χώρα και δίνοντας σ' όλους –«πάρε, έχει κι άλλα»– τα πλούσια και ποικίλα προϊόντα που είναι έτοιμα να προσφέρουν η γη, το φως και η ζέστη. Όσο για τον μικροιδιοκτήτη αγρότη, πιστεύετε πως δεν θο καταλάβει τα πλεονεκτήματα της από κοινού καλλιέργειας αν τα δει με τα μάτια του; Πιστεύετε ότι δεν θα ζητήσει κι αυτός, με τη θέλησή του, να γίνει μέλος αυτής της μεγάλης οικογένειας;

Η βοήθεια που δίνουν οι στρατιές των άνεργων κουρελιάρηδων του Λονδίνου κατά τη συγκομιδή του λυκίσκου στους καλλιεργητές του Κεντ⁴⁴ και νο οι πόλεις δίνουν μερικές φορές στα χωριά την εποχή του τρύγου, θα δίνεται και για την καλλιέργειο, όπως δίνεται σήμερα γιο τη συγκομιδή. Η κατ' εξοχήν εποχική εργασία (όπως έχουν πολύ καλά καταλάβει οι κερδοσκόποι του Φαρ Ουέστ) που απαιτεί ορισμένες εποχές πολλά περίσσια χέρια γιο τη βελτίωση του εδάφους περισσότερο από όσο για τη συγκομιδή, δηλαδή η γεωργία που έχει γίνει από κοινού καλλιέργειο της γης, θα είναι ο κρίκος που θα συνδέει την πόλη με το χωριό· θο το ενώνει σ' ένα μόνο περιβόλι, που θα το καλ-

⁴⁴ Βλ. την περιγραφή των καταίκων του Λονδίνου που πήγαιναν να εργαστούν στο μάζεμα του λυκίσκου στο βιβλίο του Τζωρτζ Όργουελ *Με τους αλήτες του Παρισίου και του Λονδίνου*. [Στμ.]

λιεργεί μια μόνον οικογένεια. Τα αγροκτήματα-μαμούθ και ορισμένα άλλα στις Η.Π.Α., όπου η καλλιέργεια γίνεται σήμερα σε πολύ μεγάλη κλίμακα από χιλιάδες Ξυπόλυτους που τους μισθώνουν για λίγους μήνες και τους ξαποστέλλουν αμέσως μόλις τελειώσουν οι παλλές δουλειές και η συγκομιδή (βλ. τη μπροσούρα που έχει εκδώσει η εφημερίδα μας: *Εργάτη, πάρε στα χέρια σου τη μηχανή! Κι εσύ, αγρότη, πάρε στα χέρια σου τη γη!*), θα γίνουν πάρα στα οποία θα ξεκουράζονται οι εργάτες της βιομηχανίας.

Το μέλλον δεν ανήκει στην ιδιωτική ιδιοκτησία, στον αγρότη που έχει περιουσία στο χωράφι του και μάταια το ταΐζει· ανήκει στην από κοινού καλλιέργεια. Μόνον αυτή –μάλιστα! Μόνον αυτή!– μπορεί να κάνει τη γη να μας δώσει όσα δικαιούμαστε να περιμένουμε απ' αυτήν.

Μήπως θα βρούμε τα ευεργετικά αποτελέσματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στη βιομηχανία;

Ας μην επεκταθούμε σ' όλα τα δεινά που έχει φέρει στη βιομηχανία η ιδιωτική ιδιοκτησία, δηλαδή το κεφάλαιο. Είναι γνωστά στους σοσιαλιστές. Δυστυχία του εργάτη, αβεβαιότητα για το αύριο, ακόμη κι όταν η πείνα δεν χτυπά την πόρτα του· οικονομικές κρίσεις, ανεργία, εκμετάλλευση των γυναικών και των παιδιών, βιολογικός εκφυλισμός. Νοσηρή πολυτέλεια των αργόσχολων και υποβιβασμός του εργάτη στην κατάσταση του υποζυγίου, που δεν έχει τα μέσα για να συμμεριστεί τις χαρές που δίνουν η γνώση, η τέχνη και η επιστήμη – όλα αυτά τα έχουμε ήδη πει τόσες φορές, που περιττεύει να τα επαναλάβουμε. Πόλεμοι για τις εξαγωγές και για την επικράτηση στις αγορές· κολοσσιαίοι στρατοί, τερατώδεις δαπάνες, εξολόθρευση ολόκληρων γενεών ανθρώπων. Ηθικός μαρasmus των αργόσχολων, λαθμενής κατεύθυνση που δίνουν στην επιστήμη, στις τέχνες και στις ηθικές αρχές. Κυβερνήσεις που έχουν γίνει απαραίτητες για να εμποδίζουν τους καταπιεσμένους να ξεσηκωθούν· το δίκαιο, με τα εγκλήματα, τους δήμιους και τους δικαστές του· η καταπίεση, η υποταγή, η δουλοπρέπεια τις οποίες φέρνει η ιδιωτική ιδιοκτησία, ο εξευτελισμός που επιβάλλει στην κοινωνία – ιδού ένας σύντομος απολογισμός της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της ιδιωτικής εξουσίας που αυτή συνεπάγεται.

Μήπως, όμως, παρ' όλα της τα ελαττώματα, παρ' όλα αυτά τα δεινά, η ιδιωτική ιδιοκτησία μάς προσφέρει ακόμη ορισμένες υπηρεσίες που αντισταθμίζουν τις κακές πλευρές της; Μήπως, εξ αιτίας της έμφυτης ηλιθιότητας των ανθρώπων για την οποία μας μιλούν οι κυβερνώντες, είναι το μόνο μέσον που μπορεί να πάει μπροστά την κοινωνία; Μήπως σ' αυτήν οφείλεται η βιομηχανική και επιστημονική πρόοδος του αιώνα μας; Γιατί αυτά μας λένε ορισμένοι «επιστήμονες». Ας δούμε, λοιπόν, πού στηρίζονται αυτά που λένε, ποια είναι τα επιχειρήματά τους.

Τα επιχειρήματά τους; – Ιδού τα ένα και μαναδικό τους επιχειρήμα: «Δέστε τι πρόόδους έχει κάνει η βιομηχανία τα εκατό περασμένα χρόνια, από τότε που ελευθερώθηκε από τις κυβερνητικές και συντεχνιακές τροχοπέδες! Δέστε αυτούς τους σιδηρόδρομους, αυτούς τους τηλεγράφους, αυτές τις μηχανές που δουλεύουν η καθεμιά όσο εκατό ή διακόσια άνθρωποι και παράγουν τα πάντα, από τον στρόφαλο που ζυγίζει εκατοντάδες τόνους μέχρι τις πιο λεπτές δαντέλες! Όλα αυτά οφείλονται στην ιδιωτική ιδιοκτησία, στην επιθυμία του ανθρώπου να πλουτίσει!»

Οπωσδήποτε, οι πρόοδοι που έγιναν στην παραγωγή πλούτου τα εκατό περασμένα χρόνια είναι τεράστιες, κι αυτός είναι ένας ακόμη λόγος –ας το επισημάνουμε παρεμπιπτόντως– που επιβάλλει την αλλαγή στη διανομή των προϊόντων. Μήπως, όμως, αυτές οι πρόοδοι οφείλονται στην ιδιοτέλεια και στην υγιή πλεονεξία των αφεντικών; Μήπως δεν υπήρξαν και ορισμένοι άλλοι, πολύ πιο σημαντικοί παράγοντες, που οδήγησαν σ' αυτήν την πρόοδο και, επί πλέον, πέτυχαν ν' αντισταθμίσουν τα αντίθετα αποτελέσματα που οφείλονται στην πλεονεξία των βιομηχάνων;

Αυτοί οι άλλοι παράγοντες είναι γνωστοί σε όλους μας. Αρκεί να τους αναφέρουμε, και θα γίνει αμέσως φανερό η σημασία τους. Είναι πρώτα-πρώτα η ατμομηχανή, βολική, εύχρηστη, πάντα έτοιμη να δουλέψει, που έφερε επανάσταση στη βιομηχανία. Είναι η δημιουργία των χημικών βιομηχανιών, που απέκτησαν τέτοια σημασία, ώστε η ανάπτυξή τους, όπως λένε οι ειδικοί στην τεχνολογία, δείχνει τον πραγματικό βαθμό ανάπτυξης ενός έθνους. Αυτές είναι αποκλειστικά προϊόντα του αιώνα μας· θυμηθείτε τι ήταν η χημεία τον προηγούμενο αιώνα! Είναι, τέλος, όλη αυτή η κίνηση των ιδεών που άρχισε από τα τέλη του 18ου αι. και που, απελευθερώνοντας τον άνθρωπο από τα δεσμά της μεταφυσικής, του έδωσε τη δυνατότητα να κάνει στη φυσική και στη μηχανική ανακαλύψεις που έδωσαν τεράστια ώθηση στη βιομηχανία. Ποιος θα τολμούσε να υποστηρίξει, μπροστά σ' αυτούς τους σημαντικούς παράγοντες, ότι η κατάργηση των συντεχνιακών πρακτικών και συμφερόντων ήταν για τη βιομηχανία πιο σπουδαία από τα μεγάλα επιστημονικά επιτεύγματα του 19ου αι.; Και αν θεωρήσουμε δεδομένα τα επιτεύγματα αυτά, ποιος θα τολμούσε, από την άλλη, να υποστηρίξει ότι ένας οποιοσδήποτε, πράγματι οποιοσδήποτε, τρόπος συλλαγικής παραγωγής δεν θα είχε επωφεληθεί απ' αυτά εξ ίσου, αν όχι περισσότερο, από όσο η ιδιωτική βιομηχανία;

Όσο για τις τεχνικές ανακαλύψεις καθαυτές, θα πρέπει κάποιος να μην είχε διαβάσει ποτέ τις βιογραφίες των εφευρετών, ούτε να είχε γνωρίσει έστω κι έναν απ' αυτούς, για να ισχυριστεί ότι το κίνητρό τους ήταν η δίψα για κέρδος! Οι πιο πολλοί πέθαναν στην ψάθα, και είναι γνωστό πώς το κεφάλαιο, δηλαδή η ιδιωτική ιδιοκτησία, καθυστέρησε την εφαρμογή και τη βελτίωση

των μεγάλων καινοτομιών.

Από την άλλη, για να υποστηρίξει κόποιος τα πλεονεκτήματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας συγκριτικά με τη συλλογική κατοχή των μέσων παραγωγής, ως προς αυτό το ζήτημα, θα έπρεπε επί πλέον ν' αποδείξει ότι η συλλογική κατοχή εναντιώνεται στις προόδους της βιομηχανίας. Δίχως αυτήν την απόδειξη, ο συλλογισμός δεν έχει καμία αξία. Ε λοιπόν, αυτή ακριβώς η θέση δεν μπορεί να υποστηριχθεί για έναν απλό και σοβαρό λόγο: δεν έχουμε συναντήσει ποτέ μια κοινοκτημονική ένωση ανθρώπων που έχει το αναγκαίο κεφάλαιο για να ξεκινήσει μια μεγάλη βιομηχανία και που αντιτάχθηκε στην εφαρμογή των νέων εφευρέσεων σ' αυτή τη βιομηχανία. Απεναντίας, όσο στελείς και αν ήταν οι ενώσεις (συνεταιρισμοί κτλ.) που έχουμε συναντήσει, όποιες ελλείψεις και αν είχαν, τουλάχιστον δεν έκλειναν τα αφτιά τους στα κελεύσματα της βιομηχανικής προόδου.

Καλό θα ήταν να ξαναβλέπαμε τους διάφορους θεσμούς συλλογικού χαρακτήρα που δοκιμάστηκαν τα εκατό προηγούμενα χρόνια. Μα -τι παράξενο, αλήθεια!- το χειρότερο που μπορούμε να τους προσάψουμε είναι ίσα-ίσα ότι δεν ήταν *αρκετά συλλογικοί*. Κατηγορούμε τις μεγάλες μεταχικές εταιρείες, που άνοιξαν τις διώρυγες και τρύπησαν τα βουνά, γιατί κυρίως συγκρότησαν έναν νέο τρόπο ανώνυμης εξουσίας και γιατί έσπειραν με ανθρώπινα κόκαλα το κάθε μέτρο των καναλιών και των σηράγγων· κατηγορούμε τις εργατικές ενώσεις, γιατί συγκρότησαν μίαν αριστοκρατία προνομιούχων με μοναδικό μέλημα την εκμετάλλευση των αδελφών τους. Αλλά δεν μπορούμε να κατηγορήσουμε, ούτε τις μεν ούτε τις δε, για πνευματική νωθρότητα, για εχθρότητα προς τις βελτιώσεις της βιομηχανίας. Το μοναδικό μάθημα που θα μπορούσαμε να πάρουμε από τα συλλογικά εγχειρήματα που έγιναν έως σήμερα είναι ότι τα συλλογικά εγχειρήματα έχουν τόσο περισσότερες δυνατότητες να πετύχουν όσο λιγότερο έχουν την ευκαιρία να εισέλθουν σ' αυτά το ατομικό συμφέρον και ο εγωισμός των ατόμων.

Απ' αυτή την επιτροχάδην και συνοπτικότητα ανάλυση βγάζουμε, λοιπόν, το συμπέρασμα ότι, όταν κάποιος εγκωμιάζει τα ευεργετικά αποτελέσματα της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, μιλάει απελπιστικά επιπόλαια. Ας μην ασχοληθούμε άλλο μ' αυτό. Ας επιχειρήσουμε να καθορίσουμε ποια μορφή πρέπει να πάρει η συλλογική απαλλοτρίωση του κοινωνικού πλούτου· ας επιχειρήσουμε να διευκρινίσουμε ποια είναι η τάση της σύγχρονης κοινωνίας και, στηριζόμενοι σ' αυτήν, ας επιχειρήσουμε ν' ανακαλύψουμε ποια μορφή πρέπει να πάρει η απαλλοτρίωση στην επανάσταση που έρχεται.

III

Πρόκειται για το πιο σημαντικό πρόβλημα που υπάρχει, και συμβουλευού-

με όλους τους συντρόφους μας να το μελετήσουν ολόπλευρα και να το συζητήσουν ακατάπαυτα, αφού η ζωή θα μας επιβάλλει, αργά ή γρήγορα, να το αντιμετωπίσουμε. Αν' αυτήν την απαλλοτρίωση, από το αν θα γίνει σωστά ή όχι, θα εξαρτηθεί τα εάν η επανάσταση θα είναι οριστική και επιτυχημένη ή προσωρινή και αποτυχημένη.

Πράγματι, κανένας μας δεν μπορεί να παραβλέψει ότι κάθε προσπάθεια για επανάσταση είναι εξ αρχής καταδικασμένη, αν δεν ανταποκρίνεται στα συμφέροντα της μεγάλης πλειονότητας και αν δεν βρει τρόπο να τα ικανοποιήσει. Δεν αρκεί να έχουμε ένα ανώτερο ιδανικό. Ο άνθρωπος δεν ζει μόνο με ανώτερες σκέψεις και υψιπετείς διαλογισμούς· χρειάζεται και ψωμί· το στομάχι έχει περισσότερα δικαιώματα από τον εγκέφαλο, γιατί αυτό θρέφει όλο τον οργανισμό. Ε λοιπόν, αν την επομένη της επανάστασης οι λαϊκές μάζες έχουν στη διάθεσή τους μόνο κούφια λόγια, αν δεν αναγνωρίσουν, από γεγονότα ηλίου φαεινότερα και πιο εκτυφλωτικά, ότι η κατάσταση αλλάζει προς όφελός τους, αν η κοινωνική ανατροπή είναι μόνο μια αλλαγή προσώπων και διατυπώσεων, δεν θα έχει γίνει τίποτε. Το μόνο που θα μείνει θα είναι άλλη μια διάψευση των ελπίδων. Και πάλι θα ξαναρχίσουμε το άχαρο σισύφειο έργο μας, θα κυλάμε τον αιώνιο βράχο μας!

Για να είναι η επανάσταση κάτι παραπάνω από κούφια λόγια, για να μη μας ξαναγουρίσει, από την επόμενη κιόλας μέρα, στην προηγούμενη κατάσταση η αντίδραση, πρέπει, τα όσα κατακτήσαμε κείνη την ημέρα, ν' αξίζει να τα υπερασπιστούμε· πρέπει, ακόμη, ο χθεσινός κακομοίρης να μην είναι και σήμερα κακομοίρης. Ας θυμηθούμε τους αφελείς αντιμοναρχικούς του 1848, που πήγαν να βάλουν «τρεις μήνες αθλιότητας στην υπηρεσία της μεταβατικής κυβέρνησης». Οι τρεις μήνες αθλιότητας έγιναν δεκτοί με ενθουσιασμό και, όταν ήρθε η ώρα, πληρώθηκαν με μυδράλια και μαζική εξορία. Οι δυστυχισμένοι είχαν ελπίσει ότι οι φοβερά στερημένοι μήνες της αναμονής θ' αρκούσαν για να θεσπιστούν οι σωτήριοι νόμοι που έμελλε να τους μετατρέψουν σε ελεύθερους και να τους εξασφαλίσουν το καθημερινό ψωμί με την εργασία τους. Δεν θα ήταν καλύτερο να το είχαν πόρει, αντί να το ζητούν; Δεν θα ήταν προτιμότερο να έδιναν τέλος στην αθλιότητά τους, αντί να την επιδεικνύουν; Δεν θέλω να πω ότι η αυταπάρνηση δεν είναι κάτι μεγάλο και σπουδαίο· αλλά το ν' αφήνεις στο χάλι τους όλους τους δυστυχισμένους που βαδίζουν πλάι σου, δεν είναι αυταπάρνηση μα προδοσία. Ας πεθάνουν οι αγωνιστές, φτάνει η θυσία τους να έχει νόημα! Τίποτε δεν είναι πιο σωστό από το να θυσιάζονται οι άνθρωποι που δείχνουν αυταπάρνηση, φτάνει μόνον η θυσία αυτών των γενναίων να ωφελεί το σύνολο!

Μόνον η γενική απαλλοτρίωση μπορεί να ικανοποιήσει τους πολλούς που υποφέρουν και υφίστανται εκμετάλλευση. Αλλά η απαλλοτρίωση πρέπει να

μεταφερθεί από τη σφαίρα της θεωρίας στη σφαίρα της πράξης. Και για να ανταποκρίνεται η απαλλοτρίωση στη βασική αρχή μας, που είναι η κατόρθωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και η απόδοση όλων σε όλους, πρέπει να πάρει μεγάλη έκταση. Αν έχει μικρή έκταση, θα μοιάζει με χυδαία λεηλασία· αν πάρει μεγάλη έκταση, θα είναι η απαρχή της αναδιοργάνωσης της κοινωνίας. Βέβαια, θα δείχναμε πως αγνοούμε όλους τους νόμους της ιστορίας, αν φανταζόμασταν ότι αμέσως μια ολόκληρη μεγάλη χώρα θα μπορούσε να γίνει όπως την θέλουμε. Η Γαλλία, η Ευρώπη και ο κόσμος όλος δεν θα πιστέψουν ξαφνικά στην αναρχία· αλλά ξέρουμε, ακόμη, ότι από τη μία ο παραλογισμός των κυβερνώντων, οι φιλοδοξίες, οι πόλεμοι και οι χρεοκοπίες τους, και από την άλλη η αδιάκοπη προπαγάνδισή των ιδεών μας, θα φέρουν μεγάλες διαταραχές της ισορροπίας, δηλαδή επαναστάσεις. Τότε θα μπορέσουμε να δράσουμε. Πόσες φορές ήδη οι επαναστάτες τα έχασαν, άφησαν να περάσουν τα γεγονότα χωρίς να επωφεληθούν απ' αυτά για να πετύχουν τους στόχους τους και είδαν να χάνεται ανεκμετάλλευτη η ευκαιρία!

Όταν, λοιπόν, έρθουν οι μέρες αυτές –και είναι στο χέρι όλων μας να τις κάνουμε να έρθουν– όταν μια ολόκληρη περιοχή, όταν οι μεγάλες πόλεις με τα περιχώρά τους θα έχουν απαλλαγεί απ' τους κυβερνώντες τους, το σχέδιό μας θα είναι έτοιμο: θα πρέπει όλος ο μηχανολογικός εξοπλισμός να περιέλθει στην κοινότητα, ο κοινωνικός πλούτος που έχουν σφετεριστεί ορισμένα άτομα να ξαναγυρίσει στον πραγματικό του κύριο (σ' ολόκληρη την κοινότητα) για να μπορέσει ο καθένας να έχει το μεριδίό του στην κατανάλωση, για να μπορέσει να συνεχιστεί η παραγωγή όλων των χρήσιμων και αναγκαίων προϊόντων, και για να μπορέσει η κοινωνική ζωή όχι μόνο να μη διακοπεί αλλά και να γίνει καλύτερη. Χωρίς τα περιβόλια και τα χωράφια που μας χαρίζουν ανεκτίμητα δώρα για τη ζωή, χωρίς τις σιταποθήκες, τις πόσες φύσεως αποθήκες, τα καταστήματα στα οποία σωρεύονται τα προϊόντα της εργασίας, χωρίς τα εργοστάσια και τα εργαστήρια που παράγουν τα υφάσματα, τα κατεργασμένα μέταλλα και τα χιλιάδες αντικείμενα της βιομηχανίας και της τεχνικής (όπως, για παράδειγμα, τα μέσα άμυνας), χωρίς τους σιδηροδρόμους και τα άλλα μέσα μεταφοράς και επικοινωνίας που μας δίνουν τη δυνατότητα ν' ανταλλάσσουμε τα προϊόντα μας με τις άλλες ελεύθερες κοινότητες που μας περιβάλλουν και να συντονίζουμε τις προσπάθειές μας για άμυνα και επίθεση, είμαστε εκ των προτέρων καταδικασμένοι να χαθούμε, να πάθουμε ασφυξία όπως το ψάρι που βρίσκεται έξω απ' το νερό και δεν μπορεί ν' αναπνεύσει κι ας κολυμπάει μες στον απέραντο ωκεανό του αέρα.

Ας θυμηθούμε τη μεγάλη απεργία των σιδηροδρομικών που έγινε πριν λίγα χρόνια στην Αμερική. Οι περισσότεροι άνθρωποι αναγνώρισαν ότι η απεργία ήταν δικαίη· όλοι είχαν αγανακτήσει με το θράσος των εταιρειών και χαιρο-

νταν που τις έβλεπαν ανίσχυρες στο έλεος των εργατών τους. Αλλά όταν οι εργάτες, αν και ήταν κύριοι των γραμμών και των μηχανών, δεν επωφελήθηκαν απ' αυτό, όταν όλες οι ανταλλαγές διακόπηκαν, όταν η τιμή των τροφίμων και όλων των εμπορευμάτων διπλασιάστηκε, η κοινή γνώμη μεταστράφηκε. «Καλύτερα οι εταιρείες που μας ληστεύουν και μας κόβουν τα πόδια, παρά οι ανόητοι οι απεργοί που μας αναγκάζουν να πεθάνουμε απ' την πείνα!» Ας μην το ξεχάσουμε αυτό! Πρέπει να σεβαστούμε τα συμφέροντα του κόσμου, ενώ συγχρόνως θα ικανοποιούμε τις ανάγκες του και την αίσθηση δικαιοσύνης που έχει⁴⁵.

Δεν αρκεί ν' αναγνωρίζουμε απλώς μια βασική αρχή· πρέπει και να την εφαρμόζουμε.

Συχνά μας λένε: «Δοκιμάστε λοιπόν ν' απλώσετε χέρι στο χωραφάκι του αγρότη, στο σπιτάκι του τεχνίτη, και θα δείτε πώς θα σας δεχθούν: με τις δικράνες και με τις κλωτσιές». Θαυμάσια! Μα εμείς το έχουμε ήδη πει: δεν σκοπεύουμε ν' απλώσουμε χέρι ούτε στο χωραφάκι ούτε στο σπιτάκι. Θα φροντίσουμε να μην επιτεθούμε στους καλύτερους φίλους μας, σ' αυτούς που, χωρίς να το ξέρουν σήμερα, θα είναι οι καλύτεροί μας σύμμαχοι αύριο. Η απολοτρίωση θα γίνει για δικό τους όφελος. Ξέρουμε ότι υπάρχει ένα μέσο εισόδου: όσοι έχουν μικρότερο απ' αυτό, στερούνται και υποφέρουν· όσοι έχουν μεγαλύτερο, απολαμβάνουν την πολυτέλεια. Αυτό το μέσο εισόδου διαφέρει από πόλη σε πόλη και από χώρα σε χώρα· αλλά το λαϊκό ένστικτο δεν λαθεύει και, χωρίς να χρειάζεται να καταφύγει σε ωραίες στατιστικές στο χαρτί και να γεμίσει με αριθμούς μια σειρά τόμους, ο λαός θα βρει την όριστη λύση⁴⁶. Στη θαυμάσια κοινωνία μας το μεγαλύτερο μερίδιο του εθνικού εισοδήματος βρίσκεται στα χέρια λίγων, που χτίζουν παλάτια στις πόλεις και στην ύπαιθρο, που σωρεύουν σε ιδιωτικούς λογαριασμούς στις τράπεζες κέρματα και χαρτονομίσματα και κάθε είδους χαρτιά που αντιπροσωπεύουν αποκρυστάλλωση της δημόσιας εργασίας. Αυτό πρέπει να πάρουμε στα χέρια μας και έτσι, συγ-

⁴⁵ Ο Κροπτόκιν μιλάει εδώ για την οπεργία των σιδηροδρομικών που, ενώ ορχικά είχε την υποστήριξη του κόσμου, κατά την την έρχοσε γιατί έθιγε ουσιαστικά το λαϊκό συμφέροντο. Κατά τη δεκαετία του 1960 στην Ιταλία, στις Η.Π.Α. και αλλού, οι απεργίες σε οργανισμούς κοινής ωφέλειας δεν είχαν επιπτώσεις στην εξυπηρέτηση του κόσμου. Αντίθετα, στο μέσο συγκοινωνίας, λόγω χάρη, οι υπάλληλοι δεν έκοβαν εισιτήριο, οπότε και εξυπηρετούσαν τον κόσμο και ζημιώναν την εταιρεία. Βέβαιο, τα δικαστήρια έκριναν παράνομη αυτήν την πρακτική. Ελπίζουμε ότι η επινοητικότητα των εργαζομένων θα μπορέσει να βρει άλλους τρόπους. [Στμ.]

⁴⁶ Ο Κροπτόκιν, μιλώντας εδώ για το μέσο εισόδημα, θίγει το μεγάλο πρόβλημα των αναγκών, το οποίο αποσχολεί μέχρι σήμερα την εποναστατική σκέψη: Ποιες είναι οι πραγματικές ανάγκες; Ποιες οι πλαστές; Η οπάντηση που δίνει είναι πιθανόν η μόνη που ευσταθεί: πραγματικές ανάγκες είναι αυτές που ανογνωρίζει ως τέτοιες η κοινότητα. [Στμ.]

χρόνως, απελευθερώνουμε τον δύστυχο αγρότη που η λιγιστή του γη είναι υποθηκευμένη, τον μικρομαγαζάτορα που ζει διαρκώς με τον τρόπο των συναλλαγματικών που λήγουν, των περιορισμών και της αναπόφευκτης πτώχεισης, και όλους τους αξιολύπητους που δεν έχουν ούτε το αυριανό τους ψωμί. Και αν ακόμη ήταν αδιόφοροι την προηγούμενη, άραγε υπάρχει περίπτωση να μην καταλάβουν όλοι αυτοί, τη μέρα της απαλλοτριώσεως, ότι απ' αυτούς εξαρτάται το αν θα μείνουν ελεύθεροι ή αν θα ξανακυλήσουν στην αθλιότητα και στη μόνιμη ανασφάλεια; Ή μήπως θα έχουν ακόμη την αφέλεια, αντί ν' απελευθερώσουν οι ίδιοι τον εαυτό τους, να ορίσουν μια μεταβατική κυβέρνηση πολυλογόδων και μακρυχέρηδων; Δεν θα περιμένουν λιγάκι, πριν βόλουν στη θέση των παλιών καινούργια αφεντικό; Ας κάνουν μόνοι τους όσα πρέπει, αν θέλουν να τα καταφέρουν· αν θέλουν να προδοθούν, ας τα εμπιστευτούν σε εκπροσώπους!

Ξέραμε, βέβαια, ότι το λογικό δεν είναι το παν. Δεν αρκεί να καταλάβουν οι ενδιαφερόμενοι ποιο είναι το συμφέρον τους (δηλαδή, το να ζουν χωρίς να σκέφτονται διαρκώς το μέλλον και χωρίς να ταπεινώνονται οφείλοντας να υπακούουν σε αφεντικό)· χρειάζεται ν' αλλάξουν και οι ιδέες για την ιδιοκτησία, και ν' αλλάξει προς την ίδια κατεύθυνση και η ηθική. Πρέπει να καταλάβουμε καλό, χωρίς διαταγμούς και τύψεις συνείδησης, ότι όλα τα προϊόντα, το σύνολο των ανθρώπινων αποκρυσταλλώσεων και των ανθρώπινων εργαλείων, οφείλονται στη συλλογική εργασία όλων και μοναδικός τους ιδιοκτήτης είναι το κοινωνικό σύνολο. Πρέπει να δούμε καθαρά την ιδιωτική ιδιοκτησία σαν αυτό που πραγματικά είναι, δηλαδή σαν μια συνειδητή ή μη συνειδητή κλοπή της ιδιοκτησίας του κοινωνικού συνόλου, και να την πάρουμε αδιστακτα στα χέρια μας για το κοινό καλό, όταν σημάνει η ώρα να διεκδικήσουμε τα όσα μας ανήκουν. Στις παλαιότερες επαναστάσεις, όταν το ζήτημα ήταν η αντικατάσταση ενός βασιλέα από τον κλόδο του πρωτότοκου από έναν βασιλέα από τον κλόδο του υστερότοκου ή η αλλαγή των συνηγόρων της «όριστης Δημοκρατίας», οι ιδιοκτήτες διαδέχονταν τους ιδιοκτήτες και το κοινωνικό καθεστώς δεν άλλαζε καθόλου. Και οι ταμπέλες που έγραφαν «Θάνατος στους κλέφτες!» και τοποθετούνταν στις εισόδους όλων των πλουσιόσπιτων συμβάδιζαν θαυμάσια με την τρέχουσα ηθική, και οι φτωχοδιάβολοι που έκλεβαν ένα νόμισμα του βασιλέα ή ένα καρβέλι απ' τον φούρναρη τουφεκίζονταν, κι αυτό ικανοποιούσε τότε το αίσθημα δικαιοσύνης του λαού.

Ο αλύγιστος εθνοφύλακας, που ενσόρκωνε όλο τον στόμφο των νόμων που έχουν θεσπίσει οι σφετεριστές για να διαφυλάξουν την ιδιοκτησία τους, έδειχνε αλαζονικό το πτώμα που κειτόταν στα σκαλοπάτια του παλατιού, ενώ οι σύντροφοί του τον επευφημούσαν ως δίκαιο τιμωρό. Αυτές τις ταμπέλες του 1830 και του 1848 δεν θα τις ξαναδούμε ποτέ πια στα τείχη των επα-

ναστατημένων πόλεων. Δεν θα υπάρξει κλοπή εκεί που όλα θ' ανήκουν σ' όλους. «Πάρτε, μα μη σπαταλάτε, γιατί όλ' αυτά είναι δικά σας και θα τα χρειαστείτε εσείς οι ίδιοι!». Καταστρέψτε, όμως, χωρίς χρονοτριβή, όλα όσα πρέπει να καταστραφούν, τα μπουντρούμια, τις φυλακές, τα οχυρά που έχουν στραμμένα τα κανόνια τους ενόντια στις πόλεις και τις ανθυγιεινές γειτονιές στις οποίες για τόσο καιρό ανασαίνατε δηλητηριασμένο αέρα. Εγκατασταθείτε στα μέγαρα και στα παλότια, και ρίχτε σε μια πανηγυρική πυρό τα σκουληκοφαγωμένα ξύλα με τα οποία ήταν χτισμένα τα καλύβια σας! Το ένστικτο της καταστροφής, τόσο φυσικό και τόσο δίκαιο αφού είναι συγχρόνως και ένστικτο της ανανέωσης, θα έχει πολλές ευκαιρίες να ικανοποιηθεί. Τι παλιατζούρες που θα υπάρχουν για αντικατάσταση! Δεν θα πρέπει να ξαναφτιαχτούν απ' την αρχή τα σπίτια, οι πόλεις, τα αγροτικά και τα βιομηχανικά εργαλεία και, τέλος, τα υλικά στοιχεία ολόκληρης της κοινωνίας;

Σε κάθε μεγάλο γεγονός της ιστορίας αντιστοιχεί και μια ορισμένη εξέλιξη της ανθρώπινης ηθικής. Βέβαια, η ηθική των ίσων δεν είναι η ίδια με την ηθική του πλούσιου που σπλαχνίζεται και του φτωχού που τον ευχαριστεί. Σ' έναν καινούργιο κόσμο αρμόζει ένας καινούργιος νόμος, και τώρα βλέπουμε πως πλησιάζει η ώρα να δημιουργηθεί ένας καινούργιος κόσμος. Μήπως αυτό δεν λένε διαρκώς και οι εχθροί μας; «Τέρμα οι θεοί! Τέρμα οι βασιλιάδες! Το κύρος της εξουσίας καταρρακώνεται!» Και ποιος θα πάρει τη θέση των θεών, των βασιλιάδων και των παπάδων, αν όχι ο ελεύθερος άνθρωπος ο γεμάτος αυτοπεποίθηση; Η απλοϊκή πίστη πεθαίνει. Τόπο στην επιστήμη! Οι χάρες και οι φιλανθρωπίες χάνονται. Τόπο στη δικαιοσύνη!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Ι. ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Τα πρώτα κείμενα του βιβλίου αυτού, που γράφηκαν το 1879, μιλούν για την κοινωνική επανάσταση ως κάτι που δεν θ' αργήσει να γίνει. Η αφύπνιση του προλεταριάτου που ζούσαμε τότε στη Γαλλία, μετά το πένθος της Κομμούνας, η εξάπλωση του εργατικού κινήματος στις λατινικές χώρες, το ξύπνημα και η δράση της ρωσικής νεολαίας και η γοργή διάδοση των σοσιαλιστικών ιδεών τα χρόνια εκείνα στη Γερμανία, καίτοι οι Γερμανοί είχαν μείνει για πολύ καιρό μακριά από τον γαλλικό σοσιαλισμό – όλ' αυτά φαίνονταν να προμηνύουν την άμεση έλευση μιας μεγάλης, κοινωνικής, πανευρωπαϊκής επανάστασης. Επαναστάτες και μετριοπαθείς συμφωνούσαν τότε και προέβλεπαν ότι το αστικό καθεστώς, που είχε ταρακουνηθεί από την επανάσταση του 1848 και από την Κομμούνα του Παρισιού, δεν θα μπορούσε ν' αντισταθεί για πολύ στην επίθεση του ευρωπαϊκού προλεταριάτου. Πριν το τέλος του 19ου αι. ήρθε η ήττα. Οι ίδιοι που καταπολεμούσαν την επαναστατική μας τακτική και της αντιπαρέτασαν τον κοινοβουλευτισμό, δεν ήθελαν να μείνουν πίσω, και υπολόγιζαν, με αριθμούς ψηφοφόρων στα χέρια, ότι πολύ πριν το τέλος του 19ου αι. θα είχαν κατακτήσει την πλειοψηφία στο γερμανικό κοινοβούλιο, θα είχαν θεσπίσει την απαλλοτρίωση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και θα είχαν ολοκληρώσει την κοινωνική επανάσταση, με το όπλο της ψήφου, πολύ πριν από τους λατινικούς λαούς.

«Κι εν τούτοις», μας λένε τώρα –άλλοι λυπημένα, άλλοι θριαμβευτικά– «έχουμε ήδη μπει στον 20ό αι. και η υποσχεμένη επανάσταση δεν λέει να 'ρθει!» Θα μπορούσαμε μέχρι να πιστέψουμε –το έχουν πει, τουλάχιστον στο στρατόπεδο των πλουσιών– ότι ο θρίαμβος της αστικής τάξης είναι σήμερα εξασφαλισμένος περισσότερο από κάθε άλλη φορά. Οι εργαζόμενοι φαίνεται να έχουν χάσει την ελπίδα μιας επανάστασης. Αρκούνται να στέλνουν αντιπροσώπους στα κοινοβούλια και ελπίζουν ν' αποκτήσουν έτσι από το κράτος κάθε λογής χαριστικές παραχωρήσεις.

Ώς και οι απαιτήσεις τους περιορίζονται σε πολύ μικρές παραχωρήσεις από τους εκμεταλλευτές. Επί πλέον, ο εργαζόμενος που έχει προσηλυτιστεί στη σοσιαλ-δημοκρατία θα τολμήσει να ελπίζει πως μια μέρα θα γίνει μισθωτός του κράτους – ένα είδος δημοσίου μικρούπαλλήλου που, μετά είκοσι πέντε ή τριάντα χρόνια δουλειά, θα πάρει μια συνταξούλα.

Όσο για τα ευρύτερα οράματα, για την επανάσταση που υποσχόταν ν' αλλάξει όλες τις ιδέες και ν' αρχίσει μια νέα εποχή του πολιτισμού, για το μέλλον ευτυχίας, αξιοπρέπειας, απελευθέρωσης, ισότητας που ο εργαζόμενος είχε αγνοεί για μια στιγμή για τα παιδιά του – όλο αυτό, μας λένε σήμερα, είναι αποκύημα της φαντασίας μας. Έχει μόλιστα συγκροτηθεί μια ολόκληρη σχολή σοσιαλιστών που ισχυρίζονται ότι κατέχουν μια δική τους επιστήμη, σύμφωνα με την οποία αποδεικνύεται ότι η επανάσταση είναι αντίφαση. «Πειθαρχία, υποταγή στους αρχηγούς – και, ό,τι μπορεί να γίνει για τον εργάτη, θα γίνει στο κοινοβούλιο. Λησμονήστε τα όπλα, λησμονήστε το 1793, το 1848 και το 1871, βοηθήστε τους αστούς να κατακτήσουν αποικίες στην Αφρική και στην Ασία, εκμεταλλευτείτε μαζί τους τον Νέγρο και τον Κινέζο, και θα γίνει για σας ό,τι μπορεί να γίνει ... χωρίς να ταράζετε και πολύ τον αστό. Υπό έναν όρο μόνο: ξεχάστε τη λέξη, ξεχάστε την αυταπάτη "επανάσταση"!»

Ε λοιπόν, μήπως οι κύριοι αυτοί βιάστηκαν να θριαμβολογήσουν; Πρώτα-πρώτα, δεν έχουμε μπει καλά-καλά στον 20ό αι. και αν δέκα, είκοσι χρόνια είναι πολλά για τη ζωή ενός ανθρώπου, είναι ελάχιστα ή και αμελητέα για την ιστορική εξέλιξη. Κάτι τόσο πελώριο, όπως η κοινωνική επανάσταση, δεν απαιτεί να του παραχωρήσουμε ένα κάποιο χρονικό περιθώριο;

Όχι, δεν απαιτηθήκαμε όταν, πριν είκοσι χρόνια, είδαμε να έρχεται η κοινωνική επανάσταση. Σήμερα, είναι εξ ίσου αναπόφευκτη όσο ήταν και τότε, πριν από είκοσι-τόσα χρόνια. Μόνο που οφείλουμε ν' αναγνωρίσουμε ότι δεν είχαμε βυθομετρήσει τότε όλο το βάθος της αντίδρασης που θα οδηγούσε στην ήττα μας στη Γαλλία το 1870 και το 1871, και στον θρίαμβο της γερμανικής στρατιωτικής αυτοκρατορίας. Δεν είχαμε μετρήσει τη διάρκεια της στασιμότητας του ευρωπαϊκού επαναστατικού κινήματος μετά την ήττα μας και τη νίκη τους.

Αν ο πόλεμος του 1870-1871 είχε απλώς μετατοπίσει τη στρατιωτική ισχύ από τη Γαλλία στη Γερμανία, αυτό δεν θα είχε επιπτώσεις στην ανάπτυξη του ευρωπαϊκού σοσιαλιστικού κινήματος. Αλλά ο πόλεμος είχε πολύ μεγαλύτερες επιπτώσεις: παρέλυσε επί τριάντα χρόνια τη Γαλλία. Με το Μετς σε απόσταση δύο-τριών ημερών από το Παρίσι – όχι ένα απλό φρούριο, αλλά ένα οχυρωμένο στρατόπεδο από όπου μισό εκατομμύριο άνδρες, άριστα εξοπλισμένοι με τα πιο σύγχρονα όπλα, μπορούσαν να εξαπολυθούν στην πρωτεύουσα, είκοσι τέσσερις ώρες μετά, ή μάλλον πριν, την κήρυξη του πολέμου· με την τριπλή και αργότερα την τετραπλή συμμαχία έτοιμη να διαμοιράσει τη Γαλλία – και αυτός ο κίνδυνος δεν έπαψε να βαρύνει πάνω στους Γάλλους μέχρι πολύ πρόσφατα· με την αφρόκρεμα της γαλλικής νεολαίας αποδεκατισμένη, είτε στα πεδία των μαχών είτε στα πεζοδρόμια του Παρισιού – στις συνθήκες αυτές, πώς θα μπορούσε η Γαλλία να μην περάσει είκοσι πέντε χρόνια μιλιτα-

ρισμού, να μην υποταγεί στον καθολικισμό της Ρώμης από φόβο για έναν εμφύλιο πόλεμο, να μη συρθεί στη γαλλο-ρωσική συμμαχία; Ήταν αναπόφευκτο, ήταν μοιραίο. Και όταν ρίχνουμε σήμερα ένα βλέμμα προς τα πίσω –εμείς που πολεμήσαμε ακάματα τον κληρικαλισμό, τον καισαρισμό και τον μπουλανζισμό⁴⁷– μπορούμε να ομολογήσουμε ότι θαυμάσαμε ένα πράγμα: το ότι η Γαλλία κατόρθωσε να περάσει αυτήν τη ζοφερή περίοδο χωρίς να υποκύψει σ' έναν καινούργιο Καίσαρα.

Αν η μπουλανζιστική περιπέτεια, που υποστηρίχθηκε από όλη την ισχύ των αγγλο-αμερικάνων τραπεζιτών, των κληρικών και των βασιλοφρόνων ολόκληρης της Ευρώπης, τερματίστηκε παρ' όλ' αυτά τόσο οικτρά· αν η Γαλλία δεν έγινε κληρικαλιστική, ενώ η Αγγλία «εκκαθολικίζεται» τόσο γερά και η Γερμανία φαίνεται να θέλει να βαδίσει στον ίδιο δρόμο· αν, τέλος, βλέπουμε τη Γαλλία, στο τέρμα αυτών των ζοφερών χρόνων, να ξαναβρίσκει επί τέλους τον εαυτό της, να ξαναζωντανεύει και να παράγει μια ωραία νέα γενιά που ξαναπαίρνει τη θέση που της αξίζει στο κίνημα ανανέωσης του πολιτισμένου κόσμου – είναι γιατί η πραγματική δύναμη του επαναστατικού κύματος ήταν πολύ μεγαλύτερη από όσο φαινόταν σ' όσους έβλεπαν μόνο την επιφάνεια των πραγμάτων.

Ας αναθεματίζουν, όσοι θέλουν, τους φλογερούς επαναστάτες, ιδίως τους αναρχικούς, που σήκωσαν ψηλά την κόκκινη σημαία, που κράτησαν τη Γαλλία ξυπνητή και μερικές φορές έδωξαν από τον πολιτικό στίβο εκείνους που κρατούσαν ζεστή τη θέση για άλλους αντιδραστικούς, ακόμη πιο επικίνδυνους· ας τους καταριούνται όσο θέλουν! Η ιστορία θα πει ότι με την ενεργητικότητά τους, με τις κινητοποιήσεις στις οποίες έχυσαν το αίμα τους, καταφέραμε ν' αποκρούσουμε την ευρωπαϊκή αντίδραση. Η αλήθεια είναι ότι το επαναστατικό κόμμα, όσο αδύναμο αριθμητικά και αν ήταν, επέδειξε μια τεράστια, φλογερή ενεργητικότητα, για να φρενάρει την αντίδραση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Ασφαλώς, δεν μεγαλοποιούμε αυτή τη δύναμη· γιατί, πού θα ήμασταν τώρα χωρίς αυτήν;

Τα ίδια ακριβώς ισχύουν για την Ισπανία και την Ιταλία. Ποιος από εμάς θα είχε τολμήσει να προβλέψει ότι θα επιχειρούσαν κάποιοι στην Ισπανία να εισαγάγουν πόλι τα βασανιστήρια και την Ιερά Εξέταση εναντίον των εξεγερμένων εργατών; Ποιος θα είχε τολμήσει να προβλέψει τους μυδραλιοβολισμούς του Μιλάνου; Ε λοιπόν, το τόλμησαν! Για λίγο το τόλμησαν· γιατί η γερή αντίδραση των εργαζομένων αμέσως ξαναλογίκευσε αυτούς τους «λυσσσασμένους».

⁴⁷ Ο γάλλος στρογγός Ζωρζ Μπουλονζέ (Boulangier) ηγήθηκε ενός αντιδραστικού κινήματος στη Γαλλία περί τα τέλη της δεκαετίας του 1880. Εκλέχθηκε βουλευτής και επιχείρησε να καταλάβει προξικαπηματικά την εξουσία τον Ιανουάριο του 1891, αλλά απέτυχε. [Στμ.]

Σήμερα μόνο μπορούμε ν' αναμετρήσουμε όλη τη στασιμότητα που γνώρισε η Ευρώπη έπειτα από ταν γαλλα-γερμανικό πόλεμο. Το χειρότερο που έφεραν οι ήττες του 1870 και 1871 ήταν το πνευματικό σβήσιμο της Γαλλίας.

Η ανάγκη στην οποία βρέθηκε το γαλλικό έθνος να φροντίσει πρώτα απ' όλα να διαφυλάξει την ύπαρξή του, τη λαϊκή του ιδιοφυία, την εκπολιτιστική του επιρροή, την ύπαρξή του ως έθνος, παρέλυσε την επαναστατική σκέψη. Η ιδέα της εξέγερσης έφερνε στο μυαλό την ιδέα του εμφυλίου πολέμου, που τον τερματίζουν τα κανόνια μιας ξένης δύναμης η οποία έσπευσε να σώσει την αστική τάξη πραγμάτων. Και, από την άλλη, ό,τι πιο ενεργητικό, πιο φλογερό, πιο αφοσιωμένο υπήρξε στη Γαλλία, μια ολόκληρη γενιά – είχε χαθεί στον μεγάλο αγώνα που ξεκίνησε μετά την Κομούνα του Παρισιού. Μια ολόκληρη νέα γενιά επαναστατών, που την είχε προσελκύσει στα Παρίσι η αυτοκρατορία, είχε χαθεί στις σφαγές που ακολούθησαν την πτώση της Κομούνας. Αυτό το ένιωσε όλη η πνευματική ζωή της Γαλλίας. Γνώρισε κατάπτωση, εξασθένηση, πέρασε στα χέρια ανίσχυρων, άρρωστων, τρομαγμένων.

Η συντριβή της Γαλλίας σήμαινε τη συντριβή όχι μόνον ενός έθνους που είχε βαδίσει επικεφαλής του πολιτισμού, μα όλης της περιόδου που είχε ζήσει η Ευρώπη από το 1848 έως τα 1870. Η Ευρώπη ξαναγύρισε στο 1849 και στο 1830. Η νικήτρια Γερμανία ανέλαβε την πνευματική ηγεσία που είχαν ως τότε η Γαλλία και σε μεγάλο μέρος η Ιταλία. Αλλά αν η Γερμανία έδωσε στον κόσμο μεγάλους στοχαστές, παιητές και επιστήμονες, δεν είχε καθόλου επαναστατικό παρελθόν. Και στην πολιτική και κοινωνική της ανάπτυξη, ήταν εκεί που βρισκόταν η Γαλλία την εποχή του Λουδοβίκου-Φίλιππου. Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, που εισήχθη στη Γερμανία το 1871, ασκούσε στη χώρα την έλξη του καινούργιου· και αν είχε, στο πρόσωπο του Βάιτλινγκ (Weitling) και των συνεχιστών του, ορισμένους φλογερούς κομμουνιστές, κατά το μεγαλύτερο μέρος πρόσφυγες, το σοσιαλιστικό κίνημα στη Γερμανία είχε μόλις πρόσφατα εισαχθεί, και γι' αυτό έπρεπε να περάσει από όλες τις φάσεις που είχε περάσει και στη Γαλλία: τον κρατικό σοσιαλισμό του Λουί Μπλαν και τον κρατικίστικο κολεκτιβισμό, που είχαν διατυπώσει για το αβασίλευτο καθεστώς του 1848 ο Πεκέρ (Pecqueur) και ο Βιντάλ (Vidal).

Έτσι, το πνεύμα της Ευρώπης έπεσε στο επίπεδο που βρισκόταν επί Λουδοβίκου-Φίλιππου. Ο σοσιαλισμός ξανάγινε το καπιταλιστικό κράτος του Λουί Μπλαν, χάνοντας την καθαρότητα και την απλότητα που του είχε δώσει το λατινικό πνεύμα. Επί πλέον, απέκτησε τον συγκεντρωτικό χαρακτήρα, τον εχθρικό προς το λατινικό πνεύμα, που του επιβλήθηκε από το γερμανικό πνεύμα, του οποίου το όνειρο επί τριάντα χρόνια ήταν η ένωση των γερμανικών κρατιδίων σε μια μόνον αυτοκρατορία.

Θα μπορούσαμε ν' αναφέρουμε και πολλά άλλα αίτια, για να εξηγήσουμε τη

δύναμη της αντίδρασης. Ένα απ' αυτά είναι η επέκταση στις αποικίες. Σήμερα η ευρωπαϊκή αστική τάξη πλουτίζει όχι πια μόνον από τη δουλειά των εργατών της χώρας της. Επωφελούμενη από την ευκολία των διεθνών μετακινήσεων και μεταφορών, έχει δούλους και δουλοπάροικους παντού: στην Εγγύς Ασία, στην Αφρική, στην Ινδία, στην Κίνα. Υπόδουλοι είναι όλα τα καθυστερημένα κράτη. Η αστική τάξη της Αγγλίας, της Γαλλίας, της Ολλανδίας και του Βελγίου γίνονται ολοένα περισσότερο οι κύριοι της υδρογείου, που ζουν με κουπόνια και μετοχές. Κράτη ολόκληρα έχουν υποδουλωθεί στους τραπεζίτες του Λονδίνου, του Παρισιού, της Νέας Υόρκης, του Άμστερνταμ. Η Ελλάδα, η Αίγυπτος, η Τουρκία, η Κίνα· και ήδη προετοιμάζουν γι' αυτό τον ρόλο την Ιαπωνία, υποθηκώνοντας όλα τα τελωνειακά της έσοδα. Έτσι, κάνουν πρόθυμα κάποιες παραχωρήσεις στον ευρωπαίο εργάτη, το κράτος θα θρέψει πρόθυμα τα παιδιά του στο σχολείο, θα του δώσει και μια συνταξούλα μόλις γίνει εξήντα χρόνων - φτάνει να βοηθήσει τους αστούς να κατακτήσουν δουλοπάροικους και να υποτάξουν στο Χρηματιστήριο ολόκληρα κράτη της Ασίας και της Αφρικής.

Και, τέλος, χρειάζεται ν' αναφέρουμε και τις αντεπαναστατικές προσπάθειες που κατέβαλλαν όλες οι χριστιανικές εκκλησίες, αλλά που ξεκίνησαν κυρίως από τη Ρώμη, για να συντρίψουν με όλα τα μέσα το κύμα της επανάστασης που έβλεπαν να φουσκώνει παντού. Η επίθεση που έγινε στον υλισμό, η εκστρατεία που στράφηκε τόσο επιδέξια εναντίον της επιστήμης γενικά, η ουσιαστική απαγόρευση έργων και ανθρώπων που διενεργείται τόσο επιμελώς από πολλές κοσμικές, πολιτικές και θρησκευτικές λέσχες - όλ' αυτά θα έπρεπε να τα αναφέρουμε, για να δώσουμε μια ιδέα για την τεράστια αντεπαναστατική οργάνωση που κινητοποιήθηκε για να πολεμήσει την επανάσταση. Αλλά όλ' αυτά είναι δευτερεύοντα μπρος στο βασικό γεγονός που αναφέραμε πιο πάνω: την κατάρρευση της Γαλλίας, την προσωρινή της εξάντληση και την πνευματική κυριαρχία της Γερμανίας η οποία, παρά τις αξιοθαύμαστες ιδιότητες του πνεύματος και του λαού της, βρέθηκε, εξ αιτίας της γεωγραφικής της θέσης και ολόκληρου του παρελθόντος της, τριάντα με σαράντα χρόνια πίσω απ' τη Γαλλία.

Έτσι καθυστέρησε η επανάσταση. Αλλά - είναι αυτός λόγος για να πούμε ότι αναβλήθηκε απεριόριστα; Τίποτε δεν θα ήταν πιο αντίθετο προς την αλήθεια, τίποτε δεν θα ήταν πιο παράλογο από μια τέτοια δήλωση.

Κάτι εντυπωσιακό συνέβη στην ανάπτυξη του σοσιαλιστικού κινήματος. Όπως λέγαμε κάποτε για τις αρρώστιες, υπάρχει σε λανθάνουσα κατάσταση. Χορήγησαν τόσα εξωτερικά φάρμακα για να το σκοτώσουν, ώστε αυτό υποχώρησε μες στον κοινωνικό οργανισμό· βρίσκεται εκεί σε λανθάνουσα κατάσταση. Ο εργαζόμενος ψηφίζει· πορεύεται πίσω από τις σημαίες στις πολιτικές παρελάσεις· αλλά η σκέψη του είναι αλλού. - «Όλ' αυτά δεν είναι η ουσία»,

λέει μέσα του. «Αυτά είναι μόνο το εξωτερικό, ο διάκασμας, τα ντεκόρ». Όσο για το εσωτερικό, για την ουσία – περιμένει να έρθει η ώρα να εκδηλωθεί. Και στο μεταξύ στήνει τα επαγγελματικά του συνδικάτα – διεθνή, πέρα από σύνορα. «Αυτά τα συνδικάτα», έλεγαν τις πραάλλες τα μέλη μιας Επιτροπής που είχαν αρίσει τα ομόσπονδα κράτη του Καναδά. «Αυτό παυ ονειρεύονται οι εργαζόμενοι σ' αυτές τις ομασπανδιακές ενώσεις είναι να κατακτήσουν μια μέρα το αμερικάνικο κράτος, μια εδαφική επικράτεια, να κηρύξουν εκεί την επανάσταση και ν' απαλλατριώσουν –χωρίς καμία απαζημίωση– όλα όσα θα κρίνουν απαραίτητα για τη ζωή και την εργασία τους».

«Ναι, αναμφίβολα, ψηφίζουν, σας υπακαύουν», λένε οι γερμανοί αστοί στους ηγέτες του σοσιαλ-δημοκρατικού κόμματος. «αλλά μη το παρακάνετε! Θα μείνετε μόνοι σας τη μέρα της επανάστασης, αν δεν γίνετε πιο επαναστάτες από όσο είστε σήμερα. Αν έρθει η παραμικρότερη επανάσταση, θ' αναλάβει το πρόσταγμα το πιο προχωρημένο κόμμα και θα σας αναγκάσει να πάτε μπροστά. Είστε οι ηγέτες – και θα πρέπει ν' ακολουθήσετε!»

Και από όλες τις πλευρές τα ίδια σημάδια του χρόνου υπαπίπτουν στην αντίληψή μας. Ο εργαζόμενος ψηφίζει, διαδηλώνει ελλείπει κάτι καλύτερο – αλλά σ' ολόκληρο τον κόσμο προετοιμάζεται και ωριμάζει αθόρυβα ένα άλλο κίνημα, πολύ πιο σοβαρό. Ο Μπλανκί έλεγε κάποτε ότι υπήρχαν στο Παρίσι 50.000 άνδρες, εργάτες που δεν πήγαιναν ποτέ σε καμία συγκέντρωση, δεν ανήκαν σε καμία επαναστατική λέσχη – αλλά όταν ερχόταν η μέρα, κατέβαιναν στους δρόμους, μάχονταν και έκαναν την επανάσταση. Το ίδιο φαίνεται πως συμβαίνει σήμερα στις τάξεις των εργαζομένων ολόκληρου του κόσμου.

Έχουν τη δική τους ιδέα, μια ιδέα δική τους, και εργάζονται με ζέση για να υλοποιηθεί μια μέρα αυτή η ιδέα. Δεν μιλούν γι' αυτήν: αλληλακαταλαβαίνουνται. Ξέραν ότι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο θα χρειαστεί μια μέρα να ξεσηκωθούν, να παλεμήσουν τους ασταύς. Πώς; Πού; Έπειτα από παιο συμβάν; Ποιας ξέρει; Αλλά αυτή η μέρα θα έρθει. Δεν είναι μακριά. Ακόμη λίγα χρόνια προσπάθειες, και η ιδέα της Γενικής Απεργίας θα γίνει γνωστή σ' όλη την υδρόγειο. Θα διεισδύσει παντού, θα βρει παντού υποστηρικτές, ενθουσιώδεις οπαδούς... Και τότε;

Τότε, με τη βοήθεια του άλφα ή του βήτα συμβάντος, θα δούμε! Και – θα έρθει, θα έρθει, και όλα θα χαρεύουμε για να εγκαινιάσουμε έναν καινούργιο κόσμο. Οι εχθροί μας πίστευαν πως είχαν θάψει καλά αυτά τα όνειρα. Οι ίδιοι οι φίλοι μας αναρωτιούνταν, αν πράγματι τα είχαν θάψει... Και νά παυ η ιδέα, πάντα η ίδια, αυτή που έκανε τις καρδιές μας να χτυπούν πριν τριάντα χρόνια, ξαναζωντανεύει, τόσο ζωηρή, τόσο νεανική, τόσο ωραία όσο πατέ άλλοτε. Η απαλλοτριώση ως σκοπός και η Γενική Απεργία ως μέσον για να παρα-

λύσουμε τον αστικό κόσμο συγχρόνως σ' όλες τις χώρες⁴⁸.

Μο τότε – αυτό είναι η κοινωνική επανάσταση; Που έρχεται από την πνοή του λαού, από «το τρίσβαθα της κοινωνίας» όπου πάντα φύτρωναν όλες οι ιδέες, όταν μιο κοινούργιο ιδέα γινότον αναγκαία για να ξαναζωντανέψει τον κόσμο;

Ναι, είναι η κοινωνική επανάσταση. Ετοιμαστείτε να την κάνετε να πετύχει, να την κάνετε να δώσει όλους της τους καρπούς, να την κάνετε να σπείρει όλες τις μεγάλες ιδέες που κάνουν την καρδιά σας να χτυπά και τον κόσμο να προχωρεί.

Π. Κραπότκιν, Μάης 1904 [δημοσιεύθηκε στο *Le Reveil* της Γενεύης στις 4 Ιουνίου 1904]

⁴⁸ Η Γενική Απεργία, λέει εδώ ο Κραπότκιν, θα πρέπει να γίνει σ' όλες τις χώρες συγχρόνως. Πράγματι, όπως αποδείχθηκε τις δέκα ημέρες του Μάη του 1926 στην Αγγλία, δεν γκρέμισε τον καπιταλισμό. Γιατί έγινε μόνο σε μια χώρα. [ΣΤμ.]

II. ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Τα κείμενα που αποτελούν το βιβλίο αυτό δημοσιεύθηκαν στο γαλλικό περιοδικό μας *Le Revolté* από την ίδρυσή του το 1879 έως το 1882. Το περιοδικό μας εκδιδόταν τότε στη Γενεύη και απευθυνόταν στους αναγνώστες των λατινικών χωρών –κυρίως τους Γάλλους– πράγμα που εξηγεί, μεταξύ άλλων λόγων και το γιατί τα γεγονότα που ανοφέρω είναι από τη γαλλική ζωή. Σκοπός αυτών των άρθρων ήταν να εκθέσω τις βάσεις της αναρχίας και την κριτική της υπάρχουσας κοινωνίας· προσέγγιζαν κυρίως το κράτος, τα πολιτικά δικαιώματα, τη συγκεντροποίηση και την εξουσία εν γένει.

Μετά τις κριτικές αυτές, είχα την πρόθεση ν' αρχίσω να εκθέτω τα ιδεώδη μας για την κοινωνική ζωή και για την εποικοδομητική εργασία. Το πρώτο από τα άρθρα αυτό ήταν το κείμενο για την απαλλοτρίωση (που γράφηκε πριν τη σύλληψή μου στη Γαλλία), το τελευταίο αυτού του βιβλίου.

Τον Ιανουάριο του 1883 καταδικάστηκα σε φυλάκιση πέντε χρόνων και κατά την περίοδο της φυλάκισής μου δεν είχα τη δυνατότητα να συνεργάζομαι με τα έντυπά μας. Τότε, ο αγαπητός μας σύντροφος Ελιζέ Ρεκλύ, που συμμετείχε δραστήρια στην αναρχική μας προπαγάνδα, συγκέντρωσε τα παραπάνω άρθρα μου και τα εξέδωσε σε βιβλίο το 1885. Τίτλος του βιβλίου ήταν *Λόγια ενός επαναστατημένου*, μάλλον για να θυμίζει το περιφημο βιβλίο του σοσιαλιστή του 19ου αι. Λαμενναί (Lamennais) *Λόγια ενός πιστού*.

Εκδώσαμε στα ρωσικά στη Γενεύη δυο φορές ορισμένα κεφάλαια με τίτλο «Αποσύνθεση της σημερινής κοινωνίας». Και αφού η ολοκληρωμένη ρωσική μετάφραση είχε ήδη κυκλοφορήσει στη Ρωσία το 1905 με τίτλο *Λόγια ενός εξεγερμένου*, κράτησα αυτόν τον τίτλο, κι ως μην αποδίδει επακριβώς τη σκέψη του Ρεκλύ.

Φρόντισα με ιδιαίτερη επιμέλεια αυτή τη νέα έκδοση και ξαναμετέφρασα ορισμένα κεφάλαια.

Η συνέχεια από τα *Λόγια ενός επαναστατημένου*, πάλι με άρθρα μου που δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *Le Revolté* και στη συνέχειά του *La Revolte*, έχει στα ρωσικά τον τίτλο *Ψωμί και ελευθερία*, ενώ στα γαλλικά *Πώς θα κερδίζουμε το ψωμί μας*. Εξέθετα εκεί πώς αντιλαμβανόμαστε την εποικοδομητική εργασία, εν όψει της κοινωνικής επανάστασης που πλησίαζε, δηλαδή τη συγκρότηση της νέας κοινωνίας, που θα θεμελιωνόταν στην κοινοκτημοσύνη (κομμουνισμό) και στην πλήρη νομική ισότητα. Αλλά η συγκρότηση αυτή γίνεται όχι σύμφωνα με τις εντολές της κυβέρνησης, όχι από πάνω προς τα

κάτω, όχι από το σύνθετο στο απλό, αλλά πάνω σε αναρχικές βάσεις, δηλαδή μια συγκρότηση από την ίδια την κοινωνία, από το απλό κύτταρο στο χωριό, στη γειτονιά, στο συνδικάτο, στην κοοπερατίβα, προς ένα σύνθετο οργανισμό, που περιλαμβάνει τις πόλεις, τις περιφέρειες και ολόκληρη τη χώρα.

Όπως είπα πιο πάνω, το κείμενο «Η απαλλαγή» είναι η γέφυρα που ενώνει τα δυο βιβλία. Και αφού τα όσα συμβαίνουν σήμερα έχουν δώσει στο κείμενο αυτό ένα επίκαιρο ενδιαφέρον που συνδέεται με τα όσα ζούμε, πρόσθεσα ορισμένα σχόλια ως Επίλογο.

Π. Κροπότκιν,
Ντιμιτρόφ, 5.12.1919

III. ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Το ζήτημα της ανασυγκρότησης της ζωής από την κοινωνική επανάσταση το προσέγγισα μόνο γενικά στο τελευταίο κείμενο αυτού του βιβλίου. Το κείμενο αυτό έπρεπε να χρησιμεύσει απλώς ως εισαγωγή στο δεύτερο μέρος της εργασίας μου –το εποικοδομητικό μέρος– με το οποίο μπόρεσα να ασχοληθώ μόνο μετά τρία χρόνια, όταν βγήκα από τη φυλακή. Αλλά αφού το κείμενο παρέπεμπε σε μια μακρά συζήτηση, με θέμα την έκταση της απαλλοτριώσης, στους κόλπους των ομοσπονδιών της Γιούρα, της Ιταλίας και της Ισπανίας της Διεθνούς, θα χρειαστεί να πω λίγα λόγια γι' αυτό.

Ήμασταν απόλυτα σύμφωνοι ότι η ιδιωτική ιδιοκτησία της γης είχε ξεπεραστεί από τα πράγματα και ότι το μέλλον ανήκε στην κοινκτημοσύνη της γης. Αλλά θεωρήσαμε άδικο και ανώφελο να διώξουμε από τα χωράφια τους τους χωρικούς που καλλιεργούσαν οι ίδιοι τη γη τους χωρίς τη βοήθεια μισθωτών εργατών, να γκρεμίσουμε τα σπίτια και τους φράχτες τους, να καταστρέψουμε τα περιβόλια τους και να ξανακαλλιεργήσουμε τη γη τους μ' ένα τρακτέρ, όπως φαντάζονταν οι συγκεντρωτιστές και κρατιστές επαναστάτες.

Μια τέτοια ιδέα κήρυξε στη Γαλλία, το 1795, μετά την πτώση του Ροβεσπιέρου και των Γιακωβίνων, ο κομμουνιστής Μπαμπέφ (Babeuf) και αποτέλεσε τη βάση της «Συνωμοσίας των ίσων». Την ίδια ιδέα ανέπτυξε αργότερα και ο Καμπέ (Cambet) στο (ουτοπικό) έργο του *Ταξίδι στην Ικαρία* και την υποστήριξαν κατά την περίοδο 1830-1840 τα μέλη των γαλλικών μυστικών εταιρειών που ίδρυσαν ο Μπαρμπέ (Barbés) και ο Μπλανκί (Blanqui), καθώς και τα μέλη της Ένωσης των Ίσων, γερμανική εταιρεία που ίδρυσε ο Βάιτλινγκ, από όπου πέρασε στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο των Μαρξ* και Ένγκελς⁴⁹.

⁴⁹ Ο Μπαμπέφ (1760-1797) οργάνωσε τη Συνωμοσία των Ίσων (1796), συνελήφθη, δικάστηκε, κατοδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε.

Ο γάλλος δικηγόρος και ουτοπικός σοσιαλιστής Ετιέν Καμπέ είναι κυρίως γνωστός για το έργο του *Ταξίδι στην Ικαρία*. Οι σοσιαλιστικές ιδέες που εκθέτει μοιάζουν πολύ με του άγγλου ουτοπικού σοσιαλιστή Ρόμπερτ Όουεν.

Ο γάλλος επαναστάτης Αρμάν Μπαρμπέ (1809-1870) διοικήθηκε κατά την επανάσταση του 1830, αλλά συνέχισε και μετά την υπόγεια επαναστατοτική του δράση.

Ο γάλλος Λουί-Ωγκύστ Μπλανκί (1805-1881) ήταν ο κοτ' εξοχήν συνωμότης-επαναστάτης της εποχής του. Συνελήφθη επανειλημμένα, κατοδικάστηκε σε θάνατο, γλίτωσε και συνέχισε τη δράση του με τις μυστικές εταιρείες. Υποστήριζε ότι την Επανάσταση θα έκανε ένας κύκλος οφροισμένων συνωμοτών και όχι μια κοινωνική τάξη.

Στο μανιφέστο αυτό, ο σκοπός της κοινωνικής επανόστασης ήταν, όπως στα προηγούμενα προγράμματα των μπλανκιστών και του Μπαμπέφ, η ολοκληρωτική κατάργηση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και η μεταβίβασή της στο κράτος. Όσο για την παραγωγή, έπρεπε να εισαχθεί σ' αυτήν, όπως έκανε ο Μπαμπέφ, η αναγκαστική εργασία, γενική και ίση για όλους και, γι' αυτό, «χρηαιζόταν η οργάνωση βιομηχανικών στρατιών, ιδίως για τη γεωργία» (*Κομμουνιστικό Μανιφέστο*, II, 8). Οι κρατιστές σοσιαλιστές της Γαλλίας⁵⁰ τόνωναν υπέρ αυτών των βιομηχανικών στρατιών και κατά τη δεκαετία του 1880.

Δεν μπορούσαμε, φυσικά, να δεχθούμε ένα τέτοιο πρόγραμμα απαλλοτρίωσης. Γνωρίζοντας τις διαφορετικές μορφές της γεωργίας, σε μικρή και σε μεγάλη κλίμακα, μορφές που παίρνει αναγκαστικά σε διαφορετικού τύπου περιοχές (πρόγυρα που συμβαίνει ιδιαίτερα στη Γαλλία), δεν μπορούσαμε να θεωρήσουμε πρόοδο την καταστροφή των μικρών αγροτικών οικονομικών μονάδων. Η συνταγή του Μπαμπέφ δεν είναι μόνον όδικο για τις μικρές αγροτικές οικονομικές μονάδες, αλλά θα οδηγούσε κιάλας αναπόφευκτα στην εξέγερση των χωριών ενόπια στις πόλεις και θα καταδίκαιζε όλη τη χώρα στην πείνα. Άλλωστε, θα ήταν παρόλογο να καταστρέψουμε τώρα την ιδιωτική πρωτοβουλία στη γεωργία, έστω και μόνον επειδή ίσα-ίσα στην ιδιωτική επιχείρηση και στην προσκόλληση του ατόμου στη γη του οφείλουμε μέχρι τώρα τις κυριότερες επιτυχίες της γεωργίας και την ανάπτυξη της εντατικής καλλιέργειας της γης σε ορισμένες περιοχές της Ευρώπης και της Αμερικής.

Γι' αυτό, χωρίς να θέλουμε να προδιαγράψουμε τις μορφές που θα έπαιρνε στο μέλλον η γεωργία, αποφασίσαμε ότι εκείνη τη στιγμή οι προσπάθειες

Ο γερμανός Βίλχελμ Βάιτλινγκ (1808-1871) χαρακτηρίστηκε από τους Μαρξ και Ένγκελς ουτοπικός σοσιαλιστής και από τον Ένγκελς πατέρας του γερμανικού καμμουνισμού. Έδρασε κυρίως στο Παρίσι, όπου συνεργάστηκε με τους γάλλους επαναστάτες της εποχής του. [Στμ.]

⁵⁰ Η επιτυχία των γιγόντων αγρακτημάτων στα λιβάδια του Καναδά και των Η.Π.Α. όπου, ακριβώς την εποχή αυτή, συγκρατήθηκε μια καταστροφική αικαναμία με τη βοήθεια ακριβώς τέτοιων βιομηχανικών στρατιών που κινητοποιούνταν δυο φορές τον χρόνο –για το όργωμα και τη σπορά του εκλεκτού σταριού, και για τη συγκομιδή του– απέσπασε τον θαυμασμό των υποστηρικτών του κρατικού σοσιαλισμού. Αλλά αυτό κράτησε λίγο. Περί το τέλος του 19ου αι., όταν διέσχιζα την καναδέζικη επαρχία Μανιτόμπα, δεν είδα ούτε ίχνος απ' αυτά τα αγροκτήματα- όσο για τα λιβάδια του Οχάιο, τα είδα, το 1901, γεμάτα μικρά αγροκτήματα και έβλεπες στους κάμπους ένα δάσος ανεμόμυλους που αντλούσαν νερό για τα περιβόλια με τα κηπευτικά. Έπειτα από δυο-τρεις κακές σοδειές εκλεκτού σταριού, τα μεγάλα αγροκτήματα διαλύθηκαν και η γη πουλήθηκε σε μικρούς καλλιεργητές, που παίρνουν τώρα από τα μικρά ταυς αγροκτήματα πολύ πιο πολλά και διαφορετικά εδώδιμα προϊόντα από όσα έδιναν τα λεγόμενα γιγάντια αγροκτήματα. [του Κροπότκιν]

της επανάστασης έπρεπε να κατευθύνονται όχι προς την κατάργηση της μικρής αγροτικής οικονομικής μονάδας, αλλά προς την ένωση των μικρών οικονομικών μονάδων με σκοπό την από κοινού αντιμετώπιση όλων των προβλημάτων τους.

Μια τέτοια στάση απέναντι στη μικρή αγροτική οικονομία μάς έβαλε στο στόχαστρο των επιθέσεων των κρατικών σοσιαλιστών. Αλλά κι εκείνοι, όταν θα έρχανταν σε επαφή με την αληθινή ζωή στην ύπαιθρο, θα έβλεπαν αμέσως –ιδίως στη Γαλλία– ότι ίσα-ίσα αυτή η μικρή αγροτική οικονομία και αυτή η κατοχή μικρών κληρών έδιναν στη Γαλλία τη σχετική της ευζωία – και δεν είχε ανάγκη να λεηλατεί τους γείτονές της. Οι γερμανοί σοσιαλδημακράτες θα έφταναν στο ίδιο συμπέρασμα βλέποντας τι έδινε η μικρή αγροτική οικονομία στην Αλαστία και σε διάφορες περιοχές της δυτικής Γερμανίας.

Αφού βγήκα από τη φυλακή, αρχές του 1886, ανέπτυξα στην εφημερίδα μας πια διεξοδικά το ζήτημα της ανασυγκρότησης της ζωής από την κοινωνική επανάσταση. Επί πλέον, γνωρίζοντας σε παιο βαθμό ήταν ισχυρή στις λατινικές χώρες η επιθυμία να εγκαθιδρυθούν αυτόνομες κοινότητες (κομούνες), είχα στο μυαλό μου κυρίως μία μεγάλη αστυακή κομούνα απαλλαγμένη από τον καπιταλιστικό ζυγό, ιδίως το Παρίσι, με τον έξυμνο και ανεξάρτητα εργατικό του πληθυσμό, που κατείχε, χάρη στα μαθήματα του παρελθόντος, μεγάλες οργανωτικές ικανότητες.

Τα άρθρα αυτά δημοσιεύτηκαν αργότερα, τα 1892, σ' έναν τόμο που ο Ελιζέ Ρεκλύ του έδωσε τον τίτλο *Πώς θα κερδίζουμε το ψωμί μας*: ο τίτλος ήταν επιτυχημένος, γιατί εξέφραζε τη θεμελιώδη ιδέα όλου του έργου, δηλαδή, ότι ο κύριος στόχος, σε περίοδο κοινωνικής επανάστασης, θα ήταν όχι η πολιτική αναδιάρθρωση της κοινωνικής τάξης πραγμάτων, αλλά το ζήτημα του ψωμιού για όλους: το ζήτημα της ικανοποίησης των αναγκών του πληθυσμού· ο εφοδιασμός με τρόφιμα, η στέγαση, η ένδυση κτλ.· συγχρόνως, επιχειρούσα ν' αποδείξω ότι αι εργάτες μιας μεγάλης πόλης θα μπορούσαν ν' αυτο-οργανωθούν για μια ελεύθερη ζωή στο πλαίσιο της ελεύθερης καμούνας χωρίς να περιμένουν να τους οργανώσουν τη ζωή κάποιοι κρατικοί λειτουργοί, έστω και αν ήταν προικισμένοι με όλα τα προτερήματα. Στη Ρωσία το βιβλίο κυκλοφόρησε με τίτλο *Ψωμί κι ελευθερία* (Khleb I Volia).

Δυστυχώς, θα πρέπει να πω ότι αι σοσιαλιστές και αι εργάτες εν γένει, έχοντας χάσει την ελπίδα ότι η επανάσταση θα γινόταν σύντομα, δεν ενδιαφέρονταν πια για το τι χαρακτήρα θα επιθυμούσαν να δώσουν στην επανάσταση. Μόνον αρκετά χρόνια αργότερα, όταν το συνδικαλιστικό κίνημα είχε αρχίσει να ριζώνει στη Γαλλία, εκδόθηκε κι άλλα ένα έργο για τα ίδιο ζήτημα. Ο σύγχρονός μας Πουζέ (Pouget), στο βιβλίο του *Πώς θα κάνουμε την επανάστα-*

ση, περιέγραψε πώς μπορούσε να γίνει μια κοινωνική επανάσταση στη Γαλλία υπό την ηγεσία των εργατικών συνδικάτων· πώς, μη περιμένοντας τίποτα από κείνους που δεν θα παρέλειπαν ν' αρπάξουν την εξουσία, τα εργατικά συνδικάτα και συμβούλια θα έπρεπε ν' απαλλοτριώσουν τους καπιταλιστές και να οργανώσουν την οικονομία (παραγωγή και διανομή) πάνω σε νέες βάσεις χωρίς να σταματήσουν την παραγωγή. Είναι σαφές ότι μόνον οι εργάτες και οι οργανώσεις τους θα μπορούσαν να το πετύχουν αυτό· αν και οι απόψεις μου διαφέρουν από του Πουζέ σε ορισμένες λεπτομέρειες, συστήνω ανεπιφύλακτα το βιβλίο του σ' όλους εκείνους που καταλαβαίνουν ότι η ανθρωπότητα βρίσκεται αναμφισβήτητα στα πρόθυρα της αναδιόρθωσης της κοινωνίας.

Λίγο καιρό μετά την απαφυλάκισή μου, υποχρεώθηκα να εγκαταλείψω τη Γαλλία και εγκαταστάθηκα στην Αγγλία όπου είχα τη δυνατότητα να μελετήσω την οικονομική ζωή μιας μεγάλης βιομηχανικής χώρας πρακτικά και όχι μόνον από τα βιβλία στα οποία οι οικονομολόγοι επαναλαμβάνουν, εδώ και πάνω από εκατό χρόνια, τα ίδια λάθη με τους προκατόχους τους. Κάθε φορά που έδινα διαλέξεις στις διάφορες πόλεις της Αγγλίας και της Σκωτίας, άδραχνα την ευκαιρία να κουβεντιάζω ώρες πολλές με τους εργάτες και να επισκέπτομαι κάθε λογής εργοστάσια και εργαστήρια –μεγάλα και μικρά– ανθρακωρυχεία και μεγάλα ναυπηγεία, καθώς και τα μικρά εργαστήρια, στα σημαντικά κέντρα της βιοτεχνικής παραγωγής Σέφελντ και Μπέρμιγγαμ. Επισκέφθηκα και τα μεγάλα συνεργασιακά κέντρα διανομής, όπως η «Χονδρεμπορική κοοπερατίβα» στο Μάντσεστερ, καθώς και τα κέντρα συνεργασιακής παραγωγής που άρχιζαν τότε να πληθαίνουν. Καθώς έτσι μάθαινα τι ήταν η πραγματική ζωή, είχα πάντα στο μυαλό μου το ακόλουθο ερώτημα: «Ποιες μορφές θα μπορούσε να πάρει μια κοινωνική επανάσταση, για να περάσει, χωρίς πολλά εμπόδια, από την ιδιωτική παραγωγή (ή από την παραγωγή σε βιομηχανίες ιδιοκτησίας ανωνύμων εταιρειών) με σκοπό το κέρδος στην παραγωγή και στην ανταλλαγή των προϊόντων που θα οργανώνεται από τους ίδιους τους παραγωγούς και καταναλωτές, για να μπορεί να ικανοποιεί όσο το δυνατόν καλύτερα όλες τις ανάγκες της παραγωγής;»

Κατέληξα σε δύο συμπεράσματα:

Το πρώτο ήταν ότι η παραγωγή των τροφίμων και όλων των προϊόντων, και κατόπιν η ανταλλαγή αυτών των προϊόντων, αντιπροσωπεύουν ένα εγχείρημα τόσο περίπλοκο, ώστε τα σχέδια των κρατικών σοσιαλιστών, που οδηγούν αναπόφευκτα στην κομματική δικτατορία, θα φανούν απολύτως ατελέσφορα μόλις αρχίσουν να εφαρμόζονται στην πραγματική ζωή.

Βεβαιώνουμε ότι καμία κυβέρνηση δεν θα είναι ποτέ σε θέση να οργανώσει την παραγωγή, αν δεν εμπλέκονται οι ίδιοι οι εργαζόμενοι, με ενδιάμεσο το

συνδικάτα τους, σ' όλους τους βιομηχανικούς κλάδους, σ' όλα τα επαγγέλματα· γιατί σε κάθε παραγωγή ανακύπτουν, και καθημερινά θ' ανακύπτουν, μυριάδες δυσκολίες που καμία κυβέρνηση δεν μπορεί ν' αντιμετωπίσει αποτελεσματικά ούτε να προβλέψει.

Είναι ασφαλώς αδύνατον να προβλέψουμε τα πάντα. Χρειάζεται η ίδια η ζωή και οι προσπάθειες μυριάδων μυαλών, που βρίσκονται στον τόπο του προβλήματος, να μπορούν να συνεργάζονται για την ανάπτυξη του νέου κοινωνικού συστήματος και να βρίσκουν τις καλύτερες λύσεις για να ικανοποιήσουν τις χίλιες τοπικές ανάγκες.

Τα θεωρητικά σχέδια ανασυγκρότησης δεν είναι, φυσικά, άχρηστα κατά την περίοδο της προετοιμασίας. Διατηρούν σε εγρήγορση τη σκέψη και υποχρεώνουν να σκεφτόμαστε σοβαρά τους περιπλοκούς οργανισμούς των πολιτισμένων κοινωνιών. Αλλά, από την άλλη, τα σχέδια αυτά υπεραπλουστεύουν το πρόβλημα που καλείται να λύσει η ανθρωπότητα· και όταν θέλουμε να εφαρμόσουμε τέτοια προγράμματα, η πραγματικότητα δεν ανταποκρίνεται. Και η αποτυχία θα μπορούσε να είναι τέτοια, ώστε να οδηγήσει στην πιο βίαιη αντίδραση.

Πολλοί άγγλοι εργάτες –πιθανόν επειδή ήδη από πολύ καιρό τους απασχολούσε η αναδιοργάνωση της κοινωνίας (από την εποχή του κινήματος των Χαρτιστών, το 1836-1848) – σκέφτονταν ως εξής το πρόβλημα: κατ' αρχήν, έλεγον, χρειάζεται να οργανώσουμε γερά και ισχυρά συνδικάτα σε όλους τους εργασιακούς κλάδους, περιλαμβανομένων των λιμενεργατών και των αγροτών⁵¹.

Κατόπιν, χρειάζεται αυτά να συνδεθούν μεταξύ τους με εθνικές και διεθνείς επαγγελματικές ενώσεις· και τότε, αφού γίνουν μια αποτελεσματική δύναμη, μπορούν να πάρουν όλη την παραγωγή υπό τον απόλυτο έλεγχό τους, να καταργήσουν την κυριαρχία των καπιταλιστών και να διατηρήσουν την τάξη στο σύνολο της παραγωγής και της κατανάλωσης προς το συμφέρον όλου του πληθυσμού της χώρας.

Μ' άλλα λόγια, οι άγγλοι εργάτες αφομοίωσαν τις ιδέες που είχε ήδη επεξεργαστεί ο Ρόμπερτ Όουεν το 1830, όταν επιχειρούσε να ιδρύσει την Ένωση των εργαζομένων· κατόπιν, τα αγγλικά συνδικάτα (trade-unions) επιχειρήσαν να υλοποιήσουν τις ιδέες αυτές όταν, κατά τη συνάντησή τους στο Λονδίνο το 1862, ίδρυσαν την *Πρώτη Διεθνή*.

Ως γνωστόν, η οργάνωση αυτή αντιπροσώπευε μια *διεθνή ένωση εργατικών συνδικάτων* τελείως απολιτική, με διπλή επιδίωξη: τον καθημερινό αγώ-

⁵¹ Παλαιότερα και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1880, συνδικάτα (trade-unions) υπήρχαν μόνο σε αριθμένους κλάδους· οι γυναίκες, λόγω χάρη, δεν είχαν συνδικάτα, κι ως δούλευαν πάνω από 700.000 γυναίκες μόνο στην υφαντουργική βιομηχανία· οι μαραγκοί δέχονταν στα συνδικάτα τους μόνον εκείνους που κέρδιζαν τουλάχιστον 10 πένες την ώρα· και όλοι λέγοντας. [του Κροπτόκιν]

να ενάντια στο κεφάλαιο και την *επεξεργασία των βάσεων ενός νέου σοσιαλιστικού συστήματος*. Αλλά καθώς έγιναν δεκτές και «μεικτές ενώσεις», «μεικτά τμήματα», αποτέλεσμα ήταν ότι μπήκαν στη Διεθνή άνθρωποι που δεν ανήκαν σε κανένα επαγγελματικό συνδικάτο αλλά επιθυμούσαν την απελευθέρωση της εργασίας από τον ζυγό του κεφαλαίου. Αυτή η Διεθνής έζησε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1870, οπότε καταστράφηκε από τις ασταμάτητες διώξεις των κυβερνήσεων και τις δολοπλοκίες των πολιτικών κομμάτων. Όσο για τη *Δεύτερη Διεθνή*, ήταν μόνο και μόνα μια ένωση εργατικών συνδικάτων: είχε γίνει η ένωση των *σοσιαλ-δημοκρατικών πολιτικών κομμάτων* των διάφορων χωρών.

Με τη διάλυση της Πρώτης Διεθνούς εξαφανίστηκε στην Αγγλία η δύναμη που, στη σκέψη των ιδρυτών της, έμελλε να διατηρεί ζωντανή στα εργατικά συνδικάτα την ιδέα ότι πλησίαζε η κοινωνική επανάσταση και ότι ήταν ανάγκη να την προετοιμάζουν οι ίδιοι οι εργαζόμενοι. Ο καθημερινός αγώνας των τοπικών συνδικάτων ενάντια στους εκμεταλλευτές αντικατέστησε τους πιο απόμακρους στόχους· πρέπει να παύμε ότι τα περισσότερα ενεργά μέλη των εργατικών συνδικάτων, μοχθώντας καθημερινά για την αργάνωση αυτών των συνδικάτων και των απεργιών τους, έχασαν απ' τα μάτια τους τον τελικό στόχο της οργάνωσης των εργατών: την κοινωνική επανάσταση. Μόλις κατά τα περασμένα πέντε-έξι χρόνια πριν τον [Πρώτο παγκόσμιο] πόλεμο αναζωπυρώθηκε στους ανθρώπους το ενδιαφέρον για το θεμελιώδες αυτό πρόβλημα – υπό την επιρροή μιας παρόμοιας αφύπνισης σ' ολόκληρο τον κόσμο.

Προς αυτήν την κατεύθυνση επέδρασαν κυρίως τα συνδικαλιστικά κινήματα της Γαλλίας και της Ιταλίας, και η αφύπνιση που παρατηρήθηκε στις Η.Π.Α. όπου, με την ονομασία «Βιομηχανικοί Εργάτες του Κόσμου» [I.W.W.], αναπτύχθηκε ένα κίνημα που έθετε ευθέως ως στόχα του τον αγώνα ενάντια στο κεφάλαιο με σκοπό τη *μεταβίβαση όλης της βιομηχανίας από τα χέρια των καπιταλιστών στα χέρια των παραγωγών που θα είναι ενωμένοι σε ισχυρά συνδικάτα*. Η τάση αυτή υπαστηρίχθηκε και από την επανάστασή του 1905 στη Ρωσία και από τη γενική αναστάτωση της κοινωνικής ζωής στην Ευρώπη κατά τα χρόνια που προηγήθηκαν του πολέμου. Οι φρικωδίες που μας έκανε να γνωρίσουμε ο πόλεμος και οι εξασθλιωτικές του επιπτώσεις για ολόκληρο τον κόσμο, καθώς και η Ρωσική επανάσταση, θα θέσουν αναμφίβολα και επιτακτικά το ζήτημα της αναγκαιότητας της κοινωνικής επανάστασης.

Αλλά θα έπρεπε να πούμε για το κίνημα αυτό πολύ περισσότερα από όσα μπορώ να πω εδώ. Επανερχομαι, λοιπόν, στα συμπεράσματα στα οποία είχα καταλήξει όταν γνώρισα την οικονομική ζωή της Αγγλίας.

Το δεύτερο συμπέρασμα στο οποίο κατέληξα είναι τα ακόλουθα: η σημερινή οικονομική ζωή των πολιτισμένων χωρών είναι *στημένη πάνω σε λάθος*

βάσεις. Η θεωρία που υποστήριξαν οι σοφοί οικονομολόγοι λέει ότι οι λαοί της υδρογειοῦ διαιρούνται σε δύο κατηγορίες. Οι μεν, χάρη στην ανώτερη εκπαίδευσή τους, καλούνται ν' ασχοληθούν κυρίως με την κάθε είδους βιομηχανική παραγωγή (υφάσματα, κάθε λογής μηχανήματα, κινητήρες κτλ.). Οι δε, εξ αιτίας της καθυστέρησής τους, είναι καταδικασμένοι να παράγουν τρόφιμα για τους λαούς της πρώτης κατηγορίας και τις πρώτες ύλες για τα εργοστάσιά τους. Όλα τα εγχειρίδια πολιτικής οικονομίας εκθέτουν αυτή τη θεωρία· έτσι πλούτισε η αγγλική αστική τάξη· έτσι θα πλουτίσουν και οι άλλες χώρες αναπτύσσοντας τη βιομηχανία τους σε βάρος των καθυστερημένων λαών.

Αλλά μια βαθύτερη μελέτη της οικονομικής ζωής και των βιομηχανικών κρίσεων στην Αγγλία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες μάς οδηγεί σ' ένα άλλο συμπέρασμα. Δεν είναι πια δυνατόν να πλουτίσει μια χώρα όπως πλούτιζε μέχρι τώρα η Αγγλία, καμία παλιτισμένη χώρα δεν μπορεί να μείνει – και δεν θα μείνει – στη θέση του προμηθευτή πρώτων υλών. Όλες οι άλλες χώρες φιλοδοξούν ν' αναπτύξουν στα εδάφη τους τη βιομηχανία και όλες σταδιακά το πετυχαίνουν. Η τεχνική εκπαίδευση μπορεί να γίνει προνόμιο μιας μόνο χώρας *μόνον αν αυτή υποτάξει με τα όπλα τις γειτονικές χώρες* που φιλοδοξούν ν' αναπτύξουν στα εδάφη τους την εκπαίδευση και τη βιομηχανία. Όσο για την τάση να τους καταπιέζουν κάποιοι για τον σκοπό αυτό, τάση που εμφανίστηκε κατά τα σαράντα περασμένα χρόνια και κυρίως στη Γερμανία, έχει οδηγήσει ολόκληρο τον κόσμο στον τρομερό πόλεμο που στοίχισε στην Ευρώπη και στις Η.Π.Α. *πάνω από έξι εκατομμύρια νεκρούς και πάνω από δέκα εκατομμύρια τραυματίες, άρρωστους και ανάπηρους*, για να μη μιλήσουμε για την καταστροφή του Βελγίου και της βόρειας Γαλλίας, ούτε για τις απίστευτες απώλειες τροφίμων, κάρβουνου, μετάλλων, που γίνονται σήμερα αισθητές σ' όλους ανεξαιρέτως τους λαούς του πολιτισμένου κόσμου.

Στο μεταξύ, κατά την περασμένη πεντηκονταετία, αναδύθηκε ένας λαός και πήρε τη θέση του στις τάξεις των πολιτισμένων λαών: οι Η.Π.Α. Ο λαός αυτός έδειξε ότι ογδόντα εκατομμύρια κάτοικοι μπορούν να φτάσουν σε μια κατάσταση τεράστιου πλούτου και τεράστιας ισχύος χωρίς να εκμεταλλεύονται άλλους, αλλά μόνον αναπτύσσοντας στη χώρα τους παράλληλα τη βιομηχανία και τη γεωργία, με τη βοήθεια μηχανών, σιδηροδρόμων, ελεύθερων συνδικάτων και διάδοσης της εκπαίδευσης⁵².

⁵² Ο Κροπότκιν (όπως έκαναν και πολλοί άλλοι επαναστάτες) σφάλλει σχετικά με τον «ειρηνικό» χαρακτήρα του αμερικάνικου καπιταλισμού. Ο αποικιακός του ιμπεριαλισμός δεν διαφέρει σε τίποτε από τον αντίστοιχο της προπολεμικής Γερμανίας, της Γαλλίας και της Αγγλίας. Αρκεί να θυμηθούμε τις Φιλιππίνες, το Μεξικό, τη Νικαράγουα. Όσο για τα ελεύθερα συνδικάτα, γνωρίζουμε, απεναντίας, ότι πουθενά αλλού η οργάνωση των εργατών δεν χτυπήθηκε με μεγαλύτερη αγριότητα από όσο στις Η.Π.Α. Για λεπτομέρειες, βλ., π.χ., Χάουαρντ Ζιν, *Η ιστορία του Λαού των Η.Π.Α.* [Στμ.]

Η Γαλλία έχει αναπτυχθεί εν μέρει προς την ίδια κατεύθυνση, και αυτό το εντυπωσιακό μάθημα που δόθηκε στον κόσμο έχει μετασηματίσει εκ βάθρων τις τρέχουσες θεωρίες της πολιτικής οικονομίας. Ο δρόμος προς την ανάπτυξη της ευζωίας των λαών βρίσκεται στην ένωση της γεωργίας και της βιομηχανίας, και όχι στη διαίρεση των λαών σε βιομηχανικούς και σε αγροτικούς λαούς. Μια τέτοια διαίρεση θα οδηγούσε μοιραία την ανθρωπότητα σε ακατάπαυτους πολέμους για την εξασφάλιση αγορών και δούλων για τη βιομηχανία.

Είχα μελετήσει αυτό το ζωτικό και σημαντικότερο ζήτημα σε μια σειρά άρθρων που δημοσιεύθηκαν την περίοδο 1890-1893 και κατόπιν συγκεντρώθηκαν στο βιβλίο μου *Αγροί, εργοστάσια, εργαστήρια*⁵³. Χρειάστηκε να μελετήσω πολλά συναφή ζητήματα για να φτάσω σ' αυτήν την εργασία και να μάθω πολλά. Αλλά το πιο σπουδαίο συμπέρασμα είναι το ακόλουθο: Είμαστε πολύ λιγότερο πλούσιοι από όσο πιστεύουμε όταν, διασχίζοντας τους δρόμους των μεγάλων μας πόλεων, βλέπουμε τα πολυτελή σπίτια των πλουσίων και τα λαμπρά τους αμάξια, την εξωφρενική πολυτέλεια στις βιτρίνες, τα μεγάλα καταστήματα και τα πλήθη των καλοντυμένων περιπατητών. Η Αγγλία είναι η πλουσιότερη χώρα του κόσμου. Αλλά, αν προσθέταμε όλα όσα παίρνει απ' τα χωράφια της, απ' τα ανθρακωρυχεία της, από τα πολλά της εργοστάσια και εργαστήρια, απ' τα δάνεια που δίνει στο εξωτερικό και απ' το διεθνές της εμπόριο, και αν διαιρούσαμε αυτό το άθροισμα με τον αριθμό των κατοίκων της (που θα τους θεωρούσαμε ότι λαμβάνουν ίσο μερίδιο), θα παίρναμε ως ηλίκο μόλις ένα ρούβλι κατά ημέρα και κατά κεφαλήν και, σε καμία περίπτωση, πάνω από 2 σελίνια. Όσο για τη Ρωσία, μόλις θα παίρναμε κάπου το ένα δέκατο του παραπάνω ποσού κατά ημέρα και κατά κεφαλήν.

Έπεται, λοιπόν, ότι η κοινωνική επανάσταση, σε όποιον τόπο και αν ξεσπάσει, θα πρέπει να θεωρήσει πρώτο καθήκον της, και από τις πρώτες κιόλας μέρες, τη σημαντική αύξηση της παραγωγής. Οι πρώτοι μήνες της χειραφέτησης θ' αυξήσουν αναπόφευκτα την κατανάλωση τροφίμων και όλων των εμπορευμάτων, και συγχρόνως η παραγωγή θα μειωθεί από την άλλη, κάθε χώρα που θα πραγματοποιήσει την κοινωνική επανάσταση θα είναι περικλωμένη από έναν κύκλο ελάχιστα φιλικών ή ανοιχτά εχθρικών γειτόνων. «Πώς θα μπορέσουμε να ζήσουμε τότε, αν τα δύο τρίτα του ψωμιού που έχει ανάγκη η Αγγλία εισάγονται απ' το εξωτερικό;» με ρώτησαν πολλές φορές οι άγγλοι σύντροφοι. «Πώς θα μπορούν να λειτουργούν τα εργοστάσιό μας για ν' αγοράζουμε ψωμί, όταν στη χώρα μας δεν έχουμε τις πρώτες ύλες;» Και είχαν δίκιο. Όταν υπολόγισα τα αποθέματα που βρίσκονταν στην Αγγλία –αυτά που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αποθέματα ασφαλείας μιας χώρας σε πε-

⁵³ Ελλ. έκδ. «Νησίδες».

ρίπτωση επανάστασης- κατέληξα σ' ένα πολύ απογοητευτικό συμπέρασμα. Αμέσως μετά τη συγκομιδή, υπάρχει ένα απόθεμα σιταριού για τρεις μήνες- αλλά από τον Ιανουάριο, αυτό το απόθεμα πέφτει στις έξι βδομάδες. Για το βαμβάκι, υπήρχε ανέκαθεν απόθεμα μόνο για τρεις μήνες, συχνά δε μόνο για έξι βδομάδες. Τα ίδιο συμβαίνει, σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό, για όλα τα δευτερεύοντα προϊόντα που είναι απαραίτητα για τις διάφορες βιομηχανίες (όπως λόγου χάρη το μαγνήσιο για τον χάλυβα). Κονταλαγίς, η βιομηχανική Αγγλία ζει με σήμαντα αποθέματα, σχεδόν μόνο για το άμεσα παρόν.

Αλλά η Αγγλία δεν είναι η μόνη χώρα που ζει έτσι- όλοι οι λαοί, στις παρούσες συνθήκες της καπιταλιστικής οικονομίας, ζουν παρόμοια. Δεν πάει πολύς καιρός από τότε που η Ρωσία γνώρισε μια σειρά άγριους λιμούς, από τους οποίους υπέφεραν δεκάδες εκατομμύρια κάτοικοί της. Και τώρα ακόμη, πάνω από τα ένα τρίτα του πληθυσμού της Ρωσίας και της Σιβηρίας βρίσκεται σε κατάσταση μόνιμης φτώχειας και έλλειψης ψωμιού επί τρεις με τέσσερις μήνες του έτους - για να μη μιλήσουμε για την ανεπάρκεια όλων των άλλων προϊόντων, για ταν πρωτόγανα γεωργικό τους εξαπλισμό, για τα μισοπεινασμένα ζώα τους, για την έλλειψη ζωοτροφών και την αμάθεια.

Κονταλαγίς, με δεδομένο το ότι μέχρι τώρα το ένα τρίτο τουλάχιστον του πληθυσμού όλων των χωρών της Ευρώπης ζει μες στην αθλιότητα και υποφέρει από έλλειψη ενδυμάτων και παλλών άλλων πραγμάτων, η επανάσταση θα φέρει αναπόφευκτα αυξημένη κατανάλωση. Η ζήτηση για όλα τα προϊόντα θ' αυξηθεί, ενώ η παραγωγή θα μειωθεί και εν τέλει θα έχουμε λιμό - έλλειψη κάθε είδους τροφίμων, όπως συμβαίνει σήμερα στη Ρωσία. Μόνον ένας τρόπος υπάρχει για ν' απαφύγουμε μια τέτοια έλλειψη: Πρέπει όλοι να καταλάβουμε ότι μόλις ένα επαναστατικό κίνημα αρχίσει σε μια χώρα, ο μοναδικός λογικός δρόμος θα είναι: οι εργάτες των εργαστασιών και των εργαστηρίων, οι αγρότες και όλοι οι πολίτες να πάρουν αι ίδιοι στα χέρια τους, από την αρχή, όλη την εθνική οικονομία, να οργανωθούν και να κατευθύνουν τις προσπάθειές τους προς τη γοργή αύξηση όλης της παραγωγής. Αλλά θα πειστούν για την αναγκαιότητα αυτού, μόνον όταν όλες οι γενικές αποφάσεις που αφορούν την εθνική οικονομία, που σήμερα, χάρη σε μια παλιά συνήθεια, τις λαμβάνει η ομάδα των υπουργών και ορισμένες επιτροπές, θα παρουσιάζονται, με απλή μορφή, στο κάθε χωριό και στην κάθε πόλη, στο κάθε εργοστάσιο και στο κάθε εργαστήριο σαν να ήταν υπόθεση που τους αφορά άμεσα, όταν επί τέλους θα τους αφήσουν ν' αυτο-διευθύνονται.

Έτσι, η μελέτη της πραγματικής ζωής των λαών μάς οδηγεί αναπόδραστα στα συμπέρασμα ότι όλοι οι λαοί οφείλουν να πασχίσουν ν' αναπτύξουν ισχυρά τη χώρα τους, να τελειοποιήσουν τη γεωργία αφ' ενός -με την εντα-

τική καλλιέργεια- και συγχρόνως την κατασκευαστική βιομηχανία. Προς αυτήν την κατεύθυνση θα είναι εγγυημένη η πρόοδος και η επιτυχία στην απελευθέρωση της εργασίας από τον ζυγό του κεφαλαίου. Δεν είναι δυνατόν να υπάρχουν λαοί που προορίζονται να υπηρετούν άλλους λαούς! Ο ακρογωνιαίος λίθος όλου του οικοδομήματος είναι αυτός, και το να καταλάβουμε πως είναι αδύνατον να πραγματοποιήσουμε την κοινωνική επανάσταση με τη δικτατορία. Να οικοδομούμε χωρίς αυτόν, θα σήμαινε να χτίζουμε στην άμμο.

Οι μεταρρυθμιστές, πριν τριάντα με σαράντα χρόνια, έδωσαν πολύ μικρή σημασία σ' αυτήν την πτυχή της ζωής. Εν τούτοις, σήμερα, έπειτα από τα σκληρά μαθήματα του πρόσφατου πολέμου, θα έπρεπε να είναι σαφές σε κάθε σοβαρό άνθρωπο, και κυρίως σε κάθε εργάτη, ότι τέτοιοι πόλεμοι, και πιθανόν ακόμη πιο άγριοι, θα είναι αναπόφευκτοι απ' τη στιγμή που ορισμένες χώρες θα θεωρούν ότι προορίζονται να πλουτίζουν με την παραγωγή βιομηχανικών αγαθών και να μοιράζονται μεταξύ τους τις καθυστερημένες χώρες, προκειμένου οι καθυστερημένες χώρες να παρέχουν τις πρώτες ύλες, ενώ οι πλούσιες χώρες θα συσσωρεύουν πλούτη με την εργασία των άλλων.

Κάτι ακόμη. Έχουμε το δικαίωμα να βεβαιώσουμε ότι η ανασυγκρότηση της κοινωνίας σε σοσιαλιστική βάση θα είναι αδύνατη όσο η κατασκευαστική και μεταποιητική βιομηχανία, και συνεπώς η ευζωία των εργατών των εργοστασίων, θα θεμελιώνονται, όπως συμβαίνει σήμερα, στην εκμετάλλευση των αγροτών της χώρας τους ή άλλων χωρών.

Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι, σήμερα, οι καπιταλιστές δεν είναι οι μόνοι που εκμεταλλεύονται την εργασία των άλλων και είναι «ιμπεριαλιστές». Δεν είναι οι μόνοι που φιλοδοξούν να κατακτήσουν φτηνές πρώτες ύλες στην Ευρώπη, στην Ασία και στην Αφρική. Στον βαθμό που οι εργαζόμενοι αρχίζουν να συμμετέχουν στην πολιτική διαχείριση, μολύνονται κι αυτοί από το μικρόβιο του κατακτητικού ιμπεριαλισμού. Στον πρόσφατο πόλεμο, οι γερμανοί εργάτες, όπως και τα αφεντικά τους, ήθελαν να κατακτήσουν φτηνές πρώτες ύλες - ακόμη και στην Ευρώπη, δηλαδή στη Ρωσία και στη βαλκανική χερσόνησο, καθώς και στη Μικρά Ασία και στην Αίγυπτο. Απ' την πλευρά τους, οι γάλλοι και οι άγγλοι εργάτες ήταν γεμάτοι περηφάνια για τις παρόμοιες κατακτήσεις που πέτυχαν οι κυβερνήσεις τους στην Αφρική και στην Ασία.

Είναι φανερό ότι, στις συνθήκες αυτές, θα πρέπει να προβλέψουμε άλλη μια σειρά πολέμων στις πολιτισμένες χώρες -πολέμους ακόμη πιο αιματηρούς και ακόμη πιο άγριους- αν οι χώρες αυτές δεν κάνουν στο έδαφός τους την κοινωνική επανάσταση και δεν ανασυγκροτήσουν τη ζωή τους σε νέες και πιο συλλογικές βάσεις. Όλη η Ευρώπη και οι Η.Π.Α., με εξαίρεση τις μειονότητες των εκμεταλλευτών, αισθάνονται αυτή την αναγκαιότητα.

Αλλά είναι αδύνατον να ολοκληρώσουμε μια τέτοια επανάσταση με τη δι-

κτατορία και την εξουσία. Χωρίς μια πλατιά ανασυγκρότηση από τα κάτω προς τα πάνω –που θα την κάνουν οι ίδιοι αι εργάτες και αι αγρότες– η κοινωνική επανάσταση θα είναι καταδικασμένη σε αποτυχία. Η ρωσική επανάσταση τα επιβεβαίωσε πάλι, και θα πρέπει να ελπίσουμε ότι όλοι θα πάρουν το ακόλουθο μάθημα: ότι πανταύ, στην Ευρώπη και στην Αμερική, θα καταβληθούν σοβαρές προσπάθειες για να δημιουργηθούν, στους κόλπους της εργαζόμενης τάξης –αγροτών, εργατών και διανοούμενων– τα στελέχη της μελλοντικής επανάστασης, που δεν θα υπακούουν σε άνωθεν εντολές, αλλά θα είναι ικανοί να επεξεργάζονται από μόνοι τους τις ελεύθερες μορφές όλης της νέας οικονομικής ζωής.

5 Δεκεμβρίου 1919

Το βιβλίο περιλαμβάνει τα κείμενα που έγραψε ο Κροπότκιν για το περιοδικό *Le Revolté*. Τα συγκέντρωσε σε βιβλίο και τα εξέδωσε ο φίλος του, Ελιζέ Ρεκλύ. Περιλαμβάνει, μεταξύ άλλων, τα ακόλουθα:

Η αναγκαιότητα της επανάστασης

Τα πολιτικά δικαιώματα

Στους νέους

Η Κομούνα του Παρισιού

Το αγροτικό ζήτημα

Η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση

Νόμος και εξουσία

Η επαναστατική κυβέρνηση

Όλοι είμαστε σοσιαλιστές

Το εξεγερσιακό πνεύμα

Θεωρία και πράξη

Η απαλλοτρίωση

Το βιβλίο συμπληρώνουν, ως Παραρτήματα, τρία μεταγενέστερα κείμενα του Κροπότκιν:

Πρόλογος στην ιταλική έκδοση (1904), Πρόλογος στη ρωσική έκδοση (1919) και Επίλογος στη ρωσική έκδοση (1919).

Ο ρώσος πρίγκιπας Πιοτρ Κροπότκιν (1842-1921) θεωρείται από τις μεγαλύτερες μορφές του αναρχικού κινήματος. Περιγράφει την πολυτάραχη ζωή του στο βιβλίο του *Αναμνήσεις ενός επαναστάτη*.

I.S.B.N.: 978-960-9488-43-3